Rogers
BRUBAKER

PILIETYBĖ IR TAUTIŠKUMAS

Prancūzijoje ir Vokietijoje

pradai

ALK

Rogers
BRUBAKER

PILIETYBĖ IR TAUTIŠKUMAS
Prancūzijoje ir Vokietijoje

Rogers
BRUBAKER

PILIETYBĖ IR TAUTIŠKUMAS

Prancūzijoje ir Vokietijoje

Iš anglų kalbos vertė
SAULIUS PIVORAS

Vilnius
pradai
1998

UDK 342.7(44)(430)
Br 306

Versta iš:
Brubaker R. *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* –
Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press, 1992

This edition is published with the support from
the Open Society Fund-Lithuania, and from the CEU Translation
Project of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-776-99-6

Allanui Silveriui

TURINYS

PRATARMĖ

Valstybė, rašė Aristotelis „Politikoje", yra junginys, sudarytas iš piliečių. Ir tai verčia mus svarstyti, kas iš tikrųjų turėtų vadintis piliečiu ir kas yra pilietis. Pilietybės, kaip ir valstybės, prigimtis yra dažnai diskutuojamas klausimas, ir nėra visiems priimtino vieningo apibrėžimo, nes žmogus, kuris yra pilietis demokratijoje, dažnai nėra pilietis oligarchijoje. Moderniosios tautinės valstybės pilietybė, suprantama, iš pagrindų skiriasi nuo antikinės graikų miesto-valstybės pilietybės. Bet Aristotelio pastebėjimas šiandien savo reikšmės nėra praradęs. Mes gyvename ribotų ir uždarų pilietijų pasaulyje. Kiekviena moderni valstybė tam tikrą grupę asmenų priskiria piliečiams, o kitus laiko svetimšaliais. Šiandien ši riba tarp piliečių ir svetimšalių yra svarbesnė negu kada nors anksčiau. Tankaus transporto ir komunikacijų tinklo suvienytame, bet augančių ekonominių, politinių ir demografinių skirtumų suskaidytame pasaulyje milijonai žmonių siektų darbo, gerovės ar saugumo pasiturinčiose ir taikiose šalyse, jeigu jiems būtų leista. Bet kadangi jie nėra tų šalių piliečiai, tai nuo jų galima įprastai ir teisėtai atsiriboti.

Žinoma, tai nereiškia, kad nepiliečiai negali atvykti į turtingas ir taikias šalis. Įvairios ekonominės ir politinės aplinkybės verčia šias šalis įsileisti nepiliečius, kartais jų netgi daug, į savo teritorijas. Vakarų Europa ir Šiaurės Amerika pastaraja-

me šio amžiaus ketvirtyje išgyveno didelį imigracijos potvynį. Bet šis antplūdis, kad ir koks didelis, yra mažas palyginti su tokiais nepaprastais globaliniais srautais, kokie galėtų pratrūkti pilietijų neribojamame pasaulyje. Tikrai kosmopolitiniame pasaulyje, kaip prieš šimtmetį pastebėjo Henris Sidgwickas „Politikos elementuose", valstybė galėtų „išlaikyti tam tikroje teritorijoje tvarką", bet nei „spręstų, kam apsigyventi toje teritorijoje", nei apribotų galimybes naudotis jos... pranašumais kuriai nors žmonijos daliai". Tokiame pasaulyje migracija taptų beprecedentiškai didelė.

Globalinėje perspektyvoje pilietybė yra galingas socialinės aptvaros instrumentas, saugantis turtingas šalis nuo migruojančių skurdžių. Pilietybė taip pat yra tarpvalstybinio atsiribojimo instrumentas. Kiekviena valstybė nustato mintines, teisines ir ideologines sienas tarp piliečių ir svetimšalių. Kiekviena valstybė atskiria piliečius nuo gyventojų užsieniečių, tausodama tam tikras teises ir naudas bei tam tikras prievoles piliečiams. Kiekviena valstybė save laiko ypatingos apribotos pilietijos, kuri paprastai suprantama kaip tauta, valstybe, tarnaujančia tai pilietijai. Moderni tautinė valstybė šia prasme yra iš prigimties nacionalistinė. Jos legitimacija priklauso nuo pilietijos interesų gynimo ar užmojo juos ginti.

Bet nors pilietybė neišvengiamai ribojama, įvairiose valstybėse tai daroma labai skirtingai. Ši knyga nagrinėja pilietybės ribas dviejose pagrindinėse kontinentinės Europos tautinėse valstybėse. Imigrantų atžvilgiu prancūzų pilietija apibrėžiama ekspansyviai, kaip teritorinė bendruomenė, o vokiečių pilietija – išskyrus specialius etninių vokiečių imigrantų atvejus – apibrėžiama suvaržančiai, kaip bendros kilmės individų bendruomenė. Gimimo vieta ir gyvenamoji vieta Prancūzijoje antrosios kartos imigrantus automatiškai paverčia piliečiais, o Vokietijos Federacinėje Respublikoje šis faktas pilietybės įsigijimui neturi jokios reikšmės. Natūralizacijos politika Prancūzijoje taip

pat yra liberalesnė negu Vokietijoje, o natūralizacijos koeficientas yra keturis penkis kartus didesnis. Visuotinis pilietinės imigrantų inkorporacijos koeficientas Prancūzijoje yra dešimt kartų didesnis negu Vokietijoje. Skirtumas dar padidėja tarp antrosios ir trečiosios kartos imigrantų. Auganti jaunųjų franko-portugalų, franko-alžyriečių ir franko-marokiečių karta pretenduoja į Prancūzijos pilietybę ir naudojasi jos teisėmis. O Vokietijoje daugiau kaip pusantro milijono turkų, įskaitant daugiau kaip 400 000 gimusių Vokietijoje, paliekami už pilietijos ribų. Bet tuo pat metu iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos naujai atvykę etninių vokiečių imigrantai, daugiau kaip vienas milijonas 1988–1991 m., yra teisiškai kvalifikuojami kaip vokiečiai ir jiems automatiškai suteikiamos visos pilietinės ir politinės teisės.

Šia knyga siekiama paaiškinti šį stulbinantį nuoseklų pilietinės savivokos formų ir pilietinės inkorporacijos modelių skirtumą. Mano metodas yra istorinis. Atsekdamas pilietybės instituto Prancūzijoje ir Vokietijoje genezę bei raidą, aš parodysiu, kaip skirtingus pilietybės apibrėžimus suformavo ir išsaugojo savití bei gilias istorines šaknis turintys tautiškumo supratimai. Prancūziškas tautiškumo supratimas orientavosi į valstybę ir asimiliaciją, o vokiškas – į etnokultūrą ir „susiskaidymą". Aš aiškinu, kaip šios skirtingos tautinės savivokos formos šaknijosi politinėje ir kultūrinėje geografijoje, kaip jos kristalizavosi XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ir kaip jos įsikūnijo bei pasireiškė labai priešinguose pilietybės apibrėžimuose. Kalbant bendriau, knyga skiriama paaiškinti, kaip kilo ir funkcionuoja nacionalinė pilietybė – išimtinai modernus institutas, kurio padedama kiekviena valstybė susikuria ir nepaliaujamai atsinaujina kaip piliečių asociacija, viešai pripažįsta grupę asmenų savo nariais, o bet kurį kitą žmogų kvalifikuoja kaip nepilietį, svetimąjį. Sienos, kurios dalija pasaulio gyventojus į abipusiškai atsiribojančias pilietijas, palyginti su sienomis, dalijančiomis žemės paviršių tarp abipusiškai atsiribojančių valstybių, iki šiol mokslininkams

nelabai rūpėjo. Politinė sociologija valstybę traktavo kaip teritorinę organizaciją, nepaisydama fakto, kad ji taip pat yra ir narystę turinti organizacija, piliečių asociacija. Aš savo knyga siekiu atitaisyti šio teritorinio tendencingumo žalą valstybės tyrimams, pateikdamas argumentuotą pilietybės instituto genezės ir funkcionavimo analizę.

Šį tyrimą kilniai parėmė Kolumbijos universiteto Humanitarinių mokslų doktorantūra; Prancūzijos vyriausybės „Bourse Chateaubriand"; Pasaulinės politikos studijų institutas, finansuojamas „Compton" fondo ir Jungtinis Amerikos mokslinių draugijų ir socialinių mokslų tyrimų tarybos komitetas Vakarų Europos problemoms, finansuojamas „Ford", „William and Flora Hewlett" ir prancūzų–amerikiečių draugijos fondų. Šią knygą rašiau Harvardo universiteto, apdovanojusio nuostabiais laiko ištekliais ir idealia aplinka neformalioms diskusijoms darbo metu, mokslininkų draugijoje.

Daug mokslininkų čia ir užsienyje buvo labai malonūs, teikė pasiūlymus bei komentavo juodraščius ir atskirus skyrius. Prancūzijoje aš norėčiau padėkoti Vida Azimi, Pierre Bourdieu, Christian Bruschi, Jacqueline Costa-Lascoux, Riva Kastoryano, Jean Leca, Remy Leveau, Antonio Perotti, Jean-Louis Schlegel, Jeanne Singer-Kerel, Rudolf von Thadden, Patrick Weil ir Catherine de Wenden. Atskirai dėkoju François ir Nicole Lajeunesse už jų išimtinį svetingumą Versalyje, bei Pablo Caravia ir Catherine Morel – Paryžiuje. Taip pat norėčiau padėkoti G. Oleknovitch, J. M. Bayle, A. C. Decouflé ir Alain de Fleurieu iš socialinių reikalų ministerijos natūralizacijos skyriaus bei Suzel Anstett ir Jocelyn Front iš tos pačios ministerijos gyventojų ir migracijos skyriaus dokumentacijos centro.

Mano tyrimams Vokietijoje labai padėjo Dietrichas Thränhardtas. Jis pasidalijo savo didele asmenine medžiagos apie „Ausländerpolitik" kolekcija ir Miunsterio universiteto

politikos mokslų instituto patogumais. Jis ir Amrei Thränhardt maloniai pakvietė svečiuotis savo namuose Miunsteryje, o Reinhild Schulze-Temming – Berlyne. Bernhardtas Schmidtas, „Beauftragte der Bundesregierung fur Ausländerfragen" administracijos viršininkas, labai padėjo medžiaga ir ryšiais Bonoje. Taip pat norėčiau padėkoti Uwe Anderson, Klaus Bade, Knuth Dohse, Jürgen Fijalkowski, Rolf Grawert, Klaus-Martin Groth, Jürgen Haberland, Kay Hailbronner, Lutz Hoffmann, Jürgen Kocka, Jürgen Puskeppeleit ir Peter Zimmerman.

Savo šalyje ypač dėkoju Markui Milleriui, kuris rėmė šį tyrimą nuo pat pradžios, kilniai dalijosi savo turtingomis prancūziškos ir vokiškos medžiagos kolekcijomis bei siūlė kontaktus Europoje. Dėkoju ir Aristide Zolberg už parašytus darbus, kurie suteikė tarptautinių migracijų tyrimams istorinio išsamumo ir visapusiškumo, taip pat už paramą šiam projektui nuo pat pradžių. Loïc Wacquant pateikė nepaprastai naudingų ir nuodugnių viso rankraščio komentarų. Harvardo universiteto leidykloje knyga pagerėjo profesionalių Lindsay Waters ir Ann Louise McLaughlin patarimų dėka. Taip pat norėčiau padėkoti Omer Bartov, Steve Brint, Craig Calhoun, Carlos Forment, Gary Freeman, Herbert Gans, Moshe Halbertal, Bill Heffernan, Barbara Schmitter Heisler, James Hollifield, Chip Kestnbaum, John Kleinig, Friedrich Kratochwil, László Neményi, Robert Paxton, Michael Pollak, Rosemarie Rogers, Guenther Roth, Joseph Rothschild, Peter Sahlins, Theda Skocpol, Fritz Stern, Myron Weiner ir Harrison White.

Didžiausią intelektualinę skolą turiu Allanui Silveriui, kurio detalios pastabos padėjo darbą praturtinti bei stilistiškai pagerinti. Man tik gaila, kad daug jo pasiūlymų liko nerealizuota.

Galiausiai aš dėkoju Zsuzsa Berend už jos išmintingą rankraščio kritiką, atlaidumą man už per didelį įnikimą į jį ir labiausiai už manęs įtraukimą šio projekto viduryje į kitą, dar svarbesnį projektą.

ĮVADAS

TAUTIŠKUMO TRADICIJOS PRANCŪZIJOJE IR VOKIETIJOJE

Prancūzija ir Vokietija, plytinčios viena greta kitos Europos valstybių ir tautų kūrimosi centre, du šimtmečius konstravo, tobulino ir rengė kitoms valstybėms skirtingus ir net antagonistinius tautiškumo ir tautinės savivokos modelius. Prancūzų tradicijoje tauta buvo suvokiama siejant ją su valstybės institucijomis ir teritorija. Revoliuciniai ir respublikoniški tautiškumo ir pilietybės apibrėžimai – unitaristiniai, universalistiniai ir pasaulietiniai – tik sustiprino jau *ancien régime** laikais gyvavusį iš esmės politinį tautiškumo supratimą. Bet nors politinė vienybė ir sudaro prancūzų tautiškumą, svarbiausia jo išraiška yra kultūrinės vienybės siekimas. Politinė priklausomybė lėmė tiek regioninių kultūrinių mažumų, tiek imigrantų kultūrinę asimiliaciją.

Prancūzų tautiškumo supratimas orientavosi į valstybę ir asimiliaciją, o vokiečių – į *Volk*** ir susiskaidymą. Kadangi vokiečių tautinis jausmas susiformavo anksčiau, negu atsirado tautinė valstybė, tai ir tautos sąvoka nebuvo pirmapradiškai politinė ir nebuvo siejama su abstrakčia pilietybės idėja. Ši ikipolitinė vokiečių tauta – valsty-

* *Ancien régime* (pranc.) – senasis režimas.

** *Volk* (vok.) – tauta.

bės siekianti tauta – buvo suvokiama ne kaip visuotinių politinių vertybių įkūnytoja, bet kaip organiška kultūrinė, kalbinė ar rasinė bendruomenė – kaip kraštutinai ypatinga *Volksgemeinschaft**. Pagal šį supratimą tautiškumas yra etnokultūrinis, o ne politinis faktas.

Vokiečių ir prancūzų tautiškumo supratimų pagrindinių bruožų lyginimų galime rasti jau XIX a. pradžioje. Pirmieji jų pateikė vokiečių intelektualai, kurie norėjo atsiriboti nuo tariamai lėkšto Švietimo ir Prancūzijos revoliucijos racionalizmo bei kosmopolitizmo, iškeldami istorinį savo kultūros savitumą. Prancūzų intelektualai XIX a. viduryje apvertė vertinimą, bet išlaikė lyginimo pagrindą, keldami šlovingąjį prancūzų tautinės tradicijos universalumą. J. Michelet'as aukštino Prancūziją kaip „didingą motiną, kuri yra ne tik mūsų ir kuri turės duoti laisvę kiekvienai tautai!"[1] Naujus ir antagonistiškesnius teiginius subrandino Prancūzijos–Prūsijos karas, ypač dėl pretenzijų į Elzasą ir Lotaringiją. Vokiečių mokslininkai grindė jas objektyviais, etnokultūriniais faktais, paremtais kalbiniais duomenimis (pasak Treitschke's, griežčiausios pažiūros, – „natūraliais faktais"), o prancūzų intelektualai priešpriešino subjektyvius politinius argumentus, pabrėždami gyventojų valią. Prancūzų požiūrio sublimuota išraiška tapo garsi Ernesto Renano paskaita „Qu'est-ce qu'une nation?"**, o vokiečių – Friedricho Meinecke's autoritetinga studija „Weltbürgertum und Nationalstaat"***. Mažiau šališkas formuluotes pateikė Hansas Kohnas, Theodoras Schiederis, Jenö Szücsas, Anthony's Smithas ir kt.[2]

* *Volksgemeinschaft* (vok.) – tautos bendruomenė.

** *Qu'est-ce qu'une nation*? (pranc.) – kas gi yra tauta?

*** *„Weltbürgertum und Nationalstaat"* (vok.) – „Pasaulinė pilietybė ir tautinė valstybė".

Tačiau pastaraisiais metais bipoliariniai Vokietiją apibūdinantys tvirtinimai, ypač pabrėžiantys vokiečių „Sonderweg"* į modernų pasaulį, buvo smarkiai sukritikuoti. Argumentuojama, kad tokios pažiūros priešpriešina smulkmeniškai ištyrinėtus vokiečių praeities nuosmukius (geologiniu ir moraliniu požiūriu), galinčius padėti nušviesti 1933–1945 m. katastrofą, idealizuotai „Vakarų", t. y. anglų, prancūzų ar amerikiečių, praeities versijai.[3] Tik tokioje kaltinimo ir idealizavimo priešpriešos šviesoje vokiečių buržuazija XIX a. atrodo „nerangi" palyginti su prancūzų „didvyriška" buržuazija. Vokietijos partinė sistema – smarkiai atsilikusi vertinant pagal Anglijos standartus, vokiečių „laisvės" sąvoka – pavojingai neliberali palyginti su anglais ir amerikiečiais, vokiečių politinė kultūra – fatališkai autoritarinė bendroje Vakarų politinės kultūros perspektyvoje.

Vokiečių ir prancūzų tautiškumo sampratų ir nacionalizmo formų lyginimas irgi neišvengė priekaištų.[4] Priekaištai nėra visai be pagrindo. Pagunda masto skirtumus traktuoti kaip kokybės, o išraiškos skirtumus – kaip vidinio turinio, – būdinga bipoliariniams lyginimams; ji padidėja, kai lyginimo objektas yra toks istoriškai ir ideologiškai ryškus. Apibūdinti prancūzų ir vokiečių pilietybės bei tautiškumo tradicijas tokiomis gatavomis sąvokų poromis kaip universalumas ir partikuliarumas, kosmopolitiškumas ir etnocentriškumas, Švietimo racionalizmas ir Romantizmo iracionalizmas – reiškia apibūdinimą paversti karikatūra.

Bet kai daugiau dėmesio skirsime niuansams tarp prancūzų ir vokiečių tautiškumo sampratų ir nacionalizmo formų, opozicija išlieka nepakeičiama. Aš siekiu

* *„Sonderweg"* (vok.) – „savitas kelias".

grąžinti šiam skirtumui analitinę ir aiškinamąją galią, apvalydamas nuo rutinos ir kritikos vertų bei jos susilaukusių patogių formulių. Išskirtinės ir giliai įsišaknijusios prancūzų ir vokiečių tautiškumo sampratos išliko nuostabiai tvirtos. Niekur jos taip nestulbina kaip pilietybės politikoje ir praktikoje imigrantų atžvilgiu. Netgi Vakarų Europai judant glaudesnės ekonominės ir tikriausiai politinės sąjungos link, pilietybė išlieka tautinio suvereniteto bastionu. Net Europos bendruomenėje, kuri numato didelę migracijos iš pietų ir rytų bangą ir siekia sukurti bendrą imigracijos politiką, pilietybės apibrėžimai teberodo giliai įsišaknijusius tautiškumo supratimus. Į valstybingumą ir asimiliaciją orientuotą tautiškumo supratimą Prancūzijoje įkūnija ir išreiškia ekspansyvios pilietybės samprata, pagal kurią antroji imigrantų karta automatiškai tampa piliečiais ir teisiškai asimiliuojasi su kitais prancūzais. Etnokultūrinio, suskaidyto tautiškumo supratimą Vokietijoje įkūnija ir išreiškia pilietybės apibrėžimas, pasak kurio ji lengvai prieinama etninių vokiečių imigrantams iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos, bet aiškai neprieinama nevokiečių imigrantams.

Valstybės kūrimas ir tautiškumo geografija

Prancūzijos tautinė valstybė susiformavo per amžius kuriantis valstybingumui ir nuosekliai ugdantis tautinei savivokai besiplėtojančios teritorinės valstybės erdviniuose ir instituciniuose rėmuose.[5] Bismarcko nukalta tautinė valstybė taip pat paveldėjo senas valstybės ir tautinės sąmonės formavimosi tradicijas, bet abi tradicijos – prūsiškoji ir vokiškoji – radikaliai skyrėsi valstybinės te-

ritorijos apimtimi, socialiniu pagrindu ir politinėmis paskatomis. Prūsijos valstybinė tradicija buvo ne tik subtautinė, o po Lenkijos padalijimų ir supratautinė, bet taip pat iš principo ir antitautinė. O vokiečių tautinė savivoka formavosi šalia egzistavusių vokiečių valstybėlių teritorijų ir institucijų, o kai ji politizavosi, tai ir visai nepriklausomai nuo jų.

Tuo nenorime pasakyti, kad tautinė savivoka Vokietijoje neturėjo jokių politinių ar institucinių šaknų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų imperija – Šventoji vokiečių tautos Romos imperija, kaip kad ji gana dviprasmiškai pasivadino XVI a., – tapo vokiečių tautinės savivokos institucijų inkubatoriumi, analogišku šiuo atžvilgiu Capétienų monarchijai Prancūzijoje. Bet tautos ir karalystės sąvokos Prancūzijoje susimaišė, o Vokietijoje tautos ir supratautinės imperijos sąvokos smarkiai išsiskyrė. Ankstyva prancūzų monarchijos konsolidacija ir progresyviai didėjantis valstybingumas formavo ir stiprino tautinę savivoką, o Šventoji Romos imperija prarado valstybingumo požymius XIII a. Nors apskritai ji su savo išklerusiais institutais išgyveno iki XIX a., vis dėlto stokojo integruojančios centrinės biurokratinės administracijos galios ir nepajėgė suformuoti nedviprasmiškai su valstybe susijusios tautinės sąmonės. Vokiečių tautinė sąmonė niekad nebuvo grynai kultūrinė ir grynai apolitinė, bet kai ji buvo siejama su veiksmingos politinės organizacijos atmintimi ir viltimi, tai šešis šimtmečius buvo atitrūkusi nuo realybės. Prancūzijos biurokratinė monarchija sukūrė politinį ir teritorinį tautiškumo suvokimą, o Vokietijoje supratautinės imperijos ir subtautinių suverenių ir pusiau suverenių politinių darinių masto neatitikimas ugdė etnokultūrinį tautiškumo supratimą.

Didesnis teritorinės valstybės kūrimosi užmojis Prancūzijoje negu Vokietijoje savo ruožtu atspindi didžiulį ekonominės, kultūrinės ir politinės geografijos skirtumą tarp monocefalinių ir policefalinių Europos zonų, – kaip jas vadina Steinas Rokkanas ir Derekas Urwinas. Policefalinę Europą, Viduramžių sausumos prekybos modelio paveldėtoją, sudaro plati juosta vienas greta kito prigludusių miestų, besitęsiančių iš Pietų į Šiaurę nuo Italijos iki Baltijos ir Šiaurės jūrų bei kertančių Vakarų Vokietijos centrą. Čionykštis miestų ir bažnytinių valdų tankumas kliudė ankstyvai teritorinių valstybių konsolidacijai ir ekspansijai. Didelės teritorinės valstybės gerokai anksčiau susiformavo šios miestų juostos pakraštyje, kur besivaržantys regioniniai centrai (tokie kaip *Ile de France*) susidūrė su mažesne konkurencija ir turėjo daugiau erdvės ekspansijai.[6] Ankstyvųjų naujųjų laikų Vidurio Europoje politinės valdžios apimtis neleido vokiečių tautą tapatinti su valstybės institucijomis ir teritorija. Vokietijoje tautiškumo „suvokiama tvarka" ar „prasimanyta bendruomenė" smarkiai skyrėsi nuo valstybingumo institucinių realijų, o Prancūzijoje jos buvo susietos.[7] Vokietijoje tautiškumas buvo etnokultūrinis faktas, o Prancūzijoje – politinis.

Aš netvirtinu, kad narystės ar „tapatumo" suvokimas viduramžių ar ankstyvųjų naujųjų laikų Vokietijoje buvo pirmiausia etnokultūrinis. Kiek anachronistiškas kalbėjimas apie „tapatumą" apskritai turi prasmės, galime tarti, kad Europos gyventojų daugumos subjektyvus „tapatumas", be abejo, buvo, viena vertus, iš esmės lokalinis, o kita vertus, religinis, bent jau iki XVIII a. pabaigos. Daugelis žmonių lokalinį ir religinį tapatumą vertino labiau nei tautinį iki pat XIX a. pabaigos.[8] Daugiau dėmesio nusipelno struktūriniai, o ne socialpsicho-

loginiai dalykai. Dėl Vidurio Europos politinės ir kultūrinės geografijos nebuvo galima suvokti etnokultūrinės Vokietijos, kuri sutaptų su imperijos supratautinėmis pretenzijomis arba su veiksminga subtautine politine valdžia. Prancūzijoje buvo kur kas sunkiau atskirti tautą nuo valstybės, taigi ir įsivaizduoti vien tik etnokultūrinę tautą.

Dar vienas tautinės savivokos modelių skirtumas taip pat yra įsišaknijęs politinėje ir kultūrinėje geografijoje. Prancūziškas tautiškumo suvokimas orientavosi į asimiliaciją, o vokiškas – į „susiskaidymą". Nuoseklus tautinės valstybės formavimasis apie vieną politinį ir kultūrinį Prancūzijos centrą sudarė istorinę asimiliacionistinės savivokos formą, o konglomeracinis valstybės formavimosi modelis policentrinėje, bikonfesinėje[9], netgi dvitautėje Vokietijoje (Prūsijoje) sudarė istorinę labiau į susiskaidymą orientuotos savivokos formą[10]. Koncentrinio, asimiliuojančio tautiškumo plitimo Prancūzijoje varikliu tapo pamažu didėjantis valstybės centro instrumentų ir tinklų sistemos (mokyklų, armijos, administracijos, transporto ir komunikacijų)[11] skverbimasis į periferiją. Vokietijoje šį asimiliuojančios tautinės valstybės modelį geriausiai įkūnija Prūsija. Bet geopolitinė lemtis skyrė Prūsijai dvitautės valstybės dalią XVIII a. pabaigoje. Ir jai nepavyko asimiliuoti daug gyventojų[12] lenkų. Prancūzijos valstybė visiškai neasimiliavo bretonų, baskų, korsikiečių ir elzasiečių, bet ši nesėkmė nebuvo nei visiška, nei akivaizdi XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Ji ir neturėjo įtakos tautinei savivokai.

Etnokultūrinė riba tarp vokiečių ir slavų, kuri egzistavo ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir visoje mišrių rytinės Vidurio Europos gyventojų zonoje, tapo esminiu vokiečių savivokos faktu. Ši riba neturėjo atitikmens Prancū-

zijoje.[13] Masinė vokiečių migracija į Rytus vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais sukūrė gausias vokiečių gyventojų saleles slavų žemėse. Priešpriešinė asimiliacija šiose žemėse vyko per amžius. Bet lemiamas tautinės savivokos faktas buvo neįvykusi asimiliacija.[14] Vokiečių kalbos, kultūros ir tautinio tapatumo išlikimas per amžius slaviškųjų Rytų enklavose ir avanpostuose bei lenkų kalbos, kultūros ir tautinio tapatumo išlikimas Rytų Prūsijoje teikė vokiečių elitui suskaidyto, apriboto tautiškumo modelį, aistringą atskiro etnonacionalinio tapatumo laikymosi etnokultūriškai mišriose zonose jausmą. Vokietija apibrėžė save kaip pasienio valstybę, atsižvelgusi į vokiečių–slavų pasienio sritis. Tam nebuvo analogijų Prancūzijoje.

Revoliucijos kristalizacija

Prancūzų ir vokiečių tautiškumo sampratų opozicija, kylanti iš politinės ir kultūrinės geografijos, galutinai išryškėjo Prancūzų revoliucijos metu ir vėliau. Tautiškumo idėja pirmą kartą buvo sąmoningai teoriškai išplėtota XVIII a. antroje pusėje. Prancūzijoje filosofai reformatoriai ir miesto žmonės priešpriešino tautą *ancien régime* privilegijuotiesiems luomams ir korporacijoms, užaštrindami tautiškumo sąvokos briaunas ir suteikdami jai naują, dinamišką politinę reikšmę. Be to, *cahiers de doléance** rodo, kad apskritai gyventojai revoliuciniu laikotarpiu tautos idėjai priskyrė didelį politinį užtaisą.[15] Bet ikirevoliucinėje Prancūzijoje politizuojantis tautai, Vokietijoje XVIII a. pabaigoje ji buvo beprecedentiškai

* *Cahiers de doléance* (pranc.) – 1789 m. Prancūzijos luomų memorandumai (pageidavimai) karaliui Liudvikui XVI.

depolitizuota. To meto klestinčių *Bildungsbürgertum*[16]* raštuose vokiečių tauta vis rečiau nagrinėjama tradiciniame politiniame imperijos kontekste ir vis dažniau traktuojama kaip apolitinis, etnokultūrinis darinys – „vidinė imperija", kaip pasakė Schilleris 1801 m., kada senoji imperija įžengė į paskutinę irimo fazę, arba *Kulturnation*, kaip vėliau ją pavadino Friedrichas Meinecke.[17] Nors šis *bildungsbürgerlich* tautiškumo supratimas niekada nebuvo tik kultūrinis, jo politinis matmuo XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo labai sumenkęs.[18] Tautiškumo idėją XVIII a. antrosios pusės Prancūzijoje plėtojo gausus buržuazijos sluoksnis, o Vokietijoje – siauresnis, tik literatų. Be to, šis sluoksnis orientavosi į egzistuojančios tautinės valstybės reformą Prancūzijoje, o Vokietijoje tapatinosi su grynai kultūrine, iš tikrųjų specifiškai literatūrine tautos dvasia *(Nationalgeist)*.

Kai reforma Prancūzijoje žlugo, radikalizavęsis trečiasis luomas prisiėmė tautinės asamblėjos vaidmenį ir paskelbė tautos suverenitetą.[19] Šios suverenios tautos narystės sąlygos buvo ne etnokultūrinės, o politinės. Pasak Sieyèso: „Kas yra tauta? Tauta – tai partnerių, pripažįstančių vieną bendrą teisę ir atstovaujamų bendros įstatymų leidybos, darinys".[20] Turbūt geriausiai pilietiškumo pranašumą, palyginti su tautiškumu, ir politinės tautos sampratos pranašumą palyginti su etnokultūrine, apibūdino Tallienas 1795 m. pavasarį: „tik užsieniečiai Prancūzijoje yra blogi piliečiai".[21] Pilietybės sąlygas prancūzai daug aptarinėjo Revoliucijos epochoje, bet šie ginčai sukosi daugiau apie politinę negu apie etnokultūrinę ašį.

* *Bildungsbürgertum* (vok.) – apsišvietę ir iš išsilavinimo pragyvenantys žmonės.

Taip pat buvo sprendžiamas ir naujos tautinės valstybės teritorijos ribų klausimas. Apsisprendimo principas, turintis didžiulį griaunantį potencialą dinastiškai organizuotoje ir etnokultūriškai mišrioje Europoje, privalėjo pateisinti teritorinius 1791–1793 m. laimėjimus, o retrospektyviai – naujai paaiškinti Elzaso perdavimą Prancūzijai XVII a.[22] Bet kolektyvinis subjektas, kuriam Revoliucinė doktrina leido pretenduoti į apsisprendimą, buvo nusakomas XVIII a. būdingomis kosmopolitinėmis racionaliomis sąvokomis, o ne XIX a. būdingais Romantizmo terminais.[23] Apsisprendimas, kaip jį suprato revoliucionieriai, reiškė visuotinio laisvės troškimo plitimą ir – kaip galėjo būti kitaip? – inkorporaciją į Prancūziją. Tokia nuostata pabrėžtinai trukdė etnokultūrinio tapatumo projektavimą į politikos erdvę.

Netgi trumpalaikę, bet radikaliai asimiliacinę Revoliucijos kalbinę politiką lėmė veikiau politiniai sumetimai, o ne tautos, kaip etnokultūrinio darinio, samprata. Kalbų įvairovė buvo pasmerkta kaip reakcinė, o kalbinė vienybė laikyta privaloma Respublikoniškos pilietybės sąlyga. 1794 m. sausio mėn. Barère'as pranešė Visuomenės saugumo komitetui: „Federalizmas ir prietarai kalba žemąja bretonų kalba, emigracija ir Respublikos priešai kalba vokiškai, kontrrevoliucija kalba itališkai, o fanatizmas – baskiškai". Tik kai visi piliečiai kalba ta pačia kalba, pasak abato Grégoire'o pranešimo „Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française", jie gali „perduoti savo mintis be kliūčių ir naudotis lygiomis teisėmis į valstybines pareigas".[24] Ši trumpalaikė asimiliacinė politika neturėjo didesnių padarinių. Kalbinis vienodinimas, iškilęs Revoliucijos ir Napoleono laikais, buvo netiesioginio asimiliacinio armi-

jos, mokyklų ir Napoleono administracinės mašinos veikimo padarinys.[25]

Ideologinė ir praktinė asimiliacijos svarba prancūzų tradicijoje ir blogas asimiliacijos vardas tarp pažangiai nusiteikusiųjų vertė giedoti ditirambus „skirtumui", kad būtų pateisintas bendresnis požiūris. Asimiliacija, t. y. apgalvota vienodinimo politika, yra nesuderinama su visomis nuosekliomis „organinės" narystės koncepcijomis, pasak kurių „natūralios" etnolingvistinės ribos yra ankstesnės ir nulemia tautos bei (idealiu atveju) valstybės sienas. Vienas dalykas yra noras priversti visus Utopijos piliečius kalbėti utopiškai, o visai kitas – noras visus utopifonus padaryti Utopijos piliečiais. Šiurkščiai tariant, pirmasis atstovauja prancūzų, o antrasis – vokiečių tautiškumo modeliui. Teisinė (pagal natūralizacijos principą) ar kultūrinė asimiliacija numano politinę narystės sampratą ir įsitikinimą, prancūzų perimtą iš romėniškos tradicijos, kad valstybė gali svetimšalius paversti piliečiais, valstiečius – ar imigrantus darbininkus – prancūzais.[26]

Jei tarsime, kad prancūzų tautinė valstybė buvo sukurta 1789 m., tai prancūzų nacionalizmas atsirado kaip karo išdava. 1792 m. rugsėjo 20 d. prie Valmi siaučiant prūsų pėstininkų – geriausiai apmokytų karinių dalinių Europoje – ugniai, apdriskusi prancūzų armija išlaikė savo pozicijas šaukdama: *Vive la Nation!*" Valmi mūšis neturėjo didelės karinės reikšmės, bet dėl Goethe's, buvojusio mūšio vietoje, įžymiosios frazės – „ši data ir vieta žymi naują epochą pasaulio istorijoje" – šis epizodas pradėjo simbolizuoti karo pobūdžio pasikeitimą, šaukiant tautą prie ginklų.[27] Prieš karo protrūkį nacionalizmas neegzistavo nei kaip „akla ir išimtinė pirmenybė visa kam, kas priklauso „tautai", nei kaip „reikalavimas

pavergtų tautybių vardan".[28] Tik nuo 1792 m., kai buvo jaučiama, kad naujoji tvarka yra apsupta vidaus ir išorės priešų, čia iš tikrųjų išsiplėtojo, aplenkdami pretenzingą brolišką 1789–1791 m. kosmopolitizmą ir teisindamiesi *„patrie en danger"* doktrina, ksenofobinio nacionalizmo elementai namie ir ekspansyvus, agresyvus nacionalizmas užsienyje, iš pradžių misionieriškas ir kryžiuotiškas, o vėliau imperialistinis ir triumfalistinis.[29] Šito kylančio nacionalizmo pobūdis buvo politinis-ideologinis, o ne etnonacionalinis. Bet Napoleono laikais jis padėjo iškilti vokiečių kontranacionalizmui, kuriame etnokultūriniai motyvai ėmė vaidinti svarbų vaidmenį. Revoliucinė ekspansija, kurią pačią skatino politinis nacionalizmas, sukėlė etnokultūrinį nacionalizmą; „laisvės kryžiaus žygis" savo ruožtu pagimdė etnonacionalinio pasipriešinimo „šventojo karo" mitą, jei ne realybę.

Romantizmas ir reforma Vokietijoje

Vokietijos tautiškumo tradiciją per Revoliucijos erą lemtingai formavo, viena vertus, Romantinis sąjūdis ir, kita vertus, Prūsijos reformų sąjūdis, abiem išsitenkant Prancūzijos okupacijos Vokietijoje šešėlyje.[30] Romantinis sąjūdis, pats esmingai nesirūpinantis tautiškumu, pateikė mąstymo ir įvertinimo modelius etnokultūrinio tautiškumo supratimo konsolidacijai, garbinimui ir eventualiai naujam supolitinimui. Prūsijos reformatoriai, apeliuodami į radikaliai skirtingą tautiškumo sampratą, siekė „sutautinti" Prūsijos valstybę iš viršaus ir taip regeneruoti valstybę po katastrofiško pralaimėjimo 1806 m.

Vokiečių Romantizmo estetinė ir socioistorinė idioma tobulai tiko etnokultūrinio tautiškumo sampratai pa-

ruošti. Individualybės, kaip *Einzigkeit**, unikalumo, garbinamasis supriešinimas su *Einzelheit***, paprastu tapatumu; gilumos ir vidujybės su paviršiniu blizgesiu; jausmo su išdžiūvusiu racionalumu; organinio augimo su sąmoningu, dirbtiniu konstravimu; tradicinės, įsišaknijusios liaudies kultūros gyvybingumo ir vientisumo su kosmopolitinės kultūros bedvasiškumu ir dirbtinumu lengvai galėjo būti perkeltas iš estetikos ir kultūros kritikos į socialinės filosofijos domeną. Romantizmo socialinėje ir politinėje mintyje, kaip ir didesniame ir tvaresniame, jo fundamentaliomis kategorijomis ir vertybėmis persmelktame, socialinės ir politinės minties kūne, tautos yra suvokiamos kaip istoriškai įsišaknijusios, organiškai išsirutuliojusios individualybės, kurias jungia išskirtinė *Volksgeist**** ir jos beribiškai išsišakojusios išraiškos kalboje, papročiuose, teisėje, kultūroje ir valstybėje. Nepaisant valstybingumo akcento, Romantinis tautiškumo supratimas yra fundamentaliai etnokultūrinis. *Volksgeist* sudaro, o valstybė tik išreiškia tautiškumą. Valstybės egzaltavimas, kurį galima surasti Romantizmo politinėje mintyje – tarkim, Adamo Müllerio teiginyje, jog „žmogus negali būti įsivaizduojamas už valstybės... Valstybė yra visų žmogiškų rūpesčių visuma“ – atspindi, viena vertus, amorfinę, globalinę valstybės sampratą, o kita vertus, teleologinę sampratą, kad *Volksgeist* gali gauti galutinę ir tobulą išraišką tik valstybėje.[31]

Socialinė ir politinė Romantizmo mintis visiškai skyrėsi nuo praktinės politikos realijų. Prūsijos reformatorių, atvirkščiai, nepalietė to laikmečio gimstąs etnokul-

* *Einzigkeit* (vok.) – ypatingumas.

** *Einzelheit* (vok.) – smulkmena, detalė.

*** *Volksgeist* (vok.) – tautos dvasia.

tūrinis nacionalizmas. Išgąsdinti Prancūzijos triumfo ir Prūsijos žlugimo, jie norėjo sukurti Prūsijos tautą Prūsijos valstybei atgaivinti. 1807 m. Hardenbergas rašė Friedrichui Wilhelmui III: „Mes turime padaryti iš viršaus tai, ką prancūzai padarė iš apačios".[32] Romantikai ir reformatoriai suprato tautos ir valstybės santykį visiškai skirtingais terminais: pirmieji kvaziestetiniais terminais, kai valstybė yra tautos ir ją sudarančios *Volksgeist* išraiška; antrieji suprato grynai politiniais terminais, kai tauta – sutelktoji ir suvienytoji *Staatsvolk** – yra apgalvotas ir dirbtinis valstybės kūrinys.

Taip iškilo būdingas etnonacionalinės ir valstybiškai nacionalinės ideologijos bei programos dualizmas – dualizmas, kuris po to visam laikui užvaldė vokiečių politiką. Tai siūlo būdą performuluoti šiurkštų kontrastą, kuris buvo šių svarstymų išeities taškas: kontrastą tarp Prancūzijos politinės ir Vokietijos etnokultūrinės tautiškumo sampratos. Faktiškai abiejų šalių tautiškumo tradicijose buvo politiniai ir kultūriniai komponentai. Šie komponentai buvo glaudžiai susiję Prancūzijoje, kur buvo manoma, kad politinė vienybė sudaro, o kultūrinė vienybė išreiškia tautiškumą. Vokietijos tradicijoje, priešingai, politiniai ir etnokultūriniai tautiškumo aspektai prieštaravo vienas kitam, sudarydami pagrindą besivaržančioms tautiškumo sampratoms. Viena tokia samprata aštriai oponuoja Prancūzijos sampratai: pagal šį požiūrį, etnokultūrinė vienybė sudaro, o politinė vienybė išreiškia tautiškumą. Nors šis etnokultūrinis tautiškumo supratimas niekad neturėjo savo paties regiono, jis kilo XIX a. pradžios Vokietijoje ir nuo to laiko galima buvo jį politiškai eksploatuoti. Jokia tokia išimtinai etnokul-

* *Staatsvolk* (vok.) – valstybinė tauta.

tūrinė tautiškumo samprata neatsirado Prancūzijoje, kur kultūrinis tautiškumas buvo suvokiamas kaip politinio tautiškumo ingredientas, o ne konkurentas.

Tautiškumas ir nacionalizmas XIX amžiuje

XIX amžius išvydo Prancūzijos tautinės valstybės konsolidaciją ir Vokietijos tautinės valstybės sukūrimą.[33] Amžiaus pabaigoje abiejų tautinių valstybių socialinė struktūra ir politinis stilius įsidėmėtinai panėšėjo.[34] Betgi mano pavaizduoti giliai įsišakniję skirtumai politiniame ir kultūriniame tautybės konstravime išliko reikšmingi ir tam tikrais atžvilgiais buvo sutvirtinti. Politinį, į asimiliaciją orientuotą tautiškumo supratimą Prancūzijoje XIX a. pabaigoje stiprino vidinė *mission civilisatrice**, kurią vykdė armija trečiosios Respublikos mokytojų – *instituteurs*, kurių misija buvo institutuoti tautą.[35] O etnokultūrinį sluoksnį vokiečių savivokoje sutvirtino smarkėjanti vokiečių ir lenkų – abi grupės buvo Vokietijos valstybės piliečiai – tautybių kova Prūsijos rytuose.

Nuolatinis režimo nestabilumas XIX amžiuje Prancūzijos tautinės valstybės konsolidacijos nepaspartino. O štai Bourbonų režimas 1815–1830 m., kaip ir visuotinė Europos santvarka, nustatyta pagal Vienos kongresą, buvo antitautinė, Liepos monarchija 1830–1848 m. užslėptai, o visi kiti režimai atvirai rėmėsi jeigu ne tautos suverenumo realybe, tai nors principu. Svarbesnis už formalią konstitucinę plėtotę buvo nacionalinės atminties konsolidacija tokių istorikų, kaip Augustinas Thierry, Jules Michelet'as ir Ernestas Lavisse'as, darbuose, peda-

* *Mission civilisatrice* (pranc.) – civilizacinė misija.

goginė trečiosios Respublikos mokyklos vykdyta konsolidacija, kalbinė mokyklos ir armijos palaikoma konsolidacija; ir sociogeografinė konsolidacija, realizuota komunikacijos ir pervežimo tinklų raidoje.[36]

Nacionalizmas, prieštaringas šovinizmo ir mesianistinio universalizmo mišinys, Revoliucinės ir Napoleoninės ekspansijos bei tautinio apsisprendimo principo paveldėtojas, didžiąją XIX amžiaus dalį buvo atsidūręs kairėje. Po pralaimėjimo 1870–1871 m. jis migravo į dešinę, per bulanžizmo krizę 1889 m. tapo kritiniu centru, o Dreyfuso byla reiškė jo galutinį atėjimą.[37] Tiksliau, kontinentinis nacionalizmas migravo į dešinę, o Jules Ferry* vadovaujami kairieji XIX a. 9 dešimtmetį atrado naują nacionalinės didybės projektavimo ir atkūrimo lauką – atgaivintą ir išplėstą užjūrio imperiją.[38] Ideologiškai ir instituciškai šis užjūrinis imperializmas buvo kontinentinio imperializmo Revoliucijos ir Napoleono metais bei, dar iš seniau, Romos imperinės tradicijos įpėdinis. Ideologiškai jis buvo suvokiamas kaip *mission liberatrice et civilisatrice*; instituciškai jis ėjo toliau už savo britų ar vokiečių atitikmenis metropolijos ir užjūrio režimų teisminėje ir politinėje asimiliacijoje, siekdamas sukurti *„la plus grande France"*[39]. Prancūzijos Respublikonai ėmėsi asimiliacionistinės, civilizacinės, sutautinimo misijos ir Prancūzijos viduje. XIX a. 9 dešimtmetį šis asimiliacionistinis vidinis nacionalizmas, susietas su pradinio mokymo ir karinio šaukimo reformomis, buvo priedanga ekspansyviai, asimiliacionistinei pilietybės įstatymo, kurio pagrindiniai punktai galioja po šiai dienai, reformai.[40]

* *Jules Ferry* (1832–1893) – prancūzų politikas, respublikonų vadas, 1880–1881 ir 1883–1885 m. Prancūzijos ministras pirmininkas.

Naujoji nacionalistinė dešinė, nepaisant jos antiparlamentarizmo, sutarė su senąja nacionalistine kaire (ir su naująja imperialistine kaire) dėl Prancūzijos privilegijuotos misijos ar pašaukimo, susirūpinimo nacionaliniu „didingumu" ir dėl pagarbos armijai, kaip šio didingumo įsikūnijimui ir instrumentui.[41] Nepriklausomai nuo kylančio antisemitizmo XIX amžiaus pabaigoje, naujasis nacionalizmas neiškeitė tradicinės, iš esmės politinės tautiškumo sampratos į etnokultūrinę sampratą. Iš tiesų Elzaso–Lotaringijos problema paskatino akcentuoti ideologinį Prancūzijos tautiškumo politinį, o ne vokiškai etnokultūrinį, supratimą. Fustelis Coulanges'as savo 1870 m. spalio 27 d. laiške vokiečių istorikui Mommsenui rašė: „Galbūt Elzasas rase ir kalba yra vokiškas, bet tautybe ir tėvynės jausmu jis yra prancūziškas".[42] Panašią temą savo poleminiuose laiškuose Straussui plėtojo Renanas.[43]

Vokietijos etnokultūrinis tautiškumo supratimas buvo išskirtinės Vidurio Europos politinės ir kultūrinės geografijos produktas. Tačiau ta pati geografija – neišpainiojamas vokiečių ir kitų tautybių mišinys – darė neįmanomu dalyku kurti Vokietijos valstybę griežtai remiantis etnokultūrine tauta.[44] Nė vienas iš siūlomų nacionalinio suvienijimo sprendimų – įskaitant „klasikinį" Prūsijos *kleindeutsch** ir Austrijos *grossdeutsch*** sprendimus – negalėjo duoti „tobulos" tautinės valstybės: arba vokiečiai turėjo būti išskirti, arba nevokiečiai priskirti, arba ir taip, ir taip. Politiniai sumetimai vyravo tiek 1848 m. programoje, tiek vėlesnėje Bismarcko praktikoje. Susivienijimą Bismarckui vadovau-

* *Kleindeutsch* (vok.) – mažvokiškas.

** *Grossdeutsch* (vok.) – didvokiškas.

jant, nors ir sąlygotą, įkvėpė ne nacionalizmas ir juo labiau ne etnokultūrinis nacionalizmas.[45] Ir suvienyto Reicho konstitucinė struktūra nebuvo tautinės valstybės struktūra. Konstitucija neminėjo liaudies suvereniteto, o Imperijos karūną Williamui I Versalyje pasiūlė princai, o ne tautos atstovai. Nebuvo vieningos Vokietijos pilietybės: *Reichsangehörigkeit** kilo iš *Landesangehörigkeit***, o jos ribota politinė reikšmė atspindėjo ribotą politinę Reichstago reikšmę. Prancūzijos tautinė valstybė buvo sukurta polemiškai oponuojant ne tik dinastiniam suverenitetui, o ir korporacinei bei provincinei privilegijai.[46] Vokietijos kvazitautinė valstybė neginčijo nė vieno iš šių principų, netgi inkorporavo ypatingas teises – *Reservatrechte* – į pietų vokiečių valstybių įsijungimo sutartį.

Vis dėlto Reichą suprato kaip tautinę valstybę tiek ją sveikinantieji, tiek jos besibaiminantys.[47] Betgi kaip tautinė valstybė ji buvo netobula ne tik vidine sudėtimi, bet ir išorinėmis sienomis – taigi iš tikrųjų netobula dvigubai. Kaip *kleindeutsches Reich* ji buvo pernelyg siaura, pirma visa ko nušalinanti milijonus Austrijos vokiečių. Tuo pat metu ji buvo pernelyg išplėsta, apimanti prancūzus Elzase ir Lotaringijoje, danus Šiaurės Šlezvige ir lenkus rytinėje Prūsijoje. Tai buvo ne tiesiog kalbinės, o veikiau, ypač pastaruoju atveju, susipratusios tautinės mažumos. Ir smarkėjantis konfliktas tarp vokiečių ir lenkų rytinėje Prūsijoje sutvirtino etnokultūrinį, diferencialistinį pradą vokiečių tautiškumo supratime.

* *Reichsangehörigkeit* (vok.) – imperinė pilietybė.

** *Landesangehörigkeit* (vok.) – individualių sudėtinių valstybių pilietybė.

1871–1914 m. Reichas tikrai reikšmingai progresavo konsoliduoto tautinio valstybingumo link – daugiausia plėtojantis naujoms nacionalinėms institucijoms ir procesams bei dėl valstybės integracinio poveikio nacionalinei sąmonei. Karo pradžioje Vokietija jau nebuvo aiškiai *unvollendete** 1871 metų tautinė valstybė.[48] Reichui žymia dalimi pavyko integruoti besiskiriančias, netgi antagonistines Prūsijos valstybingumo ir Vokietijos tautiškumo tradicijas. Tačiau senasis dualizmas, sena įtampa tarp valstybinio ir etnokultūrinio komponentų Vokietijos tautiškumo tradicijoje, išliko. Šio tebesilaikančio dualizmo kontekste dviejų kartų nepakako sukurti konsoliduotai, „*selbstverständlich*", savaime suprantamai tautinei sąmonei naujõs valstybės rėmuose. *Reichsnational* visiškai nepakeitė *volksnational* sąmonės imperinėje Vokietijoje. Etnokultūrinė tautiškumo samprata, nors ir nykstanti iškart po *Reichsgründung***, išliko naudinga vėlesnei politinei eksploatacijai. Tai rodo svarbus etnonacionalinis komponentas Prūsijos ir Vokietijos *Polenpolitik*, taip pat pangermanistų agitacija XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje bei paplitusi nuomonė, kad žlugus Habsburgų imperijai turėtų sekti ir seks unija su Austrija, bei *völkisch**** galvosenos ir *Deutschtum***** orientuotos politikos išsirutuliojimas Veimaro respublikoje, jau nekalbant apie vėlesnį nacių propagandistų *völkisch* galvosenos panaudojimą.[49]

* *Unvollendete* (vok.) – nepilna, nebaigta.

** *Reichsgründung* (vok.) – valstybės įkūrimas.

*** *Völkisch* (vok.) – etnokultūrinis (pažodžiui – tautiškas arba liaudiškas).

**** *Deutschtum* (vok.) – vokiškumas.

Tautiškumo supratimas ir pilietybės apibrėžimai

Prancūziškasis ir vokiškasis tautiškumo supratimas nebuvo fiksuoti ir nekintami dalykai. Jie buvo žymiai judresni, plastiškesni ir vidujai prieštaringesni, negu kad aš paaiškinau. Dreyfuso bylos, Viši režimo ir pastaraisiais metais vyraujančiai Prancūzijos tautiškumo savitai išraiškai valstybiškai centruotai ir asimiliacionistinei – metė iššūkį labiau etnokultūrinė išraiška, kuriai šiandien atstovauja Jean-Marie Le Penas. O Vokietijoje etnokultūrinė tautiškumo išraiška atstovavo tik vienam sudėtingesnės nacionalinės savivokos sluoksniui.

Vis dėlto Prancūzijos ir Vokietijos keletą amžių vyravusios tautiškumo išraiškos aiškiai skyrėsi ir tebesiskiria šiandien. Šiuos skirtingus tautiškumo supratimus įkūnija ir išreiškia aštriai besiskiriantys pilietybės apibrėžimai. Ekspansyvus, asimiliacionistinis Prancūzijos pilietybės įstatymas, automatiškai transformuojantis antros kartos imigrantus į piliečius, atspindi į valstybę orientuotą, asimiliacionistinę Prancūzijos savivoką. O Vokietijos pilietija, apibrėžiama kaip bendros kilmės individų bendruomenė, sunkiai prieinama imigrantams nevokiečiams, bet nepaprastai atvira etniniams vokiečiams iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos, atspindi ryškų etnokultūrinį vokiečių savivokos toną.

Aštriai besiskiriantys pilietijos apibrėžimai Prancūzijoje ir Vokietijoje išsirutuliojo dešimtmečiais iki Pirmojo pasaulinio karo, atitinkamai 1889 m. ir 1913 m. Vokietijoje tais dešimtmečiais gyventojų buvo daugiau ir gausėjo žymiai sparčiau negu Prancūzijoje. Galima manyti, kad besiskiriantys demografiniai ir kariniai interesai vertė Prancūzijos ir Vokietijos valstybes turėti besi-

skiriančius pilietybės apibrėžimus. Aš tokio instrumentalistinio aiškinimo nepalaikau. Tiesa, kad prancūzams po Prancūzijos–Prūsijos karo vis didesnį rūpestį kėlė demografinė stagnacija. Bet XIX a. 9 dešimtmetį valstybei nereikėjo naujų piliečių kaip kareivių. Dabar jau kai šaukimas buvo apibrėžtas kaip visuotinė piliečio pareiga, valstybė turėjo per daug, o ne per mažai, potencialių kareivių. Kadangi karinis biudžetas neleido apmokyti visų tinkamų karo tarnybai Prancūzijos piliečių, nebuvo karinio intereso toliau didinti piliečių fondą antros kartos imigrantus apibrėžiant piliečiais.

Bet buvo *politinis* interesas pilietybę apibrėžti ekspansyviai. Visuotinę ir lygią karinę tarnybą pabrėžianti Respublikinė pilietinė ideologija padarė antros kartos imigrantų nušalinimą nuo karinės tarnybos ideologiškai skandalingu ir politiškai netoleruotinu dalyku – ypač kadangi antros kartos imigrantai nebuvo laikomi tikrais užsieniečiais, o veikiau tokiais asmenimis, kurie faktiškai buvo prancūzai, nors ir nebuvo tokie pagal įstatymą. Vienas įstatymų leidėjas, reikia pažymėti, pasmerkė juos kaip *prétendus étrangers*, „tariamus užsieniečius". Vyraujantį antros kartos imigrantų, kaip sociališkai ir kultūriškai prancūzų, apibūdinimą darė galimą asimiliacionistinis tautiškumo supratimas. Šią giliai įsišaknijusią politinėje ir kultūrinėje geografijoje savivoką smarkiai sustiprino XIX a. 9 dešimtmečio Respublikinės mokyklos ir armijos reformos. Pradinis mokymas Jules Ferry laikais buvo padarytas nemokamas, privalomas, pasaulietinis ir labai nacionalistinis, o pradinės mokyklos tapo galingais asimiliacijos varikliais, pirmą kartą telkdamos Prancūziją kaip vieningą tautą. Taip pat ir armija, reorganizuota visuotinio šaukimo pagrindu ir suvokiama kaip „tautos mokykla", buvo asimiliacijos

veiksnys. Kai mokyklos ir armija vertė valstiečius prancūzais, kaip parodė Eugenas Weberis, jos kartu vertė antros kartos imigrantus prancūzais. Taigi Prancūzijos valstybės interesas pilietybę apibrėžti ekspansyviai nebuvo tiesiogiai nulemtas demografinių ar karinių imperatyvų. Veikiau šiam interesui tarpininkavo – iš tikrųjų tai jį sudarė – tam tikra galvosena ir kalbėsena apie Prancūzijos tautinę valstybę.

Taip pat negalima Vokietijos pilietybės apibrėžimo išskirtinumo – jos sunkaus prieinamumo nevokiečiams, ir ekspansyvumo etninių vokiečių atžvilgiu – interpretuoti instrumentiškai. Wilhelmo laikų Vokietijoje, kaip ir Respublikos laikų Prancūzijoje, tautiškumo supratimą formavo valstybės interesų vertinimas. Bet prancūziškasis tautiškumo supratimas – valstybiškai orientuotas ir labai asimiliacionistinis – iškėlė interesą antros kartos imigrantus pilietiškai inkorporuoti, o vokiškasis tautiškumo supratimas iškėlė interesą juos pilietiškai išskirti.

Wilhelmo laikais darbininkai migrantai rytinėje Prūsijoje buvo ekonomiškai nepakeičiami. Bet imigrantai – etniniai lenkai iš Rusijos ir Austrijos – nebuvo pageidaujami kaip piliečiai, nes niekas netikėjo, kad juos įmanoma paversti vokiečiais. Iš dalies tai buvo tradiciškai mažiau asimiliacionistiško, etnokultūriškesnio tautiškumo supratimo palikimas. Bet Wilhelmo laikais, kaip tik kai XIX a. 9 dešimtmetį prancūziška asimiliacionistinė savivoka buvo gerokai sutvirtinta, taip pat ir vokišką etnokultūrinę, diferencialistinę savivoką labai sutvirtino vis nesėkmingesnės pastangos Prūsijos rytuose asimiliuoti vietinius lenkus. Neįstengus įtvirtinti lenkų politinės ištikimybės Vokietijos valstybei ir neįstengus jų asimiliuoti vokiečių kalba ir kultūra, Prūsijos ir Vokietijos

politika vietinių lenkų atžvilgiu darėsi vis labiau „disimiliacionistinė". Valstybė atvirai diskriminavo tautas pagal etninę priklausomybę, skirtingai traktuodama etninius vokiečius ir etninius lenkus, siekdama pasienio rajonuose „sustiprinti vokiškumą". Kadangi valstybė asimiliuoti Prūsijos rytuose vietinių lenkų neįstengė, nebuvo pagrindo tikėti, kad jai pavyks asimiliuoti lenkų imigrantus. Taigi etnokultūrinė diferencialistinė galvosena ir kalbėsena apie narystę Vokietijos tautinėje valstybėje palaikė interesą apibrėžti pilietybę suvaržytai. Tokį ekspansyvų pilietybės įstatymą, kaip kad Prancūzijoje, automatiškai transformuojantį antros kartos imigrantus į piliečius, skatino tikrumas dėl jų veiksmingos asimiliacijos. Prancūzijos elitas tokį tikrumą turėjo; Vokietijos elitas jo neturėjo.

Atmesdamas instrumentalistinį Prancūzijos ir Vokietijos pilietybės politikos ir praktikos aiškinimą, aš jo nekeičiu naiviai kultūriniu aiškinimu. Vietoj to, aš parodau, kaip tam tikros kultūrinės išraiškos – galvosenos ir kalbėsenos apie tautiškumą, kurios buvo valstybiškai orientuotos ir asimiliacionistiškesnės Prancūzijoje bei etnokultūriškesnės ir diferencialistiškesnės Vokietijoje, – buvo sutvirtintos ir aktyvuotos specifinėje istorinėje ir institucinėje aplinkoje; ir parodau, kaip, vienąkart sutvirtintos ir aktyvuotos, šios kultūrinės išraiškos įrėmino ir formavo sprendimus apie tai, kas yra politiškai būtina bei valstybei reikalinga. Tautiškumo supratimas ir valstybės interesai nėra priešingos kategorijos. Valstybės interesų dėl ekspansyvios ar suvaržytos pilietijos tiesiogiai nenulemia ekonominiai, demografiniai ar kariniai sumetimai. Veikiau sprendimus dėl to, koks yra valstybės interesas, tarpiškai veikia savivoka, kultūrinės išraiškos, galvosena ir kalbėsena apie tautiškumą.

Bendresnis analitinis momentas yra tas, kad kultūrinės išraiškos nėra neutralūs jau prieš tai egzistuojančių interesų išraiškos varikliai: kultūrinės išraiškos lygiai taip pat *sudaro* interesus, kaip ir juos išreiškia. Šie kultūriškai sąlygoti ir tokiu būdu kultūriškai sudaryti interesai nėra pirmesni už kultūrines išraiškas, kuriomis jie išreikšti, ar nuo jų nepriklausomi. Kaip teigė Gorethas Stedmanas Jonesas, „mes negalime... iššifruoti politinės kalbos taip, kad pasiektume pirminę ir materialią intereso išraišką, nes tai yra pirmiausia diskursyvi politinės kalbos struktūra, kuri suvokia ir apibrėžia interesą. Taigi mes būtent ir privalome tyrinėti intereso produkavimą, identifikavimą, nusiskundimą juo ar jo siekimą pačios politinės kalbos rėmuose".[50]

Aš nepritariu Stedmano Joneso grynai kultūriniam požiūriui. Tautiškumo išraiškos, kaip kad aš tvirtinau, yra visiškai įsišaknijusios politinėje ir kultūrinėje geografijoje; ir jos tiesiogiai šaknijasi ir įsitvirtina patyrime ir praktikoje, kuri, nors išreiškiama kalba, nesuvedama į kalbos aktus. Nors būtina „tirti intereso produkavimą... politinėse kalbose", taip pat yra būtina tirti pačių politinių kalbų socialinį produkavimą ir reprodukavimą. Tačiau Stedmanas Jonesas pateikia stiprų argumentą už tai, kad būtų tiriamas būdas, kuriuo kultūrinės išraiškos sudaro, o ne tik išreiškia interesus.

Maxas Weberis rašė, kad „ne idėjos, o interesai – materialūs ir idealūs – tiesiogiai valdo žmonių elgesį. Tačiau labai dažnai „idėjų" sukurti „pasaulio įvaizdžiai", panašiai kaip iešmininkai, nulėmė bėgius, kuriais judėjo interesų dinamikos varomas veiksmas".[51] Pilietybės politikos ir praktikos skirtumų išimtinai ar tiesiogiai neprodukuoja besiskiriantys tautiškumo supratimai. Žinoma, pilietybės apibrėžimus sąlygoja valstybės interesai.

Bet tautiškumo sampratos, pritaikant Weberio metaforos terminus, nulėmė bėgius, kuriais pilietybės politiką traukė interesų dinamika. Šio tyrimo II dalyje siekiama tai pademonstruoti detaliai, sutelkiant dėmesį į esminius pilietybės įstatymo formavimo ir perdarymo momentus Prancūzijoje ir Vokietijoje. I dalis, padėdama pagrindą šiam aptarimui, teikia bendresnį modernios pilietybės instituto kilmės ir veikimo aiškinimą.

I. PILIETYBĖS INSTITUTAS

1. PILIETYBĖ KAIP VISUOMENINĖ APTVARA*

Pilietybė yra visuotinis ir būdingas modernaus politinio kraštovaizdžio bruožas. Kiekviena moderni valstybė formaliai apibrėžia savo pilietiją, viešai pripažindama grupę asmenų savo nariais, o visus kitus laikydama nepiliečiais ar svetimšaliais. Kiekviena valstybė su piliečio statusu sieja tam tikras teises ir pareigas. Šios teisės ir pareigos apibrėžia teisinės lygybės – kurią T. H. Marshallas vadino „pagrindine žmonių lygybe, susieta su... visiška pilnateise naryste bendruomenėje"[1] – sritį.

Kiekvienos modernios valstybės pilietija susaisto iš vidaus. Apytiksliai sutampanti su nuolatiniais valstybės gyventojais, moderni pilietija nepriima tik užsieniečių, t. y. kitoms valstybėms priklausančių asmenų.[2] Bet pilietybė nėra tiesiog sėslumo atspindys; tai yra ilgalaikis asmeninis statusas, kurio nesuteikia vien tik pervažiavimas per valstybę ar ilgesnis sėslumas, ir kuris neprarandamas su laikinu ar ilgalaikiu išvykimu. Šiuo atžvilgiu moderni valstybė yra ne paprasta teritorinė, o narystės organizacija, piliečių asociacija.

* Kaip „visuomeninė aptvara" čia yra verčiamas autoriaus terminas „Social closure", kuris žymi tam tikrą formalų elementą socialiniame gyvenime, išreiškia to socialinio gyvenimo atvirumą ar uždarumą bei jo laipsnį.

Nors saisto iš vidaus, išoriškai pilietybė išskiria. Piliečiai skiriami nuo užsieniečių konceptualiai aiškiai, teisiškai ir ideologiškai įpareigojančiai. Valstybė siekia turėti atskirą, apribotą pilietiją; ji pretenduoja į legitinumą, siekdama išreikšti ir palaikyti tos pilietijos interesus. Ši ribotos apimties pilietija paprastai yra suvokiama kaip tauta – kaip kažkas rišlesnio negu tik turinčių laimę legaliai priklausyti valstybei asmenų sankaupa.

Politinė sociologija, nors pagrindinai domėjosi piliečio teisėmis ir pareigomis bei jo dalyvavimu pilietiniame gyvenime, stebėtinai nesirūpino formalios pilietybės institutu.[3] Iš dalies tai atspindi pokarinio visuomenės mokslo antiformalizmą. Ypač sociologijai prisiėjo apeiti formalias oficialias struktūras ir institutus, siekiant atskleisti realią daiktų sąveiką.

Panašus antiformalizmas yra būdingas pokarinei politologijai, kurioje dominavo biheivioristinis ir funkcionalistinis* požiūriai. Nepaisant „naujojo institucionalizmo" ir susidomėjimo valstybe atgaivinimo per pastaruosius du dešimtmečius, formalios pilietybės institutas nesulaukė didesnio nei sociologijos, nei politologijos dėmesio. Pagal antiformalistinę pažiūrą, pilietybė yra *prima facie*** neįdomi kaip tik dėl savo formalumo ir oficialumo. Bet taip nepaisoma fakto, kad formalizacija ir kodifikacija pačios yra visuomeniniai reiškiniai, turintys sociologiškai įdomių padarinių.[4]

Kitas formalios pilietybės nepaisymo sociologijoje pagrindas yra endogeninis šios disciplinos šališkumas.

* *Biheivioristinis požiūris* – socialinę ir politinę tikrovę tam tikrais žmonių elgsenos tam tikrose situacijose variantais aiškinantis požiūris; *funkcionalistinis požiūris* – socialinę ir politinę tikrovę tam tikrų jos elementų funkcijomis aiškinantis požiūris.

** *Prima facie* (lot.) – iš pirmo žvilgsnio.

Kaip pažymėjo Anthony Giddensas ir kiti, sociologija linko laikyti ribotos nacionalinės „visuomenės" egzistavimą savaime suprantamu ir sutelkti dėmesį ties tos visuomenės institucijomis ir vidiniais procesais.[5] Besiformuojanti analitinė pasaulio sistemos tyrimo tradicija linko sutelkti dėmesį į politinę ekonomiją, apleisdama specifiškai socialines ir politines struktūras. Reikšminga tai, kad vienintelis tikrai globalinis Amerikos sociologų asociacijos skyrius yra „pasaulio sistemos politinės ekonomijos" skyrius. Bet netgi globalinių socialinių ir politinių struktūrų analizė nekreipė dėmesio į formalią pilietybę.

Paskutinė formalios pilietybės nepaisymo priežastis yra teritorijos reikšmės perdėjimas valstybės tyrimuose. Valstybė yra suvokiama kaip teritorinė, o ne kaip narystės organizacija.[6] Dėmesys teritorialumui yra suprantamas. Valstybės sociologija vystėsi analizuodama perėjimą nuo viduramžių politinės santvarkos, iš esmės asmeninių ryšių tinklo, prie modernios valstybės.[7] Šis perėjimas iš tikrųjų buvo daugiausia susijęs su valdymo teritorializacija.[8] Bet istorinis žvilgsnis į perėjimą ir konceptualinis teritorialumo pabrėžimas užtemdė kitą modernios valstybės ir valstybinės sistemos plėtotės aspektą: pasaulio gyventojų skaidymą į ribotos apimties ir tarpusavy apsiribojančias pilietijas. Kartu vyko ir anąjį procesą skatino Žemės paviršiaus dalijimas į ribotos apimties ir tarpusavy atsiribojančias teritorines jurisdikcijas. Teritorija ir narystė yra glaudžiai susijusios. Iš tikrųjų politinė teritorija, kokią mes ją šiandien pažįstame – ribota ir valstybės kontroliuojama teritorija, – *suponuoja* narystę. Ji suponuoja tam tikrą būdą, kaip atskirti tuos, kuriems teritorija laisvai prieinama, nuo tų, kuriems ji neprieinama, ir valstybei priklausančius nuo nepriklausančių. Moderni valstybė yra teritorinė organizacija ir kar-

tu asmenų asociacija. Su savo analitiniu dėmesiu teritorijos valdymui politinė sociologija turi daug ką pasakyti apie pirmąją, bet mažai ką apie pastarąją.

Formalios pilietybės nepaisymas yra apgailėtinas dalykas. Juk pilietybė nėra tiesiog tik teisinė formulė; tai yra vis didėjančios reikšmės visuomeninis ir kultūrinis faktas. Kaip galingos visuomeninės aptvaros instrumentas, pilietybė užima centrinę vietą modernios tautinės valstybės ir valstybinės sistemos administracinėje struktūroje ir politinėje kultūroje. Visuomeninės aptvaros sąvokos klasikinė išraiška yra išdėstyta Maxo Weberio „Ekonomikos ir visuomenės" pirmuosiuose puslapiuose, kur atskiriami atviri ir uždari visuomeniniai santykiai.[9] Vidujai sąveikaujanti visuomenė gali būti atvira visiems ateiviams arba uždara ta prasme, kad ji visai arba iš dalies nepriima tam tikrų pašaliečių. Pavyzdžiui, laisvas kamuolio mėtymas gali būti atviras, prieinamas visiems, o sportinį žaidimą gali žaisti komandos, kurių narių skaičius ribotas, taigi šia prasme jos uždaros. Mažmeninė prekyba paprastai yra besąlygiškai prieinama visiems pirkėjams ir, nors ne taip dažnai, visiems pardavėjams. Dievų garbinimas, pokalbis, kautynės, apylinkės, šalys – viskas gali būti atvira arba daugiau ar mažiau uždara.

Visuomeninė aptvara yra lengviausiai pastebima kasdieniniame bendravime, bet aptvaros sąvoka nušviečia taip pat ir didelių mastų struktūras bei bendravimo modelius. Tautinė valstybė yra keletos išimtinai modernių visuomeninės aptvaros formų architektė ir užtikrintoja. Jos yra įkūnytos tokiose institucijose ir praktikose kaip teritorinė siena, visuotinė rinkimų teisė, visuotinė karinė tarnyba ir natūralizacija.

Visais šiais atvejais visuomeninė aptvara remiasi teisiniu pilietybės institutu. Vien tik piliečiai turi nevaržo-

mą teisę įžengti į valstybės teritoriją ir joje pasilikti. Rinkimai ir karinė tarnyba paprastai apsiriboja piliečiais. O natūralizacija, nuo kurios priklauso galimybė gauti piliečio statusą, yra dalykas uždaras, skirtas tik tam tikriems individams. Pilietybė tad yra tiek aptvaros instrumentas, tiek jos objektas.[10]

Teritorinė valstybė ir visuomeninė aptvara

Apskritai aptvara gali atsirasti arba ant visuomeninės sąveikos slenksčio, arba ant „vidinio" bendravimo slenksčio. Pirmuoju atveju pradinis dalyvavimas sąveikoje yra apribotas įstojimo ar atrinktinio priėmimo barjerais; antruoju atveju besitęsiantis dalyvavimas yra kontroliuojamas tokių institutų kaip bandomasis laikas ar elgesio tikrinimas. Aptvara nuo nepiliečių dažniausiai statoma ant visuomeninės sąveikos slenksčio. Tai yra atvejis, kai nepiliečiams yra užkertamas įėjimas į teritoriją ar kai jie yra atskiriami nuo piliečiams rezervuotų veiksmo formų (tokių kaip balsavimas ar tarnyba armijoje). Betgi vienu svarbiu atžvilgiu aptvara atsiranda visuomeninio bendravimo viduje. Vien tik piliečiai mėgaujasi neribota teise pasilikti ir apsistoti valstybės teritorijoje, įskaitant teisę sugrįžti, jeigu kokiais nors sumetimais būtų išvykę. Valstybės teritorija yra jų teritorija, ir jie gali atitinkamai planuoti savo gyvenimą. Nepiliečių įžengimo ir apsistojimo teisės, priešingai, niekad nėra besąlyginės. Kai kurie nepiliečiai, – tarkim, slapčia įžengę į teritoriją, ar asmenys, kuriems teisiškai ribotas buvimo periodas yra pasibaigęs, – tokių teisių neturi. Bet netgi privilegijuoti nepiliečiai – tie, kurie formaliai laikomi imigrantais ar naujakuriais, – išlieka „bandomai-

siais" gyventojais, tam tikromis aplinkybėmis pasmerktais išskyrimui ar ištrėmimui.

Teritorinė aptvara užima kontrolinę poziciją visuomeninio bendravimo tinkle. Iš teritorijos pašalintas asmuo yra atskirtas nuo viso bendravimo teritorijos viduje ir nuo visų su tuo susijusių gėrybių bei galimybių.

Tarp tokių yra tokios esminės gėrybės kaip viešoji tvarka ir saugumas bei prieinamumas prie teikiančios vilčių darbo rinkos. Bėgančiajam nuo skurdo ar pilietinės nesantaikos įžengimas į klestinčios ir taikios valstybės teritoriją gali turėti lemiamos reikšmės jo gyvenimui. Tai, kad toks įžengimas yra užkirstas nepiliečiams, nereiškia, kad jis yra užkirstas absoliučiai ir besąlygiškai. Valstybės neturi poreikio nepiliečius šalinti jėga ir dažnai jos nenaudoja; o kai valstybės šią jėgą naudoja, tai daro šitai atrinktinai, o ne bet kaip. Vis dėlto, žiūrint pasaulio mastu, iš tos teritorinės, kad ir atrenkamųjų piliečių, aptvaros nuo nepiliečių plačiai išsišakojančios antrinės pasekmės labai susieja pilietybę su tomis esminėmis gėrybėmis ir galimybėmis, kurios sudaro gyvenimo šansus.

Tad, iš nepiliečio pozicijų, teritorinė aptvara lemia gyvenimo šansus. Iš valstybės pozicijų, teritorinė aptvara yra lygiai taip pat svarbi. Moderni valstybė yra fundamentaliai suinteresuota teritorine aptvara. Tiksliau, ji yra iš esmės suinteresuota teritorinės aptvaros principu – t. y., kad nepiliečių galima būtų neleisti į teritoriją arba juos iš jos pašalinti – ir kad galima būtų administraciniu būdu neleisti nepiliečiams teritorijoje apsigyventi arba gyventi ilgai. Tai nereiškia, kad valstybė iš esmės suinteresuota tiesiog nepiliečių šalinimu. Priklausomai nuo aplinkybių, valstybė gali pasirinkti visišką atvirumą, absoliutų uždarumą arba (ir tai labiausiai tikėtina) dalinį atrinktinį šalinimą. Bet nors aptvaros prak-

tika įvairiuose demografiniuose, ekonominiuose, politiniuose ir kultūriniuose kontekstuose skiriasi, pats aptvaros principas ir jo administracinis aparatas yra modernios valstybės ir jos teritorinio valdymo plano esmė.[11]

Moderni valstybė, įsipareigojusi savo valdžią paskirstyti po teritoriją tolygiai, „užpildyti" ribotą erdvę savo autoritetingu buvimu, kelia erdvės aspektu visapusiškas pretenzijas valdyti.[12] Jos įgyvendinama tvarka yra privaloma ne tik „nariams", bet dideliu mastu privaloma ir visiems asmenims, laikinai ar pastoviai esantiems teritorijoje.[13] Vien tik buvimas teritorijoje daro asmenį administravimo bei aprūpinimo resursais objektu ir valstybinių pretenzijų subjektu, o nebuvimas teritorijoje gali nuo šių ryšių atpalaiduoti. Dėl šios priežasties valstybė negali būti abejinga tam, kiek ir kokių asmenų į jos teritoriją įžengia, ją palieka ar joje būna.[14] Judėjimas per jos valdomos erdvės sienas neišvengiamai liečia jos gyvybinius interesus.

Priešingai, migracija taip tiesiogiai nelietė gyvybinių interesų senovės ar viduramžių asmeniniuose politiniuose dariniuose, nes juose valdymas apėmė tam tikras asmenų grupes, o ne teritorijas: vien tik buvimas nereiškė politinio, administracinio ar teisinio įtraukimo. Tokiuose dariniuose erdvė nebuvo politiškai neutrali ar nereikšminga, ir aš nenoriu sakyti, kad jie liko neutralūs migracijos atžvilgiu. Bet kadangi jurisdikcija priklausė labiau nuo asmeninio agento statuso, o ne nuo veiksmo erdvinių koordinačių, migracija neturėjo tokių svarbių pasekmių. Kadangi jurisdikcinis atsitvėrimas apsaugodavo tokius politinius darinius nuo migracijos padarinių, teritorinė aptvara nebuvo tokia neatidėliotina.

Taigi teritorinė valstybė yra iš esmės ir išskirtinai suinteresuota galimybe kontroliuoti asmenų judėjimą sker-

sai savo sienų – galimybe priversti, paraginti, atbaidyti ar uždrausti tam tikrų kategorijų asmenims įvažiuoti ar išvažiuoti. Gebėjimas šalinti nepiliečius tarnauja šiam interesui, leisdamas valstybėms priversti tam tikros rūšies asmenis išvykti ar leisdamas drausti tam tikros rūšies asmenims atvykti. Bet kodėl tik nepiliečiai gali būti nepriimami ar išvaromi? Moderni valstybė neturi teisės, nors ir yra pajėgi, priversti savo piliečius išvykti arba uždrausti jiems atvykti. Valstybės teisė ištremti tad yra labai suvaržyta, nes išvaromieji – nepiliečiai – paprastai sudaro tik mažą gyventojų dalį. Jos teisė varžyti įžengimą nėra taip griežtai ribota, kadangi neįleidžiamieji – vėlgi nepiliečiai – sudaro daugumą potencialių įeivių. Bet netgi ši teisė yra reikšmingai apribota: valstybė negali drausti įėjimo savo pačios piliečiams.

Teritorinės valstybės interesas kontroliuoti įžengimą ir išėjimą yra visuotinis. Kodėl teritorinė aptvara yra nukreipta vien tik prieš nepiliečius? Atrodytų, kad valstybei būtų naudinga turėti galimybę asmenis išvaryti ar jų nepriimti, nepaisant jų statuso. Kodėl ji taip negali daryti? Kodėl piliečiams galioja tokia išimtis? Neliberali valstybė kartais išvaro ar nepriima savo pačios piliečių. Bet tai pažeidžia visuotinai priimtus tarptautinės teisės principus. Maža to, tai praktikuoti vis sunkiau, ypač kai tokių asmenų būna daug arba kai taip elgiamasi pasaulio regionuose, „užpildytuose" santykiškai stiprių valstybių.

Niekieno netrukdoma, teritorinė valstybė gali siekti atsikratyti materialių ir abstrakčių kaštų, susijusių su nesuvaldomais, nedirbančiais, netinkamais, neasimiliuojamais ar dėl ko kito nepageidaujamais gyventojais, nepaisant jų statuso, jų nepriimdama arba juos šalindama. Bet teritorinė valstybė nėra nevaržoma. Išnykus „nevalstybinėms, pusiau valstybinėms ar pseudovalstybinėms

pasaulio sritims"[15] kiekviena valstybė yra įtvirtinta darnioje teritorinių valstybių sistemoje, kur kiekviena valstybė turi tą patį gyvybinį migracijos kontrolės interesą. Šios teritorinės jurisdikcijos visos drauge išnaudoja visą tinkamą gyventi Žemės paviršių. Tokiame pasaulyje asmuo negali būti išvarytas iš vienos teritorijos taip, kad neįžengtų į kitą, ir jo neįmanoma neįleisti į vieną teritoriją draudžiant pasilikti kitoje. Vienintelė išimtis yra ta patetinė ir būdingai moderni prieangio forma, kurioje nepageidaujamieji gali apsistoti svaidomi ten ir atgal tarp nenorinčių priimti valstybių.[16] Atsitiktiniai laikymo nuošalyje, nepriėmimo ar išvarymo atvejai tampa tuščiu žaidimu.[17] Vienos valstybės laimėjimas yra kitos pralaimėjimas: vienos sėkmingai atsikratytus kaštus tikriausiai apmokės kita. Leidus valstybėms nepriimti asmenų ar juos išvaryti pagal savo norą, šiomis tuščio žaidimo sąlygomis padaugėtų tarpvalstybinių konfliktų. Valstybės, į kurių teritoriją nepageidaujami asmenys būtų ištremti, grasintų atsakomuoju „dempingu" arba jo ir imtųsi. Valstybė galėtų dvejoti priimti bet kurį svetimšalį, bijodama, kad jo nebeatsikratys, jeigu ta valstybė, iš kurios jis kilęs, jo nebepriims. Esminių tvarkingo tarpvalstybinio asmenų judėjimo sąlygų tada nebūtų.

Taigi valstybių galios šalinti ir nepriimti apribojimas tik nepiliečiais atitinka modernios valstybių sistemos reikalavimus.[18] Vis dėlto šis apribojimas liečia pilietybės institutą su tarptautiškai pripažįstamomis asmenų išdėstymo valstybėse taisyklėmis. Bet šį išdėstymo institutą, šią visuomeninę nuoseklaus kiekvieno individo priskyrimo kuriai nors vienintelei valstybei techniką reikėjo išrasti. Moderni teritorinių valstybių sistema davė ne tik teritorinę aptvarą nuo nepiliečių, bet ir – o tai žymiai svarbiau – patį pilietybės institutą.

Aiškiai apibrėžtų ir griežtai apribotų piliečių sambūrių atsiradimas, kaip atsakas į modernios valstybių sistemos reikalavimus, akivaizdus XIX a. pradžios Vokietijoje. Po 1815 m. čia buvo trisdešimt devynios suverenios vokiečių valstybės, susijusios palaida konfederacija ir bendrai valdančios vis integruotesnę ekonomiką ir santykiškai homogenišką kultūrą. Dėl mažų valstybių gausumo migrantai Vokietijoje, persikeldami netgi santykiškai mažais atstumais, dažnai kirsdavo valstybių sienas. O kaimo gyventojų perteklius, drauge su *ständisch** visuomeninės santvarkos ir jos laisvo judėjimo apribojimų išnykimu, sukėlė didelio masto neturtėlių ir visiškų skurdžių migraciją. Formaliai atsakingos už pagalbą vargšams, valstybės stengėsi apsisaugoti nuo migruojančių skurdžių, juos tremdamos. Bet ištrėmimas buvo tuščias žaidimas. Valstybė galėjo išsiųsti nepageidaujamus migrantus tik į kaimyninės valstybės teritoriją, kur tie migrantai buvo lygiai taip pat nepageidaujami. Valstybės vis labiau siekė derinti ir racionalizuoti savo trėmimų praktiką, vadovaudamosios dviem pagrindiniais principais: valstybė galėjo ištremti į kitos valstybės teritoriją tik tai valstybei priklausantį asmenį; ir valstybė buvo įpareigota priimti į savo teritoriją savo pačios narius. Tai vertė neatidėliotinai nustatyti, kas priklauso valstybei. Apibrėžtos narystės taisyklės, nustatančios, kas yra laikytinas valstybės nariu, pirmąkart buvo suformuotos dvišalėse ir daugiašalėse sutartyse, priimtose derinti ir reguliuoti trėmimų praktiką. Taigi poreikis derinti priėmimo ir ištrėmimo taisykles tarp valstybių glaudžioje ir ekonomiškai integruotoje valstybių sistemoje tiesiogiai vedė prie pilietybės taisyklių kodifikavimo.[19]

* *Ständisch* (vok.) – luominis.

Tautinė valstybė ir visuomeninė aptvara

Teritorinis atsitvėrimas nuo nepiliečių tarnauja gyvybiniams ir apčiuopiamiems valstybės interesams; aptvara yra modernios teritorinės valstybės ir valstybių sistemos pagrindas. Šito negalima pasakyti apie kitus būdus užtverti kelią į narystę. Kai nepiliečiai yra reguliariai nušalinami nuo rinkimų teisės ir iš viešosios tarnybos vietų, kai jie atleidžiami nuo karinės tarnybos, šito negalima priskirti jokiam įtikinamai apčiuopiamam valstybės (ar grupės) interesui. Vidinę aptvarą nuo nepiliečių palaikantys interesai dažnai yra neapčiuopiami.[20]

Moderni valstybė nėra tik teritorinė, į lygių teritorinių valstybių sistemą įtvirtinta valstybė; ji yra taip pat ir tautinė valstybė. Tautinės valstybės sąvoka, aišku, yra žymiai dviprasmiškesnė negu kad teritorinės valstybės, ir jos tinkamumas XX a. pabaigos valstybių analizei yra ginčytinas. Pasak keleto tyrinėtojų, bendras politinių ir etnokultūrinių sienų nesutapimas nuvertina tautinės valstybės sąvoką.[21] Kiti, pabrėždami valstybės visuotinius tautos formavimo siekius ir didžiules tautos formavimo galias, gina šios sąvokos analitinę vertę.[22] Čia nėra jokio reikalo veltis į šias diskusijas, nes viena nepaneigiama prasme beveik visos modernios valstybės yra (ar siekia būti) tautinės valstybės. Beveik visos iš jų pripažįsta legitimuojančią tautos ar liaudies suvereniteto doktriną. Beveik visos iš jų pretenduoja semtis valstybės galios iš tautos ar liaudies ir naudoti ją tautos ar liaudies[23] labui, o ne šiaip tiesiog valdyti. Valstybė yra tautinė valstybė, šia minimalia prasme tiek, kiek ji pretenduoja būti (ir yra laikoma) tautos valstybe: valstybe tam tikros atskiros, ribotos tautos ir valstybe jai. Kol kas mums atsiskyrimo būdas nerūpi, reikšmingas yra tik

pats atskirumo faktas. Nėra svarbu, *kaip* tauta, saistanti ir pateisinanti valstybę, yra kultūriškai ir teisiškai apribota; čia svarbu, kad ji *yra apribota*.

Vidinė aptvara nuo nepiliečių yra grindžiama šiuo supratimu ir modernių valstybių, kaip apribotų tautinių valstybių – valstybių, kurių tikslas yra išreikšti atskirų ar ribotų tautų valią bei palaikyti jų interesus, ir kurių legitimumas priklauso ar bent jau atrodo priklausąs nuo šios veiklos, – savivoka. Kasdieninis nepiliečių nušalinimas nuo modernios „visuotinių" rinkimų teisės yra šiuo atžvilgiu pavyzdinis. Rinkimų teisė niekada ir niekur nebuvo atvira, bet po Prancūzų revoliucijos įvykęs politikos sutautinimas palengva pakeitė aptvaros ašį ir loginį pagrindimą, kai kompleksinės, „funkcinės" sistemos, paremtos *ständisch* ir gabumų kriterijais, transformavosi į paprastas, pilietybe paremtas, „plebiscitines" sistemas.[24] Tai, kad nepiliečių nušalinimas nuo balsavimo teisės tautiniuose rinkimuose niekur rimtai nebuvo ginčytas, netgi daugelyje Europos šalių su gausiais, ilgą laiką jose gyvenusiais, nepiliečiais[25], liudija modernių valstybių nacionalizmo galią – iš tikro tai aksiominį statusą. Tai ne irzlus, agresyvus, aistringas nacionalizmas, kuris laikomas „didžiausia politine XX a. gėda", o kasdieninis, eilinis, savaime suprantamu laikomas nacionalizmas, kuris yra „šiuolaikinio politinio jausmo bendroji išraiška", „natūralus politinis sentimentas modernioms valstybėms".[26] Rinkimų teisės (ir kitų institutų) atitvėrimas nuo nepiliečių, paremtas aksioma, kad tautinė valstybė gali, o faktiškai – privalo atskirti narius nuo nenarių, yra viena iš šio „normalaus", „legitimaus", „racionalaus" nacionalizmo išraiškų.

Vidinė aptvara taip pat gali tarnauti materialiniams interesams. Jie gali apimti valstybės elitų saugumo in-

teresus nušalinti nepiliečius, laikomus politiškai nepatikimais, nuo rinkimų teisės, nuo karinės tarnybos ar iš pareigų viešojoje administracijoje; finansinius interesus apriboti nepiliečių dalyvavimą brangiose visuomeninėse programose; ar profesinių grupių interesus riboti konkurenciją. Ten, kur nepiliečiai sudaro žymią gyventojų dalį, šie materialiniai interesai gali virsti primygtiniais. Ten, kur jie sudaro nežymią mažumą, ten visuomeninę aptvarą, betgi, išlaiko daugiausiai idealus interesas, įrašytas į modernių valstybių būdingas legitimacijos pretenzijas išlaikyti konceptualines, teisines ir politines sienas tarp tautinės valstybės narių ir nenarių. Vidinis atsitvėrimas nuo nepiliečių yra modernios valstybės, *qua* tautinės valstybės, pagrindas, kaip teritorinis atsitvėrimas nuo nepiliečių yra modernios valstybės, *qua* teritorinės valstybės, pagrindas.

Saviškiai ir pašaliečiai

Visos visuomeninės aptvaros formos numato tam tikrą pašaliečių ar nepageidaujamų asmenų apibrėžimo ir nustatymo būdą. Pašaliečiai gali būti apibrėžti ir nustatyti netiesiogiai, kaip nenariai, ar tiesiogiai, kaip tam tikros diskvalifikuojančios savybės turėtojai. Saviškiai yra apibrėžiami pozityviai – kaip šeimos, klano, asociacijos, organizacijos ar valstybės nariai, o pašaliečiai yra apibrėžiami negatyviai ir netiesiogiai. Jie yra nepriimami ne dėl to, kad jie yra tam tikri, bet dėl to, kad jie nėra tam tikri, – dėl to, kad jie nėra pripažįstami ar atpažįstami kaip saviškiai. Kita vertus, pašaliečiai gali būti apibrėžti tiesiogiai, o saviškiai netiesiogiai. Laikymas nuošalyje, įtraukinėjimas į juoduosius sąrašus ir

uždarymas į karantiną yra nukreipiamas prieš tiesiogiai apibrėžtus pašaliečius. Etnokultūrinė aptvara gali būti sutvarkyta ir kitaip: ji gali būti nukreipta prieš nustatytus netiesiogiai (neeuropiečiai, nebaltieji, nekrikščionys, neanglofonai) ar prieš nustatytus tiesiogiai (azijiečiai, juodieji, žydai, ispanakalbiai) etninius ir religinius pašaliečius. Nepilietis yra netiesiogiai apibrėžtas pašalietis. Kiekviena moderni valstybė nustato savo piliečius pozityviai, pagal aiškius, formaliai artikuliuotus kriterijus, o savo nepiliečius – netiesiogiai, kaip liekamuosius.

Grupavimas į saviškius ir pašaliečius gali užimti siauresnį ar platesnį visuomeninės sąveikos ir laiko tarpą. Vienu kraštutiniu atveju jie gali būti *ad hoc** ir efemeriški, susiję su atskiru ir išskydusiu visuomeniniu bendravimu; kitu kraštutiniu atveju jie gali susikristalizuoti į struktūrą turinčią grupę, atsparią laikui ir apimančią įvairius bendravimo rėmus. Pirmuoju atveju saviškio ir pašaliečio apibrėžimai yra griežtai priklausomi nuo konteksto: buvimas pašaliečiu viename kontekste neturi jokios sąsajos ar įtakos buvimui pašaliečiu kitame kontekste. Kitu atveju jie yra santykiškai nepriklausomi nuo konteksto: buvimas saviškiu ar pašaliečiu tampa bendru, apibūdinančiu arba nieko nereiškiančiu statusu, įtraukiančiu į įvairius visuomeninės sąveikos kontekstus ar pašalinančiu iš jų. Piliečių sambūriai yra šios antros rūšies saviškių grupuotės. Apibūdintinas kaip pilietis nėra numatytinas kaip saviškis atskiram visuomeninės sąveikos atvejui ar tipui; jis apibūdintinas apskritai, abstrakčiai, tvirtai ir nepriklausomai nuo konteksto kaip valstybės narys.

* *Ad hoc* (lot.) – šiuo atveju.

Saviškiai ir pašaliečiai gali būti apibrėžiami formaliai arba neformaliai. Formalus apibrėžimas apima aiškių ir nedviprasmiškų buvimo saviškiu ar pašaliečiu kriterijų (tokių, kaip dėl įtraukimo į medicininės pagalbos ar lengvatinių maisto talonų programas arba dėl atleidimo nuo karinės tarnybos dėl medicininių priežasčių) parengimą; taip pat apima išsamų konkrečių saviškių ar pašaliečių skaičiavimą (svečių sąrašai, registrai, tvarkaraščiai, narių sąrašai, juodieji sąrašai); apima ir formalų atpažinimą pagal nustatytą tvarką, kai atskiras asmuo yra atpažįstamas kaip saviškis arba pašalietis, taikant bendrus kriterijus ar tikrinant pagal vardinius sąrašus. Kita vertus, saviškiai ir pašaliečiai gali būti apibrėžiami ir atpažįstami neformaliai, naudojant numanomas, vidines klasifikacines schemas, kurių praktinis įvaldymas yra paskirstytas tarp visuomeninės sąveikos dalyvių, o ne monopolizuotas specialių valdininkų.

Pilietybe besiremianti visuomeninė aptvara yra tvarkoma pagal aiškiai suformuluotas taisykles, kurias taiko specializuoti agentai, laikydamiesi nustatytos formalios atpažinimo tvarkos. Teritorinę aptvarą, tarkime, tvarko imigracijos įstatymas ir atitinkami administraciniai potvarkiai. Juos įgyvendina tokie specializuoti agentai kaip pasienio sargybos karininkai ir valdininkai prie įėjimo punktų, kurie taiko formalius atpažinimo kriterijus, pasiremdami tokiomis specializuotomis priemonėmis kaip pasai, vizos ir kompiuterių bylos. Aptvara nuo nepiliečių yra neišvengiamai formali, nes teisinė pilietybės kokybė yra nepastebima kasdieninėje visuomeninėje sąveikoje ir yra matoma tik pro specialius administracinio tyrimo vyzdžius. Taigi pilietybės plėtotė vyksta *pari passu** su administracinio klasifikacijos ir

* *Pari passu* (lot.) – tolygiai.

priežiūros (plačiausia prasme) aparato bei su atitinkamos administracinių žinių apimties plėtote.[27]

Pilietybė yra abstrakti, formali konstrukcija. Iš principo ji neturi nieko bendra su etnokultūriniu tautiškumu ar su kuriuo nors kitu akimirksniu suvokiamu kasdieninio gyvenimo požymiu ir atpažinimo ženklu.[28]

Bet formalus atsitvėrimas nuo teisinių nepiliečių praktiškai gali sutapti su neformaliu atsitvėrimu nuo etnokultūrinių netautiečių. Aptvaros nuo pirmųjų įgyvendinimas gali būti nukreiptas prieš pastaruosius. Tai atsitinka, kai formalus administracinis patikrinimas nėra vieningas, o yra „įžiebiamas" neformalių etnokultūrinių požymių – kada, tarkim, tapatumo patikrinimai, atliekami kaip kampanijos surasti ir ištremti nepiliečius be dokumentų, yra sistematiškai siejamos su neformaliai apibrėžtais etnokultūriniais pašaliečiais.[29]

Aptvarą nuo nepiliečių daugiausia tiesiogiai įgyvendina durininkai prie paradinio įėjimo, kurie draudžia ar riboja įžengimą į teritoriją, į darbo rinką, į balsavimo kabinas, į visuomenines garantijas ir kt. Tiesioginį neprileidimą gali papildyti teisinės sankcijos. Teritorinė aptvara, tarkime, padaroma pirmiausia tiesiogiai užkertant įžengimą ar priverčiant išeiti. Kai tokia tiesioginė prievarta yra laikoma per silpna priemone atgrasyti nuo neteisėto įžengimo ar apsistojimo, ji gali būti papildyta tokiomis sankcijomis kaip pabaudos, įkalinimas ar būsimas pašalinimas iš teritorijos.[30] Sankcijos yra svarbesnės įgyvendinant darbo rinkos atitvėrimą. Čia durininkai prie paradinio įėjimo yra ne valstybės agentai, o darbdaviai, kurių ekonominis interesas samdyti nepiliečius kartais susikerta su jų pareiga taip nedaryti. Kadangi durininkai prie paradinio įėjimo turi akstiną leisti (neteisėtai) įžengti, tai neįleisti galima vien taikant sankcijas.

Pilietybės įgijimas

Pilietybė yra ne tik visuomeninės aptvaros instrumentas, naudojimosi tam tikromis teisėmis ar dalyvavimo tam tikruose visuomeninės sąveikos tipuose prielaida. Tai yra ir aptvaros objektas, priėjimas prie kurio yra ribotas. Iš pasaulinės perspektyvos, aišku, pilietybė yra faktiškai visuotinė. Šia prasme pilietybė yra tarptautinė paskirstymo sistema, asmenų išdėstymo valstybėse mechanizmas. Konkrečios valstybės piliečiai sudaro dalį pasaulio gyventojų, kurie „priklauso" tai, o ne kuriai nors kitai valstybei. Suverenių valstybių išsamių ir viena kitą išskiriančių jurisdikcijų padalintame pasaulyje yra savaime suprantama, kad kiekvienas asmuo turi priklausyti vienai ar kitai valstybei.[31] Ir šis principas iš esmės yra realizuotas praktiškai. Asmenų dauguma turi bent jau vienos valstybės pilietybę. Modernios valstybės pilietybė šiuo atžvilgiu smarkiai skiriasi nuo antikinės Graikijos polio ar viduramžių miestų pilietybės. Tada buvo savaime suprantama, kad kai kurie asmenys turi būti *nepiliečiai* bet kuriame mieste. Pilietybės neturintys asmenys nebuvo beviečiai; jų statusas nebuvo anomalinis. Tikriau sakant, jie nesudarė savivaldą turinčios ar kitaip privilegijuotos pilietinės korporacijos dalies.

Nors globališkai pilietybė saisto, lokališkai – išskiria. Kiekviena valstybė riboja pilietybės įgijimą. Ji riboja asmenų, kuriems pilietybė priskiriama nuo gimimo, grupę ir patikslina terminus bei sąlygas, kuriomis kiti galės įsigyti pilietybę.

Priskyrimas.[32] Kiekviena valstybė priskiria savo pilietybę tam tikriems asmenims nuo gimimo. Asmenų dauguma gauna pilietybę šiuo būdu. Pilietybės priskyrimas nuo gimimo yra šimtmetinės tendencijos atsisa-

kinėti priskirtųjų statusų stulbinanti išimtis. Ir ją sunku sutaikyti su pagrindiniu – tikriausiai pagrindiniu – liberalios politinės teorijos reikalavimu: su idėja, kad politinė narystė turi būti pagrįsta individų susitarimu.[33] Kodėl pilietybė yra paprastai priskiriama nuo gimimo?

Viena priežastis yra administracinis patogumas. Ne taip, kaip sėslumas, asimiliacija, ištikimybė ir kitos natūralizacijos įstatymo sąvokos, gimimas yra nedviprasmiškas įvykis, apie kurį valstybės išlaiko santykiškai aiškius administracinius įrašus.

Be to, pilietybės nustatymas nuo gimimo leidžia aiškiai ir nedviprasmiškai priskirti individus valstybei, išvengiant netikrumo periodo. Kai kurie individai bus priskirti nekorektiškai, ta prasme, kad jų formali pilietybė nesutaps su jų aktualiais ryšiais ir prisirišimais. Bet tokias neapsižiūrėjimo klaidas vėliau galima ištaisyti. Ir bet kokiu atveju asmenų priskyrimo valstybėms nuo gimimo aiškumas ir patogumas labai mažai kainuoja. Alternatyva – savanoriškos ar sutartinės pilietybės sistema, kuri paliktų individus nepriskirtus tol, kol netaptų aiškūs jų visuomeniniai prisirišimai ir individualūs pasirinkimai – būtų administracinis košmaras. Tai taip pat būtų nepriimtina politiškai. Kiekviena valstybė laiko savo piliečius prie jos pririštais ištikimybės ir tarnybos pareigomis – netgi tada, kai paprastai iš jų nereikalaujama jokios tarnybos nei parodyti ištikimybę. Esminės su pilietybe susijusios pareigos yra valstybei per daug svarbios, kad ji leistų individams savo noru jas pripažinti ar jų atsisakyti.[34] Nepaisant liberalios politinės teorijos rūpesčio pagrįsti politinę pareigą savanorišku individų susitarimu, valstybė nėra ir negali būti savanoriška asociacija. Asmenų daugumai pilietybė negali būti niekas kitas, o tik primestas, priskirtas statusas. Tai nepanei-

gia to, kad daug asmenų bent jau netiesiogiai pripažįsta tokį priskyrimą tolesniame savo gyvenime. Bet šitai nepakeičia iš esmės priskirtinio pilietybės, nustatomos nuo gimimo, pobūdžio.

Pilietybės priskyrimas nuo gimimo yra paremtas narystės prielaida. Ši prielaida atspindi faktą, kad yra didelė tikimybė, jog tam tikri asmenys nuo gimimo išsiugdys tvirtą prieraišumą ir ištikimybę atskirai visuomenei ir valstybei, ir tai taps pilietybės pagrindu. Priskyrimo taisyklės skirtingose valstybėse yra įvairios, bet dauguma valstybių narystės rodikliais laiko arba gimimo vietą, arba tėvų pilietybę, arba abu kartu.

Narystės prielaida yra stipriausia, kai kalbame apie asmenų, gimusių valstybės teritorijoje, tėvus, turinčius valstybės pilietybę. Tokiems asmenims pilietybę priskiria, atspindėdamos šios prielaidos svorį, beveik visos valstybės. Kitu kraštutiniu atveju narystės prielaidos nėra, kai kalbame apie asmenų, gimusių už valstybės teritorijos, tėvus, neturinčius valstybės pilietybės. Ir nė viena valstybė tokiems asmenims nesuteikia savo pilietybės. Narystės prielaida tampa dviprasmiška, kai kalbame apie asmenų, gimusių užsienyje, piliečius tėvus ir apie asmenų, gimusių valstybės teritorijoje, nepiliečius tėvus. Kaip tik ši dviprasmybė įvairina valstybių pilietybės suteikimo taisykles. Įvairovė pirmosios kategorijos asmenų atveju yra ribota ir neturėtų mūsų dominti. O štai įvairovė antrosios kategorijos asmenų atžvilgiu yra gana žymi ir grąžina mus prie visuomeninės aptvaros temos.

Tradicinės imigracijos šalys – įskaitant Jungtines Amerikos Valstijas, Kanadą ir daugumą Lotynų Amerikos šalių – paprastai priskiria pilietybę visiems savo teritorijoje gimusiems asmenims. Stebėtina, bet Prancūzija taip pat

priskiria savo pilietybę, nors tik brandos amžiuje, daugeliui savo teritorijoje gimusių ir čia tebegyvenančių asmenų. Kitu kraštutiniu atveju kai kurios šalys, įskaitant Vokietiją ir Šveicariją, specialiai nesirūpina pilietybės teikimu antros ar netgi trečios kartos imigrantams. Šių šalių pilietybės įstatymas, paremtas išimtinai kilme, neima domėn gimimo teritorijoje – netgi antrosios ar trečiosios kartos atstovų gimimo toje pat teritorijoje.[35] Ryšium su natūralizacijos politikos suvaržymais, pilietybės priskyrimas vien tik kilmės pagrindu veiksmingai atkerta antros ir trečios kartos imigrantus nuo pilietybės.

Natūralizacija. Asmenys, kuriems valstybės pilietybė nepriskiriama nuo gimimo, gali tolesniame gyvenime ją gauti natūralizacijos būdu.

Pilietybės įgijimą, panašiai kaip jos priskyrimą, tvarkančios taisyklės gali riboti daugiau ar mažiau. Vienu atveju natūralizacija yra grynai valstybės nuožiūra priimamas sprendimas. Kandidatas turi patenkinti tam tikras sąlygas; bet netgi jeigu jos yra patenkinamos, valstybė turi spręsti – suteikti ar nesuteikti pilietybę, – vadovaudamasi savo pačios labu. Dėl atsisakymo suteikti netenka teisintis ir jo negalima apskųsti. Natūralizacija yra anomališka ir nedažna valstybės kai kuriems individams teikiama privilegija. Natūralizacijos procedūra yra ilga ir sudėtinga; kiekvienas atvejis yra kruopščiai ištiriamas. Valstybė natūralizacijos neremia ir gali paskirti atgrasančiai didelį mokestį. Kitu atveju visi tam tikras aiškiai apibrėžtas sąlygas tenkinantys kandidatai yra natūralizuojami. Šioje sistemoje imigrantų natūralizacija yra numatyta; natūralizacijos nesėkmė yra anomališka. Valstybė natūralizaciją aktyviai remia. Procedūra yra paprasta, daugumos prašymų tikrinimas yra paviršutiniškas, o mokesčiai maži.[36]

Jungtinėse Amerikos Valstijose, o ypač – Kanadoje, bet taip pat ir Švedijoje, galiojančios natūralizacijos sistemos beveik atitinka pastarąjį atvejį, o Šveicarijoje ir ypač Vokietijoje galiojančios sistemos beveik atitinka pirmąjį. Tai rodo natūralizacijos rezultatai. Imant Vokietiją atskaitos tašku, Prancūzijoje natūralizuojasi keturgubai, Jungtinėse Amerikos Valstijose – dešimteriopai, Švedijoje – penkiolika kartų, o Kanadoje – daugiau negu dvidešimt kartų daugiau svetimšalių gyventojų.[37] Bet netgi imigracijos šalyse natūralizacija lieka uždara viena reikšminga prasme. Natūralizacija gali būti atvira ir jos galima tikėtis iš asmenų, tenkinančių tam tikras sąlygas, bet pati galimybė patenkinti šias sąlygas nesuteikiama. Natūralizacija gali būti atribota nuo asmenų, kurie tapo formaliai pripažintais imigrantais, kaip Jungtinėse Amerikos Valstijose; ji beveik visuomet atsiriboja nuo asmenų, kurie legaliai išgyveno teritorijoje tam tikrą laiko tarpą. Varžydamos imigraciją, valstybės netiesiogiai varžo galimybę natūralizuotis.

Pilietybė yra tiek visuomeninės aptvaros instrumentas, tiek objektas. Atsitveriama nuo nepiliečių dviem pakopomis. Laisvas įžengimas į teritoriją ir pats prieinamumas prie tam tikrų gėrybių bei tam tikrų veiksmų laisvė joje yra rezervuota piliečiams; o pilietybės įgijimas yra rezervuotas tam tikras kvalifikacines sąlygas tenkinantiems asmenims. Kadangi kvalifikacinės sąlygos paprastai apima gyvenimą teritorijoje, tai susidaro uždaras pilietybe paremtas visuomeninis aptvaras. Tik piliečiams yra laisvai prieinama teritorija, bet tik gyventojai gali įgyti pilietybę. Šis uždaras ratas leidžia tautinėms valstybėms išlikti, nors ir pastebimai skirtingu mastu, palyginti uždaroms ir nekintamoms bendruomenėms, atnaujinančioms savo narių sudėtį daugiausia endogeniškai, tik paribyje atviroms egzogeniniam pasipildymui naujais nariais.[38]

2. PRANCŪZŲ REVOLIUCIJA IR NACIONALINĖS PILIETYBĖS IŠRADIMAS

Modernią nacionalinę pilietybę išrado Prancūzų revoliucija.[1] Formalų pilietijos ribų nustatymą, pilietinės lygybės įsteigimą; politinių teisių institucionalizaciją; teisinę piliečių ir užsieniečių skirtumo racionalizaciją ir ideologinį pabrėžimą; tautos suvereniteto doktrinos ir ryšio tarp pilietybės bei tautybės aiškų nustatymą; tarpinį, netiesioginį piliečio ir valstybės ryšių, tipiškų *ancien régime* pakeitimą tiesioginiais betarpiškais ryšiais – visus šiuos procesus Revoliucija pirmąkart suvedė draugėn tautos mastu. Šis nacionalinės pilietybės modelis, Marxo apie Anglijos pramoninę raidą pasakytais žodžiais, parodė visam pasauliui „jo paties ateities vaizdinį."[2]

Trumpai tariant, Revoliucija išrado tiek tautinę valstybę, tiek modernų nacionalinės pilietybės institutą bei ideologiją. Nei vienas iš jų, žinoma, nebuvo sutvertas *ex nihilo*. Išrasti tautinei valstybei reikėjo šimtmečius formuotis valstybei ir lėtai bręsti tautinei sąmonei besiplėtojančios teritorinės valstybės rėmuose. Lygiai taip pat ir modernus nacionalinės pilietybės institutas išrastas remiantis narystės valstybėje *ancien régime* laikais teorija ir praktika.

Narystė valstybėje ancien régime* *laikais*

Ancien régime visuomenė Prancūzijoje, kaip ir visame žemyne, buvo iš esmės neegalitarinė. Tai buvo privilegijų išskaidyta visuomenė su „išskirtinumais, nau-

* *Ancien régime* (pranc.) – senasis režimas. Prancūzų istoriografijoje priimtas visuomeninės-politinės santvarkos nuo XVI a. pabaigos iki Prancūzų revoliucijos (1789–1794) apibūdinimas.

dingais ar garbingais, kuriais naudojosi tam tikri asmenys ir kurie buvo neprieinami kitiems".[3] Teisinė, o ne tik paprasta faktinė nelygybė buvo visuomeninės santvarkos pagrindas. Žinoma, tarp privilegijuotųjų buvo dviejų privilegijuotų luomų, bajorijos ir dvasininkijos, atstovų. Prancūzų bajorija, skirtingai negu Britų aristokratija, buvo labiau teisinė, o ne visuomenės klasė. Kilmingieji monopolizavo karininkų vietas armijoje ir aukščiausius postus bažnyčioje ir vyriausybėje; jie vieninteliai turėjo garbingą teisę nešioti kalaviją; ir jie buvo atleisti nuo *taille*, pagrindinio tiesioginio mokesčio.[4]

Nors garsus Sieyèso 1789 metų daugiareikšmis pamfletas „Kas yra trečiasis luomas?" yra laikomas pačių privilegijų puolimu, jame faktiškai buvo puolami tik privilegijuotieji luomai, ignoruojant daugelį kitų privilegijų šaltinių. Jie visų pirma buvo teritoriniai ir funkciniai: privilegijuoti kaimai, miestai ir provincijos; privilegijuotos gildijos, kompanijos, asociacijos ir įvairių rūšių korporacijos. Buvo ir kitų privilegijų šaltinių. Katalikai buvo privilegijuoti palyginti su protestantais ir žydais. Vyrai buvo privilegijuoti palyginti su moterimis. Senjorai (bet ne visi kilmingieji, nors *seigneurie** valdymas buvo įbajorinimo pagrindas) išsaugojo senųjų pretenzijų, galių ir imunitetų ženklus. Visi, kurie pirkdavo savo tarnybas iš karūnos, gaudavo tam tikrą imunitetą ar atleidimą nuo kokios nors prievolės šalia tarnybos. Trečiojo luomo nariai turėjo gausybę tokių privilegijų. Sieyèso pamfletas apsiribojo vien tik privilegijuotais luomais; tokie reformatoriškai mąstantys valstybininkai kaip Turgot ar Calonne specialių parėdymų „milžiniškoje gausybėje" matė kur kas didesnę kliūtį tvirtam finansiniam ir administraciniam veiksmingumui.[5]

* *Seigneurie* (pranc.) – feodalinio savininko valda *ancien régime* Prancūzijoje.

Teisinė *ancien régime* visuomenės struktūra buvo fundamentaliai neegalitarinė. Pasak R. R. Palmerio apibendrinamojo teiginio, „tai, ką vėlesnė karta pavadins valstybe, buvo visuomenės mechanizmo dalis... Iš principo visi asmenys turėjo įstatymų ar papročių pripažintas teises, bet jų teisės... priklausė nuo tos visuomenės klasės, kuriai jie priklausė".[6] Narystė valstybėje šiai visuomenei turėjo labai menką reikšmę. Svarbiausi narystės ar priklausomybės blokai buvo subvalstybiniame lygyje. Nustatant asmens teises ir pareigas, pirmiausia buvo svarbu ne tai, kas tas asmuo – prancūzas ar užsienietis, bet tai, ar jis „priklausė" *seigneurie,* arba tai, ar jis buvo *pays d'état* gyventojas, ar buržua, gyvenantis *ville franche,* kilmingasis ar dvasininkas, protestantas ar žydas; ar gildijos, universiteto, religinės fundacijos ar *parlement* narys.[7]

Buvimas prancūzu buvo svarbus vienu atžvilgiu. Užsienietis (*aubain*) negalėjo nei palikti, nei paveldėti nuosavybės tomis pačiomis sąlygomis kaip prancūzas. Kai *aubain* mirdavo ir nelikdavo tiesioginių paveldėtojų prancūzų, tai nuosavybė teoriškai, pagal tradicinę *droit d'aubaine,* grįždavo karaliui. Tačiau praktiškai *droit d'aubaine* per paskutiniuosius tris monarchinio režimo šimtmečius gerokai prarado savo reikšmę. Viena vertus, XVI–XVIII a. *parlements* teisės interpretavo *qualité de français* kaip vis atviresnę, tad daugelis asmenų, kurie pirmiau būtų buvę laikomi *aubains,* dabar jau buvo laikomi *français.*[8] Kita vertus, merkantilistinis monarchinis režimas, siekdamas skatinti imigraciją ir patraukti prityrusius užsienio darbininkus, dažnai atleisdavo juos nuo *droit d'aubaine* ar netgi suteikdavo jiems *lettres de naturalité,* visiškai asimiliuodama juos su prancūzais. XVIII a. viduryje *droit d'au-*

baine jau nebeturėjo daug šalininkų. Montesquieu vadino ją „beprasme" (*insensé*).[9] Neckeris, kuris tvirtino, kad *droit d'aubaine* sukeliamos kliūtys ekonominiam augimui žymiai persveria monarchijos iždo pajamas, siūlė *droit d'aubaine* panaikinti. Po 1750 m. Prancūzija sudarė su daugeliu Europos valstybių tokių sutarčių, kuriomis abi pusės atleido viena kitos piliečius nuo *droit d'aubaine*. XVIII a. pabaigoje tik maža dalis užsieniečių buvo pavaldi *droit d'aubaine*.[10]

Nors Revoliucijos išvakarėse Prancūzijos įstatymai sistemiškai užsieniečių neskyrė, vienas su kitu susiję Prancūzijos piliečio ir užsieniečio statusai tikrai egzistavo embrioniniu pavidalu. Juos sukūrė centralizuojantis monarchinis režimas. Feodalizmo laikotarpiu užsienietis ar *aubain* buvo apibrėžiamas su nuoroda į *seigneurie*, neatsižvelgiant į karalystę: tai buvo asmuo, gimęs už *seigneurie* ribų. *Droit d'aubaine* priklausė *seigneur*, o ne karaliui. Nuo XIII a. pabaigos iki XV amžiaus karaliams vis dėlto pavyko performuluoti *aubain* apibrėžimą ir nustatyti, kad tai yra asmuo, gimęs už karalystės ribų; taip karaliams pavyko uzurpuoti sinjorinę *droit d'aubaine*.[11] Per tą patį laikotarpį karaliui pavyko veiksmingai monopolizuoti užsieniečių natūralizacijos teisę.[12] Taip pirmąkart buvo sukurtas karalystės mastu galiojantis užsieniečio statusas ir, atitinkamai, embrioninis Prancūzijos piliečio ar nacionalinis teisinis statusas. Taigi teisinis Prancūzijos piliečio ir užsieniečio skyrimas atsirado iš karališkosios valdžios konsolidacijos vėlyvaisiais viduramžiais sinjorinių teisių sąskaita.

Bet šie statusai nebuvo aiškiai apibrėžti. Šiandien kiekviena į suverenitetą pretenduojanti valstybė turi savo nacionalinę teisę ir atitinkamai skirsto pasaulį į pi-

liečius ir užsieniečius. Formalus teisinis pilietijos apibrėžimas buvo nežinomas teritorinėse viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų* Europos valstybėse. Egzistavo tik pilietybės užuomazga. Tai nereiškia, kad nebuvo jokių taisyklių nustatyti, kas yra ir kas nėra „pilietis" – kas turėjo *qualité de français* – ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje. Nors nebuvo kodifikuotų, įstatymais įvestų, taisyklių, buvo paprotinės taisyklės, vis papildomos besiplėtojančio teisės mokslo medžiaga. Kadangi užsieniečių teisės palikti ar paveldėti nuosavybę buvo ribotos, *qualité de français* buvo svarbi. Kai ji tapdavo ginčytina su nuosavybe susijusiuose debatuose, *parlements* (kurie buvo ne įstatymų leidybos, o aukščiausieji teismo organai) būdavo kviečiami išspręsti klausimą. Jie neformuluodavo pilietybės kriterijų bendrųjų bruožų, o nuspręsdavo apie piliečio statusą atskirais atvejais.[13] Tačiau šias taisykles būtų tiksliau apibūdinti kaip tendencijas, nes skirtingų ir netgi to paties iš *parlement* sprendimai ne visada būdavo nuoseklūs.

Nuo XVI iki XVIII a. *parlements* perėjo prie ekspansyvesnio *qualité de français* apibrėžimo.[14] XVI a. asmeniui, siekiančiam paveldėjimo tikslais būti laikomam prancūzu, reikėjo gimti Prancūzijoje, turėti bent vieną iš tėvų prancūzą ir nuolat gyventi Prancūzijoje. XVIII a. pradžioje nuolatinio gyvenimo sąlyga dar vis buvo būtina; bet iš papildomų sąlygų bet kuris iš kitų dviejų kriterijų teikdavo prancūzo statusą: pakakdavo būti gimusiam Prancūzijoje arba turėti tėvus prancūzus.

Šią evoliuciją skatino ne besikeičianti tautybės ar pilietybės samprata. Ar asmuo buvo prancūzas, ar ne, buvo neesminis dalykas šioje teisėtvarkoje; reali pro-

* Ankstyvieji naujieji laikai daugmaž apima XV–XVIII a., o naujieji laikai – XIX ir XX a.

blema buvo paveldėjimo klausimas.[15] Perėjimas prie švelnesnių pilietybės kriterijų, atrodo, atsirado iš rūpesčio, kad nuolat Prancūzijoje gyvenantys asmenys neprarastų paveldėjimo pagal užgaidą, dėl to, kad jie buvo gimę užsienyje ar turėjo svetimšalius tėvus. Teisingumas reikalavo, kad tvirtus ryšius su Prancūzija turintys asmenys galėtų paveldėti nuosavybę. *Parlements* nebuvo įstatymų leidžiamieji organai, todėl negalėjo pakeisti paveldėjimo įstatymo, kuris užsieniečius traktavo kitaip. Tačiau galėjo sukurti *qualité de français* atviresnį. Taip ir padarė.[16]

Pilietybė nebuvo nepriklausoma *ancien régime* teisės dalis. Ji nebuvo apibrėžiama nepriklausomai nuo tų teisių, kurios teoriškai priklausė nuo jos. Pilietybės apibrėžimą lėmė ne paveldėjimo (ar kitos) teisės, priklausančios nuo savarankiškai nustatomos pilietybės, o įsitikinimai, kas turėtų paveldėti.[17] Tad, tarkim, paveldėjimo iš savo tėvų siekiantis asmuo galėjo tikėtis būti laikomas piliečiu labiau negu kad asmuo, siekiantis paveldėjimo iš tolimesnio giminaičio, netgi kai jie abu nesiskyrė gimimo vieta, tėvų pilietybe nei sėslumu.[18]

Išvados. Privilegijos skvarbumas *ancien régime* visuomenėje nepaliko vietos *bendroms* teisėms ir pareigoms, kurios sudaro modernios pilietybės esmę. Piliečių skyrimas nuo užsieniečių neturėjo nei ideologinės, nei praktinės reikšmės. Užsieniečiai nedaug kentėjo nuo neteisnumo, o svarbiausia jo rūšis paveldėjimo srityje iki XVIII a. pabaigos iš esmės buvo panaikinta. Pilietybė nebuvo nuosekliai apibrėžta ar sistematiškai kodifikuota; ji buvo nustatoma *ad hoc* būdu konkrečiais atvejais, derinant ją su teisiniais nuosprendžiais dėl paveldėjimo teisių. Revoliucija turėjo visa tai pakeisti.

Prancūzų revoliucija: keturi požiūriai į pilietybės išradimą

Pilietybė yra esminis Prancūzų revoliucijos teorijos ir praktikos dalykas. Tai matosi laikant šią revoliuciją tiek buržuazine, tiek demokratine, tiek nacionaline, tiek biurokratine, valstybę stiprinančia revoliucija. Šie požiūriai nėra nei išsamūs, nei vienas kitą šalinantys, tačiau jie parodo daugialypę Prancūzų revoliucijos reikšmę moderaus nacionalinės pilietybės instituto raidai.

Buržuazinė revoliucija

„Buržuazinės revoliucijos" požiūris, kuris ilgai viešpatavo Prancūzų revoliucijos istoriografijoje, pastaraisiais dešimtmečiais išėjo iš mados. Bet tai, kas specialistams tapo išsemtu ir nuvalkiotu požiūriu, tebėra vertinga kitais tikslais. Pagal šį požiūrį Revoliucija sukūrė visuomeninius ir teisinius „buržuazinės visuomenės" susidarymo rėmus. Pirmiau visa ko tai reiškė lygybės prieš įstatymą įkūrimą ir teisiškai pripažintos privačios nuosavybės teisės konsolidaciją. Pastarasis dalykas išeina už šios knygos ribų, o pirmasis yra pagrindinis joje nagrinėjamas dalykas.

Nušluodama surizgusią privilegijų – regioninių laisvių ir imunitetų, korporacinių monopolijų, finansinių lengvatų, nykstančių senjorinių teisių ir kt. – sruogą, revoliucija sukūrė visuotines teises turinčių, susaistytų visuotinėmis pareigomis, formaliai lygių prieš įstatymą, asmenų klasę. Ji pakeitė privilegiją (etimologiškai: privatų įstatymą) visuotiniu įstatymu, *privilégiés* pakeitė *citoyens.*

Tokiu būdu Revoliucija realizavo Sieyèso pilietybės kaip tiesioginės, nediferencijuotos, individualios narystės valstybėje koncepciją: „aš vaizduoju įstatymą kaip iš-

tiso pasaulio centrą; visi piliečiai be išimties stovi tuo pačiu atstumu nuo jo ant žemės ir užima lygias pozicijas; visi yra lygiai tiek pat priklausomi nuo įstatymo, visi įteikia jo globai savo laisvę ir nuosavybę; ir tai aš vadinu piliečių *bendrosiomis teisėmis* (*droits communs*), teisėmis, kurių atžvilgiu visi yra vienodi".[19] Pilietinė lygybė Sieyèsui yra konceptualiai esminis pilietybės elementas ir pilietinė dorybė. Jis pabrėžia *„la qualité commune de citoyen"* ir *l'égalité du civisme"*; jis įrodinėja, kad privilegijuotųjų luomų nariai dėl savo privilegijų yra *„hors du civisme"*.[20] Atsižvelgiant į pilietinės lygybės mastą, faktiškai realizuotą Revoliucijos, pamfletas „Kas yra Trečiasis luomas?" visiškai teisėtai gali būti vadinamas „labiausiai pasisekusiu visoje istorijoje".[21]

Demokratinė revoliucija

Nagrinėjant Prancūzų revoliuciją kaip demokratinę, didesnis dėmesys yra skiriamas politinėms teisėms, o ne pilietinei lygybei.[22] Šis išskyrimas yra dirbtinis – ta prasme, kad Trečiasis luomas reikalavo ir pilietinės lygybės, ir politinio atstovavimo, ir to reikalavo tiek pilietybės įvedimo, tiek privilegijos panaikinimo vardan. „Panašiai kaip pilietinės teisės, – aiškiai sako Sieyèsas, – politinės teisės kyla iš asmens kaip piliečio".[23]

Bet, kita vertus, šitaip skirti analitiškai būtina. Pilietinė lygybė ir dalyvavimas politinėje veikloje, nors ir susieti Prancūzų revoliucijos, yra skirtingi modernios pilietybės komponentai, ideologiškai ir instituciškai įsišakniję skirtinguose socioistoriniuose kontekstuose.

Pasvarstykime du galvosenos apie pilietybę būdus.[24] Pagal pirmąjį pilietybė yra *visuotinis* narystės statusas. Pilietija apytiksliai apima pastoviuosius valstybės gyventojus. Nepiliečiai yra svetimšaliai arba užsieniečiai –

apskritai, asmenys, neturintys pastovaus ryšio su valstybe ar visuomene. Pilietybės apibrėžimas yra abstraktus ir formalus, o ne konkretus ir turiningas. Aš turiu galvoje tai, kad pilietybė yra bendrųjų teisių ir pareigų, neatsižvelgiant į jų turinį, o ne atskirų teisių ar pareigų, sukuriamas statusas.

Pagal antrąjį galvosenos apie pilietybę būdą, šioji yra *specialus* narystės statusas. Pilietija yra privilegijuota gyventojų subgrupė. Piliečių skyrimas nuo svetimšalių nėra nuoseklus. Be svetimšalių, yra ir kitų nepiliečių kategorijų. Yra tokių asmenų, kurie priklauso *ville*, bet nepriklauso *cité*[25], kurie priklauso valstybei kaip teritoriniam administraciniam vienetui, bet nepriklauso valstybei kaip valdymo organizacijai. Pilietybės apibrėžimas yra turiningas, o ne formalus. Pilietybę sudaro politinių teisių turėjimas ir vartojimas, dalyvavimas valdyme, o ne bendrosios teisės ir pareigos.

Pilietybės kaip visuotinės narystės statuso samprata atsirado dėl centralizuojančios, racionalizuojančios teritorinės monarchijos kovos su feodalinių ponų ir jų korporacijų laisvėmis, imunitetais ir privilegijomis. Absoliutinės monarchijos savo pastangomis tvarkyti reikalus visoje teritorijoje vienodai ir, bendriau kalbant, monopolizuoti valdymo instrumentus ir galias, pakeitė įstatymo reikšmę. Poggi pateiktą šio pakeitimo apibūdinimą verta cituoti ištisai:

> „*Ständestaat'e* „įstatymai" buvo iš esmės atskiri paketai teisių ir privilegijų, į kurias tradiciškai pretendavo luomai ir jų sudėtinės dalys, o taip pat ir valdovas; jie egzistavo išskaidytų teisinių įgaliojimų, paprastai senos kilmės, pavidalu... Iš principo jie negalėjo būti modifikuoti pagal kokios nors partijos norą, nes nebuvo suprantami pirmiausia kaip vienašališkos valios kūrinys... Remiantis šiuo pagrindu, idėja, kad valdovas gali savo suverenios va-

lios aktu sukurti naują įstatymą ir įgyvendinti jį vis skvarbesnės ir veiksmingesnės teismų sistemos padedamas, buvo visiškai revoliucinė. Ji pakeitė įstatymą, valdymo *rėmus* paversdama valdymo *instrumentu*... Naudodamasis tokiu nauju įstatymu, valdovas vis aiškiau ir primygtiniau kreipdavosi į visus teritorijos gyventojus. Jis disciplinavo santykius vis bendresniais ir abstraktesniais terminais, pritaikomais „bet kur ir bet kada"... Dabar valdovas įstatymą turi kaip lankstų, neribotai išplečiamą ir pakeičiamą instrumentą savo valiai reikšti ir sankcionuoti. Todėl jo galia nebelaikoma diskretiškų teisių ir prerogatyvų rinkiniu... ir vietoj to tampa vientisesne ir abstraktesne, *galingesne*, negu buvo."[26]

Šio naujo įstatymo ir valdymo supratimo koreliatą išreiškė nauja valdovo ir valdinio santykio samprata. Kai tik įstatymas ir galia buvo subendrinti, tapo „visuotinesni ir abstraktesni", pavaldinystę taip pat imta vertinti bendresniais, vientisesniais ir abstraktesniais terminais. Žodžiu „pilietis" *(citoyen, Bürger, Staatsbürger)* imta žymėti subjektą apskritai, neatsižvelgiant į jo korporacinius ryšius.[27] Taip Bodinas aprašė pilietį kaip „nieką kitą, griežta žodžio prasme, kaip tik laisvą subjektą (nevergą), kontroliuojantį kito žmogaus suverenitetą".[28]

Žinoma, absoliutizmo laikotarpiu visuotinio piliečio statuso formavimasis buvo lėtas ir užsikertantis. Privilegija išliko patvari iki pat revoliucijos išvakarių Prancūzijoje ir nusitęsė į XIX amžių visoje kontinentinėje Europoje. Bet pilietinės lygybės, pilietybės – kurios būtų suprantamos kaip visuotinis, abstraktus statusas – raidos tendencijos ideologiškai ir instituciškai šaknijosi absoliutizmo programoje ir praktikoje.

Visuomeninį pilietybės kaip specialaus, išskirtinai politinio statuso modelį teikė autonominis miestas, ypač miestas-valstybė.[29] Pilietybės kaip visuotinio, abstraktaus statuso supratimas buvo „pažangus", atspindintis teri-

torinio valdovo kovą su archainėmis laisvėmis, imunitetais ir privilegijomis. O pilietybės kaip specialaus politinio statuso supratimas buvo giliai konservatyvus. Miestietiška pilietybė faktiškai buvo vienas iš archainių, privilegija besiremiančių, institutų, kuriuos teritoriniai valdovai siekė sumenkinti ar palikti nuošalyje, stengdamiesi sukurti visuotinę narystę valstybėje. Moderni valstybė ir valstybinė pilietybė buvo sukurtos kaip *priešprieša* miestietiškai autonomijai ir pilietybei.

Tad miestietiškoji pilietybė ankstyvaisiais naujaisiais laikais buvo nykstantis institutas. Bet Rousseau įtakoje miestas-valstybė ir jo aktyvi, intymi, dalyvavimą užtikrinanti, specifiškai politinė pilietybė atgijo kaip kardinalus politinės teorijos atspirties taškas. Rousseau apverkė klasikinio dalyvavimo momentą pabrėžiančio pilietybės apibrėžimo nuosmukį. Šiuolaikiniai prancūzų autoriai, skundėsi jis, – išskyrus Bodiną – pilietybę „denatūralizavo" ; jie „tiesiog nesupranta, ką ji reiškia".[30] Jo paties pateiktas pilietybės apibrėžimas, pabrėžiantis dalyvavimo momentą, primena Aristotelio teiginį. Pasak Aristotelio, pilietį apibrėžia dalyvavimas „teisingumo priežiūroje ir tarnybinių pareigų užėmime"; Rousseau pilietį apibrėžia dalyvavimas suvereniteto praktikavime.[31]

Paradoksalu, bet Rousseau garbinamas pilietybės modelis – „labai revoliucingas revoliucingame amžiuje"[32] – buvo ne tik anachronizmas baigiant išnykti iš politinio kraštovaizdžio miestams-valstybėms ir vis labiau įsigalint teritorinėms valstybėms. Jis buvo esmingai neegalitarinis. Kaip tik toks buvo garsusis klasikinis polis. Bet Rousseau gimtoji Ženeva – taip pat. Kaip rašė Rousseau „Visuomenės sutartyje", Ženevoje buvo keturi atskiri gyventojų luomai (penki, įskaitant svetimšalius), bet „tiktai du sudarė Respubliką", t. y. priklausė kaip

piliečiai *res publica, cité,* pilietiniam dariniui. Rousseau nelaikė to neteisingu dalyku. Atkakliai atmesdamas teritorinį pilietybės apibrėžimą, jis pabrėžė, kad „namai sudaro miestą *[ville]*, o piliečiai sudaro pilietinį darinį *[cité]*".[33] Pilietybė yra specialus, o ne visuotinis statusas; ir Rousseau didžiavosi savo paveldimu Ženevos piliečio statusu.[34]

Teritorinė narystė valstybėje ir municipalinė pilietybė tam tikru atžvilgiu yra priešingi dalykai. Pilietybės kaip visuotinio, abstraktaus statuso, kurį nusako piliečių lygybė prieš įstatymą, teorija ir praktika susidarė kaip absoliučių teritorinių valdovų centralizuojančios, racionalizuojančios politikos produktas. Pilietybės kaip privilegijuoto statuso, nusakomo dalyvavimu valdyme, teorija ir praktika susidarė kaip produktas gynybinio atsiribojimo, kuriuo politiškai privilegijuotieji naudojosi tvarkydami daugiau ar mažiau autonomiško klasikinio, viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų miesto reikalus. Šias dvi tradicijas susiejo Prancūzų revoliucija.

Kaip buržuazinė, Prancūzų revoliucija įsteigė pilietinę lygybę, per kelias savaites įgyvendindama tai, dėl ko absoliutiniai monarchai kovojo ištisus amžius. Kaip demokratinė, Prancūzų revoliucija institucionalizavo politines teises kaip pilietybės teises, perkeldama jas iš miesto-valstybės į tautinės valstybės lygmenį ir transformuodama iš privilegijos į visuotinę teisę. Žinoma, revoliucija praktiškai ne visai institucionalizavo politines teises kaip visuotines pilietybės teises.

Nebuvo atsižvelgta į moteris, kaip *citoyens passifs*. Nepaisant to, revoliucija nulėmė modernaus nacionalinės pilietybės instituto raidą. Kaip demokratinė, revoliucija sujungė turiningus ir formalius pilietybės apibrėžimus, klasikines Respublikos ir modernias sampratas.

Įdėdama klasikinio apibrėžimo turinį – dalyvavimą valdyme – į apibendrinančią, talpią modernaus apibrėžimo formą, ji padarė politinį dalyvavimą veikiau visuotine, o ne specialia teise. Ji vadovavosi absoliutizmo programa paversti pilietybę visuotiniu, o ne specialiu statusu. Bet ji taip pat vadovavosi klasikine tradicija paversti dalyvavimą valdyme jei ne esminiu, tai bent svarbiu pilietybės elementu.

Nacionalinė revoliucija

Apibūdinti Prancūzų revoliuciją kaip nacionalinę reiškia įžvelgti dvigubą transformaciją: *nation une et indivisible*, sudarytos iš lygiateisių ir tiesiogiai su valstybe susijusių individų, sukūrimą iš susipinančių korporacinių jurisdikcijų ir plačių privilegijų margo audinio; ir kosmopolitizmo, dominuojančio senojo režimo abejingumo tautybei ir pilietybei, pakeitimą karingu, sutelktu nacionalizmu. Revoliucija tad sukūrė tiek tautinę valstybę (panaikindama jurisdikcinius apribojimus ir korporacinius skirtumus tautos viduje), tiek nacionalizmą (nubrėždama naujas ribas ir užaštrindama prieštaravimus tarp tautų).

Tautų tarpusavio ribų išplėtojimą ribų tautos viduje sąskaita Revoliucijos metu įtikinamai aprašė Lucienas Febvre:

> „Revoliucija paverčia ribotos bendruomenės valdinių, vasalų ir narių grupes į vienos valstybės piliečių darinį. Ji panaikina vidinius barjerus ir sulydo tas grupes į vieną galingą grupę, kuri sudaro rišlią aibę su aiškiai apibrėžtomis ribomis. Anksčiau žmonės tiesiog peržengdavo sieną: aristokratai, išsilavinę žmonės ir pirkliai darydavo tai visai paprastai. *Frontière* egzistavo tik kareiviams ir princams, bet tiktai karo metu. Revoliucijos rytmetyje tarp Prancūzijos ir kaimyninių šalių atsiranda ne tik visiškai

aiški demarkacijos linija, geram ar blogam... o ir nacionalinių sienų linija tampa grioviu tarp tautybių, visiškai skirtingų viena nuo kitos, ir ją papildo antroji, moralinė siena. Ji greitai apaugs visa ta neapykanta, kartėliu ir baime, Prancūzų revoliucijos sukeltais Prancūzijoje ir kitose šalyse."[35]

Febvre turėjo galvoje ribas jurisdikcines ir teritorines, bet galima panašiai manyti ir apie įstatymais apibrėžiamas ribas tarp asmenų. Nacionalinės pilietybės raida pasireiškia ribų tarp asmenų – t. y., ribų tarp asmenų statusų tautos viduje – pakeitimu ribomis tarp tautų. Kadangi narystė subtautiniuose junginiuose buvo panaikinta arba sumenkinta, narystė tautinėje valstybėje tapo svarbesnė.

Šis tautiškumo ir nacionalizmo suporavimas nebuvo 1789 m. revoliucionierių nei numatytas, nei lauktas. Tauta buvo iškelta virš privilegijuotų luomų, korporacijų, gildijų, provincijų ir kitų subtautinių grupių, o ne virš kitų tautų (ar jų piliečių). Ankstyvojoje stadijoje Revoliucija buvo pretenzingai kosmopolitinė. Ji perėmė nedemonstratyvų, *laissez faire* kosmopolitizmą iš *ancien régime*, perdarė jį ideologiškai ir pridėjo misionierišką įkarštį. Revoliucinės raidos entuziastai užsienyje – *pélerins de la liberté* – Prancūzijoje buvo sveikinami.[36] Laisvė, Lygybė, Brolybė turėjo tapti Prancūzijos dovana pasauliui: „ne vien tik mums patiems, ne tik tai pasaulio daliai, kuri vadinasi Prancūzija, mes iškovojome Laisvę".[37]

Nacionalinės, kaip ir vidinės, sienos turėjo išnykti: „Tautos susirinkimas, laikydamas *droit d'aubaine* esant priešingą brolybės, turinčios vienyti visus žmones nepaisant jų šalies ar vyriausybės, principams... ir manydamas, kad Prancūzija, dabar laisva, turi atverti savo krūtinę visoms pasaulio tautoms, kviesdama jas džiaugtis laisvos vyriausybės priežiūroje šventomis ir nelie-

čiamomis žmogaus teisėmis, nutarė: *droit d'aubaine*... panaikinama visiems laikams".[38] Šis 1790 m. rugpjūčio dekretą įkvėpęs kosmopolitizmas buvo patvirtintas ir konsekruotas 1791 m. konstitucijoje, kurios vienas iš 7 skyrių buvo skirtas „prancūzų tautos santykiams su kitomis tautomis": „Prancūzų tauta atsižada bet kokio užkariaujamojo karo ir niekad nenaudos jėgos prieš nė vienos tautos laisvę. – Konstitucija draudžia *droit d'aubaine*. – Užsieniečiai Prancūzijoje, įsikūrę nuolatiniam gyvenimui ar ne, gali paveldėti nuosavybę iš savo tėvų, nepaisant to, ar šie yra užsieniečiai ar prancūzai. – Jie gali sudarinėti sutartis, įgyti ir gauti Prancūzijoje esančias gėrybes, disponuoti jomis taip pat kaip ir bet kuris Prancūzijos pilietis, visais įstatymų numatytais būdais. – Prancūzijoje esantys užsieniečiai yra pavaldūs baudžiamajai ir administracinei teisei kaip ir Prancūzijos piliečiai...; jų asmuo, turtas, pramonė, kultas yra lygiai taip pat saugomi įstatymo."[39] Šios konstitucijos preambulė skelbė, kad nebus „jokių privilegijų nei išimčių iš bendrosios visų prancūzų teisės". Tačiau, išskyrus politinių teisių domeną, „bendroji visų prancūzų teisė" lygiai taip pat galioja užsieniečiams. Atrodė, kad Piliečio teisės virs Žmogaus teisėmis. 1793 m. konstitucija pripažino daugeliui užsieniečių netgi politines teises.[40]

Ideologinėmis intencijomis Revoliucija buvo ryškiai kosmopolitinė, bent jau ankstyvojoje fazėje. Praktiškai užsieniečio statusas nelabai pasikeitė, nes *ancien régime* buvo taip pat kosmopolitinis, teoriškai ir praktiškai.

Didesniojoje Europos dalyje tuo metu viešpatavo ne tik „vientisa, kosmopolitinė aukštųjų klasių kultūra", o ir indiferentiškumas tautiškumui viešajame gyvenime.[41] Kvalifikuotiems užsienio darbininkams kartais būdavo suteikiama tokių privilegijų, kurių neturėjo jų kolegos

prancūzai, nelaikant to anomalija; asmeninę karaliaus apsaugą sudarė užsieniečiai; kai kurie aukšti pareigūnai (ypač Mazarinas ir Neckeris) buvo užsieniečiai. O kaip jau buvo pastebėta, pagrindinį užsieniečių neteisnumo šaltinį – *droit d'aubaine* – daugelis išimčių ir sutarčių taip susilpnino, kad jos formalus panaikinimas revoliucijos metu neturėjo didesnio poreikio. Revoliucija savo kosmopolitizmu, kaip ir kitais atžvilgiais, tapo *ancien régime* paveldėtoja.[42] Tik Revoliucijos radikalaus etapo ksenofobinis nacionalizmas, o ne liberalaus etapo kosmopolitizmas pavertė Revoliuciją tikrai revoliucine.[43] Šis ksenofobinis nacionalizmas atsirado iš karo ir frakcinės kovos, vykusios išimtinio įtarumo vidinių priešų, sąmoningai ar nesąmoningai tarnaujančių išoriniams priešams, atžvilgiu atmosferoje. Ne tik užsieniečiai tapo šio bendro įtarumo, apėmusio emigrantus, nepaklusnius dvasininkus, kilminguosius ir politinius oponentus, aukomis. Bet Konventas* tikrai ėmėsi tam tikrų represyvių veiksmų kaip tik prieš užsieniečius ir įkūrė registracijos ir priežiūros sistemą, paliepdamas tremti, įvesdamas specialias kriminalines bausmes, reikalaudamas specialių *civisme* įrodymų, nušalindamas užsieniečius nuo visų politinių funkcijų, sekvestruodamas ir konfiskuodamas gėrybes bei drausdamas apsistoti Paryžiuje, fortifikuotuose miestuose ar pakrančių rajonuose.[44] Anarchisis Clootsas, pats pasiskyręs „žmonių giminės oratoriumi", buvo nuteistas mirti.[45] Thomas Paine buvo suimtas. Jiedu buvo iš septyniolikos užsienio mąstytojų ir valstybininkų, kurie 1792 m. rugpjūčio 26 d. gavo „Prancūzijos piliečio titulą", nes „šie

* *Konventas* – Prancūzijos steigiamasis ir įstatymų leidžiamasis susirinkimas, veikęs 1792–1795 m.

žmonės, kurie savo rašiniais ir narsa pasitarnavo laisvės reikalui ir parengė tautų išlaisvinimą, negali būti laikomi užsieniečiais".[46]

Iš kur šitas persivertimas, šitas staigus perėjimas nuo pagyrūniško kosmopolitizmo prie ksenofobijos ir represijos?[47] Įkyria, paranoja tampančia vidinių ir išorinių priešų baime, paremta karo užsienyje, pilietinio sukilimo ir frakcijų kovos patirtimi, galima paaiškinti trėmimų gausėjimą. Bet kodėl jie paliečia kaip tik užsieniečius? Tam tikros policinės priemonės, nukreiptos prieš kariaujančių su Prancūzija šalių piliečius, yra suprantamos. Bet keletas aštriausių policinių metodų buvo nukreipta ne prieš nacionalinius priešus, o tiesiog prieš užsieniečius. Kodėl buvo atskiriami užsieniečiai?

Atsakymas į šį klausimą yra susijęs su tautinės valstybės logika. Tautinė valstybė yra tautos valstybė, valstybė tam tikros, ribotos, suverenios tautos, ir valstybė jos labui, kuriai užsieniečiai, pagal apibrėžimą, nepriklauso. Teisiškai homogeniška iš vidaus tautinė valstybė kaip tik dėl šio fakto labiau riboja iš išorės, negu kad iš vidaus heterogeniška valstybė, kaip kad ikirevoliucinėje Prancūzijoje.[48] Smarkus išorinis apribojimas nediktuoja sąlygų, kuriomis užsieniečiai gyventojai būtų traktuojami, bet juos aiškiai ir aksiomiškai apibūdina kaip pašaliečius – paradigmatinius pašaliečius. Revoliucija, išrasdama tautinės valstybės pilietį ir teisiškai homogenišką tautos narių grupę, tuo pat metu išrado užsienietį. Nuo to laiko pilietis ir užsienietis turėjo tapti normatyviomis, abipusiškai priešingomis, išsamiomis kategorijomis. Žmogus turi būti arba pilietis, arba užsienietis, ir nebeturėtų būti trečiojo varianto. Kaip šito didelio supaprastinimo išdava politinėje narystės geometrijoje, *l'étranger* galėjo simbolizuoti grynąjį svetimumą taip,

kaip kad buvo neįmanoma *ancien régime* laikais, kada užsieniečio-piliečio išskyrimas buvo tiesiog viena teisinės diskriminacijos ašis – santykiškai nereikšminga – tarp daugelio kitų. Taigi Revoliucinis tautinės valstybės ir nacionalinės pilietybės išradimas susidūrė su modernia užsieniečio figūra – ne tik kaip teisine kategorija, o ir kaip politiniu epitetu su psichopolitiniu užtaisu, kurio pirmiau jai stigo, ir kondensuojančiu aplink save grynąjį svetimumą.[49] Kaip tik šis į apibrėžimą įdėtas svetimumas perkaitusioje 1793–1794 m. politinėje aplinkoje skatino frakcijas kaltinti viena kitą užsienio ryšiais, leido suklestėti *conspiration de l'étranger* teorijoms ir parūpino aštrių represinių veiksmų prieš užsieniečius pateisinimo formą.

Kaip politinis epitetas, aišku, *„étranger"* galėjo būti naudojamas prieš tautiečius, o ne tik prieš teisiškai nustatytus užsieniečius. Revoliucijos laikotarpiu politiniai ir teisiniai *l'étranger* apibrėžimai labai nesiskyrė. Šį sumaišymą – ar sutrikdymą – glaustai perteikia Tallieno pastaba: „Prancūzijoje tik užsieniečiai yra blogi piliečiai". Tai turėjo išeiti į naudą teisiškai nustatytiems užsieniečiams. Netgi ksenofobinio nacionalizmo įkarštyje kai kurie užsieniečiai buvo apsaugoti nuo represyvių antiužsienietiškų veiksmų. Kaip pažymėjo Thibaudeau, „dirbantis žmogus negali būti užsieniečiu jokioje šalyje; jį natūralizuoja jo darbas".[50] Kita vertus, tam tikri „blogi piliečiai" gali būti perkvalifikuoti kaip užsieniečiai, kaip nepriklausantieji. „Revoliucijai būdinga, – pažymi Vida Azimi, – versti viską, netgi tautiškumą, svetimu sau [*de rendre étranger à elle, même des nationaux*]".[51] Šitą atribojimo logiką, kurią Pierre Nora vadina „slegiančiu kompleksu, suręstu ant „užsieniečio" sąvokos, reikia datuoti 1789 m. Sieyèso sąvokiniu privilegijuotųjų luomų atsky-

rimu nuo tautos, o ne 1793 m.[52] Tautinės valstybės ir nacionalinės pilietijos išradimas pridėjo naujo svorio politinei ir teisinei *étranger* sąvokai. Ir kaip tik todėl, kad jos nebuvo nuosekliai išskirtos, *étrangers* teisine prasme galėjo būti sumaišyti su *étrangers* politine prasme, užsieniečiai – su emigrantais, nepaklusniais dvasininkais, maištininkais, aristokratais ir kitais politiniais priešais.

Tautinė valstybė gali, o iš tikrųjų – turi, atskirti piliečius nuo užsieniečių. Šia prasme ji yra pirmapradiškai nacionalistinė. Bet šis nacionalizmas gali nebūti agresyvus ar ksenofobinis kaip 1792 m. ir vėliau. Dažniau jis yra rutiniškas, normalus, savaime suprantamas. Abi nacionalizmo rūšys – normalus ir „kertinis" tautinės valstybės nacionalizmas bei triukšmingoji ir karingoji jo atmaina – yra Prancūzų revoliucijos palikimas. Aštrūs revoliuciniai veiksmai prieš užsieniečius turėjo visų nepaprastųjų teisėtvarkų pobūdį. Bet jų pabrėžtinė logika iliustruoja Febvre požiūrį. Revoliucija sukūrė teisinę ir „moralinę sieną" tarp narių skirtingose tautinėse valstybėse. Panaikindama teisines ir moralines ribas tautinės valstybės viduje, ji suformavo teisines ir moralines ribas bei skirtumus tarp tautinių valstybių. Taip ji davė pradžią tiek moderniai tautinei valstybei, tiek moderniam nacionalizmui.

Kaip nacionalinė revoliucija, Prancūzų revoliucija apibrėžė modernios pilietybės institutą keliais skirtingais būdais. Sutelkdama teisinį kategorizavimą tautoje, ji padėjo bendrą pilietybės pagrindą: pilietinę lygybę. Remdama tautą ir nacionalinės pilietybės idėją, ji sukūrė ideologinę modernaus nacionalizmo, jo vidiniu ir išoriniu pavidalais, bazę. Tiksliai nusakydama, kas yra prancūzas, ji parūpino techninę bazę tam tikroms užsieniečių teisėms paneigti ar priskirti jiems tam tikras pareigas.

Biurokratinė revoliucija

Revoliuciją galiausiai galima laikyti valstybės kūrimo, biurokratine revoliucija.[53] Panaikindama senjorinės sistemos liekanas, painų privilegijų rezginį, beprotiškai sudygsniuotus jurisdikcijų audinius ir korporacinį chaosą, revoliucija pašalino kliūtis efektyviems valstybės veiksmams. Pasak Marxo, „centralizuota valstybės galia... savo kilme yra susijusi su absoliutine monarchija... Bet jos raidą pančiojo visokių rūšių viduramžių šlamštas, senjorinės teisės, vietinės privilegijos, municipalitetų ir gildijų monopolijos ir provincijų konstitucijos. Gigantiška Prancūzų revoliucijos šluota... nušlavė visas šias liekanas,.. išvalydama tuo pat metu visuomeninę dirvą nuo paskutinių kliuvinių modernios valstybės didingo pastato antstatui."[54] Ir dar: „išsikėlusi uždavinį pajungti visas atskiras, vietines, teritorines miestų ir provincijų valdžias, siekdama sukurti pilietinę tautos vienybę, Revoliucija neišvengiamai turėjo plėtoti tai, ką pradėjo daryti absoliutinė monarchija: centralizaciją, bet tuo pat metu ir vyriausybės galios apimtį, atributus ir veiksnius".[55] Revoliucija pastatė individą valstybės akivaizdoje, neginamą tarpinių korporacinių darinių – buferinių institutų, šlovinamų Montesquieu ir Tocqueville įkvėptose politinėse teorijose.

Kertinis momentas pilietybėje pagal šį požiūrį yra tas, kad netarpiška, tiesioginė narystės valstybėje forma pakeitė netiesioginius ir tarpinius narystės būdus, esminius *ancien régime*. Iš šitos narystės struktūros transformacijos valstybė gavo daugiau išteklių ir daugiau kontrolės. Narystės „įtiesioginimas" sąlygojo tiesioginių mokesčių, pakeitusių senąją mokesčių ūkio, paremto sutartimis su iš esmės autonomiškomis korporacijomis, siste-

mą, išplėtimą. Valstybė gavo progą reikalauti karinės tarnybos iš kiekvieno piliečio ir tiesiogiai tvarkyti užsieniečių reikalus.

Tačiau valstybės stiprinimas „įtiesioginant" narystę priklausė nuo narystės teisinės racionalizacijos ir kodifikacijos. Kad reikalautų tarnybų iš savo piliečių ar kad pašalintų ar kontroliuotų užsieniečius, valstybė turėjo sugebėti nedviprasmiškai nustatyti, kas yra ir kas nėra pilietis. Šioje srityje Revoliucija taip pat pasižymėjo kaip lemiama pakopa pilietybės raidoje. 1791 m. konstitucija talpino pirmąjį formalų, tikslų pilietijos apibrėžimą; ją apibrėžė Vakarų teritorinė valstybė.[56] Narystės formalizacija ir kodifikacija žymėjo svarbią pakopą to, ką Michaelas Mannas pavadino „infrastruktūrine" valstybės galia ir ką jis suprato kaip „pilietinės visuomenės koordinacinę galią"[57], raidoje.

Modernaus nacionalinės pilietybės instituto raida yra artimai susijusi su modernios tautinės valstybės raida. Prancūzų revoliucija tapo lūžio momentu abejose. Revoliucija apibrėžė nacionalinės pilietybės institutą keliais aspektais. Kaip buržuazinė revoliucija, ji įvedė visuotinį narystės statusą, paremtą lygybe prieš įstatymus. Kaip demokratinė revoliucija, ji atgaivino aktyvios politinės pilietybės, betgi transformuotos iš specialaus į iš esmės, nors praktiškai dar ir ne, visuotinį statusą, klasikinę sampratą. Kaip nacionalinė revoliucija, ji užaštrino ribas – ir prieštaravimus – tarp skirtingų tautinių valstybių narių. Ir kaip valstybę stiprinančioji revoliucija, ji „įtiesiogino" ir kodifikavo narystę valstybėje. Nacionalinė pilietybė, kokią mes ją pažįstame, turi visų šitų procesų žymių.

3. VALSTYBĖ, VALSTYBINĖ SISTEMA IR PILIETYBĖ VOKIETIJOJE

Nacionalinės pilietybės raidai Vokietijoje teko ilgesnis ir vingiuotesnis kelias negu Prancūzijoje. Iki 1871 m. vokiečiai neturėjo tautinės valstybės, vadinasi, ir politinių nacionalinės pilietybės rėmų. Maža to, čia nerasime esminio įvykio pilietybės istorijoje, kristalizacijos momento, panašaus į Prancūzų revoliuciją. Pilietybės egalitarinis, demokratinis, nacionalistinis ir valstybinis aspektai, kurie, kaip revoliucinės kristalizacijos rezultatas, Prancūzijoje buvo glaudžiai integruoti, Vokietijoje buvo nepriklausomi vienas nuo kito. Tai rodo su „pilietybe" susijęs vokiečių žodynas. Prancūzų ir amerikietiškoje anglų kalboje *nationalité* ir *nationality*, *citoyenneté* ir *citizenship* yra apytikriai sinonimai[1]. *Citizenship* turi reikšminių „dalyvavimo" niuansų, kurių trūksta *nationality*, o *nationality* turi turtingesnį kultūrinį niuansą negu *citizenship*, bet abu žodžiai yra pakaitomis vartojami apibūdinti teisinei narystei valstybėje. Vokiečių kalboje formalią narystę valstybėje, dalyvavimą reiškiančią pilietybę ir priklausomybę etnokultūrinei tautai žymi skirtingi terminai: *Staatsangehörigkeit*, *staatsbürgerschaft* bei *Nationalität* ir *Volkszugehörigkeit*. Semantinis dalinis sutapimas prancūzų ir anglų kalboje atspindi politinį tautiškumo apibūdinimą ir tautos, valstybės bei suverenios tautos sąvokų suaugimą prancūzų, anglų ir amerikiečių politinėse tradicijose, kylantį iš toms politinėms tradicijoms pradžią davusių revoliucijų.[2] Semantinė įvairovė vokiečių kalboje atspindi nepriklausomą ir kartais antagonistinę valstybės kūrimo, nacionalizmo ir demokratijos eigą Vokietijoje.

Tai įsitvirtino institucinėje pilietybės istorijoje. Viena iš pirmųjų formalių narystės valstybėje kodifikacijų Vokietijoje – 1842 m. įstatymas, kuris, panašiai kaip 1791 m. konstitucija Prancūzijoje, tapo modeliu visiems vėlesniems pilietybės įstatymams, – kodifikavo Prūsijos valdinio, o ne Vokietijos piliečio statusą. Jis žymi ikinacionalinę, ikidemokratinę pilietybę *(Staatsangehörigkeit)*, kuri susiformavo paskirose vokiečių valstybėse XVIII a. antrojoje – XIX a. pirmojoje pusėje. Aš apgalvotai vartoju žodį „pilietybė". Ideologinė pavaldinio ir piliečio antitezė neturi slėpti nuo mūsų akių ryškaus struktūrinio panašumo tarp pilietybės kodifikacijos revoliucinėje Prancūzijoje ir „pavaldinystės" kodifikacijos Restauracijos laikų Prūsijoje. Pilietybė, mano analizės tikslais, yra teisinis institutas, reguliuojantis narystę valstybėje, o ne dalyvavimo politinėje veikloje ar specialių pilietinių laikysenų kompleksas. Jos reikšmę šiuo požiūriu visai tiksliai perteikia vokiečių *Staatsangehörigkeit*. Šiame skyriuje apžvelgiama ankstyvoji, ikinacionalinė ir ikidemokratinė šio instituto raida Vokietijoje, sutelkiant dėmesį ties glaudžiu ryšiu tarp pilietybės, modernios valstybės bei valstybinės sistemos raidos.[3]

Šiame valstybiniame centriniame požiūryje į vokiečių pilietybės raidą ryškėja akivaizdus paradoksas. Aš argumentavau, kad Vokietijos pilietybės griežtumas *vis-à-vis* emigrantai atspindi etnokultūrinį narystės tautinėje valstybėje supratimą, kuriuo remiantis *Staatsangehörigkeit* numato ir išreiškia *Volkszugehörigkeit*. Šis argumentas, atrodytų, numato glaudžią formalios teisinės narystės valstybėje ir etnokultūrinės priklausomybės tautai susilydymą. Tačiau istoriškai narystė tautoje ir narystė valstybėje buvo kur kas glaudžiau sulydytos Prancūzijoje. Vokietijos pilietybės įstatymas susiformavo be ryšių su vokiečių etnokultū-

rine tautybe Prūsijoje ir kitose vokiečių valstybėse pirmojoje XIX a. pusėje. Prancūzijos pilietybės įstatymas tapo nacionaliniu iš pat pradžių, apibrėždamas tiek narystę prancūzų tautoje, tiek narystę prancūzų valstybėje.

Paradoksas yra tik tariamas. Tikra tiesa, kad tauta ir valstybė, tautybė ir pilietybė visada buvo glaudžiau integruotos Prancūzijoje, o ne Vokietijoje. Bet kaip tik šis ankstyvas ir stabilus tautos ir valstybės lydinys apibrėžė tautiškumą, prancūzų supratimu, kaip išimtinai politinį faktą, neįsivaizduojamą be institucinių ir teritorinių valstybės rėmų. Prancūzijos pilietybė buvo nacionalinė ir netgi nacionalistinė iš pat pradžių. Bet, kaip aš įrodinėsiu 5 skyriuje, specifiškai politinis ir valstybinis prancūzų nacionalizmas siekė ir netgi reikalavo pilietybės įstatymo, paverčiančio imigrantus prancūzais.

Vokietijos pilietybė nebuvo pirmapradiškai nacionalinė. Tauta ir valstybė, vokiečių tautybė ir Prūsijos (ar kita subtautinė) pilietybė smarkiai skyrėsi. Bet kaip tik šis skirtumas apibrėžė tautiškumą, vokiečių supratimu, kaip išimtinai etnokultūrinį faktą, ankstesnį už valstybę ir nuo jos nepriklausomą. 1871 m. Vokietija tapo tautine valstybe ir įsigijo nacionalinę pilietybę. Bet remiantis etnokultūriniu tautiškumo supratimu Bismarcko valstybė ir jos pilietybė buvo tik netobulai nacionalinės. Bismarcko Vokietija buvo vadinama „neišbaigta" *(unvollendeter)* tautine valstybe.[4] Iš etnokultūrinio taško jos pilietybės įstatymas taip pat buvo „neišbaigtas" – per daug valdiškas ir nepakankamai nacionalinis. Etnonacionalinė politika, kuri susiformavo kaizerio Wilhelmo II epo-

* Wilhelmas II (1888–1918) savo vidaus ir užsienio politikoje remdamas išimtinai etninius vokiečius, be kita ko, prisidėjo prie I pasaulinio karo išprovokavimo. Jo valdymo laikus prof. Brubakeris ir toliau vadina „Wilhelmo epocha".

choje*, kaip mes matysime 6 skyriuje, siekė sutautinti ir „etnizuoti" Vokietijos imperijos pilietybės įstatymą. 1913 m. vykdant pagrindinę pilietybės įstatymo peržiūrą, pilietybės įstatymui buvo suteikta etnonacionalinė intonacija, nors ir silpna, palyginti su žymiai radikalesne nacistų „etnizacija".

Pradinis tautos ir valstybės skirtingumas – etninė tauta ir politinė pilietybė – Vokietijoje suteikė vėlesniam pilietybės tautėjimui specifiškai etnokultūrinį aspektą, kuris Prancūzijoje buvo neryškus ar apskritai neegzistavo. Remdamasis tvirtais ir nuo teritorinių bei institucinių valstybės rėmų nepriklausančiais sąvokiniais saitais, tautiškumas galėjo pateikti nepriklausomą, ekstrapolitinį kriterijų, kuriuo galėjo būti vertinamas Vokietijos pilietybės įstatymas; Prancūzijoje to nebuvo.

Tolesniuose skyriuose bus nagrinėjamas pilietybės sutautinimas Wilhelmo II epochos Vokietijoje ir vėlesni Vokietijos įstatymo pakitimai; sieksime išsiaiškinti, kodėl Vokietijos pilietybės įstatymas yra paremtas išimtinai *jus sanguinis* arba kilme. Šiame skyriuje, priešingai, nagrinėjamas ne pilietybės įstatymo turinys – grynoji *jus sanguinis* sistema, – o pilietybės, kaip teisinio, narystę valstybėje reguliuojančio, instituto raida. Analitinis dėmesys čia yra skiriamas pilietybės, saistančio ir kartu išskiriančio instituto dvilypumui. Paskutiniame skyriuje ištirsime ideologines šio dvilypumo šaknis prancūzų revoliuciniame nacionalizme, o čia aptarsime jo institucines šaknis Prūsijos valstybės ir Vokietijos valstybinės sistemos raidoje. Kaip visuotinis, tiesioginis, saistantis statusas, moderni pilietybė yra ilgo statusų *amalgamacijos* proceso produktas; kaip formaliai apibrėžtas, išoriškai apribotas statusas, ji yra statusų *diferenciacijos* produktas. Pirmasis statusas susiformavo te-

ritorinių valstybių vidinėje raidoje; antrasis – santykių tarp skirtingų teritorinių valstybių kaitoje. Pirmasis statusas atsirado kaip valdovo vientiso vidinio suvereniteto siekimo, skatinamo karinių varžybų tarp gretimų nepriklausomų valstybių, produktas; antrasis statusas išsirito iš XIX a. pradžios Vokietijos valstybių sistemos, kurioje individualios valstybės siekė apsisaugoti nuo vis judresniais tampančių vargšų. Šiame skyriuje šiedu procesai yra nagrinėjami paeiliui.

Nuo Ständestaat *prie teritorinės valstybės: įveikiant vidines sienas*

Pilietybė ir suverenitetas: idealaus tipo apmatai

Kaip visuotinis, susaistantis, tiesioginis statusas, pilietybė yra modernios valstybės kitimo vieningo vidinio suvereniteto link produktas.[5] Tas kitimas apėmė: valdymo galių monopolizavimą apie vieną centrinį autoritetą; valdymo galių, tradiciškai laikomų ribotų, diskretiškų, atskirų teisių sankaupa, naują konceptualizavimą, t. y. siekimą tas galias vertinti abstrakčiau, kaip nedalijamas ir neribotas; taip pat įstatymų ir administracijos suvienodinimą, sukuriant atskirą, vidujai homogenišką, išoriškai apribotą teisę ir administracinę erdvę.[6] Dėl to painioji ir daugiaformė politinės ir teisinės narystės geometrija žymiai supaprastėjo. Jurisdikcija iki susiformuojant vieningam vidiniam suverenitetui daugiausia rėmėsi asmens statusu, o ne teritorija. Visuotinė visoje teritorijoje galiojanti teisė iš esmės neegzistavo. (Pati visuotinės teisės idėja, suformuluota ankstyvojoje valdovo suvereniteto kampanijos stadijoje, buvo revoliucinė.) Teritoriniai valdovai neabejotinai preten-

davo į specialias regalines teises* savo teritorijose, bet jos buvo labai ribotos ir mažai veikė gyventojų likimą. Tiek, kiek „įstatymai" lėmė tautų likimą, jie buvo daugiausia ne valstybių ar teritorijų įstatymai, o „specialūs įstatymai", galiojantys atskirai žmonių grupei, o ne atskirame teritorijos vienete; ir jie buvo tos asmenų grupės laikomi savomis teisėmis, o ne diskretiškomis valstybės nuolaidomis.[7]

Įstatymas buvo suprantamas kaip „išimtinai asmeninė savybė, uzurpavimu ar apdovanojimu gauta „privilegija", vadinasi, jos savininkų, kurie dėl jos tapo bičiuliais pagal įstatymą" *(Rechtsgenossen)*, monopolija.[8] Visuotinė ar bent jau ryškiau pastebima teisinė tvarka neegzistavo. Egzistavo daugybė specialių teisinių nuostatų, kurios galiojo tik tam tikro statuso grupių nariams. Dėl to, pastebi Maxas Weberis, „koegzistavo daug „įstatyminių bendruomenių" *(Rechtsgemeinschaften)*, kurių autonomiškos jurisdikcijos iš dalies sutapo, o prievartinė, politinė asociacija buvo tik viena tokia autonomiška jurisdikcija, kiek ji iš viso egzistavo... Visuotinai pritaikomų normų idėja... liko neišplėsta; visa teisė atrodė tarsi atskirų individų bei objektų ar jų konsteliacijų privilegija."[9] Šitoje teisinėje ir politinėje situacijoje sprendžiamosios priklausomybės instancijos buvo specialių įstatymų bendruomenės. Pradedanti atsirasti teritorinė valstybė turėjo tik antrinę reikšmę. Kas buvo svarbu teisinio (o kartu visuomeninio bei ekonominio) gyvenimo šansų apibrėžimo atžvilgiu, tai buvo priklausomybė gildijai, savivaldžiai municipalinei korporacijai ar feodų savininkų klasei.

* *Regalinė teisė* – visas karaliaus valdomas teritorijas apimanti ir iš monarcho sklindanti teisė. Vokietijoje ji buvo dalinė dėl to, kad atskiros vokiečių valstybės įėjo į Šventosios Romos imperijos sudėtį, tad joms galiojo ir imperinė teisė.

Fundamentalūs pasikeitimai įvyko susidarius vieningam vidiniam suverenitetui. Valstybė pretendavo tapti vieninteliu legitimišku teisės šaltiniu. Ji ėmė vis labiau šiuos reikalus reguliuoti tiesiogiai ir visos teritorijos mastu. Specialūs įstatymai neišnyko, bet specialios teisinės bendruomenės neteko autonomijos. Laikui bėgant speciali teisė prarado privilegijos ar privataus įstatymo pobūdį ir tapo viešąja teise, kaip ir visuotinė teisė, sklisdama iš valstybės ir likdama speciali tik atskiro dalykinio domeno reguliavimo prasme. Visuotinis žemės įstatymas darėsi vis svarbesnis teisiškai apibrėžiant gyvenimo galimybes. Korporacinė narystė neteko savo reikšmės visur, kur dar nebuvo visiškai išnykusi. Bet narystė valstybėje jos vis dėlto nepakeitė. Dar neegzistavo toks statusas: valstybė formaliai dar nebuvo susiklosčiusi kaip narystės asociacija. Valstybė veikiau buvo struktūrizuota kaip teritorinis valdžios laukas; kas tik patekdavo į šį lauką, tapdavo pavaldžiu jos jurisdikcijai. Teritorija pakeitė narystę kaip teisę organizuojantis principas. Taip išsivalė kelias naujos narystės rūšies išradimui. Nauja narystė turėjo būti visuotinė, o ne dalinė; ji turėjo nustatyti vieną statusą visiems valstybei priklausantiems asmenims ir išskirti tik tuos, kurie priklauso kitoms valstybėms; ji turėjo orientuotis ne į atskiras teisines bendruomenes ir jų specialius įstatymus, o į valstybę kaip visuomenės teisės šaltinį; ji turėjo tiesiogiai susieti individus su valstybe, nes tarpininkaujančios organizacijos ir korporacijos neteko teisinės reikšmės.

Susiklostęs vieningas vidinis suverenitetas nurungė specialių teisinių bendruomenių apsišarvavimą, saugantį tik jų narius viena visuotine teisine tvarka, galiojančia visoje teritorijoje. Narystė – asmeninė priklausomybė luomui, korporacijai ar asociacijai – taip buvo suspen-

duota kaip esminis visuomeninės ir teisinės organizacijos principas; valstybė tapo teritorine organizacija, užtikrinančia tvarką savo viduje, indiferentiška asmens statusui. Vis dėlto tas procesas, kuris vietoj narystės kaip teisės ir visuomeninės organizacijos principo įvedė teritorinę jurisdikciją, padėjo pagrindus naujai, visuotinei, visapusiškai narystei.

Administravimo unifikacija: komisarinė biurokratija

Centrinė valstybės valdžia Brandenburge–Prūsijoje susiformavo apie pastovią armiją, XVII a. viduryje sukurtą didžiojo kurfiursto Fredericko Williamo. Šiuo atžvilgiu Prūsija ėjo bendru Europos keliu. XVII amžiuje kontinentinėje Europoje atsirado modernios, pastovios, valstybės apmokamos, aprūpinamos ir veiksmingai kontroliuojamos armijos; jos visur buvo artimai susijusios su absoliutinės valstybės raida.[10] Visgi karinė ir civilinė administracija Prūsijoje iš dalies unikaliai sutapo. Institucine jas siejančia grandimi tapo komisarinė biurokratija, kuri iš *ad hoc* karinės priežiūros instrumento virto pastoviu ir visuotiniu administraciniu aparatu.[11]

Panašiai kaip Prancūzijos intendantai, Prūsijos komisarai iš pradžių buvo kariniai karaliaus patikėtiniai, turintys lydėti ir prižiūrėti karališkąsias armijas atskirose kampanijose bei kontroliuoti jų aprūpinimą maistu. Šiam tikslui jiems buvo suteikti platūs policiniai įgaliojimai tiek apskritai gyventojų, tiek armijos atžvilgiu. Pastoviajai armijai plėtojantis, komisarai tapo pastoviais biurokratais, turinčiais plačias policines galias, kaip savo karinių pareigų įvykdymo priemones. Kadangi pastovi armija priklausė nuo reguliaraus mokesčių surinkimo, šios naujos agentūros prisiėmė administracinę atsakomybę už mokesčių nustatymą; o kadangi mokestinio prieaugio

gavimas priklausė nuo ekonominių sąlygų apskritai, tai tos naujos agentūros prisiėmė didelę atsakomybę ir ekonominio gyvenimo reguliavime. „Taip karinė administracija neatskiriamai susipainiojo su civiline ir policine administracija; visa ta taip palengva susiklosčiusi vidinė policinė sistema turėjo militaristinį pavidalą."[12] Šiuo pagrindu išsiplėtojo hierarchinė, centralizuota komisarinė biurokratija su visuotine ir toli siekiančia administracine atsakomybe už visą visuomeninį ir ekonominį gyvenimą.

Komisarai atsidūrė senesnės administracinių pareigų sistemos nuošalyje. Savo kilme tai buvo specifiškai ekstraordinarinės pozicijos, pateisinamos neatidėliotinais ekstraordinarinių aplinkybių, tokių kaip karas ar pilietinis sukilimas, reikalavimais. Tai taip pat buvo neįstatymiškos agentūros ta prasme, kad nebuvo visuotinai pripažintų teisinių jų galios pagrindų. Skirtingai nuo pastovių pareigūnų, įteisintų viešaisiais, tinkamai registruotais nutarimais, komisarai neturėjo „teisinių, viešai pripažintų pagrindų, jų veiklos principus formulavo slaptos instrukcijos, kurių turinys smulkiai nebuvo atskleidžiamas nei provincijai, nei netgi senoms (oficialioms) agentūroms".[13] Jų ekstraordinariškumas, ekstralegalumas darė juos laisvus, ir tai suteikė jiems besiformuojantį absoliutinės valdžios pavyzdį. Senesnę nelanksčią, partikuliaristinę, statusus išskiriančią *Rechtsstaat* aplenkė kylanti absoliutinė *Polizeistaat*.[14] Senesnės tarnybos išsilaikė, bet jas nuslopino ir palengva užgožė naujos iš karo komisarų pareigybių susidariusios agentūros: „Šios agentūros neturėjo šaknų senoje provincinėje konstitucijoje ir įstatymuose. Jų santykis su sena viešojo gyvenimo tvarka buvo antipatiškas, tiesą sakant – neabejotinai priešiškas. Jos tapo pagrindiniais įrankiais griauti

senai luominės vyriausybės sistemai ir statyti naujai absoliutinei karinei valstybei... Visas aparatas... riedėjo nesuskaičiuojamais ir luomams bei teritoriniams papročiams priešingais keliais... Senoji valdžia... laikė šią kasdien augančią ir besibraunančią galią neteisėta uzurpacija, nors pripažino, kad už jos yra nepalaužiama suvereno, kaip karinio vado, valia."[15]

Nors komisarinė biurokratija buvo ekstralegali ta prasme, kad nesirėmė tradicine bendrąja teise, kartu ji lėmė naujo tipo teisės, monarchinės administracinės teisės, galiausiai virtusios modernia viešąja teise, raidą. Iš pradžių betgi ši naujoji administracinė teisė nebuvo tikra „teisė" apskritai, t. y. viešai žinomų ir galiojančių taisyklių rinkinys; tai veikiau buvo slaptų monarcho paliepimų ir tik patiems komisarams žinomų valdymo taisyklių rinkinys. Todėl absoliutinę valstybę galima apibūdinti kaip *Polizeistaat*, laužančią senesnę statusus išskiriančią *Rechtsstaat*, ir tik vėliau, apšviestojo absoliutizmo ir modernaus konstitucionalizmo amžiuje, tapusią tikrąja *Rechtsstaat*. Absoliutizmo interliude „ši nauja kunigaikštiškai administracinė teisė fundamentaliai pertvarkė visą politinį ir teisinį gyvenimą".[16]

Vienas šio „fundamentalaus pertvarkymo" aspektas – mus dominantis aspektas – yra politinės ir teisinės narystės perskirstymas. Komisarinė biurokratija su savo visą teritoriją apimančiu plačiu administraciniu mandatu, apibrėžiamu besiformuojančiais monarcho administraciniais įstatymais, palengva pavertė Hohenzollernų* teritorijas iš nesulyginamų jurisdikcijų masės į vientisą administravimo lauką.[17] Visi teritorijos gyventojai, nepri-

* *Hohenzollernai* – vokiečių kunigaikščių giminė, Branderburgo–Prūsijos kurfiurstai (1618–1701), Prūsijos karaliai (1701–1918) ir Vokietijos imperatoriai (1871–1918).

klausomai nuo specialios teisės bendruomenių, kurioms jie priklausė, buvo palengva įtraukti į šį administravimo lauką kaip centrinės biurokratinės valdžios objektai. Teisinius jų gyvenimo rėmus iš pradžių mažu, bet palengva vis didesniu mastu nubrėžė monarchinė administracinė teisė, įgyvendinama komisarinės biurokratijos.

Visuomenės suvalstybinimas, padedant centralizuotai biurokratijai ir administracinei teisei, prisidėjo prie modernios pilietybės raidos, visus teritorijos gyventojus tiesiogiai, netarpiškai surišdamas su valstybe. Bet santykis su valstybe nebuvo visų *lygus*. Didžiojo kurfiursto ir ypač karaliaus Fredericko Williamo (1713–1740) administracijos *Verstaatlichung* atsirado *ständisch* politinės, o ne visuomeninės santvarkos sąskaita. Visuomeninės santvarkos teisiniai pagrindai liko nepajudinti – „paveldima valstiečių pavaldinystė... griežtas [teisinis] miesto ir kaimo atskyrimas, bajorijos visuomeninės privilegijos, išimtinė bajoro teisė valdyti *Rittergüter*, bajorijos atleidimas nuo mokesčių daugelyje provincijų, prioriteto teikimas bajorijos atstovams aukštesnėje civilinėje ir karinėje administracijoje" išliko.[19] Absoliutinė valstybė pripažino ir netgi patvirtino šią pagrindinę teisinę nelygybę. Teisinė lygybė – antrasis modernios pilietybės komponentas – pradėjo formuotis tik valdant Frederickui Didžiajam antroje XVIII a. pusėje.

Įstatymų unifikacijos link: Allgemeines Landrecht

Pirmas didelis, nors ir suvaržytas, žingsnis teisinės lygybės link buvo *Allgemeines Landrecht* (ALR) – teisinis, Fredericko Didžiojo laikais parengtas ir jo įpėdinių 1794 m. priimtas kodeksas. ALR dokumentas yra kupinas prieštaravimų, kartu individualistinis ir korporacinis, liberalus ir autoritarinis, pažangus ir konservatyvus,

radikaliai visuotinis ir pedantiškai savotiškas. Savo filosofiniais išvedžiojimais ir bendromis formuluotėmis jis išėjo už korporacinės visuomenės ir autoritarinės politinės santvarkos, kurią tačiau jo detalios nutartys patvirtino, ribų.[20] Jo pagrindinis kūrėjas Karlas Gottliebas Suarezas, mokęsis prigimtinės teisės mokslų, pasisakė už asmeninę laisvę, pilietinę lygybę, teismų nepriklausomybę ir ribotą valstybės galią. Bet Fredericko Didžiojo įsipareigojimai *ständisch* santvarkos ir ypač bajorijos privilegijų atžvilgiu iš pat pradžių nustatė Suarezui darbo ribas, o politinės konservatyvesnės Fredericko Williamo vyriausybės išlygos įvedė keletą esminių originalios versijos pataisų.[21] Išėjusio dokumento turinys buvo nesuderinamas su dokumento intencijomis. Įvadas skelbė visų piliečių lygybę prieš įstatymą, neatsižvelgiant į jų *Stand*[22], bet įstatymas kodifikavo *ständisch* skirtumus. Antraštė žadėjo visuotinį įstatymą, o tekste buvo gausybė aiškiai suformuluotų specialiųjų įstatymų.[23] ALR apibūdino valstiečius kaip „laisvus valstybės piliečius", bet patvirtino jų paveldimą priklausomybę nuo žemvaldžių.[24] Jis skelbė valstybinę narystę, bet kodifikavo *Stände* narystę.

Nepaisant šių prieštaravimų, ALR pastūmėjo pilietybės raidą trimis kryptimis. Pirma, jis suteikė viešąją teisinę formą karinei-administracinei valstybei. Pirmiau valstybė buvo konstruojama, organizuojama ir veikė daugiausia tarpininkaujant slaptiems monarcho dekretams, o dabar turėjo savotišką viešą konstituciją, viešosios teisės darinį, kuris tikrai buvo viešas. Ši valstybės „legalizacija" vėliau pagrindė teisinį narystės valstybėje apibrėžimą, sukūrė valstybę kaip teisinę, turinčią narystę organizaciją. Ji to nepadarė tikrai tiesiogiai ir aiškiai. Kad ir turinti kvazikonstitucinį pobūdį, ALR ne-

buvo konstitucija ir formaliai „nekonstitutavo“ valstybės, kaip turėtų daryti valstybės konstitucija. Bet, pakartotinai minėdamas „valstybę“ įvairiuose svarbiuose kontekstuose ir skirdamas ją nuo monarcho asmens, ALR faktiškai konstitutavo ją kaip neasmeninį, teisinį, būdingai viešą junginį. Taip darydamas, jis suteikė teisinį pavidalą apšviestojo absoliutizmo politinei filosofijai, kaip tai glaustai išreiškia Frederickas Didysis žinomu savo posakiu, kad jis esąs „pirmasis valstybės tarnas“.[25]

Antra, valstybės legalizacija atitiko *Verstaatlichung*, augantį įstatymų ir narystės valstybinį orientavimą. ALR netransformavo Prūsijos teritorijų į vieningą valstybę, kur viešpatautų vienas, visuotinai galiojantis, įstatymas. Bet jis tikrai sukūrė visuotinį, visą valstybę apimantį, teisinį karkasą, kuriame teisinė vienybė galėjo palengva realizuotis. Dėl politinių sumetimų Frederickas Didysis nenorėjo naikinti *ständisch* privilegijų ar regioninių atskirumų tol, kol jie neprieštaravo valstybės saugumui ir stiprybei. Skirtingai nuo savo tėvo Fredericko Williamo I, Frederickas Didysis neįsitraukė į nenutrūkstamą kovą su bajorija. Jis bajoriją sėkmingai „suprūsino“, paversdamas valstybine tarnybine bajorija, ir ši monopolizavo armijos karininkų ir aukštų administratorių vietas.

Laimėjimas buvo žymus: įvairialypė provincinė bajorija, nuožmi centralizuojančios karinės-biurokratinės valstybės oponentė Didžiojo kurfiursto ir Fredericko Williamo I laikais, ne tik kad susitaikė su valstybe Fredericko Didžiojo laikais, bet per karininkų korpusą susijungė į vientisą, supraprovincinę, valstybės masto bajoriją, ir būtent tokia būdama tapo visuomenine valstybinio Prūsijos patriotizmo ir nacionalizmo platintoja.[26] Bet laimėjimas kainavo. Kooptavęs bajoriją Frederickas

Didysis nenorėjo kvestionuoti jos visuomeninių ar teisinių privilegijų ar imtis teisinės provincijų unifikacijos. Privačios teisės domene ALR tad siekė suvienodinti egzistuojančius įstatymus pagal galimą surasti bendrą vardiklį, bet nekurti naujo įstatymo. Privatiškiausiuose teisiniuose reikaluose, kur ALR skyrėsi nuo ankstesnio įstatymo ar nusistovėjusių teisių, pastarosios turėjo pirmenybę. Visgi, nepaisant šių įstatymo galiojimo, t. y. „visuotinio šalies įstatymo" visuotinumo, apribojimų, ALR skatino pilietybės raidą net ir vien tik kaip privačios teisės kodifikavimas. Išlikęs – o privačios teisės domene dar kartą patvirtintas – provincinės teisės, specialių statusų ir kitų nusistovėjusių teisių galiojimas dabar priklausė nuo nedviprasmiško valstybės patvirtinimo.[27] Valstybė, net jeigu nesiekė išskirtinio ar besąlygiško valstybės sukurto ir visos valstybės mastu priimto įstatymo galiojimo, tai tikrai siekė išskirtinės teisės padaryti įstatymą *galiojantį*. Taigi subnacionalinių „teisinių bendruomenių" autonomija buvo paneigta ir buvo patvirtintas valstybės įstatymų leidybos suverenumas; nors jis ir nebuvo visiškai išnaudotas.[28] Buvo sudarytos prielaidos „unitariniam vidiniam suverenitetui", nors teritorija dar nebuvo transformuota į vieną, vidujai homogenišką teisinę erdvę.

Trečia, ALR kodifikavo *Stand* narystę ir priskyrė atitinkamas teises bei pareigas jos pagrindu nustatytiems nariams. Atrodo, kad tai yra tiesioginė modernios pilietybės antitezė.

Bet, jei mes vertiname pilietybę istoriniu-lyginamuoju požiūriu kaip „sąvokinį kintamąjį"[29], tai galime išvysti, kaip per *Stand* narystės kodifikaciją ALR prisidėjo prie modernios pilietybės raidos. Viduramžiais *Stände*, korporacijos, gildijos – kurias Weberis vadino specialiomis

teisinėmis bendruomenėmis – buvo autonomiškos. Jos turėjo privilegijas, taikė vidinę jurisdikciją savo nariams ir nustatydavo savo narystę kaip autonominės, kvaziprivačios teisės reikalą. Šios teisės nebuvo integruotos į viešpataujančią viešąją teisinę tvarką nei iš jos paimtos; tokia viešoji teisinė tvarka neegzistavo. Kaip tik integracijos stoka sudarė specifinį Viduramžių „teisinės tvarkos" kompleksiškumą: apskritai nebuvo jokios vienos teisinės tvarkos. Administracinis absoliutizmas *Stände* autonomiją praardė; ALR ją panaikino. Jis transformavo *Stände* į valstybiškai apibrėžtas ir valstybės reguliuojamas korporacijas, kurias viena nuo kitos skyrė jų funkcijos totalinėje valstybės politinėje ekonomijoje, ir priskyrė šias funkcijas atitinkančias specifines teises ir pareigas. Taip *Stände* tapo *„staatliche Berufstände"*, valstybės suformuotomis profesinėmis klasėmis.[30] ALR suformulavo aiškias, narystę *Stände* apibrėžiančias, taisykles, naudodamas priskirtinių ir funkcinių kriterijų kombinaciją.[31] Dėl to *Stände* tapo nebepaveldimi; jie priklausė nuo veiklos rūšies, valstybinio pripažinimo ir nuo gimimo. Maža to, *Stände* paremti ankstesnieji provinciniai dariniai tapo valstybinėmis korporacijomis – o tai reiškė žingsnį visuotinesnės, platesnės narystės link.

Kitas poslinkis šia kryptimi buvo *Bürgerstand* apibrėžimas. Kaip *ständisch* kokybę žyminti kategorija, *Bürger* pirmiau reiškė *Stadtbürger*, municipalinių miesto pilietybės teisių savininką. Kiekvienas miestas turėjo savo *stadtbürgertum*, arba pilietiją, kuri neapėmė visų miesto gyventojų ir atitiko teisiškai privilegijuotą subgrupę.

ALR tam tikrais sumetimais išlaikė apibrėžimą tradicinį. Bet jį užgožė nauja ir visuotinesnė *Bürger* sąvoka. Naujas *Bürgerstand* buvo nustatytas visos valstybės, o ne atskiro miesto, mastu, ir buvo nustatytas liktinai,

o ne kategoriškai. Jį sudarė jau ne specifines miestietiškas privilegijas turintys asmenys, o visi bajorų ir valstiečių *Stände* nepriklausantys asmenys.[32] Gausumo požiūriu jie sudarė nedidelę valstybės gyventojų dalį. Bet konceptualiai tai buvo poslinkis visuotinės pilietybės link.[33] Panaikinus teisines bajorijos privilegijas ar teisinį valstietijos neveiksnumą – kaip žymiu mastu atsitiko reformų laikais XIX a. pradžioje – bajorija ir valstietija turėjo susilieti į šią visuotinesnę teisinę *Bürger* kategoriją, kuri turėjo tapti visuotiniu pilietybės statusu.

Stände transformacija – iš autonomiškų miestietiškų ir provincinių darinių į valstybinio masto, valstybės konstituuojamas ir reguliuojamas korporacijas – išgrindė kelią visuotinesnei narystei valstybėje. Narystė dabar buvo apibrėžiama valstybės ir valstybėje kaip visumoje (o ne atskirose provincijose ar miestuose). ALR neapibrėžė valstybinės narystės. *Stand* narystė buvo kodifikuota, o valstybinė – ne. Bet nors ir nebuvo kodifikuota, visuotinė narystė valstybėje vis dėlto buvo stabiliai skelbiama ALR kartu su kitomis aiškiai *stand* sampratą išplečiančiomis sąvokomis.[34] ALR apėmė ne tik visuotinę *Landrecht*, bet ir dalinę *Standrecht*. Pastaroji buvo adresuota asmenims, turintiems ypatingą teisnumą kaip *Stand* nariai, o pirmoji buvo adresuota asmenims, jų visuotinio ir bendro teisnumo kaip gyventojų (*Einwhohner*), pavaldinių (*Untertanen*) ar valstybės narių (*Mitglieder des Staates*) atžvilgiu. ALR nei apibrėžė, nei nuosekliai skyrė tuos du teisnumus. Bet jų asimiliuojanti, saistanti, generalizuojanti funkcija yra aiški. Operuodama tokiomis konstrukcijomis, valstybė galėjo apgalvotai abstrahuotis nuo *ständisch* kvalifikacijų ir diskvalifikacijų. Šis abstrahavimasis yra kertinis pilietybės plėtojimosi istorijos elementas. Teisės istorikas Rolfas Grawertas mo-

dernią pilietybę taikliai apibūdino kaip „*Abstraktionsleistung*", abstrahavimosi darbą.[35] Taip, abstrahuodamasis nuo *ständisch* privilegijų ir įpareigojimų, ALR pažymėjo egalitarinę teisinę erdvę, ekstra-*ständisch* zoną, kur galioja teisinė lygybė ir visuotinė teisė, visuotinės pilietybės regioną. Šis regionas dar netapo reikšmingas, bet jį buvo galima plėsti.[36]

Teisinės lygybės link: reformatoriška Prūsijos įstatymų leidyba

Mūsų pilietybės supratimas daugiausia remiasi Prancūzų revoliucijos teorija ir praktika. Dėl to mes linkstame manyti, kad pilietybė atsirado kaip *Stände* ir absoliutinės monarchijos priešprieša. Bet Prūsijoje, remdamasis *Stände*, pilietybės pagrindus padėjo absoliutinis monarchas. Pilietybė palengva susiformavo *Verstaatlichung* ir *Stände* suvisuotinimo procese, tiesiogiai pastarųjų nesugriaunant, kaip kad įvyko Prancūzijoje. Tas procesas palengva ėjo iš viršaus, o ne buvo integraliai išsikariautas iš apačios.[37] Prūsijos valstybė sugriovė *Stände* autonomiją, transformuodama ją į valstybės konstituotas, apibrėžtas ir sureguliuotas korporacijas. Ji apibrėžė *Stände* vis visuotinesniais būdais, tiek suderindama jų teritorines ribas su valstybės kaip visumos ribomis, tiek apibrėždama vieną *Stand-Bürgerstand* – liktinėmis, o ne kategoriškomis sąvokomis, išskirdama jį kaip santykiškai visuotinį ir susaistantį statusą, priešingą specialiems bajoro ir valstiečio statusams.

Šiuo požiūriu pilietybės raida apėmė dvi tolesnes pakopas. Pirmoji – tai teisinės lygybės regiono susidarymas. Prancūzijoje tai įvyko iškart ir visiems laikams Revoliucijos eigoje. Prūsijoje jie susidarė palengva. XIX a. pradžios reformatoriška įstatymų leidyba iškart nepa-

naikino *Stände* su jų privilegijomis. Geriausiai išsilaikė specifiniai *Stand* teismai. Bajorija ir aukštoji valstybinė buržuazija pateko į specialių valstybės teismų jurisdikciją, o daugelis valstiečių tebepriklausė patrimonialinei žemvaldžių jurisdikcijai.[38] Bet ekonomikos srityje dauguma specifiškai *Stand* privilegijų ir pareigų buvo panaikintos. Valstiečiai buvo išlaisvinti iš paveldimos priklausomybės, tarnybos pareigų ir išsikėlimo mokesčių, pirmiau reikalautų iš tų, kurie palikdavo vietinės teisės rajoną. Bajorams buvo leisti pirmiau „buržuaziniais" laikytieji verslai ir leista įtraukti pirmiau jų globotus valstiečių žemės sklypus į savo valdas. Buržua buvo leista pirkti anksčiau bajoriškaisiais laikytus dvarus. Gildijų monopolijos buvo išdraskytos ir buvo įvesta visiška verslo laisvė. Šios reformos prilygo *Stände,* kaip ekonomiškai reikšmingų kategorijų, panaikinimui.[39]

Ekonomikos srityje asmenys buvo laisvi ir lygūs kaip individai. Bet ne kaip piliečiai. Aišku, pilietybė apima teisinę lygybę, o teisinė lygybė realizuojama ekonomikos srityje. Vidinės ribos tarp asmenų (specifinės *Stand* teisės ir pareigos) ir tarp regionų (muitai ir mokesčiai už prekių ir asmenų judėjimą) buvo panaikinti. Dėl to susidarė vientisa, homogeninė erdvė, kur visi asmenys – formaliai laisvi ir lygūs ekonominiai aktoriai. Ši situacija pilietybės atžvilgiu buvo dviprasmiška. Pilietybė yra iš išorės pririšantis, bet ir iš vidaus egalitarinis statusas. Tokio išorinio prisirišimo dar nebuvo. Teisinės lygybės regionas jau buvo sukurtas. Tačiau šis regionas buvo ribotas teritoriškai ir neapibrėžtas asmeniškai. Bet piliečių lygybė yra asmeninė, o ne teritorinė; ji yra išplitusi tarp valstybės piliečių, o ne tarp teritorijos gyventojų. Šia prasme pilietinė lygybė yra *ständisch* lygybė; pilietybė yra *Stand* statusas. Tai yra vi-

suotinis, saistantis statusas, liečiantis iš esmės visus valstybės gyventojus. Dėl to moderni pilietybė smarkiai skiriasi nuo antikos ir viduramžių municipalinių pilietybių ir specialių, dalinių statusų chaoso, kuriame plūduriavo ankstyvųjų naujųjų laikų valstybės gyventojai. Bet pilietybė visgi yra asmeninis statusas. Tai sieja pilietybę su naryste. Grynai liberali ekonomika – ar grynai teritorinė valstybė – į narystę, į statusą žiūri abejingai. Ji yra abejinga seniems *ständisch* skirtumams, bet lygiai taip pat abejinga ir pilietybei. Todėl panaikinti *ständisch* nelygybę nereiškė *ipso facto* sukurti pilietybę. Tai reiškė suspenduoti narystę, kaip organizuojantį visuomeninio gyvenimo principą, o pilietybės raida apėmė narystės, kaip organizuojančio principo, perdarymą. Tai antroji pakopa, apie kurią aš užsiminiau. Perdaryta narystė virto valstybinio masto, saistančia, visuotine, betarpiška naryste valstybėje. Ji išstūmė regionines (ar vietines), išskirtines, dalines *Stände* narystes, kurios laidavo narystę valstybėje tik netiesiogiai. Bet moderni pilietybė perėmė iš senųjų *Stände* narystės statuso, vadinasi, ir visuomeninės aptvaros instrumento, pobūdį. Tai per dažnai pamirštama ar ignoruojama diskusijose, sutelkiančiose dėmesį į vidinę, politinę pilietybės raidą *Stände* sąskaita. Tokios diskusijos pabrėžia saistantį, egalitarinį pilietybės aspektą, bet neigia jos išorinį pririšamumą. Bet, kaip matėme 1 skyriuje, išorinis pilietybės pririšamumas yra esminis modernios valstybės bruožas.

Kaip teritorinė organizacija, moderni valstybė yra iš esmės indiferentiška pilietybei (ir asmeniniam statusui apskritai). Įsipareigojusi įtvirtinti savo valdžią visoje teritorijoje, valstybė netoleruoja nei teritorinių enklavų, kurių nepasiekia jos įsakymai, nei asmeninių išimčių iš jos jurisdikcijos. Jos jurisdikcija yra apibrėžta teritoriškai, o

ne asmeniškai. Tačiau moderni valstybė taip pat yra ir narystės organizacija, pilietybei esant jos esminiu principu. Valstybė kelia specialius reikalavimus savo piliečiams (pavyzdžiui, ištikimybės ar karinės tarnybos reikalavimus), o šie kelia specialius reikalavimus valstybei (įžengimo ir apsistojimo, dalyvavimo politinėje veikloje ar diplomatinės globos užsienyje reikalavimus). Šie reikalavimai remiasi asmeniniu, o ne teritoriniu pagrindu.[40] Jie šaknijasi narystėje, o ne pastoviame gyvenime. Jų nesukuria laikinas ar ilgalaikiškesnis pastovus gyvenimas, tačiau jie neprarandami dėl neilgo ar ilgalaikio išvykimo. Šitie reikalavimai numato pilietybės apribotumą, piliečių skyrimą nuo užsieniečių.

Kaip atsirado šis skyrimas? Ar veikiau – kadangi šis skyrimas yra senas – kaip jis buvo racionalizuotas ir kodifikuotas? Kaip pilietybę imta suprasti ne vien kaip visuotinį ir vidujai saistantį, o ir apribotą bei išoriškai atskiriantį statusą? ALR, kaip aš pastebėjau, vartojo narystės kalbą, kreipdamasis į „valstybės narius" (*Mitglieder des Staates*). Bet jis neskyrė rezidavimo nuo narystės, *Einwohner* nuo *Mitglieder*. Užsieniečiai gyventojai aiškiai buvo priskirti prie *Mitglieder*. ALR yra vidujai orientuotas dokumentas, susijęs tik su vidine Prūsijos valstybės visuomenine ir teisine santvarka. Juo buvo siekiama kitaip apibrėžti šią santvarką, paverčiant valstybę centriniu ir skvarbiu kontroliniu tašku, įvykdant teisinės tvarkos *Verstaatlichung*. Narystės valstybėje kalbą reikia suprasti šiame kontekste. Pasakymo „valstybės nariai" akcentas buvo valstybė, o ne narystė.

Narystė valstybėje nebuvo priešinama su nenaryste, o buvo priešinama su *Ständisch* naryste. Narystės valstybėje retorika buvo *Verstaatlichung* instrumentas; ji neskelbė pririšančios narystės valstybėje plėtojimosi. Ji sie-

josi su valstybės, kaip teritorinės organizacijos su vientisu *Staatsgebiet*, arba teritorija, raida, o ne su valstybės, kaip narystės organizacijos, raida.

Liberali ekonominių įstatymų leidyba Reformų laikotarpiu irgi nesukūrė išoriškai pririšančios pilietybės; ji iš esmės buvo indiferentiška asmeniniam statusui, tad ir narystei. Tačiau tas indiferentiškumas netiesiogiai kreipė į pilietybės kodifikaciją 1842 m. Naujas ekonominis atvirumas galiausiai pareikalavo politinio atsitvėrimo; iš vidaus užsidariusių *Stände* sugriovimas reikalavo iš išorės uždaros pilietijos nustatymo. Siejančia grandimi tapo migracija, tiksliau, skurdžių migracija. Prūsijos valstybinė narystė buvo kodifikuota kaip valstybės gynimo nuo užsienio skurdžių priemonė, išlaikant judėjimo laisvę valstybės rėmuose.

Migracija ir narystė: nustatant išorines ribas

Atsitvėrimas nuo migruojančių skurdžių buvo esminė municipalinės politikos ankstyvaisiais Naujaisiais laikais dalis.[41] XV a. pabaigoje ir XVI amžiuje išryškėjo fundamentali transformacija pagalbos vargšams teorijoje ir praktikoje. Atsakomybė už pagalbą vargšams ir tos pagalbos kontrolė buvo sekuliarizuota, politizuota ir racionalizuota. Visi miestai įvedė sekuliarią jurisdikciją vargšams. Elgetavimas, esminis elementas pagalbos vargšams Viduramžiais modelyje, imtas griežtai reguliuoti ir riboti vietiniais vargšais, kurie buvo registruojami ir jiems išduodami specialūs leidimai. „Užsienio" elgetos – „nepriklausantys" miestui – buvo sodinami už grotų. Municipalinę kontrolę sekė municipalinė atsakomybė. 1530 m. priimti imperiniai įstatymai reikalavo,

kad „kiekvienas miestas ir komuna [kaimas] maitintų ir apgyvendintų savo vargšus".[42] Bet kas yra „savi" vargšai? Dėl miestų atsakomybės už teisiškai „nepriklausančius" jiems – arba kaip visateisiams miesto bendruomenės piliečiams, arba kaip mažiau privilegijuotiems „*Beisassen*" – abejonių nebuvo.[43] Bet tarp miesto gyventojų visada būdavo ir įvairių kategorijų nenarių. Ir dabar miestai, kai buvo įpareigoti remti savus vargšus, ėmėsi iniciatyvos griežčiau apibrėžti narystę. Pirmiau nario teisėms (tačiau ne visiškai pilietybei) įgyti pakakdavo faktiško pastovaus gyvenimo. Dabar miestai vis labiau vertė narystę priklausoma nuo formaliai patvirtinto įsikūrimo pastoviam gyvenimui. Taip vietinė valdžia galėjo užkirsti kelią vargšams – ar galintiems tapti vargšais asmenims – įgyti miesto nario teises ir taip pretenduoti į municipalinę paramą. Taigi municipalinis atsitvėrimas nuo vargšų turėjo du „galus": „užsienio" vargšai buvo nepriimami į miestą, o potencialūs vargšai buvo nepriimami į municipalinę narystę".[44]

Platesniu teritorinės valstybės, atsakingos už tvarkos palaikymą visoje teritorijoje, požiūriu municipalinis atsitvėrimas nuo migruojančių vargšų buvo dalykas problematiškas. Valstybė negalėjo leisti miestams atsikratyti skurdo, eksportuoti nepageidaujamus asmenis pagal savo užgaidą. Tai galėjo sukelti pavojų taikai ir tvarkai didesnėje valstybės teritorijos dalyje. Iš vieno miesto ištremti skurdžiai turėtų apsigyventi kur nors kitur. Siekdamos apriboti „benamystę" – teisinę padėtį asmenų, neturinčių teisėtų namų ar „*heimat*", kurioje užsitikrintų rezidavimo teisę, – valstybės XVII ir XVIII a. ėmė kištis į komunalinės narystės politiką.[45] Komunalinę narystę ėmė nustatinėti jau ne tik iki tol autonomiškai tai darę miestai, o, bent jau tam tikru mastu, ir valstybė, daranti

tai heteronomiškai. Valstybės tikslas pasidarė narystės politikos koordinavimas, kad būtų užtikrintas gyventojų „visiškas aprėpimas", kad, idealiu atveju, kiekvienas žmogus būtų kurio nors miesto ar kaimo bendruomenės narys. Miestai tada turėtų pripažinti kai kuriuos vargšus nariais – nebūtinai visateisiais piliečiais, bet bent jau nariais su teise į pastovų gyvenimą ir paramą.

Autonomiškas municipalinės narystės reguliavimas buvo tiktai vienas iš daugelio municipalinės autonomijos, kuriai metė iššūkį ir kurią apkarpė besiplėtojanti teritorinė valstybė, aspektas. Bet konfliktas dėl narystės kontrolės buvo ypač išraiškingas. Jis aštriai ir aitriai sufokusavo municipalinės pilietybės tvirtų ryšių bei siaurų horizontų ir besiformuojančios valstybės pilietybės silpnesnių, abstraktesnių ryšių bei platesnių horizontų trintį ir visišką nesuderinamumą.[46] Konfliktas užtruko; jis vis dar vyko XX amžiuje. Faktiškai jis pasiekė intensyvumo viršūnę XIX a. pradžioje. Iki to laiko valstybės elgėsi apdairiai, iš principo įtvirtindamos savo galutinę teisę reguliuoti narystę, bet praktiškai žymiu mastu paisydamos tradicinės komunų autonomijos, ją tik truputį apkarpydamos.[47] Tačiau XIX a. pradžioje valstiečių išlaisvinimas, visų veiklos rūšių atvėrimas visiems atei-viams, susijungęs su augančiu valstybės suinteresuotumu palaikyti laisvą asmenų judėjimą, kurį rėmė naujas įtakingas ekonominis liberalizmas, užaštrino konfliktą iki kraštutinumo.[48] Jis tapo ypač aštrus Prūsijoje, kur valstybė daug prisidėjo prie judėjimo laisvės. Prūsijos valstybės požiūriu, komunos buvo iš esmės valstybės teritorijos ir pilietijos padaliniai, organizuoti taip, kad būtų lengviau įgyvendinti „įstatymų laikymąsi". Pagal šį supratimą buvo nepriimtina, kad „komunos atriboja ar paverčia neprieinama valstybei dalį jos teritorijos ar jos

pilietijos.[49] Tačiau, municipaliniu požiūriu, valstybei atimant iš komunų teisę kontroliuoti įžengimą ir narystę, komunoms „reikės išsižadėti pastangų išlaikyti tam tikrą prasmingą bendruomenę *[Gemeinsinn]* komunose *[Gemeinde]*... Kad išlaikytų savo asmeniškumą, komunos privalo turėti lemiamą balsą parenkant narius. Jų vertimu pripažinti bet ką savo nariu bus sugriauta jų bendrumo dvasia *[Gemengeist]*."[50] Įstatymai, nors galiausiai 1842 m. ir pradėję galioti, nereikalavo iš komunų pripažinti bet ką savo nariu, bet labai aprėžė municipalinę autonomiją ir nustatė judėjimo laisvę visiems, išskyrus tikrai nuskurdusius. Miestai galėjo neįsileisti tik tų asmenų, kuriems reikėjo neatidėliotinos viešosios paramos kaip tik tuo metu, bet ne tų asmenų, kuriems, kaip bijojo miestas, gali tekti teikti tokią paramą ateityje. Atskirdama teisę į pastovų gyvenimą ir gerovę nuo komunalinės pilietybės ir aštriai apribodama komunos teises šalinti ir tremti, valstybė nuvertino komunalinę pilietybę.[51] Kitos valstybės, jautresnės miestų baimei dėl migruojančių vargšų antplūdžio ir mažiau prisidėjusios prie judėjimo laisvės, taip toli nėjo. Bet jos įvedė *Heimatgesetze*, užfiksuodamos komunalinės pilietybės kriterijų ir užtikrindamos kiekvienam vietą komunoje ar *Heimat*, kuri teiktų teisę į pastovų gyvenimą ir į paramą esant reikalui. Valstybės leido komunoms riboti asmenų, neturinčių vietinės pilietybės ar *Heimatrecht*, apsigyvenimą ir tokius asmenis įvairiausiais sumetimais tremti.[52] Tačiau municipaliniam atsitvėrimui nuo migruojančių vargšų išliekant visoje galioje už Prūsijos sienų, jį dabar ėmė heteronomiškai reguliuoti valstybės, o miestai autonominio reguliavimo teisę prarado.

Visą dėmesį nukreipiant į skurdžių – ar potencialių skurdžių – judėjimą per *komunalines* sienas, valstybinė

pilietybė atrodo iš esmės saistanti, o municipalinė pilietybė iš esmės išskirianti. Bet yra kitaip, kai nagrinėjamas judėjimas per *valstybines* sienas. Valstybės atsakas į tarpvalstybinį vargšų mobilumą, panašiai kaip komunos atsakas į tarpkomuninį mobilumą, buvo atsitvėrimas nuo nenarių ir narystės įgijimo apribojimas.

Teritorinių valstybių atsitvėrimas nuo migruojančių vargšų buvo kur kas labiau atgyvenęs negu kad municipalinis atsitvėrimas ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Panašiai kaip municipaliniai įsakai, teritoriniai policijos įsakai ir įstatymai atitvėrė užsienio elgetas nuo teritorijos.[53] Bet užsienio sąvoka buvo žymiai miglotesnė teritorinės valstybės lygyje negu kad miesto lygyje. Municipalinė narystė buvo kodifikuota ir formalizuota; narystė valstybėje – ne. Fundamentaliau žiūrint, miestas buvo narystės asociacija, o valstybė – ne. Tai buvo teritorinė organizacija, valdanti asmenis daugelyje įvairių sričių ir tam tikrais specifiniais siekiais – dėl emigracijos, pagalbos vargšams, tinkamumo tarnyboms, karinės tarnybos, mokesčių, paveldėjimo – skirianti saviškius nuo pašaliečių, specialių teisių bei pareigų turėtojus nuo jų neturinčių. Atsirado daugybė kontekstualiai specifinių saviškių statusų, bet nebuvo visuotinio narystės valstybėje statuso.[54] Dėl asmenų, gimusių, užaugusių ir gyvenančių teritorijoje, statuso retai kildavo abejonių. Bet valkatų, keliauninkų, imigrantų statusas buvo neaiškus.[55] Ši tikslumo stoka valstybės lygyje neturi kelti nuostabos. Jurisdikcijos apimtimi municipalinė administracija buvo žymiai tvirtesnė ir pajėgesnė už teritorinės valstybės administraciją. Dėl to miestai galėjo kontroliuoti pastovų gyvenimą ir narystę žymiai efektyviau negu valstybė. Narystė buvo rutinizuota – t. y. įtraukta į administracinę tvarką miestuose, bet ne valstybėse. Racio-

nalizuotas, formalizuotas, biurokratizuotas narystės administravimas teritorinės valstybės mastu reikalavo administravimo išteklių, – pasak Manno, infrastruktūrinės galios – kurių valstybė dar neturėjo.[56]

Taip pat reikėjo paskatų, kurių valstybė dar neturėjo. Miestai turėjo gebėti tiksliai apibrėžti narystės statusą. Juk narystės statusas buvo kertinis daugelyje municipalinio gyvenimo susiklosčiusių sričių. Pastovaus rezidavimo teisė, teisė verstis *„bürgerlich"* prekyba, teisė (ir pareiga) užimti tarnybą ir dalyvauti municipalinėje politikoje, teisė valdyti tam tikrus realios nuosavybės tipus, teisė į municipalinę paramą esant reikalui – visos jos buvo narystės teisės. „Komuna yra piliečių *Bürgergemeinde,* o ne gyventojų *Einwohnergemeinde.* Paprasčiausias gyvenimas miesto erdvėje narystės teisių neteikia."[57]

Narystė, nors municipaliniame kontekste buvo esminis dalykas, teritorinės valstybės valdyme buvo nereikšminga. Teisinis statusas, žinoma, valstybei buvo reikšmingas, bet reikšmingas buvo statusas valstybės viduje, o ne narystė valstybėje; o absoliutiniai įstatymai klostėsi į visuotinesnes formas, apgalvotai nepaisant *ständisch* atskirumų, tad valstybė tapo gyventojų *Einwohnergemeinde,* bet dar ne piliečių *Bürgergemeinde.*[58] Teritorinė valstybė buvo kaip tik tuo, ką reiškė jos vardas: teritorinė, o ne narystės organizacija. Narystė valstybėje nebuvo, kaip kad vėliau ji tapo, viešųjų teisių ir pareigų prielaida.[59] Valstybė sistemiškai neskyrė užsieniečių nuo valdinių; ji linko asimiliuoti užsieniečius gyventojus su pavaldiniais, traktuodama užsienietį kaip *subditus temporarius,* laikiną pavaldinį.[60] Užsienietis apskritai buvo traktuojamas kaip ir kiti pavaldiniai, tik turėjo truputį daugiau laisvės negu pastovūs pavaldiniai – svarbiausia, galėjo laisvai emigruoti, palikti valstybės teri-

toriją be specialaus leidimo ar specialaus mokesčio.[61] Merkantilizmo eroje narystė valstybėje buvo daugiau barjeras įžengimui, o ne išvykimui. Užsienietis, jei buvo kvalifikuotas darbininkas, galėjo naudotis kitomis merkantilistinės valstybės teikiamomis privilegijomis, įvestomis skatinant imigraciją.[62] Trumpai tariant, buvimas užsieniečiu nešalino sistemiškai iš teritorinės valstybės politinės ar teisinės bendruomenės. Kiek tik užsieniečio statusas turėjo teisinių pasekmių, jos tapdavo privilegijomis ne rečiau kaip ir įsipareigojimais.

Nauja padėtis susiklostė XIX a. pradžioje, sugriuvus *ständisch* visuomeninei santvarkai. Valstiečių išlaisvinimas ir visų veiklos sričių atvėrimas visiems norintiesiems sutapo su dideliu kaimo gyventojų pertekliumi. Tokia buvo jungtinė spartaus gyventojų gausėjimo nuo XVIII a. pabaigos ir lėtos industrializacijos, kuri pradėjo absorbuoti šį gyventojų perteklių tik XIX a. viduryje, išdava.[63] Dėl kaimo gyventojų pertekliaus, judėjimo ir veiklos laisvės apribojimų staigaus panaikinimo ir drauge dėl mažėjusios luominės paramos vargšams iširimo ir dėl valstiečių žemes įtraukti į bajorų (ar buvusius bajorų) dvarus apribojimų naikinimo gimė gausi išvarytų migruojančių skurdžių klasė. Ji pavertė pauperizmą „opiausia visuomenine laikmečio problema".[64]

Pauperizmas, aišku, nebuvo kažkas nauja. XIX a. pradžios pauperizmas nebuvo, kaip manė daugelis amžininkų, industrializacijos pasekmė; tai veikiau buvo „paskutinis seno, ikiindustrinio skurdo pavyzdys".[65] Bet politinis migruojančių skurdžių kontekstas buvo kitoks negu ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Atsakomybė už vargšus iš esmės perėjo iš komunos valstybei. Tai buvo pasakyta ALR, kuris formaliai užtikrino kiekvienam vargšui „*Bürger*" teisę į valstybės paramą. Tikrą para-

mą vargšams teikė ne valstybė; nebent tik kraštutiniu atveju tiems nedaugeliui vargšų, už kuriuos nebuvo atsakingas joks kitas politinis darinys. Valstybė neturėjo nei finansinių, nei institucinių išteklių prisiimti kasdieninę atsakomybę už pagalbą vargšams. Ji tebelaikė šeimas, gildijas, korporacijas, žemvaldžius ir municipalitetus atsakingais už paramą „saviems" vargšams. Bet ši atsakomybė dabar buvo valstybės, prisiėmusios visapusišką atsakomybę už pagalbos vargšams sistemos organizavimą, formaliai užfiksuota ir pavesta.[66]

Šis visapusiškos atsakomybės perdavimas iš komunos valstybei, susijungęs su *ständisch* visuomeninės santvarkos ir jos judėjimo laisvės apribojimų iširimu, iškėlė valstybei narystės problemų, panašių į tas, su kuriomis anksčiau susidurdavo miestai. „Panašiai kaip prieš tai miestas, dabar valstybė turėjo apibrėžti „savo" vargšus." Pagalbos vargšams komunalizavimas XV ir XVI amžiuje sukėlė tarpkomunalinių disputų dėl atsakomybės už paramą migruojantiems vargšams. Tokie disputai tęsėsi visą ankstyvųjų naujųjų laikų periodą; iš tikrųjų jie tęsiasi ir iki šių dienų. Bet, su pagalbos vargšams *Verstaatlichung*, tarpjurisdikciniai disputai dėl atsakomybės už vargšus įgijo naują pavidalą: šalia senesnių tarpkomunalinių disputų, atsirado tarpvalstybiniai. Lygiai kaip ir miestas, valstybė nebegalėjo nepriimti ar varyti vargšų ar kitų nepageidaujamų asmenų pagal savo užgaidą. Miesto teises ribojo valstybė, o valstybės teises ribojo kitos valstybės. Abiem atvejais problema buvo ta pati: kas buvo paranku vienai jurisdikcijai – nepageidaujamų vargšų nepriėmimas ar šalinimas, – sudarė nepriimtinus kaštus kaimyninėms ar platesnėms jurisdikcijoms.[67] Pastanga mažinti šiuos kaštus vertė valstybes iš pradžių dvišališkais, o vėliau daugiašališ-

kais pagrindais formaliai priskirti asmenis valstybėms ir taip sukurti pilietybės instituto griaučius.

XIX a. pradžioje buvo sudaryta daugybė dvišalių sutarčių, skirtų plėtoti laisvam judėjimui tarp vokiečių valstybių. 1815 m. sukūrus Vokiečių konfederaciją, šių sutarčių sąlygų galiojimas buvo išplėstas taip, kad apimtų visas valstybes. Tačiau paragrafai apie laisvą judėjimą buvo toli gražu netobuli. Jie panaikino išvykimo, o ne įžengimo kontrolę. Asmuo galėjo palikti bet kurią valstybę nesirūpindamas atskiru leidimu ir nemokėdamas tradicinių išvykimo mokesčių, bet kitoje valstybėje galėjo apsigyventi tik su šios leidimu.[68] Valstybės pasiliko teisę nepriimti ir šalinti nepageidaujamus imigrantus. Tokių imigrantų neabejotinai turėjo būti daug daugiau negu kad praeityje. Ryšium su valstiečių išlaisvinimu, šaknų netekusio kaimo proletariato augimu ir veiklos laisvės nustatymu, judėjimo laisvei palankūs paragrafai neišvengiamai turėjo dramatiškai pagausinti tarpvalstybinę migraciją. Kaipgi turėjo būti vykdomas nepageidaujamų asmenų šalinimas?

Tradiciškai šalinimas buvo vienašališkas. Jau 1827 m. Prūsijos vidaus reikalų ministro dokumente buvo atvirai pastebėta, kad „tremiamasis dažnai gabenamas per „sieną" slapčiomis, neperspėjant užsienio pareigūnų, ir tai neatneša patenkinamų rezultatų, nes tremiamasis arba grįžta į Prūsiją, arba su kitais ištremtais nusikaltėliais sudaro vagių ir plėšikų gaujas".[69] Tokie vienašališki trėmimai netenkino tremiančios valstybės ir juo labiau priimančiosios. Iškilus pavojui, kad, augant mobilumui, problema taps sunkiai išsprendžiama, valstybės ėmė siekti savo trėmimų praktikos koordinavimo ir suracionalinimo. Gausios XIX a. pradžios sutartys aiškiai nusakė du pagrindinius principus: kad valstybė gali tremti

į kitos valstybės teritoriją tiktai tos valstybės narį *(Angehöriger)* ir kad valstybė privalo įsileisti į savo teritoriją savo narius, kai juos ištremia kitos valstybės. O kadangi valstybinė narystė dar nebuvo kodifikuota, sutartys netgi išaiškindavo, ką reikia laikyti valstybės nariais *(Staatsangehörige)*, kuriuos individualios valstybės privalo pripažinti.[70] Tad pilietybė, kaip formaliai apibrėžtas, išoriškai apribotas narystės statusas, nebuvo modernios valstybės raidos vidinis produktas. Ji veikiau susiformavo tarpvalstybinių santykių dinamikoje, geografiškai kompaktiškos, kultūriškai konsoliduotos, ekonomiškai suvienytos ir politiškai (palaidokai) integruotos valstybių sistemos rėmuose.

Staatsangehörigkeit terminas ir sąvoka pirmąkart pasirodė dvišalėse sutartyse, sudarytose siekiant reguliuoti ir koordinuoti trėminų praktikas. Iš pradžių tai buvo funkcionaliai specifinė sąvoka, apribota įėjimo, pastovaus gyvenimo ir pagalbos vargšams srities rėmais. Kaip tik tokia ji užėmė vietą XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios narystės žodyno sąvokų mišinyje: „vietos gyventojas", „valstybės pilietis" *(Staatsbürger)*, „pavaldinys", „valstybės narys". Bet dėl fundamentalios įžengimo į valstybės teritoriją ir saugaus gyvenimo joje teisės – efektyvaus naudojimosi kitomis teisėmis prielaidos – svarbõs šis, savo kilme funkcionaliai specifinis, statusas palengva virto visuotiniu narystės statusu, kurio teisinės pasekmės buvo numatytos įvairiose srityse (pavyzdžiui, karinės pareigos ar politinės teisės).[71]

Migrantų skurdas sukėlė valstybinės narystės racionalizavimą ir kodifikavimą dar vienu atžvilgiu. Ankstyvaisiais naujaisiais laikais narystė ir pastovus gyvenimas nebuvo griežtai skiriami. Bet tuo mastu, kiek tie dalykai buvo skiriami, pastovus gyvenimas, tiksliau, įsi-

kūrimas pastoviam gyvenimui, buvo kategorija fundamentalesnė, o narystė, t. y. pavaldinystė, buvo laikoma išvestine iš jos. *Domicilium facit subditum* – įsikūrimas pastoviam gyvenimui sukuria pavaldinį – buvo visuotinai priimta maksima.[72] Narystė turėjo teritorinį pagrindą. Dėl skurdo migracijos kaip tik tai ir tapo problematišku dalyku. Tai paliko valstybę atvirą pasipildymui naujais nariais osmozės būdu, t. y. leidžiant įžengti į jos teritoriją ir ten įsikurti netgi be valstybės žinios ar sutikimo. Maža to, nebuvo aišku, būtent kada tampama ar nustojama būti pavaldiniu, ir šis neaiškumas darėsi vis problemiškesnis.[73] Efektyviam atsitvėrimui nuo migruojančių vargšų reikėjo griežčiau atriboti narystę nuo pastovaus gyvenimo bei apversti aukštyn kojom tarp jų buvusį priežastinį ryšį.[74] Įsikūrimas pastoviam gyvenimui turėjo priklausyti nuo narystės, o ne narystė nuo įsikūrimo pastoviam gyvenimui. Narystė, apibrėžta nepriklausomai nuo pastovaus gyvenimo turėjo būti fundamentali kategorija.

Tokią transformaciją įgyvendino 1842 m. „Įstatymas dėl Prūsijos pavaldinio statuso įgijimo ir netekimo". Tai buvo vienas iš įstatymų trio, patvirtintų tą pačią dieną; kiti reguliavo judėjimo laisvę Prūsijos valstybėje ir sąlygas, kuriomis komunos privalėjo įsileisti per valstybės teritoriją migruojančius asmenis. Glaudus ryšys sieja šiuos vidinės migracijos įstatymus su narystės valstybėje kodifikacija. Judėjimo laisvės valstybės viduje įstatymas aiškiai buvo adresuotas tik Prūsijos pavaldiniams ir grindžiamas tuo, kad taip valstybė galės „nepriimti nepageidaujamų – t. y. vargšų – užsieniečių ir taip kontroliuoti užsienio migrantų bangą, kurią buvo paskatinusi nauja veiklos laisvė".[75] Šiuo tikslu buvo būtina aiškiai nustatyti, kas yra užsienietis, o kas yra pavaldinys.

Augantis tarpvalstybinis vargšų mobilumas suformavo valstybinę paskatą, kurios pirmiau trūko, sistemingai ir tiksliai apibrėžti narystę kaip nuo pastovaus gyvenimo nepriklausančią teisinę kategoriją. Prūsijos pavaldinio statusas, pagal šį naują, aiškų apibrėžimą, remiasi kilme, legitimacija, santuoka ar padovanojimu (natūralizacija), o ne – ir tai aiškiai pabrėžiama tekste – įsikūrimu pastoviam gyvenimui, kuris „ateityje negali vien tik pats sukurti prūso [Prūsijos piliečio] statuso".[76] Šios grynai negatyviõs išlygos įtraukimas, drauge su jos žodine išraiška („ateityje") yra reikšmingas dalykas. Valstybė dabar buvo regima (ir teisiškai apibrėžta) kaip narystės asociacija; ji daugiau nebebuvo vien tik teritorinė organizacija. Narystė nebebuvo tik pastovaus gyvenimo atspindys. Nepriklausomai nuo pastovaus gyvenimo apibrėžta valstybinė narystė galėjo dabar pasitarnauti kaip atsitvėrimo nuo migruojančių vargšų instrumentas.[77]

Pilietybė dabar įsitvirtino kaip teisinis narystę valstybėje reguliuojantis institutas. Pilietybė susikristalizavo kaip formaliai apibrėžtas ir priskirtas statusas, skirtingas nuo pastovaus gyvenimo. Pilietija buvo iš išorės atribojanti ir iš vidaus saistanti. Piliečiai, nepriklausomai nuo *Stand*, miesto ar provincijos, turėjo tiesioginį ryšį su valstybe. Pilietybė tad galėjo tarnauti kaip teisinis tam tikrų bendrų teisių ir pareigų priskyrimo punktas imigracijos, teisės, karinės tarnybos ar vėliau ir politinių teisių srityje. Jis galėjo tarnauti kaip visuomeninės aptvaros instrumentas ir objektas.

Kaip matėme, pilietybės raida yra neatsiejama nuo modernios valstybės ir valstybių sistemos raidos. Čia buvo apibūdintos dvi šios dvilypės raidos fazės. Pirma, vientiso vidinio suvereniteto sukonstravimas *ständisch* ir regioninės nelygybės sąskaita, kurio pagrindą padėjo ka-

rinės gretimų teritorinių valstybių varžybos[78], sukūrė pamatus moderniai pilietybei kaip visuotiniam, iš vidaus saistančiam, betarpiškam statusui. Antra, valstybinis atsitvėrimas nuo migruojančių vargšų, vis labiau integruota tampančios valstybių sistemos kontekste, davė pradžią pilietybei kaip formaliai apibrėžtam, iš išorės atribojančiam, statusui, skirtingam nuo įsikūrusiojo pastoviam gyvenimui statuso.

Pilietybės instituto susiformavimo negalima suprasti atskirai nuo modernios valstybės ir valstybių sistemos formavimosi. O ir atvirkštinis pasakymas yra lygiai teisingas: modernios valstybės ir valstybių sistemos formavimosi negalima suprasti atskirai nuo pilietybės atsiradimo ir institucionalizavimo. Laikydama modernią valstybę teritorine organizacija, o valstybių sistemą teritorinių valstybių sistema, politinė sociologija beveik nepaisė pilietybės ir narystės. Per mažai buvo įvertintas tas faktas, kad valstybė yra narystę turinti asociacija, o taip pat ir teritorinė organizacija, kad valstybė pati konstituojasi ir nustato jurisdikcijos lauką savo asmenims, apibrėždama savo pilietiją; ir kad politinė teritorija, kokią mes ją šiandien žinome – apribota teritorija teritorinių valstybių sistemoje, įžengimą į kurią kontroliuoja valstybė – *numato* narystę, numato tam tikrą asmenų priskyrimo valstybėms būdą, skirdama tuos, kurie gali laisvai įžengti į konkrečios valstybės teritoriją, nuo tų, kuriems negalima. Tad pilietybės instituto susidarymas žymi esminį momentą modernios valstybės ir valstybių sistemos infrastruktūros raidoje.

Dvilypės raidos istorija, aptarta šiame skyriuje, atspindi vidinį modernios pilietybės, tiek visuotinio, tiek ypatingo, iš vidaus saistančio ir iš išorės atribojančio, statuso vidinį dvilypumą. Literatūra apie pilietybę pa-

brėžė jos visuotinumą ir saistomumą. Bet pilietybė yra iš prigimties apribota. Nepriėmimas yra esminis tiek nacionalinės pilietybės ideologijoje (kaip mes matėme iš Prancūzijos revoliucinio nacionalizmo aptarimo), tiek teisiniame institute (kaip matėme iš migracijos ir narystės Vokietijoje aptarimo).

Tačiau, nors pilietybės įsigijimą kontroliuoja visos valstybės, jų priemonės labai skiriasi. Prancūzijos pilietybė nuo 1889 m. pradėta teikti ir yra teikiama daugumai asmenų, gimusių Prancūzijos teritorijoje. Dėl to daug pokarinių Prancūzijos imigrantų turi Prancūzijos pilietybę. Vokietijos pilietybė visada buvo teikiama tik Vokietijos piliečių palikuonims. Dėl to tik nedaugelis pokarinių Vokietijos imigrantų – išskyrus etninius vokiečius iš Rytų Europos ir buvusiosios Vokietijos Demokratinės Respublikos – turi Vokietijos pilietybę. Tolesniuose skyriuose siekiama paaiškinti šį didžiulį reikšmingąjį skirtumą tarp teisinių pilietybės apibrėžimų.

II. APIBRĖŽIANT PILIETIJĄ: PRIKLAUSOMYBĖS RIBOS

4. PILIETYBĖ IR NATŪRALIZACIJA PRANCŪZIJOJE IR VOKIETIJOJE

Pilietybė, kaip matėme, iš esmės yra apribota; ji visur yra visuomeninės aptvaros instrumentas ir objektas. Bet skirtingose politinėse bendrijose priklausomybės ribos yra nustatomos skirtingai. Taip buvo antikinėje Graikijoje, kur, Aristotelio pastebėjimu, „žmogus", kuris yra pilietis demokratijoje, dažnai juo nėra oligarchijoje".[1] Ir taip paliko modernioje Europoje, kur imigrantas, galintis būti piliečiu Prancūzijoje, dažnai negalėtų būti piliečiu Vokietijoje – jeigu jam neteko laimė būti etniškai vokiškos kilmės. Migrantų darbininkų ir jų palikuonių pilietinės inkorporacijos koeficientas yra daugiau kaip dešimteriopai didesnis Prancūzijoje palyginti su Vokietija. Ir atotrūkis yra dar didesnis antroje ir trečioje imigrantų kartose. Susiformuoja jaunų frankoportugalų, frankoalžyriečių ir frankomarokiečių karta, kuri siekia Prancūzijos pilietybės teisių ir jomis naudojasi. Vokietijoje, priešingai, beveik pusė milijono antros kartos turkų imigrantų, gimusių ir užaugusių Vokietijoje, lieka už pilietijos ribų.

Aštriai išsiskiriantys pilietybės apibrėžimai ypač stebina atsižvelgiant į panašią Prancūzijos ir Vokietijos imigrantų darbo patirtį paskutiniame amžiaus ketvirtyje.[2] Abiejose šalyse trūkstant darbo išteklių, XX a. 7 dešimtmetį

ir 8 dešimtmečio pradžioje buvo pasitelkta daug užsienio darbininkų. Organizuotas jų samdymas buvo laikinai sustabdytas 1973–1974 m. iš dalies dėl naftos krizės ir sekusio jos paklausos sumažėjimo, iš dalies dėl augančio susirūpinimo didelio masto imigracijos socialiniais ir politiniais padariniais. Nepaisant to, abiejose šalyse tebegausėjo gyventojų iš imigrantų, daugiausia per kadaise išblaškytų šeimų vienijimąsi.

Imigrantai abiejose šalyse tapo ryškiau pastebimi kasdieniniame gyvenime per pastaruosius du dešimtmečius. 6 ir 7 dešimtmetį dauguma užsienio darbininkų arba buvo viengungiai, arba gyveno atskirai nuo savo šeimų. Daugelis gyveno izoliuotuose darbininkų bendrabučiuose. Už darbo vietų jie iš esmės buvo nepastebimi, nes mažai dalyvavo juos priglobusios visuomenės socialiniame, kultūriniame ar politiniame gyvenime.

Tačiau per pastaruosius du dešimtmečius laikinieji gyventojai virto nuolatiniais. Vieniši darbininkai parsikvietė savo šeimas ar sukūrė naujas. Imigrantai tapo kaimynais, bendraklasiais ir viešosios erdvės dalininkais. Kilo vis triukšmingesnė antroji karta, menkai įsišaknijusi savo tėvų kartos kultūroje ir kartu ekonomiškai bei sociališkai nustumta į pakraštį gyvenamojoje šalyje. Grupės, besiskiriančios „kultūriškai tolimais" drabužiais, kalba, religija ir papročiais, apėmė greičiausiai augantį imigrantų bendruomenės segmentą. Abiejose šalyse imigrantai susitelkė konkrečiuose regionuose, o miestuose – konkrečiuose gyvenamuosiuose rajonuose.[3] Visa ši raida padarė imigrantus daug pastebimesnius.

Abiejose šalyse imigrantai sudaro žymią fiziniu darbu besiverčiančių darbininkų klasės dalį ir sudaro daugumą besiverčiančių purvinais, pavojingais, nemaloniais, blogai apmokamais ir liokajiškais darbais. Jie taip pat

sudaro daugumą bedarbių. Kaip palyginti jauna grupė, pasižyminti dideliu gimstamumu, imigrantai vaidina panašų demografinį vaidmenį Prancūzijoje ir Vokietijoje, turinčiose tuos pačius rūpesčius dėl mažo gimstamumo ir gyventojų senėjimo. Tai veikia darbo rinką, socialinio saugumo sistemą ir, ilgesnėje raidoje, karinę prievolę – jeigu taikos meto karinė prievolė išgyvens dabar vykstančius didžiulius geopolitinius pertvarkymus.

Abiejose šalyse apie imigrantus ir imigraciją yra kalbama panašiai. Vienu aiškinimu, remiančiu jų įtraukimą, pabrėžiamas ekonominis ir kultūrinis imigrantų indėlis į juos priglobusią visuomenę ir tolerancijos bei skirtingumo vertybės. O priešingu aiškinimu pabrėžiamas imigrantų neasimiliuojamumas, išplėstinio kultūrinio heterogeniškumo pavojus, imigracijos socialinės įtampos ir ekonominiai kaštai bei islamo fundamentalizmo ir tarpetninės kovos perspektyvos. Galiausiai yra stebėtinai panaši abiejų šalių imigracijos politika. Nuo 8 dešimtmečio vidurio visos Prancūzijos ir Vokietijos vyriausybės, kairiosios ir dešiniosios, vykdė tą pačią trilypę politiką, siekdamos griežtai apriboti tolesnę imigraciją, skatinti savanorišką atgalinę migraciją ir lengvinti antrosios kartos imigrantų integraciją.[4]

Žinoma, Prancūzijos ir Vokietijos imigracijos patirtis ryškiai skiriasi. Daugelis imigrantų į Prancūziją atvyko iš buvusių Prancūzijos kolonijų ir protektoratų, o imigracija į Vokietiją šio kolonijinio ryšio neturėjo. Abi šalys turėjo bėdų su imigrantais be dokumentų ir su politinio prieglobsčio siekiančių asmenų gausėjimu, bet Prancūzija ypač didelę turėjo pirmąją, o Vokietija – antrąją problemą. Jeano Marie Le Peno Nacionaliniam frontui Prancūzijoje sekėsi žymiai geriau negu bet kuriai ultradešiniųjų ksenofobinei partijai Vokietijoje. Prancūzija yra ypač

susirūpinusi migracija iš pietų, iš Magribo ir subsacharinės Afrikos, o Vokietija – migracija iš rytų, ypač iš Lenkijos ir buvusios Sovietų Sąjungos. Ir po masinio kolonistų egzodo iš ponepriklausomybinio Alžyro, kuris vyko prieš trisdešimt metų, Prancūzijoje nebuvo jokio analogo didžiajai etninių vokiečių migracijai iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos, kada nuo 1988 iki 1991 m. Vokietijoje atsirado daugiau kaip milijonas imigrantų.

Natūralizacijos modeliai ir pilietybės apibrėžimai

Nepaisant šių skirtumų, bendrame paveiksle ryškėja panašūs migracijos procesai, sulyginamos imigrantų gyventojų grupės ir gimininga imigracijos politika. Šių esmingų panašumų kontekste ryškiai išsiskirianti pilietybės politika ir kursas atrodo kaip stebinanti anomalija. Pirmiausia Vokietijos natūralizacijos politika, nors neseniai liberalizuota, tebėra kur kas labiau varžanti, palyginti su Prancūzija. Vokietijoje paprastai reikalaujama 10 metų gyvenimo laiko, o Prancūzijoje – 5 metų. Dar svarbiau tai, kad kandidatai natūralizacijai Vokietijoje paprastai privalo atsisakyti savo pradinės pilietybės, o Prancūzijoje to gali ir nedaryti.[5] Šalia šių specifinių skirtumų pilietybės įstatymo reikalavimuose, yra bendresni skirtumai požiūriuose į natūralizaciją. Vokietijoje trūksta natūralizaciją palaikančios politinės kultūros. Tai aiškiai išreiškia administraciniai natūralizaciją lemiantys nuostatai, kurie nedviprasmiškai teigia, kad „Federacinė Respublika nėra imigracijos šalis [ir] nesiekia gausinti savo piliečių natūralizacijos būdu“.[6]

Imigracijos šalyse, tokiose kaip Jungtinės Amerikos Valstijos ir Kanada, tikimasi, kad imigrantai natūrali-

zuosis: nepavykęs mėginimas natūralizuotis yra anomalija. Be to, Prancūzijoje, kuri vienintelė kontinentinėje Europoje turi imigracijos ketinant pastoviai įsikurti tradiciją, natūralizacija laikoma normaliu ir pageidaujamu nuolatinio gyvenimo rezultatu. Pagal vokiečių savivoką, priešingai, negalima įsijungti į tautinę valstybę savanoriškai atsidavus (Šiaurės Amerikos modelis) ar valstybės remiamos asimiliacijos (Prancūzijos modelis) būdu.

Be to, imigrantų požiūris į natūralizaciją Prancūzijoje ir Vokietijoje skiriasi. 1985 metais tiktai 6 procentai Vokietijos imigrantų darbininkų ir jų šeimų narių, o iš jų 9 procentai nuo penkiolikos iki dvidešimt keturių metų amžiaus, ketino natūralizuotis, o štai Prancūzijoje ketino tapti piliečiais apie ketvirtį jaunų užsieniečių.[7] Labai mažas polinkis natūralizuotis tarp Vokietijos imigrantų, kurių daugelis aiškiai galėtų natūralizuotis, atspindi norą išlaikyti savo pradinę pilietybę.[8] Be to, skirtingas suinteresuotumas natūralizacija gali atspindėti skirtingą supratimą to, ką natūralizacija reiškia Prancūzijoje ir ką Vokietijoje. Atrodo, kad Vokietijoje kur kas labiau negu Prancūzijoje yra paplitusi nuomonė, jog natūralizacija sukelia ne tik teisinio statuso, o ir politinio bei kultūrinio tapatumo pasikeitimą, socialinę permainą, kurią imigrantai sunkiai įsivaizduoja, o ką jau kalbėti apie norą natūralizuotis. Šito teisinės pilietybės ir turtingesnės, pasklidesnės etnokultūrinės tautybės sąvokų susiliejimo imigrantų mintyse įrodymų galima rasti ir Prancūzijoje. Betgi Prancūzijoje imigrantų gyventojų dauguma, atrodo, įgijo labiau instrumentinį, „desakralizuotą" pilietybės supratimą, atskyrė teisinį pilietybės klausimą nuo platesnių politinės ištikimybės ir kultūrinės priklausomybės klausimų.[9]

Šiuos skirtumus natūralizacijos politikoje ir požiūriuose į ją atspindi natūralizacijos koeficientas, kuris yra keturgubai penkiagubai didesnis Prancūzijoje negu Vokietijoje pagrindinėse migrantų darbininkų ir jų išlaikytinių grupėse (žr. 1 ir 2 lentelę).[10]

Italų natūralizacijos koeficientas yra penkiagubai, ispanų – dešimteriopai didesnis Prancūzijoje negu Vokietijoje. O tunisiečiai ir marokiečiai Prancūzijoje natūralizuojasi beveik 10 kartų didesniu koeficientu negu kad turkai Vokietijoje. Iš 1,5 milijono turkų Vokietijoje, iš kurių daugiau kaip 1 milijonas gyveno čia dešimt ar daugiau metų, ir daugiau kaip 400 000 iš kurių čia gimė, tik apie 1000 kasmet įgyja Vokietijos pilietybę. Netgi jei koeficientas padidėtų dešimteriopai, natūralizaciją labai nusvertų 25 000–30 000 naujų piliečių turkų, kasmet gimstančių Federacinėje Respublikoje.[11]

Nuo 9 dešimtmečio vidurio Vokietijos vyriausybė teigia remianti antros kartos imigrantų natūralizaciją, pastebėdama, kad „nei viena valstybė galų gale negali sutikti, kad žymi jos gyventojų dalis liktų už politinės bendruomenės ribų".[12] O 1990 m. teisiniai natūralizaciją lemiantys potvarkiai buvo liberalizuoti asmenims, užaugintiems Vokietijoje ir išmokytiems Vokietijos mokyklose, ir asmenims, daugiau kaip penkiolika metų gyvenantiems Vokietijoje.[13] Ateityje yra laukiamas kuklus natūralizacijos koeficiento padidėjimas, kai imigrantai geriau įsikurs. Bet nepanašu, kad natūralizacijos modeliai ryškiai pasikeis. Svarbiausios kliūties natūralizuotis – reikalavimo, kad kandidatai atsisakytų savo pradinės pilietybės, – 1990 metų reforma nepanaikino.

Maža to, barjerų natūralizacijai yra ne tik teisinių potvarkių suvaržymuose, o ir politinėje natūralizacijos kultūroje, įkūnytoje tiek vokiečių, tiek imigrantų požiūriuo-

1 lentelė. Pradinę pilietybę turėjusių pagrindinių imigrantų grupių atstovų natūralizacija Prancūzijoje, 1981–1989 m.

Pradinė pilietybė	A 1982 m. surašyti gyventojai	B Išgyvenę daugiau kaip 7 m. (1982)	C Vidutinė metinė natūralizacija*	D Vidutinė metinė natūralizacija 1000 gyventojų (C/A)	E Vidutinė metinė natūralizacija 1000 išgyvenusių daugiau kaip 7 m. (C/B)
Alžyriečiai	800 000	700 000	2787	3,5	4,0
Marokiečiai	430 000	310 000	3528	8,2	11,4
Tunisiečiai	190 000	150 000	1883	9,9	12,6
Portugalai	760 000	680 000	7145	9,4	10,5
Ispanai	320 000	300 000	5109	16,0	17,0
Italai	330 000	310 000	3644	11,0	11,8
Iš viso	2 830 000 (3/4 visų užsieniečių gyventojų)	2 450 000	2 4096	8,5	9,8

Šaltiniai: Recensement Général de la Population de 1982, *Les étrangers* (Paris: La Documentation Française, n. d.), p. 20, 106; *Journal Officiel*, Assemblée Nationale, Débats parlementaires, Nov. 3, 1986, p. 4019–4021, raštu atsakymai į klausimus p. 4033 ir 10 393; Sous-Direction des Naturalisations, Direction de la Population et des Migrations, Ministère des Affaires Sociales et de la Solidarité, kasmetiniai raportai, 1984–1989; *Annuaire Statistique de la France* (Paris: Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, 1990), p. 87.

* Čia yra įtraukti įgijusieji pilietybę prašymais piliečių sutuoktiniai ir Prancūzijoje gimę užsieniečių vaikai. Kadangi nagrinėti tokius prašymus, grindžiamus pradine pilietybe, buvo įmanoma tik nuo 1984 metų, skaičiai šiame stulpelyje ir koeficientai D ir E stulpeliuose reprezentuoja 1981–1989 m. metinius savaiminės natūralizacijos vidurkius ir kartu 1984–1989 m. pilietybės įgijimo prašymu vidurkius. C stulpelis taip pat apima „reintegraciją", t. y. tuos Prancūzijos pilietybę gavusius asmenis, kurie, pirmiau ją turėję, buvo praradę. Ši kategorija yra reikšminga dėl alžyriežių, sudarančių 52 procentus visų alžyriečių pilietybės savanoriškų įsigijimų nuo 1985 iki 1989 m., bet visų kitų pagrindinių imigrantų grupių dalis joje nereikšminga.

2 *lentelė*. Pradinę pilietybę turėjusių pagrindinių imigrantų grupių atstovų natūralizacija Vokietijoje, 1981–1988 m.

Pradinė pilietybė	A 1985 m. surašyti gyventojai	B Išgyvenę daugiau kaip 10 m. (1985)	C Vidutinė metinė natūralizacija	D Vidutinė metinė natūralizacija 1000 gyventojų (C/A)	E Vidutinė metinė natūralizacija 1000 išgyvenusių daugiau kaip 10 m. (C/B)
Turkai	1400 000	760 000	1021 [1244*]	0,7 [0,9*]	1,3 [1,76*]
Jugoslavai	590 000	450 000	2194	3,7	4,9
Italai	530 000	350 000	821	1,5	2,3
Graikai	280 000	220 000	247	0,9	1,2
Ispanai	150 000	130 000	206	1,4	1,6
Iš viso	2 950 000 (2/3 visų užsieniečių gyventojų)	1 930 000	4489	1,5	2,3

Šaltiniai: Heinrich Meyer, *SOPEMI 1986. Vokietijos Federacinė Respublika* (Ekonominės kooperacijos ir plėtotės organizacija, Système d'observation permanent sur les migrations internationales), p. 16; Deutscher, Bundestag, 10. Wahlperiod, Drucksache 10/863, p. 40; Henning Fleischer, „Einbürgerungen 1982", *Wirtschaft und Statistik* 2/1984, p. 95–97, ir „Entwicklung der Einbürgerungen seit 1983", *Wirtschaft und Statistik* 1/1987, p. 46–51; Bundesminister des Innern, „Ermessenseinbürgerungen nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten", 30. F.; *Statistisches Jahrbuch 1990 für die Bundesrepublik Deutschland* (Stuttgart: Metzler-Poeschel Verlag, 1990), p. 60.

* 1984–1988 kasmetiniai vidurkiai.

Nėra prieinami duomenys apie graikų ir ispanų natūralizaciją 1988 m.; todėl C, D, E stulpeliai rodo 1981–1987 m. vidurkius.

se. Nepasikeitus supratimui, kas turi būti – ar tapti – vokiečiu, natūralizacijos politikos liberalizavimas nesukels dramatiško natūralizacijos antplūdžio.

Taigi natūralizacijos koeficientas yra keturgubai penkiagubai didesnis Prancūzijoje negu Vokietijoje. Bet pilietinės inkorporacijos modeliai skiriasi dar ryškiau, nei iš to galima būtų spręsti. Pakanka paimti domėn savanorišką pilietybės įsigijimą, natūralizuojantis ar individualiai prašant. Reikia taip pat atsižvelgti į valstybės vykdomą pilietybės teikimą. Natūralizacijos modelius ir politiką galima suprasti tik ryšium su taisyklėmis, kurios nustato, ką valstybės vienašališkai apibrėžia kaip piliečius. Veikiančios nematomai ir automatiškai, nepriklausomai nuo jų paliestų asmenų valios – o kartais netgi žiniõs – pilietybės priskyrimą sąlygojančios taisyklės buvo ignoruojamos visoje negausioje literatūroje apie imigraciją ir pilietybę.

Bet jos yra svarbesnės už natūralizacijos taisykles formuotis pilietinės inkorporacijos modeliams Prancūzijoje ir Vokietijoje. Priskyrimas sudaro ir nuolat perdaro pilietiją; natūralizaciją tik nežymiai performuoja. Stulbinantis pilietinės imigrantų inkorporacijos skirtumas Prancūzijoje ir Vokietijoje iš esmės yra skirtingų priskyrimo taisyklių pasekmė. Skirtingos natūralizacijos taisyklės ir koeficientai šį skirtumą pagilina, nors nėra jo pagrindinis šaltinis.

Esminis Prancūzijos ir Vokietijos priskyrimo taisyklių skirtumas priklauso nuo gimimui ir ilgalaikiam gyvenimui teritorijoje skiriamos reikšmės. Prancūzijos pilietybė nuo gimimo ar sulaukus pilnametystės yra priskiriama daugeliui Prancūzijos teritorijoje užsieniečiams tėvams gimusių asmenų, o Vokietijos pilietybė yra priskiriama tik kilmės pagrindu. Gimimas ir ilgalaikis gy-

venimas Vokietijoje pilietybės statusui įtakos neturi. Prancūzijos pilietybės įstatymas automatiškai transformuoja daugelį antros ir trečios kartos imigrantų į piliečius; Vokietijos pilietybės įstatymas leidžia imigrantams ir jų palikuonims likti užsieniečiais neribotą laiką.

Tiek Prancūzijoje, tiek Vokietijoje, žinoma, kaip ir visoje kontinentinėje Europoje, pilietybė priskiriama piliečių vaikams, remiantis *jus sanguinis* teise. Britanijoje ir Amerikoje, priešingai, pilietybė yra priskiriama visiems asmenims, gimusiems teritorijoje, remiantis *jus soli* principu.[14] Aš čia noriu pabrėžti, kad Prancūzijoje ir Vokietijoje, pripažįstančiose tą patį pagrindinį *jus sanguinis* principą, šis principas labai skirtingu mastu papildomas *jus soli* elementais. Prancūzija ir Vokietija reprezentuoja visiškai priešingus atvejus: Prancūzijos pilietybės įstatymas apima žymų teritorinį komponentą; Vokietijos pilietybės įstatyme jo visai nėra. Daugelis kitų Vakarų Europos *jus sanguinis* šalių apima keletą papildomų *jus soli* elementų, neidamos taip toli kaip Prancūzija.[15]

Prancūzijos pilietybės įstatymas, nors paremtas *jus sanguinis*, apima žymius *jus soli* elementus. Tad Prancūzijos pilietybė nuo gimimo suteikiama vaikui, gimusiam Prancūzijoje, jei bent vienas iš tėvų taip pat gimė Prancūzijoje – įskaitant Alžyrą ir kitas kolonijas bei teritorijas iki jų nepriklausomybės. Tai reiškia, kad dauguma iš apytiksliai 400 000 alžyriečiams Prancūzijoje gimusių vaikų ketvirtį amžiaus po Alžyro nepriklausomybės yra Prancūzijos piliečiai.[16] Be to, pilietybę, sulaukę 18 metų, automatiškai gauna visi Prancūzijoje gimę užsieniečių vaikai, jeigu išgyveno Prancūzijoje penkerius pastaruosius metus ir nebuvo teisti už tam tikrus kriminalinius nusikaltimus. Tokiu būdu nuo 1973 iki 1991 m. prancūzais tapo maždaug 300 000 asmenų.[17] Daugiau

kaip milijonas užsieniečių gyventojų turi mažiau nei 18 metų. Bent jau du trečdaliai iš jų gimė Prancūzijoje ir jiems lemta tapti prancūzais sulaukus 18 metų.[18] Tad nors pilietybės įstatymas Jungtinėse Valstijose remiasi *jus soli*, o Prancūzijoje – *jus sanguinis*, rezultatas – kiek turimi omenyje antrosios kartos imigrantai – yra panašus: beveik visi Prancūzijoje gimę ir čia pilnametystės sulaukę asmenys turi Prancūzijos pilietybę. Vokietijos pilietybės įstatymas, priešingai, remiasi išimtinai *jus sanguinis*. Gimimas teritorijoje netgi drauge su ilgalaikiu gyvenimu teritorijoje įtakos pilietybei neturi. Antros ir netgi trečios kartos imigrantai gali įsigyti Vokietijos pilietybę tiktai natūralizuodamiesi.

3 lentelė rodo kombinuotą skirtingų priskyrimo taisyklių ir natūralizacijos koeficientų poveikį pagrindinių imigrantų grupių pilietinei inkorporacijai (išskiriant imigrantus etninius vokiečius Vokietijoje). Iš beveik trijų milijonų pagrindinių imigrantų grupių gyventojų Vokietijoje kasmet įsigyja Vokietijos pilietybę mažiau negu 5000, ir beveik pusė iš jų yra jugoslavai. Prancūzija, kita vertus, kasmet gauna daugiau negu 53 000 naujų piliečių iš truputį mažesnės pagrindinės imigrantų masės. Tarp jų yra apie 16 600 asmenų, apibrėžiamų kaip prancūzai nuo gimimo dėl gimimo Prancūzijoje, pridėjus tą faktą, kad bent vienas iš tėvų gimė ikinepriklausomybiniame Alžyre, ir kiti 12 700 asmenų, gimusių Prancūzijoje ir laikomų prancūzais dėl sulauktos teisinės pilnametystės. Bendrasis šių pagrindinių imigrantų grupių pilietinės inkorporacijos koeficientas Prancūzijoje yra daugiau negu dešimteriopai didesnis negu Vokietijoje.

Antrosios ir trečiosios imigrantų kartos atžvilgiu pilietinės inkorporacijos koeficientų skirtumas yra dar didesnis. Tiek Prancūzijoje, tiek Vokietijoje nauja imigracija po

1973 m. smarkiai sumažėjo. Todėl vis auganti imigrantų kilmės gyventojų dalis susideda iš asmenų, gimusių Prancūzijoje ar Vokietijoje. Prancūzijoje beveik visi šie asmenys yra arba apibrėžiami kaip prancūzai nuo gimimo, arba yra užprogramuoti tapti prancūzais automatiškai, sulaukę 18 metų. Vokietijoje, kur nėra jokio automatinio pilietinės inkorporacijos mechanizmo, antrosios ir trečiosios kartos imigrantai turi natūralizuotis, jeigu nori tapti piliečiais. Ir nėra jokio ženklo, kad to nori daug kas iš jų.

3 lentelė. Kombinuotas natūralizacijos ir pilietybės priskyrimo poveikis pagrindinių imigrantų grupių pilietinei inkorporacijai Prancūzijoje ir Vokietijoje (metiniai vidurkiai)[a]

Tapimo piliečiu būdas	Prancūzija	Vokietija
Natūralizacija ir pilietybės įgijimas prašymu	24 000[b]	4500[c]
Pilietybės suteikimas gimusiems šalyje, jei vienas iš tėvų taip pat gimė šalyje	16 600[d]	–
Pilietybės suteikimas sulaukusiems pilnametystės, gimusiems šalyje ir išgyvenusiems čia pastaruosius 5 metus	12 700[e]	–
Bendras pilietybę gavusių prašymu ar kitaip skaičius	53 400	4500

Šaltiniai: 1 ir 2 lentelės, jei nėra kitaip pažymėta.

[a] Į pagrindines imigrantų grupes įeina alžyriečiai, marokiečiai, tunisiečiai, portugalai, ispanai ir italai Prancūzijoje bei turkai, jugoslavai, italai, graikai ir ispanai Vokietijoje.

[b] 1981–1989 įeina reintegracijos (žr. 1 lentelės pastabą).

[c] 1981–1988.

[d] 1981–1986, apskaičiuotas pagal André Lebon. „Attribution, acquisition et perte de la nationalité française: un bilan (1973–1986)", *Revue européene des migrations internationales* 3 (1987), 10.

[e] Lebonas suskaičiavo 1981–1986 laikotarpiu kasmet 16 930 visų užsienio gyventojų (ibid., p. 12). Kadangi pagrindinės imigrantų grupės sudaro tris ketvirčius visų užsienio gyventojų, aš padariau išvadą, kad jie sudaro tris ketvirčius šio tapimo piliečiais būdo.

Reikia pažymėti dar vieną Vokietijos pilietybės įstatymo ypatybę. Pilietija nustatyta ribota imigrantams nevokiečiams ir labai atvira etniniams vokiečiams. Šis etninis susaistomumas turi du aspektus. Pirma, Vokietijos Federacinės Respublikos pripažįstama pilietija visada apima Vokietijos Demokratinės Respublikos piliečius. Pilietybės įstatymo atžvilgiu, Vokietijos padalijimo niekada nebuvo. Ar veikiau jis buvo tik iš Rytų Vokietijos pusės. Nuo 1967 iki 1990 m. buvo atskira Rytų Vokietijos pilietybė, bet niekad nebuvo atskiros Vakarų Vokietijos pilietybės. Vakarų Vokietijos vadovai, nenorėdami įteisinti Vokietijos padalijimo, atkakliai laikėsi vienos Vokietijos pilietybės juridinės galios. Kai dvi Vokietijos konsolidavo savo atskirus valstybingumus, šis atkaklus vienos pilietybės laikymasis darėsi vis anomališkesnis. Bet jis įgavo dramatišką naują reikšmę 1989 m. rudenį ir 1990 m. pavasarį, nes būtent bendra Vokietijos pilietybė užtikrino kiekvienam rytų vokiečiui, kaip Vokietijos piliečiui, konstitucinę teisę įžengti į Vakarų Vokietijos teritoriją, joje gyventi ir dirbti. Bendra pilietybė teikė kelią bendro valstybingumo atkūrimui.

Kitas etninio Vokietijos pilietybės saistomumo aspektas liečia etninių vokiečių imigrantus iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos. Šie imigrantai yra traktuojami labai skirtingai nuo nevokiečių imigrantų. Jie yra teisiškai apibrėžiami kaip vokiečiai ir jiems nedelsiant yra suteikiamos visos pilietybės teisės.[19] Emigracija ir kelionių politikos liberalizavimas Rytų Europoje ir Sovietų Sąjungoje sukėlė didelį etninių vokiečių kraustymąsi iš šio regiono, ypač iš Lenkijos, Rumunijos ir Sovietų Sąjungos, priešingai ilgaamžiam vokiečių *Drang nach Osten* į slavų žemes. Nuo 1988 iki 1991 m. į Vokietiją atvyko daugiau kaip milijonas etninių vokiečių; rašant šią knygą, judėjimas nemažėja.

Pilietybės politika ir kursas Prancūzijoje ir Vokietijoje yra stebėtinai skirtingi. Natūralizacijos politika ir praktika yra liberalesnė bei natūralizacijos koeficientai yra keturgubai penkiagubai didesni Prancūzijoje. Prancūzijos pilietybė, be to, yra automatiškai teikiama pilnametystės sulaukusiems Prancūzijoje gimusiems imigrantų vaikams, o Vokietijos pilietybė remiasi vien tik kilme. Dėl to pilietinės migrantų darbininkų ir jų šeimų inkorporacijos koeficientas Prancūzijoje yra dešimteriopai didesnis palyginti su Vokietija. Bet Vokietijos pilietybė, būdama uždara imigrantams nevokiečiams, yra nepaprastai atvira imigrantams etniniams vokiečiams iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos. Kituose skyriuose siekiama paaiškinti šių ryškiai besiskiriančių pilietybės apibrėžimų kilmę ir patvarumą.

5. MIGRANTAI TAMPA PILIEČIAIS

Jus soli kristalizacija Prancūzijoje XIX a. pabaigoje

Prancūzijos pilietybės didelis atvirumas imigrantams, kaip matėme, remiasi ne tiek liberaliu natūralizacijos kursu ir praktika, kiek *jus soli* sistema, automatiškai transformuojančia antros ir trečios kartos imigrantus į piliečius. Komentatoriai sprendė, kad demografiniai ir kariniai interesai vedė Prancūzijos valstybę prie *jus soli* sukūrimo. Bet nors susirūpinimas „skaudinančia prieaugio problema" tikrai vaidino esminį vaidmenį liberalizuojant 1927 m.[1] natūralizacijos taisykles, nei demografiniai, nei kariniai interesai nebuvo lemiami 1851 m., kai *jus soli* imta taikyti trečios kartos imigrantams, ar 1889 m., kai ji buvo išplėsta ir imta taikyti antros kartos imigrantams[2]; o 1889 m. sistema galioja šiandien. *Jus soli* nebuvo sąmoningų valstybės pastangų didinti gyventojų ir karo prievolininkų skaičių rezultatas.[3] Problema, kurią vyriausybė sprendė įvesdama ir išplėsdama *jus soli*, buvo ideologinė ir politinė, o ne demografinė ar karinė.

Šios problemos šerdis buvo politizuotas pasipiktinimas pasienio departamentuose ilgai gyvenančių užsieniečių atleistumu nuo karinės tarnybos. Šis pasipiktinimas sustiprėjo XIX a. 8 dešimtmetį, kai padidėjo Prancūzijos vyrų šaukimo į karinę tarnybą koeficientas, ir ypač 9 dešimtmetį, kai įsigalėjo Respublikinės visuotinės ir lygios karinės tarnybos doktrina. Tad *jus soli* išplėtimo impulsas buvo socialinis pasipiktinimas, o ne demografiniai ar kariniai rūpesčiai. Bet kodėl pasipiktinimas privilegijuota įsikūrusių imigrantų padėtimi są-

lygojo ne tokį griežtą pilietybės apibrėžimą? Kodėl jis nesukėlė reikalavimų dėl karinės užsieniečių gyventojų tarnybos[4], labiau apribojančio imigracijos kurso ar išimtinio ksenofobinio nacionalizmo?

Ryžtingą *jus soli* išplėtimą 1889 m. galima paaiškinti tik nurodant pastebimai į valstybę ir asimiliaciją orientuotą tautiškumo supratimą, giliai įsišaknijusį politinėje ir kultūrinėje geografijoje ir gerokai paskatintą XIX a. 9 dešimtmetį Respublikinės* visuotinio pradinio švietimo ir visuotinės karinės tarnybos programos.

Nors aš atmetu dominuojantį instrumentinį Prancūzijos pilietybės ekspansyvumo aiškinimą, vietoj jo nesiūlau grynai kultūrinio aiškinimo. Aš siekiu parodyti, kaip į valstybę ir asimiliaciją orientuota tautiškumo išraiška, nepaisant pradedančios formuotis labiau etnokultūrinės priešingos išraiškos, buvo sustiprinta ir aktyvuota tam tikrame istoriniame, instituciniame ir politiniame kontekste; ir kaip ši tautiškumo išraiška sąlygojo suvokimus ir sprendimus apie tai, koks yra valstybės interesas. Pilietybės įstatymo reforma vyko Respublikinės politinės įtakos periodu ir tam tikroje institucinių reformų sekoje, apimančioje visuotinės karinės prievolės ir laisvo, privalomo, sekuliaraus pradinio švietimo įvedimą. Šios sekos kontekste tradicinė tautiškumo išraiška – orientuota į valstybę ir asimiliaciją – labai sustiprėjo. Nuomones formuojantys ir sprendimus priimantys elitai ėmė laikyti teisiškai užsieniečių, bet sociališkai Prancūzijos antros ir trečios kartos imigrantų, nušalinimą nuo pilietybės (ir nuo karinės tarnybos) anomališku ir netoleruotinu bei ėmė pasisakyti už jų pilietinę ir karinę inkorporaciją kaip natūralią ir būtiną.

* Autorius turi galvoje vadinamosios III Prancūzijos respublikos (1870–1944) laikus.

Revoliucijos ir Napoleono laikų palikimas

Prancūzijos *jus soli* sistema datuojama 1889 m., bet Prancūzijos pilietybė buvo pastebimai atvira imigrantams ligtolinį šimtmetį. Pradinis narystės valstybėje kodifikavimas Revoliucijos ir Napoleono laikais padėjo pagrindus labai atviram Prancūzijos pilietybės įstatymui. Prancūzų revoliucija akivaizdžiai praturtino ir transformavo teisinę ir politinę pilietybės reikšmę ir įvykdė, pirmoji iš Vakarų teritorinių valstybių, formalią narystės valstybėje kodifikaciją. Bet ji radikaliai nepakeitė kriterijų, atskiriančių prancūzus nuo užsieniečių. Pilietybė tapo ryškesniu ir reikšmingesniu statusu, bet į klausimą „Kas yra prancūzas?" buvo atsakoma daugmaž taip, kaip tai buvo daroma *ancien régime parlements* jurisprudencijoje, kombinuojant gimimo vietos, kilmės ir nuolatinės gyvenimo vietos principus. Senieji narystės kriterijai gerai tiko naujajam tautiškumo supratimui. Šis supratimas reikalavo negriežto pilietybės apibrėžimo; senieji kriterijai įstengė jį pateikti.[5] Skatinama teisėtų paveldėjimo teisių užtikrinimo rūpesčio, parlamentų jurisprudencija dėl *qualité de français* labiau išsiplėtė paskutiniaisiais senojo režimo metais. Iki XVIII amžiaus norint būti pripažintam prancūzu pakakdavo būti gimusiam Prancūzijoj ar turėti prancūzą tėvą, kuris būtų įsikūręs nuolatiniam gyvenimui Prancūzijoje. 1791 m. konstitucija patvirtino ir kodifikavo šias taisykles, papildomai suteikdama pilietybę įsikūrusiems nuolatiniam gyvenimui ir sociališkai integruotiems užsieniečiams, jeigu jie išgyveno penkerius metus, bei leisdama religiniams *émigrés* pretenduoti į pilietybę, jeigu jie įsikūrė nuolatiniam gyvenimui Prancūzijoje.[6]

Pradinis narystės valstybėje kodifikavimas iš tikro nukrypo nuo *ancien régime* jurisprudencijos vienu atžvil-

giu. Užsienyje prancūzams gimę asmenys, ištremtų protestantų palikuonys, turėjo duoti pilietinę priesaiką ir apsigyventi Prancūzijoje, kad būtų laikomi prancūzais. Pilietinę priesaiką taip pat turėjo duoti užsieniečiai, kuriems buvo duota pilietybė po penkerių metų gyvenimo Prancūzijoje. Šis griežtumas, susijęs su pilietine priesaika, atspindėjo naują savanoriškos narystės supratimą. Bet nepaisant ideologinio laisvavališkos ištikimybės pabrėžimo, pilietinė priesaika vaidino tik šalutinį vaidmenį nustatant pilietybę. Iš Prancūzijoje prancūzams gimusių asmenų – piliečių daugumos – nebuvo reikalaujama pareikšti savo valią būti prancūzais; pilietybė jiems buvo suteikiama nepriklausomai nuo jų valios.

1791 m. konstitucija skyrė *citoyens français* nuo *citoyens actifs*. Pirmieji buvo tautiečiai ar piliečiai modernia prasme, t. y. visi tautinės valstybės nariai; antrieji apėmė politines teises turinčių asmenų subklasę. Šiuo skyrimu Steigiamasis susirinkimas siekė suderinti visuotinę, egalitarinę civilinę pilietybę su diferencijuota politinės pilietybės schema. Vėlesnėse Revoliucijos konstitucijose tokio skirtumo nebuvo. Jos rūpinosi ne pilietijos modernia prasme apimti, o tik aktyviosios pilietijos apimtimi. Jos klausė ne „Kas yra prancūzas?“, o „Kas turi politines teises?“ Jos pakeitė pilietybės, kaip visuotinio statuso, sąvoką senesne pilietybės, kaip specialaus specifiškai politinio statuso, sąvoką.[7]

Pilietybės modernia prasme, kaip visuotinės narystės valstybėje, klausimas vėl iškilo rengiant Civilinį kodeksą. Visuotinai buvo sutariama, kad visi prancūzai turėtų naudotis lygiomis civilinėmis teisėmis. Užsieniečiai galėjo naudotis lygiomis civilinėmis teisėmis tik abipusio susitarimo su kitomis valstybėmis pagrindu. Todėl buvo būtina tiksliai apibrėžti, kas yra prancūzas ir kas

užsienietis. Kodeksas panaudojo pagrindinį *jus sanguinis* principą: pilietybė turėjo pereiti paveldėjimu iš tėvo vaikams, nepaisant gimimo vietos. Betgi buvo daug ginčijamasi, kokiu mastu pagrindinis *jus sanguinis* principas turėtų būti papildomas *jus soli* elementais. Nutarta, kad gimimas Prancūzijoje turėtų šiek tiek paveikti Prancūzijos pilietybės teikimą. Tačiau kiek? Ar gimimas Prancūzijoje savaime turėtų būti pakankamas kriterijus Prancūzijos pilietybei, ar tik turėtų sudaryti sąlygišką teisę į pilietybę? Ar Prancūzijoje gimęs užsieniečių vaikas turėtų automatiškai ir besąlygiškai tapti prancūzu, ar turėtų pareikšti savo valią tapti prancūzu, įsikurdamas nuolatiniam gyvenimui Prancūzijoje?[8]

Napoleonas tvirtai laikėsi pirmojo varianto. Atvirai motyvuodamas valstybės interesais, jis labiau rūpinosi karinėmis prievolėmis, kurios galėtų būti uždėtos piliečiams, o ne civilinėmis teisėmis, kuriomis jie galėtų naudotis.[9] Jis pastebėjo, kad karai, į kuriuos buvo įvelta Prancūzija, sąlygojo, jog Prancūzijoje įsikūrė daug užsieniečių. Prancūzijos pilietybės suteikimas jų vaikams galėtų tik pasitarnauti Prancūzijos interesams: kitaip „bus neįmanoma pajungti juos karinei prievolei ir kitoms viešosioms prievolėms". Napoleonas, be to, pabrėžė asimiliacinę Prancūzijos galią. Prancūzijoje gimę įsikūrusių užsieniečių vaikai „galvoja kaip prancūzai, turi prancūziškus įpročius ir yra natūraliai prisirišę, kaip ir kiekvienas gimęs tam tikroje šalyje, prie savo gimtinės".[10]

Napoleonui atkreipus dėmesį į įsikūrusių užsieniečių vaikus, besąlygiškos *jus soli* taisyklės priešininkai atkreipė dėmesį į pravažiuojančių keleivių vaikus. „Anglo sūnus gali tapti prancūzu; bet ar jis bus prancūzas tiktai dėl to, kad jo motina, važiuodama per Prancūziją, pagimdė jį šioje teritorijoje, kuriai ji ir jos šeima yra

svetimi? [Tokiu atveju] šalis bus mažiau susijusi su kokio nors žmogaus prisirišimu prie jos, jo pasirinkimu ar įsikūrimu nuolatiniam gyvenimui, negu kad su atsitiktiniu gimimu".[11] Besąlygiškos *jus soli* kritikai sutiko su jos šalininkais, kad Prancūzijos pilietybė turi būti apibrėžta plačiai. Bet jie reikalavo, kad pilietybė atspindėtų pastovų ir esminį, o ne atsitiktinį ryšį su Prancūzija, ir kad atspindėtų valią priklausyti. „Kad ir kokie turtingi būtume savo gyventojais, mes galime būti turtingesni. Atidarykime savo duris užsieniečiams, pasipelnykime iš to šanso, kuris atveda jų vaikus į pasaulį Prancūzijoje; bet nesisavinkime šių vaikų, nepaisydami jų pačių valios. [Prancūzijos pilietybė] yra nuolaida, kurią mes turime jiems padaryti, nauda, kurią mes jiems suteikiame, o ne vergovė, kurią jiems užkrauname".[12]

Pastarasis požiūris nugalėjo. Galutiniame Civilinio kodekso variante Prancūzijoje gimusiems užsieniečių vaikams nebuvo iškart priskiriama Prancūzijos pilietybė, tačiau jie galėjo pretenduoti į Prancūzijos pilietybę tapę pilnamečiais, paskelbdami savo ketinimus ir užfiksuodami savo įsikūrimą nuolatiniam gyvenimui Prancūzijoje (o gyvenusieji užsienyje – paskelbdami įsikūrę nuolatiniam gyvenimui Prancūzijoje ne vėliau kaip per metus).

Ši sistema įveikė besąlygišką *jus soli*, nes būtų „per daug neteisinga" ir „nesiderintų su nacionaliniu orumu", jei Prancūzijos pilietybė būtų suteikta asmeniui, nors gimusiam Prancūzijoje, bet „nei gyvenusiam Prancūzijoje, nei pareiškusiam norą čia įsikurti".[13]

Civilinis kodeksas nustatė du narių tipus: aktualiuosius ir potencialiuosius. Pirmieji – tėvą prancūzą turintys asmenys, gimusieji Prancūzijoje ar užsienyje – gaudavo Prancūzijos pilietybę be jokio prisirišimo prie Prancūzi-

jos įrodymo ir be savo valios pareiškimo. Antrieji – asmenys, gimusieji Prancūzijoje ir turintieji užsienietį tėvą, taip pat gimusieji užsienyje bei turintieji tėvą, kuris anksčiau turėjo, bet vėliau prarado Prancūzijos pilietybę, – galėjo pilietybę „atgauti" arba į ją „pretenduoti" savanorišku aktu. Jeigu jie to nedarytų, būtų traktuojami kaip užsieniečiai. Bet į Prancūzijos pilietybę jie galėjo pretenduoti. Žodynas *(recouvrer, réclamer)* yra iškalbus. Šie asmenys *netapo* prancūzais; jie *neįsigijo* Prancūzijos pilietybės, ką darytų užsienietis natūralizuodamasis. Teisinį statusą, kuris iš esmės jau buvo jų, jie *susigrąžino* arba į jį *pretendavo*. Jie aktyvavo latentinę narystę, paversdami potencialiąją narystę aktualiąja.[14]

Civiliniame kodekse apibrėžiamos pilietybės didelis prieinamumas atspindi ryškiai frankocentriškas prielaidas dėl gimimo vieta ir tėvų kilme su Prancūzija susijusių asmenų prisirišimo ir ištikimybės. Prancūzijoje prancūzui gimusių asmenų atveju prisirišimo prie Prancūzijos prielaida buvo tokia stipri ir akivaizdi, kad ši grupė Civiliniame kodekse nė neminima – dėl jų pilietybės tiesiog negalėjo būti abejonės. Prancūzams užsienyje gimusių asmenų atveju prisirišimo prielaida buvo beveik tokia pat tvirta. Buvo manoma, kad tėvai, užsienyje esantys laikini, o ne pastovūs gyventojai, turėtų grįžti į Prancūziją. Kaip pasakė Boulay, „mūsų prisirišimas prie savo žemės *[sol]* ir savo tėvynainių visada mus įtikindavo, kad jie paliekami tik laikinai ir visada trokštama vėl juos išvysti. Tad senoji taisyklė dabar yra aksioma: prancūzas visada turi slaptą ketinimą sugrįžti *[le Français conserve toujours l'esprit de retour]*."[15]

Įdomu, kad pilietybės perdavimas pagal kilmę buvo pateisinamas ne ekstrateritoriniu etniškumu, bet tariama prisirišimo prie Prancūzijos teritorijos galia. Fran-

kocentrinis tendencingumas apėmė Prancūzijoje užsieniečiams gimusius asmenis. Jie taip pat turėjo naudos iš prisirišimo prielaidos. Bet čia logika buvo apversta aukštyn kojom. Kai užsienyje gyvenantiems Prancūzijos piliečiams buvo priskirtas ketinimas grįžti, Prancūzijoje gyvenantiems užsienio piliečiams buvo priskirtas ketinimas įsikurti pastoviam gyvenimui. Buvo tarta, kad emigracija yra laikina, o imigracija – galutinė. „Šių užsieniečių sūnų dauguma – kaip buvo teigiama – negrįš į savo tėvų šalį, o pasiliks Prancūzijos žemėje".[16] Bet kai kurie Prancūzijoje gimę asmenys – kaip buvo pripažinta – neišsiugdys tvirto prisirišimo, – pavyzdžiui, Prancūzijoje gimęs asmuo, kurio tėvai – užsieniečiai, kurie tik pervažiavo šalį ir išauklėjo vaiką užsienyje.[17] Frankocentrinė prisirišimo prielaida laidavo atitinkamą potencialią pilietybę Prancūzijoje gimusiems užsieniečių vaikams; ji nepateisino aktualios pilietybės paskyrimo. Ši prielaida turėjo būti patvirtinta prisirišimo įrodymu prieš aktualizuojant potencialią pilietybę.

Aiškindami Prancūzijos pilietybės įstatymo palankumą imigrantams, komentatoriai pabrėžė materialių – ypač demografinių, karinių ir ekonominių – valstybės interesų reikšmę. Bet neatrodo, kad šie interesai būtų buvę lemiami sudarant Civilinį kodeksą. Napoleono besąlygiškos *jus soli*, paremtos aiškiai tokiais valstybės interesais, pasiūlymą Tribunatas atmetė daugiausia idealiais sumetimais. Napoleono valstybinis požiūris į pilietybės klausimą atrodė per daug susijęs su vertikaliąja pilietybės dimensija, pareigomis, kurias valstybė galėtų uždėti savo piliečiams, ir per mažai su horizontaliąja dimensija, tautiškumo ryšiais, ryšiais su žeme ir ryšiais tautos viduje, kurie daro tautiškumą substancine socialine realybe.[18] Apskritai jis priminė tradicinį Anglijos pi-

lietybės įstatymą, pagal kurį kiekvienas Anglijos karaliaus valdose gimęs asmuo buvo Anglijos pilietis. Anglija tapo antimodeliu; jos pilietybės įstatymas „yra persisunkęs feodalizmu ir jokiu būdu negali būti mėgdžiojamas".[19] Kad Prancūzijos pilietybė gali būti suteikta tam tikriems jokio esmingo ryšio su Prancūzija neturintiems asmenims, pakartotinai pabrėžė besąlygiškos *jus soli* oponentai. Suteikti Prancūzijos pilietybę besąlygiškai tam, kuris „nei gyveno Prancūzijoje, nei pareiškė norą čia įsikurti", yra „nesuderinama su nacionaliniu orumu... Kiekvieno šalies [pilietybės] įstatymu pripažinto piliečio pareiga yra pasirodyti vertam šio palankumo ir susieti savo likimą su jį priglaudusia šalimi, įsikuriant čia nuolatiniam gyvenimui".[20] Dalijant Prancūzijos pilietybę per daug plačiai, neatsižvelgiant į esminius tautiškumo ryšius, būtų nuvertintas pats statusas, sunaikintas jo didingumas ir prestižas.[21]

Tai nereiškia, kad idealūs interesai prisidėjo prie griežtesnio pilietybės apibrėžimo. Visiškai priešingai. Vienas iš galingų ir patvarių Revoliucijos sukeltų mitų buvo mitas apie Prancūziją kaip apie pasaulio laisvės sargą ir pribuvėją. „Ne tik sau patiems, – sakė žirondistas Vergniaud'as, – ne tik pasaulio daliai, vadinamai Prancūzija, mes iškovojome laisvę."[22] Išorėje šis mitas palaikė teritorinę ekspansiją. Jis galėjo būti panaudotas pateisinti *guerre contre les tyrans* ir imperializmą kaip *mission libératrice*. Viduje šis mitas palaikė atvirumą imigracijai ir laisvesnį pilietybės apibrėžimą. Jis skatino idealų interesą kelti Prancūzijos prestižą kaip atviros šalies, nuo despotizmo pabėgusiųjų prieglobsčio šalies, žemės, kur karjera yra atvira talentams. Apibrėžti Prancūzijos pilietybę kaip gana laisvą reiškė skleisti susijungimo su Prancūzija prestižą. Neturinti etnonacionali-

nės savivokos Prancūzija buvo pasitikinti savimi asimiliacionistė: leidžiant Prancūzijoje gimusiems užsieniečių vaikams pretenduoti į Prancūzijos pilietybę iš principo reiškė plėsti ir stiprinti tautą, o ne menkinti jos etnokultūrinę substanciją.[23] Kitas, senesnis Revoliucijos palaikytas mitas regėjo Prancūziją kaip Europos ir pasaulio reikalų centrą. Revoliucija ir jos sukelti karai skatino nacionalinį išdidumą; jie sustiprino frankocentrinį pasaulėvaizdį, į kurį prancūzai ir šiaip jau linko.

Buvo tarta, kad Prancūzija tiesiog traukte traukia tiek imigrantus, tiek emigrantus, ir ši prisirišimo prielaida palaikė laisvąjį pilietybės apibrėžimą. Trumpiau kalbant, Prancūzijos idealus interesas laisvuoju pilietybės apibrėžimu rėmėsi tokiu tautiškumo supratimu, kuriame politiniai, instituciniai ir teritoriniai motyvai buvo tvirti, o etnokultūriniai motyvai silpni.

Amžiaus vidurio reformos

Civilinis kodeksas apibrėžė Prancūzijoje užsieniečiams gimusius asmenis kaip potencialius piliečius ir įgalino juos pretenduoti į Prancūzijos pilietybę sulaukus pilnametystės. Bet mažai kas pasinaudojo šia teise. Daugelis iš tų, kuriuos tai lietė, linko gyventi Prancūzijoje kaip užsieniečiai, kad išvengtų karinės tarnybos.[24] Kaip atsakas į šią pastebėtą anomaliją, 1831 m. pirmiausia buvo pasiūlyta išplėsti *jus soli* karinio šaukimo įstatymo pataisos pavidalu. Ši pataisa būtų paskelbusi prancūzais visus užsieniečiams, kurie ilgai nuolat gyveno Prancūzijoje, gimusius vaikus.[25] Taip buvo pasiūlyta dvidešimt penkeriais metais anksčiau, negu iškilo Prancūzijos armijos klausimas, ir netgi dar anksčiau, negu demografinė stagnaci-

ja tapo plačiai pripažinta kaip problema. Iš to akivaizdu, kad *jus soli* išplėtimo impulsas – bent jau amžiaus viduryje – kilo ne iš karinių ar demografinių interesų.

Bet, jei transformuoti imigrantus į piliečius ir tokiu būdu į potencialius pašauktinius nebuvo jokio *karinio* intereso, tai interesas buvo *politinis*. Karinė tarnyba XIX a. pradžioje buvo toli gražu ne visuotinė. Netgi visuotinės tarnybos principas – nekalbant apie praktiką – per 1814–1872 m. buvo panaikintas. Karinė prievolė formaliai buvo panaikinta su 1814 m. konstitucine chartija. Privaloma tarnyba buvo vėl įvesta 1818 metais, bet ši prievolė nebuvo nei visuotinė, nei asmeninė. Loterija *(tirage au sort)* lėmė, kam turi būti taikoma prievolė, bet ištraukusieji blogą numerį neprivalėjo tarnauti asmeniškai; galėjo nusamdyti pavaduotoją.[26] XIX a. 3 dešimtmetį faktiškai pašauktųjų buvo mažai (nuo 10 000 iki 50 000 iš beveik 300 000 kasmet pageidaujamų). Bet tiems, kuriems nepasisekė ir teko tarnauti, kurie nebuvo pakankamai turtingi pasisamdyti pavaduotojui, karinė tarnyba buvo sunki našta, trunkanti šešerius–aštuonerius metus.[27] XIX a. 3 dešimtmetį egzistavo ypatingas motyvas piktintis visišku užsieniečių išlaisvinimu nuo šios naštos. Iki 1830 m. visų gyventojų surašymo duomenys, apimantys užsieniečius, buvo naudojami apskaičiuoti iš kiekvieno kantono šaukiamų asmenų skaičių. Dėl to didelė užsieniečių koncentracija tapdavo prancūzų šaukimo į armiją didesnio koeficiento priežastimi.[28] Nenuostabu tad, kad užsieniečių atleidimu nuo šaukimo į armiją buvo piktinamasi Paryžiaus regione ir pasienio departamentuose, kur telkėsi užsieniečiai.[29]

Klausimas vėl iškilo po 1848 m. revoliucijos. „Aktyvus vaidmuo, kurį vaidino užsieniečiai garbinguose vasario įvykiuose“, privertė laikinąją vyriausybę 1848 m.

kovo mėnesio pabaigoje išleisti dekretą, palengvinantį natūralizaciją. Po trijų mėnesių dekretas buvo anuliuotas: per tą laiką natūralizavosi 2400 asmenų ir sukėlė nerimą vyriausybei, kuri jautė, kad asmenų, nepateikiančių jokių tinkamumo būti piliečiais garantijų (tokių kaip gimimas ar augimas Prancūzijoje), pilietybės įsigijimas yra per mažai prižiūrimas.[30] 1849 m. gruodžio mėnesio įstatymas nustatė nepaprastai griežtas natūralizacijos sąlygas ir procedūras.[31]

Bet netgi ir apribojusi pilietybės įsigijimą, vyriausybė galvojo apie jos suteikimo išplėtimą. Šis prieštaravimas yra tik tariamas. Pasiūlymai apriboti pilietybės įsigijimą lietė užsienyje gimusius asmenis, iš kurių kai kurie buvo gyvenę Prancūzijoje tik trumpą laiką; pasiūlymai išplėsti pilietybės suteikimą lietė Prancūzijoje gimusius ir augusius asmenis. Pirmieji neturėjo jokio spėjamo ryšio su Prancūzija, antrieji turėjo tvirtą spėjamą ryšį. Nenuostabu, kad ta pati įstatymų leidimo komisija, kuri patvirtino 1849 m. gruodžio natūralizacijos įstatymo suvaržymą, rimtai galvojo apie platesnę priskyrimo politiką – ypač kadangi ne dosnumas inspiravo pasiūlymą išplėsti pilietybės teikimą, o pasipiktinimas užsieniečių šeimomis, tvirtai įsikūrusiomis Prancūzijos žemėje ir „niekinančiomis natūralizacijos pranašumus, tačiau besinaudojančiomis mūsų įstatymų svetinga laisve ir vengiančiomis tos naštos, kurią turi nešti mūsų tautiečiai". Kad tai yra „labai rimtas piktnaudžiavimas", nebuvo abejonių; bet klausimas, kaip tai pataisyti, buvo diskutuotinas. Pasiūlyta priešpriešinių sprendimų: viena vertus, pasunkinti natūralizaciją Prancūzijoje gimusiems užsieniečių vaikams, kurie nepretenduodavo į Prancūzijos pilietybę pilnametystės amžiuje; kita vertus, suteikti Prancūzijos pilietybę visiems Prancūzijoje gimusiems už-

sieniečių vaikams. Apribojimus numatantis pasiūlymas siekė užkirsti kelią Prancūzijoje gimusiems užsieniečių vaikams pelnytis iš Prancūzijos pilietybės praėjus karinio šaukimo laikui; pilietybės išplėtimą numatantis pasiūlymas trukdė vengti karinės tarnybos pasiliekant užsieniečiu.[32]

Techniniais teisiniais sumetimais 1849 metais nebuvo priimtas nė vienas pasiūlymas.[33] Betgi 1851 m. pilietybės išplėtimą numatantis pasiūlymas – iš tikro susiaurintas jo variantas[34] – buvo priimtas. 1851 metų įstatymas paskelbė prancūzu kiekvieną užsieniečiui Prancūzijoje gimusį asmenį, jei bent vienas iš jo tėvų taip pat gimė Prancūzijoje (nors jis suteikė šiems asmenims galimybę atsisakyti Prancūzijos pilietybės sulaukus pilnametystės). Kodėl 1851 metais buvo priimtas pilietybės išplėtimą, o ne apribojimą numatantis sprendimas? Tiktai de dėl Respublikinio universalizmo. Įstatymų leidžiamajame susirinkime, 1851 m. vasario mėnesį priėmusiame šį įstatymą, dominavo monarchistai. Šio ekspansyvaus posūkio priežastys yra dvi. Apribojimą numatantis pasiūlymas, pirma, nebūtų padėjęs išspręsti iškilusios problemos. Prancūzijoje gimę užsieniečių vaikai, kurie, siekdami išvengti karinės tarnybos, nepretenduodavo į Prancūzijos pilietybę sulaukę pilnametystės, nebūtų elgęsi kitaip esant „natūralizuotis dabar arba niekada" sąlygai, kurią būtų nustatęs apribojimą numatantis pasiūlymas. Susidurdami su alternatyva pretenduoti į Prancūzijos pilietybę pilnametystės amžiuje ar visam gyvenimui likti Prancūzijoje užsieniečiais, jie neabejotinai būtų pasirinkę pastarąjį variantą. Palyginti su rizika patekti į septynerių metų karinę tarnybą, Prancūzijos pilietybės teikiami pranašumai iš tikro buvo labai menki.[35]

Svarbesnis dalykas yra amžiaus vidurio etninių motyvų nacionalinėje savivokoje silpnumas ir atitinkama bendros kilmės, kaip prancūzų tautiškumo kriterijaus, pabrėžimo stoka. Šiame politiniame-kultūriniame kontekste pilietybės išplėtimą numatantis pasiūlymas buvo nepažeidžiamas ideologinio užsipuolimo atveju. Jį galima buvo pateikti ir apginti vien kaip sveiko proto reikalavimą. Pasiūlymas faktiškai buvo visiškai nuosaikus; jis lietė tik trečios kartos imigrantus – Prancūzijoje gimusius asmenis, kurių bent vienas tėvas taip pat buvo gimęs Prancūzijoje. Tokių asmenų prisirišimo prie Prancūzijos prielaida buvo tvirta. „Argi jie ir faktiškai, ir savo ketinimais, savo polinkiais, papročiais ir įpročiais nėra prancūzai?"[36] Jei taip, jeigu jie yra *pays réel* nariai, tai kodėl jie nėra *pays légal* nariai?[37] Pavojinga būtų palikti tokius asmenis už *„la grande famille française"* ribų. Pasiūlytoji reforma galėjo būti suprasta kaip tiesioginė priemonė „sureguliuoti šiai nenormaliai situacijai".[38]

Parlamentinė opozicija pilietybės išplėtimą numatančiam pasiūlymui buvo ne ideologijos, o apdairumo atvejis. Niekas iš principo neprieštaravo Prancūzijos pilietybės priskyrimui trečios kartos imigrantams. Bet buvo bijoma, kad užsienio vyriausybės atitinkamai suteiks savo pilietybę, įpareigojančią užsienyje gyvenančius prancūzus, kurių toje epochoje buvo bent jau pakankamai gausu, atlikti karinę tarnybą.

Kad būtų išvengta tokio galimo atvejo, Prancūzijos pilietybės suteikimas trečios kartos imigrantams buvo padarytas sąlygišku: kad tie, kuriuos tai liestų, galėtų atsisakyti Prancūzijos pilietybės, sulaukę pilnametystės. Tai buvo pateisinta remiantis savanoriškumo sąlyga: nėra jokio noro, buvo sakoma, daryti *„français malgré lui"* prancūzą be jo paties sutikimo. Bet pagrindinis rūpestis bu-

vo proziškesnis – noras neprovokuoti užsienio vyriausybių teikti savo pilietybę užsienyje gyvenantiems prancūzams.

Verta pabrėžti įprastinį, taikų reformos pobūdį. Išlygos buvo susijusios su praktiniu reformos įgyvendinimu, o ne su jos principu. Reformos principą – transformuoti ilgalaikius imigrantus į prancūzus – visi priėmė. Elitas aiškiai suprato Prancūzijos tautinę valstybę kaip kažką tokio, kas iš principo galėtų padidėti per imigraciją. Ši iš esmės politinė, valstybinė tautiškumo samprata buvo bešališka kultūrinė išraiška, o ne šališka ideologija.[39] Tačiau XIX a. 9 dešimtmetį tautiškumo supratimai buvo ginčytinesni ir ginčijamesni. Alternatyvaus, etniškai nacionališkesnio supratimo elementai ėmė jungtis; ir tuo pačiu metu tradicinė, valstybiškai orientuota tautiškumo samprata labai sutvirtėjo.

Jus soli *ar* Jus sanguinis?

Debatai dėl atsargios ir ribotos amžiaus vidurio reformos nukrypo ne į *jus soli* išplėtimo ir ilgalaikių imigrantų transformavimo į prancūzus principą, o į praktines šito darbo priemones. Radikali 1889 m. reforma buvo kontraversiškesnė. Jos karjera įstatymų leidyboje buvo ilga ir skausminga. Ta įstatymų leidyba, kuri atsirado 1889 m., buvo mažai panaši į originalius 1882 m. pasiūlymus ir juo mažiau į intervencinį Valstybės tarybos pasiūlymą 1884 m. Kas iš pradžių buvo siūloma kaip grynai techninė Prancūzijos pilietybės įstatymo racionalizacija, tapo fundamentalia politine pertvarka. Tai sukėlė aštrius nesutarimus dėl pilietybės įstatymo pagrindų. Vieni palaikė grynos *jus sanguinis* sistemą, o kiti reikalavo išplėsti *jus soli*.

Iš pradžių atrodė, kad *jus sanguinis* šalininkai laimės. Valstybės Tarybos pasiūlymą apriboti *jus soli* Senatas priėmė pirmuoju skaitymu. *Jus sanguinis* buvo aiškiai patvirtintas kaip fundamentalus Prancūzijos pilietybės įstatymo principas; *jus soli* atvirai buvo išsižadėta. Valstybės tarybai Senate atstovaujantis Camille Sée teigė, kad „tautybė turi priklausyti nuo kraujo, nuo kilmės, o ne nuo atsitiktinio gimimo mūsų teritorijoje fakto". *Jus soli* buvo atmesta kaip feodalinė atgyvena, o *jus sanguinis* principui buvo pritarta kaip specifiškai moderniam: „Kam atgaivinti, – retoriškai klausė Sée, – šį feodalinį tautybės principą, paremtą gimimu teritorijoje, kai visa Europa, išskyrus Angliją ir Portugaliją, mums sako, kad tautybė priklauso nuo kraujo, ir kai mokslinė pažanga leidžia individui per kelias valandas nuvykti iš vieno Europos pakraščio į kitą; Valstybės taryba negalėtų pasakyti, praėjus beveik šimtmečiui po Prancūzų revoliucijos, kad Prancūzijos teritorijoje gimęs individas yra prancūzas dėl principo, kuris padaro žmogų žemės priklausytiniu". *Jus soli* šiuo aspektu reiškė lygiai tą patį ką „*mainmise* užsieniečiams, gimusiems Prancūzijoje".[40] Taigi *jus soli* kritika buvo išreikšta kaip modernių idėjų dėl visuomeninės ir politinės narystės priešpriešа feodalinėms.

Šis *jus soli* puolimas iš esmės buvo retorinis. Realus Valstybės tarybos pasiūlymas buvo žymiai nuosaikesnis, negu atrodytų iš jo retorikos. Pagal šį pasiūlymą, Prancūzijoje gimęs užsieniečio vaikas daugiau nebeturėtų teisės pretenduoti į Prancūzijos pilietybę pilnametystės amžiuje. Vietoj to, jis turėtų kreiptis dėl natūralizacijos kaip ir bet kuris kitas užsienietis, nors jam būtų leistina tai daryti patenkinus ne tokius griežtus gyvenimo teritorijoje reikalavimus, kurie taikomi eiliniams užsieniečiams. Kadangi labai mažai asmenų pasinaudojo šia teise tap-

ti prancūzais pilnametystės amžiuje, šios reformos pasekmės būtų buvusios menkavertės.[41]

Svarbiau buvo tai, ko Valstybės taryba nepasiūlė. Trečios kartos imigrantai nuo 1851 m. buvo apibrėžiami kaip prancūzai *jure soli*. Valstybės taryba pripažino, kad „labiau derintųsi su [mūsų] principais" šios nuostatos panaikinimas. Bet ji iki to nepriėjo. Per daug užsieniečių buvo nuolatinai įsitvirtinę, *„de père en fils"*, Prancūzijos teritorijoje. Prancūzijos pilietybės suteikimas Prancūzijoje gimusiems trečios kartos imigrantams buvo pateisintas kaip „įstatymas gynimuisi... nuo... tarptautinio valkatavimo", įstatymas, skirtas užbėgti už akių „neaiškios tautybės gyventojų, besinaudojančių daugeliu mūsų tautiečių pranašumų ir neprisidedančių prie jų pareigų atlikimo" gausėjimui.[42]

Vis dėlto reikšminga tai, kad tiek Valstybės taryba, tiek Senatas atvirai patvirtino *jus sanguinis* principą ir aštriai kritikavo *jus soli*. *Jus sanguinis* principą, be to, debatuose patvirtino ar bent jau pripažino visos partijos – tiek radikaliau respublikoniškesniuose Atstovų rūmuose, tiek konservatyvesniame Senate. Niekas jo tiesiogiai nepuolė. Netgi tie, kurie norėjo išplėsti *jus soli* XIX a. 9 dešimtmečio debatuose, neginčijo *jus sanguinis* principo. Argumentuodami, kad teoriniai samprotavimai turi nusileisti praktinėms būtinybėms, jie faktiškai nusileido *jus sanguinis* pirmenybei prieš *jus soli* kaip pilietybės įstatymo principui. Tad Tarybos pasiūlymo pranešėjas Antonas Dubost'as, siūlydamas išplėsti *jus soli* antros kartos imigrantams, kritikavo *jus sanguinis* šalininkus dėl jų „grynai doktrinieriškos pažiūros" ir iš jos kylančio „socialinių būtinybių" nepaisymo.[43]

Iki 1886 m. buvo iš principo visuotinai sutarta, kad pilietybė turi būti paremta kilme, o ne gimimo vieta. *Jus*

sanguinis buvo atvirai patvirtinta, *jus soli* labai sukritikuota, – abiem atvejais pirmąkart. Ir *jus soli* apribojančią deklaraciją Senatas patvirtino pirmu skaitymu. Atrodė, kad ji neišvengiamai bus priimta. Bet po pustrečių metų pasirodęs įstatymas numatė *jus soli* radikalų išplėtimą, o ne apkarpymą. Šis apvirtimas iškelia dvipusę problemą. Pirma, kaip paaiškinti visuotinį ir atvirą pirmenybės teikimą *jus sanguinis*? Antra, kaip gali būti paaiškinta, kad reforma, kokia ji buvo priimta, apėjo šią pirmenybę ir esmingai išplėtė *jus soli*?

Iš dalies atsakymas yra tas, kad *jus sanguinis* buvo mažiau patvirtinta, o *jus soli* mažiau kritikuota, negu atrodo. Atsidavimas *jus sanguinis* principui buvo aiškiai dirbtinis. Niekur XIX a. 9 dešimtmečio debatuose *jus sanguinis* principas nebuvo ginamas dėl jo paties vertės. Taigi jis buvo patvirtintas nesant varžovų ir vienintelis jo pateisinimas buvo grynai negatyvi jo pusė. Vienintelė jo vertė buvo laisvė nuo *jus soli* trūkumų. Kokie buvo tie tariami trūkumai? Pirma, kad *jus soli* buvo feodalinė atgyvena, nes traktavo žmogų kaip priklausytinį nuo žemės; antra, kad pilietybė, priskiriama remiantis atsitiktiniu gimimo vietos faktu, patobulėjusio tarptautinio susisiekimo ir todėl padažnėjusios trumpalaikės migracijos amžiuje negali turėti ryšio su tikruoju prisirišimu ir ištikimybe.

Šie argumentai neturėjo jokios reikšmės antros ir trečios kartos imigrantų pilietybės statusui. Tai buvo argumentai prieš absoliučią ir besąlygišką *jus soli*, o ne prieš ribotų ir sąlygiškų formų *jus soli*, laikomą priemone, suteiksiančia įsikūrusiems antros ir trečios kartos imigrantams visišką narystę valstybėje. Paprasta ir besąlygiška *jus soli* Prancūzijoje nesusilaukė rimtų svarstymų, kai Napoleonas pasiūlė ją diskusijoje dėl Civili-

nio kodekso. 1851 metų įstatymas lietė tik trečios kartos imigrantus, Prancūzijoje gimusius asmenis, kurių vienas iš tėvų taip pat buvo čia gimęs. Dviejų einančių viena po kitos kartų gimimas Prancūzijos teritorijoje vargu ar galėjo būti atsitiktinis. Jis buvo paimtas kaip pakankamas galutinio įsikūrimo Prancūzijoje įrodymas.

Žinoma, *jus soli* šalininkai XIX a. 9 dešimtmetį kreipė dėmesį į antros, o ne į trečios kartos imigrantus, dėl kurių įsišaknijimo Prancūzijoje negalėjo būti abejonių. Bet jie netikėjo, kad vien tik gimimas Prancūzijoje yra pakankamas pilietybei paskirti. Jie sutiko, kad gimimas Prancūzijoje gali būti tik atsitiktinis. Tad jie siūlė pilietybės suteikimą padaryti priklausomą nuo dar kokio nors pastovaus prisirišimo ženklo.[44] XIX a. 9 dešimtmetį išplėtota besąlygiškos *jus soli* kritika buvo nereikšminga svarstomų sąlygiškos *jus soli* formų atžvilgiu. Pastarajai iš principo nebuvo priešinamasi.

Taip pat nebuvo ir jokio principinio argumento už *jus sanguinis*. Autonomiškas, pozityvus *jus sanguinis* pateisinimas yra lengvai suvokiamas. Jis turėtų reikšti kvietimą suprasti tautą kaip bendros kilmės individų bendruomenę. Tačiau tokio pozityvaus pateisinimo taip ir nebuvo. Vienintelis pateisinimas buvo grynai negatyvus ir rėmėsi *jus soli* kritika. Tačiau šita kritika buvo kaip šiaudinė baidyklė; ji buvo nukreipta prieš besąlygišką *jus soli* formą, kuri niekad rimtai nebuvo svarstoma Prancūzijoje XIX a. pabaigoje.

Taigi XIX a. 9 dešimtmečio debatai nepateikia jokių įrodymų dėl tvirto idealaus palankumo išimtinai kilme paremtam pilietybės įstatymui. Atsižvelgiant į daugumą šioje knygoje dėstomų argumentų, tai neturėtų stebinti. Reikalingos tokio palankumo ideologinės bazės – tautõs, kaip bendros kilmės individų bendruomenės, supratimo –

nebuvo. Etninis nacionalinės savivokos sluoksnis Prancūzijoje visada buvo santykiškai silpnas. Kalbant bendriau, jis buvo palyginti silpnesnis senose be pertrūkių gyvavusiose Anglijos ir Prancūzijos „valstybinėse tautose", negu kad jaunose Vidurio Europos tautinėse valstybėse. Bet tai tik aiškinimo pradžia. Mes dar turime paaiškinti, kodėl *jus sanguinis* buvo atvirai patvirtinta, nors ji ir nesukėlė įsipareigojimo išimtinai kilme paremtam pilietybės įstatymui. Ir mes turime paaiškinti bendrą sutikimą patvirtinti *jus sanguinis*. Kaip aiškintinas šis bendras ir naujas atviras *jus sanguinis* pripažinimas?

Pradinė tautiškumo etnizacija

Nors etninis nacionalinės savivokos sluoksnis Prancūzijoje palyginti visada buvo silpnas, XIX a. pabaigoje iš tikro tapo ryškesnis (nors jokiu būdu ne toks ryškus kaip Vokietijoje XIX a. pabaigoje). Ir nors aukštutinis šios etninės savivokos taškas buvo pasiektas tik vėliau, per Dreyfuso bylą* ir po jos, jo pradinis iškilimas tikriausiai difuziškai prisidėjo prie *jus sanguinis* patvirtinimo XIX a. 9 dešimtmetį. Ši pradinė ir ribota Prancūzijos nacionalinės savivokos etnizacija buvo kelių susijusių raidų produktas. Toks pat produktas buvo ir nuoširdus prancūzų intelektualų susidomėjimas XIX amžiaus nacionaliniais sąjūdžiais – ypač graikų, belgų, lenkų, vengrų, italų, rumunų ir vokiečių. Šiuos nacionalinius judėjimus ypač palaikė kairieji.[45]

* *Dreyfuso byla* – 1894 m. žydų kilmės prancūzų karininkas Alfredas Dreyfusas buvo nepagrįstai įkalintas už tariamą šnipinėjimą. 1906 m. išteisintas. Jo bylos metu Prancūzijoje sustiprėjo antisemitinė propaganda.

Iki XIX a. 7 dešimtmečio vidurio tokie judėjimai buvo vertinami iš Revoliucijos perimtu požiūriu, kurį dar sustiprino nacionalinių judėjimų suklestėjimas ir nuslopinimas 1848 metais. Tie judėjimai buvo vertinami kaip kovų su *ancien régime*, kaip išsivadavimo iš reakcinių dinastinių režimų kampanijos. Šioje perspektyvoje politiniai nacionalinio judėjimo aspektai buvo esminiai, o etniniai aspektai antriniai. Nacionalinių judėjimų nešėjais buvo laikomos istorinės tautos, iš kurių buvo atimta laisvė, o ne ikipolitinės etnokultūrinės grupės. Nacionaliniai judėjimai, tuometinio stebėtojo žodžiais, darė „regeneravimo darbą", per kurį savavališkai padalytos nacijos siekė atsikurti ir „atkurti ankstesnę vienybę".[46]

Tačiau netgi šioje politinėje perspektyvoje darėsi vis sunkiau ignoruoti XIX amžiaus nacionalinių judėjimų etnokultūrinę bazę. Etninio nacionalizmo tikrumas buvo aiškus iš to, kad po 1830 m. imta dažniau vartoti naują žodį „*nationalité*", žymintį etnokultūrinę ir paskesnę politinių aspiracijų bendruomenę, neturinčią autonomiškos politinės organizacijos.[47] „*Nationalité*" nebuvo sinonimas žodžiui „*nation*", kuris bent jau prancūzų kalboje reiškė autonomišką politinę organizaciją (nors nebūtinai etnokultūrinę bendruomenę).

Ryšys tarp etnokultūrinės bendruomenės ir politinių aspiracijų kristalizavosi į „tautybės principą", kurį pirmasis išreiškė Mazzini* ir kuris paplito antroje amžiaus pusėje. Tai reiškė griežtą tautybės ir valstybės sąvokų atskyrimą ir politinę programą, kuri numatė pertaisyti politinį žemėlapį pagal etnokultūrą.[48] Tiek sąvokų at-

* *Giuseppe Mazzini* (1805–1872) – vienas iš karščiausių Italijos suvienijimo ir kitų pavergtų tautų išlaisvinimo šalininkų, šiuos tikslus siekusių įgyvendinti nelegalių organizacijų „Jaunoji Italija" ir „Jaunoji Europa" įkūrėjas.

skyrimas, tiek politinė programa, esmingi nacionaliniams judėjimams Vidurio Europoje, buvo svetimi Šiaurės Vakarų Europos kultūriniam ir politiniam patyrimui.[49] Tačiau prancūzų simpatija politinei programai tikriausiai padėjo „natūralizuoti" etnokultūrinės tautybės ir valstybės atskyrimą ir tikriausiai brandino su tuo susijusią tendenciją suvokti „tautiečius" valstybėje etnokultūriškai.[50] Teisinė tautybė, kurią suteikia valstybė ir etnokultūrinė tautybė, sukelta tautybės principo, aiškiai yra skirtingi dalykai; pirmąją galima suteikti visiškai nepaisant antrosios. Bet tautybės principo paskirtis kaip tik buvo abiejų susiejimas[51] – ne tiesiogiai, valstybei iš naujo apibrėžiant teisinę pilietybę etnokultūriškai, o tarpiškai, pakeičiant politines sienas, kad teisinė ir etnokultūrinė tautybė sutaptų.

Tik antroje XIX a. pusėje Prancūzijos valstybės nariai buvo pirmąkart įprastai vadinami *nationaux*, o narystė valstybėje – *nationalité*.[52] Kitaip tariant, naujas žodis *„nationalité"* pirma įgijo etnokultūrinę reikšmę – ji tvirtai prigijo 1848 m., – o paskui teisinę reikšmę. Ankstesnė etnokultūrinė reikšmė, atrodo, „teršė" teisinę reikšmę. Žodis *„nationalité"*, apie kurį kalbama teisine prasme, buvo užtemdytos *„nationalité"* etnokultūrinės reikšmės. Iš tiesų pats *„nationalité"*, kurio etnokultūrinė reikšmė jau buvo nusistovėjusi, pasiskolinimas žymėti tam, kas iki tol buvo žinoma etnokultūriškai neutraliai kaip *„qualité de français"*, rodo interesą ginti esminį ar įsivaizduojamą etnokultūrinį valstybingumo pagrindą. Narystės valstybėje ir etnokultūrinėje bendruomenėje vadinimas tuo pačiu terminu *nationalité* rodo įsitikinimą jų artumu ir norą jį pabrėžti.

Nors prancūzų intelektualų palankumas tautybės principui buvo grįstas politiškai, o ne etniškai, daugelis jų ėmė vertinti teisinės ir etnokultūrinės tautybės tar-

pusavio atitikimą kaip pageidaujamą ir „natūralią" dalykų padėtį, į kurią, atrodo, vedė visa XIX amžiaus istorija. „Visa Europa, išskyrus Angliją ir Portugaliją, mums sako, kad tautybė priklauso nuo kraujo", – argumentavo Camille Sée, Senate pasisakydamas už *jus sanguinis*.[53] Netgi tie asmenys, kurie buvo skeptiški ar priešiški tautybės principui, bijodami jos griaunamojo geopolitinio potencialo, pripažino šios tendencijos stiprybę. Tuo galima paaiškinti, kodėl XIX a. 9 dešimtmečio debatuose pretenzija, kad tautybė turi būti paremta kilme, neišprovokavo prieštaravimų.

Kita, ribotą nacionalinės savivokos etnizaciją brandinanti, raida pasireiškė kritišku universalistinių, individualistinių ir racionalistinių Prancūzų Revoliucijos tradicijos elementų pervertinimu, prasidėjusiu XIX a. 7 dešimtmetyje ir suintensyvėjusiu po 1870 m. pralaimėjimo.[54] Sukilimas prieš racionalizmą buvo bendraeuropinis reiškinys. Bet šis platus idėjinis sąjūdis Europoje subrendo tik XIX a. 10 dešimtmetį – per vėlai, kad būtų galėjęs paveikti Prancūzijos parlamento debatus XIX a. 9 dešimtmetį. Vis dėlto karinio sutriuškinimo šokas ir racionalistinių bei universalistinių elementų dominavimas Prancūzijos politiniame-kultūriniame pavelde sukėlė Prancūzijoje ankstyvą racionalizmo ir universalizmo kritiką.[55]

Prancūzų intelektualų atkaklų pasitikėjimą universalia Prancūzijos misija – tokį tvirtą XIX amžiuje – žymiai palaužė Prancūzijos žlugimas. Paskesnė jų savianalizė, įrėminama spėjamų ar atvirų Prancūzijos–Vokietijos palyginimų, susitelkė į universalizmo kritiką. Istoriškai prancūzų patriotizmas buvo universalistinis. (Šiuo atžvilgiu Revoliucija tik sustiprino jau XVII a. įsitvirtinusią tendenciją.) Patriotizmas ir universalizmas buvo lengvai sutaikomi tada, kada Prancūzija buvo dominuojanti Eu-

ropos jėga.[56] Tačiau dabar universalizmas buvo kritikuojamas už nacionalinio pajėgumo išsekinimą. Nauja geopolitinė situacija, kaip buvo teigiama, reikalauja naujo tipo patriotizmo. Sumuštai, silpnai ir pažeidžiamai Prancūzijai reikėjo įgyti ir sutelkti partikuliaristinio patriotizmo, *reserrement*, vertybes ir įsitikinimus. Šiuo atžvilgiu Prancūzija turėjo mėgdžioti Vokietiją.[57]

Po sutriuškinimo patvirtintas partikuliarizmas pirmiausia buvo politinis, o ne etninis. Intelektualai įgijo frankocentrinę, tačiau nebūtinai etnocentrinę orientaciją. Jie nukreipė savo dėmesį į Prancūzijos nacionalinio pajėgumo atnaujinimą, Prancūzijos nacionalinių interesų siekimą, bet šiame dėmesio susiaurinime nebuvo nieko specifiškai etniško. Partikuliarizmas reiškė disciplinuotą ir išimtinį politinį įsipareigojimą Prancūzijos valstybės likimui – *„égoïsme national"*, – kaip jį vadino nacionalistas Paul Déroulède, – o ne būtinai etninį Prancūzijos tautos apibrėžimo pertaisymą.[58] Visgi naujoji prancūzų intelektualų nuotaika netiesiogiai palaikė tam tikrą nacionalinės savivokos etnizaciją. Senesnis universalistinis patriotizmas, paremtas fundamentalius skirtumus tarp tautų neigiančia socialine teorija[59], pasunkino mąstyti apie tautiškumą etniškai. Naujasis nacionalizmas, priešingai, pabrėžė specifinį ir išskirtinį prancūzų bei pradinį ir galutinį jų skirtumo nuo vokiečių pobūdį. Savivokos etnizacija buvo būdas – nors ne vienintelis ar pagaliau ne labiausiai įprastas – interpretuoti prancūzų–vokiečių antagonizmą.[60]

Paskutinė, artimai su kitkuo susijusi ir prancūzų savivokos etnizaciją skatinanti raida buvo tai, ką galima pavadinti rasinių ir etninių kategorijų sutautinimu. „Rasiniai" socialinių reiškinių aiškinimai XIX a. Prancūzijoje buvo įprastas dalykas.[61] Ne tik Gobineau, sistemiš-

kiausias rasės teoretikas, bet ir priešakiniai intelektualai, įskaitant Augustiną Thierry, Ernestą Renaną ir Hippolyte Taine, padarė rasę pagrindine socialinės ir istorinės analizės kategorija. Tačiau iki maždaug 1870 m. prancūzų rasistinė mąstysena buvo tiek sąvotiškai, tiek politiškai, antitautiška.[62] Rasė buvo siejama su klase, o ne su tauta; ji buvo pasitelkiama aiškinant tam tikrus konfliktus, nesutarimus ir silpnumus prancūzų tautoje, o ne priešpriešinant prancūzų tautą ir užsienio tautas. Prancūzų aristokratija, kaip buvo argumentuojama, skiriasi savo germaniška kilme nuo kitų Prancūzijos gyventojų – visi jie buvo manomi esą gālų kilmės.[63] Teiginys, kad Prancūzija susidarė susimaišius rasėms, tapo banalybe. Nesvarbu, ar šis faktas buvo garbinamas, kaip tai darė Michelet'as, ar apverkiamas, kaip tai darė Gobineau, – vis tiek buvo visuotinai pripažįstamas.[64] Ne tik rasės sąvoka buvo atskirta nuo tautos sąvokos; o ir rasės šalininkai nejautė ypatingos simpatijos nacionalizmui ar patriotizmui. Gobineau buvo kovingas antipatriotas, patriotizmą vadinantis „baisūnu".

Tačiau dėl Prancūzijos–Prūsijos karo mąstymas apie rasę vis labiau krypo per tautos sąvokos prizmę. Prancūzijai pralaimėjus, socialinėje ir politinėje analizėje dominavo prancūzų–vokiečių lyginimai ir priešinimai.[65]

Šiame kontekste rasė buvo atskirta nuo klasės ir susieta su tauta; ji buvo interpretuojama kaip internacionalinio, o ne intranacionalinio konflikto pamatas. Daugeliui prancūzų–vokiečių skirtumų analizių – tiek progermaniškų, kaip keletas ankstyvųjų 1870 m. žlugimo diagnozių, tiek antigermaniškų – buvo pasitelkiamos rasinės kategorijos. Gobineau pabrėžė, kad Prancūzija yra rasiškai mišri, ir tokį jos mišrumą pasmerkė. Po 1870 m. prancūzų mąstyme apie rasę išryškėjo internacionaliniai

rasiniai skirtumai. Pesimistai supriešino lotyniškų Prancūzijos, Ispanijos ir Portugalijos nacijų nuosmukį ir irimą su „anglosaksiškų" Anglijos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Vokietijos nacijų gyvybingumu ir ekspansija. Kiti manė, kad Prancūzijos „lotyniškai civilizacijai" gresia „vokiečių barbarizmas". „Barbarais gimstama", – rašė François Combes 1870 m. „Vokietija visada yra tokia mums, kurie esame lotynų rasių atrama".[66]

Gretutinis rasės sutautinimo elementas buvo tam tikras tautiškumo surasinimas ar etnizacija. Rasinis ar etninis matavimas buvo prijungtas prie institucinių, istorinių ar geografinių nacionalinių skirtumų vertinimo. Ypač pasižymėjo prancūzų–vokiečių skirtumų vertinimai: priešiškų tautų skirtumų etnizacija tarnavo jų galutinio, neredukuojamo, fatališko pobūdžio pabrėžimui ir jausmų mobilizacijai nacionalinėje kovoje. Bet tendencija buvo bendresnė ir gali padėti paaiškinti naujus atvirus *jus sanguinis* tvirtinimus XIX a. 9 dešimtmečio debatuose. Mąstymo apie rasę cirkuliavimą pačiuose debatuose iliustravo senatoriaus Isaaco pastebėjimas: „Prancūzija yra ne tik rasė, o ir ypač *patrie*... ji turi tą puikų kolonijinį sugebėjimą absorbuoti tautas, kurioms ji atneša civilizaciją".[67] Iš kairės įrodinėdamas būtinybę skirti Prancūzijos pilietybę Afrikos darbininkams, XIX a. 6 ir 7 dešimtmečiais atvežtiems dirbti į Antilų salas, Isaacas pats nebuvo linkęs suprasti tautos kaip bendros kilmės individų bendruomenės. Bet pirmoji jo pastebėjimo frazė – *„Prancūzija yra ne tik rasė"* (mano išryškinta. – *R. B.*) – rodo tuometinės paplitusios rasinės ir etninės mąstysenos miglotumą.[68]

Etninis prancūzų savivokos sluoksnis nesusikristalizavo iki Dreyfuso bylos laikų. Netgi tada jis liko daug mažiau pastebimas negu etninis vokiečių savivokos

sluoksnis. Barrès ir Maurras, nepaisant jų antisemitizmo, neturėjo nuoseklaus etninio tautiškumo supratimo, tokio, kokį įprastai reiškė XIX a. vokiečių intelektualai.

XIX a. 9 dešimtmetį etniškumas buvo dar menkesnis, nors, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, kai jo iš esmės nebuvo galima atsekti, jis tapo ryškesnis. Šia pradine ir ribota savivokos etnizacija, kurią parengė amžiaus vidurio užuojautos kupinas susidomėjimas tautybės principu ir tuo metu paplitę migloti socialinių reiškinių aiškinimai, bei kurią skatino po 1870 m. pralaimėjimo atsiradęs vietinis partikuliaristinis nacionalizmas, galima remtis aiškinant bendrą pirmenybės teikimą *jus sanguinis* prieš *jus soli* kaip pamatinį pilietybės įstatymo principą.

Demografiniai ir kariniai interesai

Neatsižvelgiant į *jus soli* kritiką ir atvirą *jus sanguinis*, kaip pamatinio Prancūzijos pilietybės įstatymo principo, patvirtinimą, įstatymų leidimas buvo baigtas 1889 m. žymiu *jus soli* išplėtimu. Kas atsakingas už šį apsivertimą? Teisės mokslininkai akcentavo demografinius ir ypač karinius Prancūzijos valstybės interesus. „Šaukimo biuro šešėlis plevena virš šio teksto", – rašė Niboyet, žymus dvidešimto amžiaus pradžios tarptautinės privatinės teisės autoritetas, ir jo pažiūra tebėra labai paplitusi.[69] Bet šitie valstybės interesai nebuvo lemiami. Interpretuojant pilietybės įstatymo reformą grynai instrumentiškai, yra pervertinamas karinės gyvosios jėgos poreikis XIX a. 9 dešimtmetyje ir neįvertinami specifiškai politiniai ir ideologiniai interesai paversti ilgam įsikūrusius užsieniečius prancūzais.

Instrumentinis argumentas iš pirmo žvilgsnio atrodo tvirtas. Įspūdinga Prūsijos pergalė prieš Austriją 1866 m. tikrai sukėlė susirūpinimą prancūzų gyventojų kiekiu ir armijos dydžiu. Prancūzija staiga susidūrė su Šiaurės Vokietijos konfederacija, kuri turėjo 29 milijonus gyventojų – 10 milijonų daugiau už vieną Prūsiją. Šiame naujame įsikūnijime Prūsija „galėjo daugiau nebebūti laikoma kariškai ar demografiškai silpnesne už Prancūziją".[70] Tai galiojo *a fortiori* po Prancūzijos–Prūsijos karo ir Vokietijos imperijos sukūrimo, kai sumažėjusi Prancūzija (praradusi Elzasą ir Lotaringiją) susidūrė su padidėjusia Vokietija, kurios gyventojų (1872 m. 41 mln.) ne tik buvo daugiau už jos pačios (36 mln.), bet ir gausėjo daug sparčiau.[71] Dabar, kai geležinkeliais besiremiančios aprūpinimo sistemos sumažino buvusius armijos apribojimus iki veiksmingo dydžio, armija išaugo grėsmingai. Atrodė, kad karas pavirs demografine aritmetika. Napoleonas III tik pagarsino žinomą posakį, kai 1867 m. pastebėjo, jog „tautos įtaka priklauso nuo vyrų, kuriuos ji gali apginkluoti, skaičiaus".[72]

Tačiau pilietybės įstatymo reformos negalima suprasti instrumentiškai, kaip valstybės atsako į šią demografinės stagnacijos, geopolitinio perreguliavimo ir iškylančių masinių armijų konjunktūrą. Pirmiausia gyventojų gausumo svarba neturi būti anachronistiškai perdėta. Kaip nurodė Allanas Mitchellas, „skubiausiai spręstinas klausimas [po Prancūzijos–Prūsijos karo] buvo ne mastas, o organizacija".[73] Gyventojų skaičiaus klausimas palengva darėsi svarbesnis didėjant demografiniam plyšiui tarp Prancūzijos ir Vokietijos ir karinio šaukimo schemoms abiejose šalyse krypstant visiško prieinamos gyvosios jėgos panaudojimo link.[74] Tačiau XIX a. 8 ir 9 dešimtmetį Prancūzijos armijos dydį ribojo ne Prancūzijos gyven-

tojų skaičius. Tais dešimtmečiais visas mobilizuotas Prancūzijos armijos pajėgumas neatitiko Vokietijos armijos pajėgumo; tai atspindėjo karinio šaukimo nuoseklesnį visuotinumą ir ilgesnės trukmės atsargos tarnybą Vokietijoje negu Prancūzijoje. 1872 m. Prancūzijos karinė reforma visuotinės tarnybos principą tik įvedė, bet neįgyvendino. Išliko reikšmingi atleidimai ir privilegijos, ir netgi tiems, kurie nebuvo nei atleisti, nei privilegijuoti, atlikti visą penkerių metų karinę tarnybą trukdė biudžeto suvaržymai.[75]

XIX a. 8 ir 9 dešimtmetį reikšmingam valstybės interesui – pagausinti armiją – geriau galėjo pasitarnauti tarnybos prancūzams suvisuotinimas ir atsargos tarnybos pratęsimas, o ne užsieniečių vertimas prancūzais. XIX a. 9 dešimtmečio pabaigoje užsienio gyventojai Prancūzijoje vos viršijo milijoną, o iš jų 200 000 buvo vyriškos lyties asmenys, neturintys 20 metų.[76] Iš jų žymi dalis – tikriausiai trys ketvirčiai – buvo gimę Prancūzijoje.[77] Tikėtina, kad 9 dešimtmetį Prancūzijoje kasmet tapdavo pilnamečiais 6–8 tūkstančiai joje gimusių užsieniečių vyrų. Tai buvo asmenys, kurie pagal 1889 m. įstatymo sąlygas turėjo nuo šio laiko būti apibrėžiami kaip prancūzai, taigi turėjo atlikti karinę tarnybą.[78] Prijungiami prie 300 000 prancūzų vyrų, kurie kasmet tapdavo pilnamečiais, jie būtų padidinę pašauktinių sąrašą apytiksliai 2–2,5 procento.[79] Šis nereikšmingas prieaugis buvo niekingas palyginti su laimėjimu, kurį buvo galima pasiekti suvisuotinant prancūzų karinę tarnybą.

Karinės tarnybos suvisuotinimas jau buvo įstatymų leidybos darbotvarkėje. Kai *jus soli* išplėtimą pirma patvirtino Atstovų rūmai, jau buvo aišku, kad karinio šaukimo sistema bus reformuota visuotinumo linkme. Šiame kontekste nebuvo būtina transformuoti užsieniečius

į prancūzus, siekiant padidinti armiją. Karinio šaukimo reforma faktiškai iškėlė priešingą problemą; šaukiamųjų per daug. Netgi nors tarnybos laikas buvo sutrumpintas nuo penkerių iki trejų metų, biudžeto suvaržymai neleido visiems pašauktiniams tarnauti ištisus trejus metus: trečdaliui burtais buvo skirta tarnauti tik vienerius metus.[80]

Respublikonizmas ir vertimas prancūzais*

Bet nors pilietinė imigrantų inkorporacija XIX a. 9 dešimtmetį nebuvo *karinė* būtinybė, ją iš tikro imta apibrėžti kaip *politinę* būtinybę vykdomos karinio šaukimo sistemos reformos kontekste. *Jus soli* išplėtimas, įtraukiant antros kartos imigrantus, Atstovų rūmuose buvo įsivaizduojamas kaip atsakas į dvi problemas. Abi buvo apibrėžiamos labiau politiškai ir ideologiškai, o ne demografiškai ir kariškai. Pirmoji ir dominuojanti buvo „šokiruojančioji nelygybė", kuri leido ilgam įsikūrusiems imigrantams likti namie – ir darbo vietose, – kai prancūzai praleisdavo apie penkerius metus kareivinėse.[81] Ypač tai erzino dabar, kada karinė tarnyba teoriškai, nors dar ne faktiškai, tapo kiekvieno prancūzo pareiga. Nors detales dar reikėjo parengti, XIX a. 9 dešimtmečio viduryje buvo akivaizdu, kad naujasis karinio šaukimo įstatymas numatys trumpesnę ir visuotinesnę tarnybą. Šiame vis labiau visuotinės, nors dar ir netobulai visuotinės, prancūzų tarnybos kontekste antros kartos užsienio imigrantų laisvumas nuo karinės tarnybos,

* Autorius čia „Respublikonizmą" supranta tiesiog tik kaip ištikimybę respublikai (respublikinei santvarkai) Prancūzijoje, tad terminas visur rašomas didžiąja raide.

nors mažai kariškai reikšmingas, buvo skandalingas ideologiškai ir netoleruotinas politiškai.

XIX a. 9 dešimtmetį ideologiškai nuspalvinti debatai dėl karinio šaukimo sudarė debatų dėl pilietybės įstatymo užkulisius.[82] Karinio šaukimo įstatymo reformos kampaniją Respublikonų karštagalviai Atstovų rūmuose vedė su aistringu, nors kartais nepolitiniu, atsidavimu lygybei.[83] Kaip rašo Challeneris, „siekimas sutrumpinti karinę prievolę ir viltis užbaigti kontingento skaidymą, specialius mokytojų ir kunigų atleidimus, vienerių metų savanorių sistemą... buvo ne kas kita kaip pagrindinei lygybės temai pavaldžios išvados".[84] *Jus soli* išplėtimas buvo kita Respublikinio egalitarizmo pasekmė. Tad iš esmės nenuostabu, jog Respublikonų deputatai, nusistatę prieš kunigų, studentų, mokyklų mokytojų ir turtingųjų privilegijas, turėjo būti lygiai taip pat nusistatę prieš atleidimus, pagrįstus pilietybe – ypač kai užsienio pilietybė, kaip kad gimusių ir augusių Prancūzijoje asmenų atveju, atrodė netikra, teisinė fikcija, neparemta socialiniu faktu. Kaip atsakas į šią nepateisinamą privilegiją, šią „šokiruojančią nelygybę", žingsnis siekiant išplėsti *jus soli* buvo apibrėžiamas ir ginamas labiau politiškai ir ideologiškai, o ne demografiškai ar kariškai.

Kita, *jus soli* išplėtimą motyvuojanti, problema buvo pradinė „skirtingų tautų prancūzų tautos viduje" plėtotė.[85] Nors belgai XIX amžiuje sudarė didžiausią Prancūzijos imigrantų grupę, susirūpinta buvo dėl imigrantų italų, kurie buvo laikomi solidaresne – ir kultūriškai svetima – bendruomene.[86] Ronos deltos departamente, kur italai sudarė 12 procentų gyventojų, buvo pranešinėjama, kad italų „*chefs de colonie*" aktyviai kelia italų „tautos dvasią" ir vykdo izoliacijos politiką, naudodamiesi asociacijomis, žurnalais ir kt.[87] Tókios solidãrios

etninės bendruomenės, realios ar įsivaizduotos, tiesiogiai grėsė unitaristinėms prancūzų politinėms formulėms. Nuo Revoliucijos besitituluojanti *„nation une et indivisible"* buvo smarkiai netolerantiška tam, kas galėtų būti interpretuojama kaip „tauta tautos viduje". Šis unitaristinis požiūris, reiškiantis nepakantumą susidarančioms grupėms ir kartu jų narių kaip individų įtraukimą, buvo įkūnytos žymioje grafo de Clermont Tonnère Revoliucijos laikų formulėje: „reikia atsakyti viską žydams kaip tautai ir suteikti viską žydams kaip individams... Jie turi būti piliečiai kaip individai".[88] Atstovų rūmų požiūris į įsikūrusius imigrantus buvo panašus: geriau, kad jie taptų individualiais piliečiais negu kad liktų kolektyviniais užsieniečiais, svetima tauta prancūzų tautos viduje, ir šitaip keltų „tikrą pavojų".[89]

Solidarių užsieniečių bendruomenių keliamas pavojus buvo laikomas dar aštresniu Alžyre, kur tarp kolonistų prancūzai vos lenkė skaičiumi užsieniečius.[90] Alžyre, žymesniu mastu negu metropolinėje Prancūzijoje, užsieniečiai, daugiausia ispanai ir italai, linko gyventi „kompaktiškomis ir solidariomis grupėmis", „tikromis užsieniečių kolonijomis, nelabai pasiduodančiomis absorbavimui į prancūzų tautybę, nes glaudesnėmis".[91]

Taigi *jus soli* išplėtimas buvo Atstovų rūmų Respublikonų apibrėžtas kaip priemonė panaikinti ilgam įsikūrusių užsieniečių „odiozinę privilegiją" ir užkirsti kelią tautoms tautos viduje susidaryti. Bet netgi jei ši Respublikoniška problemų diagnozė buvo priimta, kas gi darė *jus soli* išplėtimą veiksmingu ir priimtinu sprendimu? Pagaliau įvairiai galėjo būti prieštaraujama pasiūlymui apibrėžti antros kartos imigrantus kaip prancūzus. Argi nebūtų buvę pavojinga tokius asmenis inkorporuoti į armiją – ypač tuomet, kai karinė tarnyba buvo verti-

nama specifiškai tautiškai, o ne valstybiškai – tokiu pasakymu kaip „tauta prie ginklų", o ne kaip ligtoliniu pasakymu „duoklė, kurią išieško negailestinga ir svetima valstybė"?[92]

Ir kaip formali teisinė transformacija galės išspręsti sociopolitinę tautos vidaus problemą? Ar formalus užsienio gyventojų „sutautinimacija" nepalies esminių socialinių realijų? Parkerio brūkštelėjimu galima paversti užsieniečius prancūzais, galima padaryti juos *pays légal* nariais – bet ar jie bus padaryti *pays réel* nariais? O gal jie liks *„français de papier"* – kaip natūralizuotus prancūzus ženklino *Action Française** tarpukario metais?[93]

Atstovų rūmų Respublikonai nepasidavė tokioms abejonėms ir nedvejodami vertė užsieniečius Prancūzijos kareiviais ir Prancūzijos piliečiais, nes buvo tvirtai įsitikinę asimiliacinėmis Prancūzijos galiomis. Tad A. Dubost'as, įstatymo projekto pranešėjas, kvietė išplėsti Prancūzijos pilietybę asmenims, kurie, „ilgai gyvendami tame krašte, kuriame gimė, įgijo jo papročius, įpročius ir charakterį; numanytina, kad jie yra natūraliai prisirišę prie šalies, kurioje gimė".[94] Maximas Lecomte'as rekomendavo „taikų, nešališką, būtiną daugelio gyventojų, prisirišusių prie savo gimtosios žemės, greitai visos tautos asimiliuotinų, aneksavimą".[95] Panašiai A. Naquet'as, iškilus radikalas Respublikonas Senate ir vienintelis jame *jus soli* šalininkas, pasisakė už procesą, kurio dėka „Prancūzijoje gimę, išmokę mūsų kalbą nuo gimimo, dažnai nekalbantys jokia kita kalba, išsimokslinę su mumis, išmokę mylėti Prancūziją, užsieniečiai... [taptų] prancūzais širdimi [*français par le coeur*]".[96]

* *Action Française* – kraštutinių nacionalistų organizacija Prancūzijoje, veikusi XX a. pirmoje pusėje.

Asimiliacionistinis motyvas Prancūzijoje yra senas dalykas. Bet prie XIX a. 9 dešimtmečio asimiliacionizmo prisidėjo naujas ir specifiškai Respublikinis tonas. Jau ne tik gyvenimas ir darbas Prancūzijoje turėjo asimiliacinės vertės reputaciją; ją turėjo ir dalyvavimas naujuose Respublikonizuotuose ir sutautintuose mokyklos ir armijos institutuose. Plačiai užsimotos Respublikinės reformos XIX a. 9 dešimtmečio pradžioje ir viduryje pavertė viešai remiamą pradinį švietimą visuotiniu ir privalomu.[97] Dešimtmečio pabaigoje *l'école obligatoire* buvo ne tik principas, o žymiu mastu ir realybė, laikanti užsieniečių, kaip ir prancūzų, vaikus savo asimiliacionistiniame glėbyje. Be to, pradinis švietimas dabar buvo pasaulietinis. Dažnai yra akcentuojamas negatyvus, labai antiklerikališkas Respublikos Švietimo reformų komponentas. Bet „laicizacija" turėjo ne vien negatyvų, bet ir pozityvų turinį. Ji nereiškė tiesioginio religijos mokymo šalinimo iš klasių, o religinių brolijų narių – iš mokytojų. Ji reiškė religinio mokymo pakeitimą pilietiniu klasėje, Dievo tarną – valstybės tarnu jos priešakyje. Dangaus Tėvo – žemiška tėvyne mokinių širdyse ir mintyse.[98] Jules Ferry pageidavo „įsteigti žmoniškumą be Dievo ir be Karaliaus" – bet ne be pakaitalo.[99] Pakaitalas buvo tauta. Tiksliau tai buvo „ta Tėvynės religija, ... tas tuo pat metu aistringas ir protingas kultas bei meilė, kuria mes norime pripildyti vaikui širdį ir mintis".[100]

Trumpiau kalbant, sekuliarus švietimas reiškė nacionalinį švietimą dviguba prasme. Pirma, švietimas turėjo nacionalinius administravimo rėmus. Nuo mokytojų parengimo pedagoginėse mokyklose iki vadovėlių, tokių kaip Lavisse'o istorijos ir pilietinio mokslo vadovų, mokymas buvo standartizuotas visoje nacionalinėje teritorijoje.[101] Antra, tauta buvo intelektualinių ir moralinių

mokyklų programų centre. Istorija ir geografija, kurios turėjo garbingą vietą Respublikos mokyklų programose, pavertė tautą pagrindine pažintine ir moraline kategorija per naujus vadovėlius, kurie teikė konkrečią, apčiuopiamą ir emociškai skambančią Prancūzijos sąvoką vietoj ankstesnės tolimos ir abstrakčios sąvokos ir kurie suteikė patriotinei pareigai orumo ir didingumo niuansų.[102] Tauta tapo pačia svarbiausia moralinių ir pilietinių idėjų diegimui, kuriuo taip pasižymėjo Respublikos mokyklos. Patriotizmas buvo kultivuojamas apgalvotai, energingai, ir – kaip parodys 1914 m. – sėkmingai. Asimiliacija, „pradėta *l'école obligatoire*, – kaip sakė vienas pilietybės įstatymo debatų dalyvis, – buvo tęsiama karinėje tarnyboje".[103] Mokykla ir armija viena kitą rėmė: mokykla diegė karines vertybes, o armija mokė kalbos, diegė raštingumą ir pilietiškumą.[104] Antros kartos imigrantai jau buvo pajungti asimiliaciniam mokyklos poveikiui; *jus soli* išplėtimas turėjo pajungti juos asimiliaciniam armijos poveikiui. „Institucionalizuota migracija ir bendras masažas", kuris buvo neatskiriamas nuo karinės tarnybos ir kuris prisidėjo prie prancūzų valstiečių asimiliacijos, dabar turėjo lygiai taip pat paveikti imigrantus.[105]

Pirmesnio imigrantų laisvumo nuo karinės tarnybos jau buvo nemėgstama ne tik kaip „odiozinės privilegijos", o ir bijoma kaip kliūties asimiliacijai. Laisvieji nuo karinės tarnybos užsieniečiai, kaip buvo teigiama, natūraliai „susijungs su kitais situacijos bendrais ir... išlaikys Prancūzijos tautos didingumui ir gerovei abejingą ar priešišką dvasią".[106] Kita vertus, antros kartos imigrantų apibrėžimas prancūzais „veiktų kaip savotiškas tirpiklis" solidariose užsieniečių bendruomenėse, kurių egzistavimo taip netoleravo Prancūzijos valstybė.[107]

Respublikinis pasitikėjimas *jus soli* rėmėsi Respublikiniu tikėjimu asimiliacija. Toks, susiliejęs su tradiciniu, difuziniu prancūzų tikėjimu asimiliacinėmis teritorijos ir jos institutų vertybėmis, buvo specifiškai Respublikinis tikėjimas asimiliacinėmis mokyklos ir armijos vertybėmis. Asimiliuoti reiškia paversti panašiu: ir mokykla, ir armija, kaip atnaujintieji Respublikos įsikūnijimai, pajungti „Prancūzijos sielos naujo grūdinimo misijai", buvo gerokai parengti kaip tik tam.[108] Mokykla ir armija galėjo asimiliuoti asmenis, seniai teisiškai prancūzus, pertvarkydamos jų mąstysenos ir jausenos įpročius, kad jie tiktų į platesniuosius tautos rėmus. Bet jos taip pat galėjo asimiliuoti užsieniečius ir naujai natūralizuotuosius. Užsieniečių ir prancūzų vaikai lygiai taip pat lankė mokyklą; o po 1889 m. karinė tarnyba turėjo būti privaloma ne tik senas šaknis turintiems prancūzams, o ir naujai apibrėžtiesiems prancūzams, reformuojant pilietybės įstatymą. Vidinė ir išorinė asimiliacija buvo sociologiškai tapati: mokykla ir armija, kurios galėjo paversti „valstiečius prancūzais", lygiai taip pat galėjo paversti prancūzais vietinius, čia gimusius užsieniečius.[109]

Jus soli išplėtimą skatino daugiau politiniai ir ideologiniai, o ne demografiniai ir kariniai rūpesčiai. Problema, kuriai buvo skirta pilietybės įstatymo reforma, buvo nusakoma kaip „šokiruojančioji nelygybė", dėl kurios ilgam įsikūrusieji užsieniečiai galėjo išvengti visuotinesne tampančios karinio šaukimo prievolės ir grėsmingos „skirtingų tautų Prancūzijos tautos viduje" plėtotės. Ir pilietinė ilgam įsikūrusių užsieniečių inkorporacija buvo aiškinama kaip priimtinas sprendimas, nes teisinę transformaciją, kaip buvo tikimasi, lydės socialinė transformacija: imigrantus galima teisiškai iš naujo apibrėžti kaip prancūzus, nes jie socialiai transformuo-

sis į prancūzus dėl asimiliuojančio privalomo mokymo ir visuotinės karinės tarnybos.

Senatas truputį netikėtai, jei turėsime omenyje jo ankstesnį pasiūlymą apkarpyti *jus soli*, lengvai sutiko su Atstovų rūmų pasiūlymu *jus soli* išplėsti. Sekdamas Atstovų rūmuose išplėtotais argumentais Senatas savo pranešimu įstatymo projekto klausimu pateisino *jus soli* kaip atsaką į „apgailėtiną piktnaudžiavimą, dėl kurio antros kartos imigrantai galėjo išvengti karinės tarnybos, nurodydami užsienio pilietybę".[110] Aišku, Senatas neturėjo tokio aistringo ideologinio atsidavimo lygybei, kuris įkvėpė Respublikonus Atstovų rūmuose. Debate dėl karinio šaukimo jis reikalavo proteguoti studentų ir seminaristų privilegijas; šiam reikalavimui Atstovų rūmų Respublikonai turėjo nusileisti.[111] Bet Senatas nebuvo suinteresuotas užsieniečių privilegijų protegavimu. Šiuo klausimu jis galėjo perimti moralizuojančią Atstovų rūmų retoriką. Tad Senato pranešimas kvietė panaikinti „akivaizdžią neteisybę", kuri leido laisviems nuo karinės tarnybos užsieniečiams kilti karjeros laiptais, kai jų beñdrai prancūzai leido trejus metus kareivinėse.

Vėl sekdamas Atstovų rūmų motyvacija, Senato pranešimas taip pat pateisino *jus soli* išplėtimą kaip priemonę sutrukdyti formuotis pavojingoms „užsieniečių, iš kurių daugelis galėtų būti pašaukti tarnauti priešo armijose, aglomeracijoms" ir kaip „vienintelę priemonę prancūziško elemento dominavimui užtikrinti" Alžyre.[112]

Kodėl Senatas neįtvirtino savo ankstesnio reikalavimo, kad pilietybė turi būti paremta kilme, o ne gimimo vieta? Iš dalies to priežastis yra pastovus etninio nacionalinės savivokos sluoksnio silpnumas. Šį silpnumą gražiai iliustruoja ką tik cituotas pastebėjimas. Jeigu „prancūziško elemento dominavimą" galima užtikrinti iš nau-

jo apibrėžiant ilgam įsikūrusius užsieniečius kaip prancūzus, „prancūziškas elementas" yra aiškiai suprantamas neetniniais terminais. Prancūziškumas yra įgyjamas, o ne paveldimas. Jis, aišku, įgyjamas šeimoje, taip pat kaip ir dirbtuvėje ar prekyvietėje, klasėje ar kareivinėse. Bet svarbiausia yra šeima kaip socializacijos veiksnys, o ne šeima kaip genetinis junginys.

Ankstesnis *jus sanguinis* pateisinimas tikriausiai atspindėjo pradinę savivokos etnizaciją XIX a. 8 ir 9 dešimtmečiuose. Bet *jus sanguinis* pirmumas, nors pirmąkart aiškiai suformuluotas XIX a. 9 dešimtmetį, liko ribotas ir dirbtinis. *Jus sanguinis* pirmumas buvo susijęs su besąlygiškos *jus soli* kritika, bet netrukdė išplėsti sąlygišką *jus soli* pagal Atstovų rūmų pasiūlymą. Senatas priešinosi pilietybės paskyrimui remiantis vieninteliu savavališku gimimo vietos faktu. Bet jis parodė norįs pripažinti pilietybės paskyrimą remiantis gimimo vietos ir gyvenimo teritorijoje pilnametystės amžiuje faktų junginiu. Nes šiedu faktai, imami drauge, leidžia numanyti trečią: Prancūzijoje gimęs ir pilnametystės amžiuje čia gyvenantis asmuo tikėtinai gyveno Prancūzijoje savo asmenybės formavimosi metais.[113] Toks asmuo, kaip teigė Senatas savo pranešime, turi būti „prisirišęs prie Prancūzijos tvirtais ryšiais; Prancūzija yra jo gimtoji šalis, jis čia užaugo ir nepažįsta jokios kitos šalies".[114] Užuot leidus tokiems asmenims toliau gyventi Prancūzijoje kaip *prétendus étrangers*, geriau būtų tokius asmenis, kurie tariasi esą užsieniečiai, absorbuoti į prancūzų tautybę, kuri yra tokia stipri ir tokia gyvybinga, ir absorbuoti tiek, kiek jų gimimo ir gyvenimo aplinkybės užtikrina viltį, kad jie taps atsidavusiais savo naujos šalies piliečiais".[115]

Frazė *prétendus étrangers*, kurią vartojo ankstesnieji Senato debatų dėl pilietybės dalyviai, daug ką pasako.[116]

Etniniai nacionalistai veikiausiai būtų pasirinkę *prétendus français*, o ne *prétendus étrangers*.

Tad Senatas pasitikėjo asimiliacinėmis Prancūzijos galiomis, nors šis pasitikėjimas buvo tradiciškesnis ir mažiau specifiškai respublikinis negu Atstovų rūmuose. Senato pradinį *jus sanguinis* pirmumą tikriausiai truputį paveikė pradinė ir ribota nacionalinės savivokos etnizacija. Bet etninis sluoksnis liko per daug silpnas sutrukdyti išplėsti *jus soli*, kas taip gerai sutiko su žymiai giliau įsišaknijusia asimiliacionistinio ir ekspansyvaus prancūzų tautiškumo samprata.

Prancūzijos pilietybės politikos tęstinumas

1889 m. įstatymai suteikė pastovų pavidalą Prancūzijos pilietybės paskyrimą lemiančioms taisyklėms. Vėlesniosios pilietybės įstatymo didesnės peržiūros – 1927, 1945 ir 1973 m. – modifikavo punktus, apimančius natūralizaciją, santuokos poveikį pilietybei ir pilietybės paskyrimą *jure sanguinis*[117], bet nelietė *jus soli* principo antros kartos imigrantams.

XIX a. 9 dešimtmetis tikrai nebuvo tipiškas dešimtmetis ir būtų beprotiškai rizikinga iš šio dešimtmečio debatų daryti plačias išvadas apie politinę ir kultūrinę Prancūzijos pilietybės reikšmę. Bet debatai apie imigrantų pilietybės statusą XIX a. 9 dešimtmetį buvo nepaprastai panašūs – bendraisiais bruožais ir būdingomis argumentų figūromis – į debatus Revoliucijos ir Napoleono laikais, taigi beveik šimtmečiu ankstesnius, ir dabarties debatus, šimtmečiu vėlesnius. Taigi Prancūzijoje yra labai įsitvirtinusi dominuojanti mąstysena ir kalbėsena apie pilietybę imigracijos atžvilgiu. Ši mąstysena ir kalbėsena,

kurių šaknys yra Revoliucijos laikotarpyje, kristalizavosi XIX a. 9 dešimtmetį. Aišku, jos neliko negincytinos. Apytiksliai XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, tarpukariu ir dar kartą pradedant XX a. 9 dešimtmečio viduriu, dominuojantį samprotavimą apie pilietybę ir imigraciją ėmė ginčyti priešingas samprotavimas. Betgi išskyrus trumpą atkarpą Viši režimo* metais, šis dominuojantis samprotavimas, o ne jo priešybė, įkvėpė pilietybės politiką. Galima pabrėžti tris šio dominuojančio pilietybės samprotavimo leitmotyvus.

Įtraukimo retorika. Per du šimtmečius Prancūzijos debatai dėl imigrantų pilietybės statuso vyko pilietybės atvirumo kryptimi.[118] Išskyrus kelias išimtis, visos debatų partijos paskelbė remiančios platų pilietybės apibrėžimą. Taip paskelbti buvo būtina, neatsižvelgiant į jokią esminę poziciją. Netgi pasiūlymų pilietybę apriboti autoriai siekė paneigti ar sumenkinti, o ne pabrėžti ribojamumą. XIX a. 9 dešimtmečio debatuose vienintelis asmuo, kuris atvirai pasisakė už apribojimą – ir tik jis vienas – buvo kolegų pertraukinėjamas ir pajuokiamas.

Ekspansyvi retorika yra vienas dalykas, o ekspansyvi politika – kitas. Bet jie nėra nesusiję. Bent jau, kaip matysime 7 skyriuje, įtraukimo retorika padidina politinius labiau suvaržytos pilietybės palaikymo ar įdiegimo kaštus. Įtraukimo retorika nėra bekūnė ar pasklida. Ji yra įgrįsta į išskirtinę nacionalinę savivoką, Prancūzijos didingumo jausmą, asimiliacines Prancūzijos teritorijos ir institucijų jėgas bei visuotinį prancūzų kalbos ir civilizacijos patrauklumą. Netgi neturėdama šiandien ankstesnio

* *Viši režimas* – kolaboracinis maršalo Petaino vyriausybės valdymas nacių neokupuotoje Prancūzijos dalyje 1940–1944 m. *Viši* – Prancūzijos miestas į pietus nuo Paryžiaus, kur rezidavo Petaino vyriausybė.

tvirtumo, ši sąvoka tebelieka pastebima, griežtai atskirta nuo Vokietijos nacionalinės savivokos įpročių. Tokia idėja, kad Šiaurės Afrikos imigrantai esą ar tampą prancūzais, išlieka kur kas patikimesnė ir natūralesnė negu kad idėja, jog turkų imigrantai esą ar tampą vokiečiais.

Etniškumo silpnumas. Etninio momento silpnumas ir koreliatyvus asimiliacionistinio momento stiprumas prancūzų savivokoje buvo ne kartą pabrėžiamas šioje knygoje. Abu jie yra plačiai dokumentuoti XIX a. 9 dešimtmečio debatuose. Apibūdinti ilgam įsikūrusius užsieniečius kaip „tuos, kurie tvirtina esą užsieniečiai", kaip „asmenis, kuriuos kiekvienas turėtų laikyti prancūzais", kaip „prancūzus širdimi" ar kaip „tikrai prancūziškus elementus" bei siūlyti iš naujo apibrėžti užsieniečius kaip piliečius siekiant „užtikrinti prancūziško elemento dominavimą" reiškia apibrėžti prancūziškumą labiau socialiai ir politiškai, o ne etniškai, labiau kaip socialinio tapsmo, o ne tikrosios būties dalyką.[119]

Tikėjimas asimiliacija XIX a. 9 dešimtmetį turėjo specifišką respublikinį atspalvį, kuris atspindėjo respublikinį pasitikėjimą visuotiniu švietimu ir visuotine karine tarnyba. Bet respublikinis asimiliacionizmas buvo tradicinio prancūzų pasitikėjimo asimiliacija variantas bei priedėlis. Šis tradicinis asimiliacionizmas įkvėpė pradinį pilietybės įstatymo kūrimą Revoliucijos ir Napoleono laikmečiais; jis įkvėpė *jus soli* išplėtimą trečios kartos imigrantams 1851 m.; įkvėpė liberalų 1927 m. natūralizacijos įstatymą; ir jis įkvėpė pagrindines pokario pilietybės įstatymo reformas 1945 ir 1973 m. Žinoma, buvo ir nepritariančiųjų balsų. Jie susikristalizavo į rišlios formos nuomonę Dreyfuso bylos metu ir sulaukė savo valandos Viši režimo, kuris denatūralizavo daugelį neseniai natūralizuotų piliečių, metais.[120] Tokie balsai, pabrėžiantys etninį

prancūzų tautiškumo aspektą ir daugelio užsienio gyventojų neasimiliuojamumą, vėl pasigirdo XX a. 9 dešimtmetį. Bet netgi iš dalies simpatizavusi šiems balsams vyriausybė nepajėgė pradėti nelabai griežtos pilietybės įstatymo suvaržymų reformos 1986–1987 m.

Nacionalizmo dviprasmybės. Etniškumo silpnumas nėra tas pats kas nacionalizmo ar ksenofobijos silpnumas. Tiek nacionalizmas, tiek ksenofobija Prancūzijoje klestėjo; tiek tas, tiek tas iš tikro klestėjo XIX a. 9 dešimtmetį. Bet prancūzų nacionalizmas ir ksenofobija buvo ypatingo dvilypio pobūdžio, sukėlė du skirtingus požiūrius į imigrantus – vieną asimiliacionistinį, kitą ekskliuzionistinį.

XIX a. 9 dešimtmetį, kaip ir Revoliucijos laikotarpiu, dominavo asimiliacionistinis požiūris. Nacionalizmas ir ksenofobija ne tik kad nesipriešino negriežtam pilietybės apibrėžimui, o ir parūpino galingus jausmus ir argumentus už negriežtą apibrėžimą. Patriotiškai apšmeižti „kosmopolitai" – „plaukiojančią tautybę" turintys asmenys, kurie „tvirtina nepriklausą jokiai šaliai ir niekur nevykdo švenčiausios iš pareigų", – turi būti išbraukti iš Prancūzijos gyvenimo fiksuojant jų, kaip prancūzų, pilietybę.[121] Nacionalinės vienybės stiprinimas po 1870 m. pralaimėjimo – pagrindinis XIX a. 9 dešimtmečio nacionalizmo dėmesio objektas – reikalavo ne tik „masių sutautinimo"[122] per mokyklą ir armiją, bet ir solidarių užsieniečių bendruomenių išardymo. Šie projektai puikiai derinosi. Pastarasis galėjo būti įgyvendintas pirmiau, įtraukiant antros kartos imigrantus į visuotinio pradinio švietimo ir visuotinės karinės tarnybos sferą. O pernelyg didelės privilegijos, kuriomis naudojosi ilgam įsikūrę užsieniečiai[123] – pagrindinis XIX a. 9 dešimtmečio ksenofobijos dėmesio objektas, – galėjo būti peržiūrėtos, iš

naujo apibrėžiant užsieniečius kaip prancūzus. Tad Prancūzijos pilietybės įstatymo negriežtumas yra karštosios nacionalizmo stadijos palikimas.

Tuo pat metu plėtojosi naujasis dešiniųjų nacionalizmas, kuris apibrėžė save priešiškai respublikinės ir vis dar dominuojančios asimiliacionistinio nacionalizmo dvasios atžvilgiu. Labiau simpatizuojantis Vidurio Europos tautos, kaip bendros kilmės individų bendruomenės, sampratai, naujasis nacionalizmas ir jį sekanti ksenofobija – Barrès, Maurras, Viši ir šiandieninis Le Peno nacionalizmas – brandino daugiau ekskliuzionistinę, o ne asimiliacionistinę pilietybės politiką. Iš čia ir *Action Française* natūralizacijos sukurtų *„français de papier"* kritika; iš čia Viši denatūralizacija; ir iš čia Le Peno pasiūlymas ištrinti iš Prancūzijos pilietybės įstatymo bet kokį *jus soli* pėdsaką.[124]

Prancūzų nacionalizmas ir ksenofobija turėjo du veidus – vieną asimiliacionistinį, kitą ekskliuzionistinį. Tiek asimiliacija, tiek išskyrimas yra esmingi tautinei valstybei kaip ribotai ir santykiškai homogeniškai politinei ir kultūrinei erdvei. Tačiau tam tikros nacionalizmo ir ksenofobijos įgytos formos bei santykiškas jų asimiliacionistinių ir ekskliuzionistinių aspektų stiprumas labai įvairavo tarp tautinių valstybių – Prancūzija pasižymėjo savo asimiliacionistiniu nacionalizmu. Kaip tik šis stiprumas, aišku, buvo išgautas kaip atsakymas į ekskliuzionistinį „kontranacionalizmą".[125] Šiandien šis kontranacionalizmas yra vėl stiprus, nors elito pasitikėjimas asimiliacijos galimybe ir teisėtumu yra ne toks stiprus kaip kad XIX a. 9 dešimtmetį. Tačiau Prancūzijoje tebevyrauja atviresnis ir labiau nukreiptas į asimiliaciją, palyginti su Vokietija, tautiškumo supratimas. Dėl to pilietinė imigrantų inkorporacija, automatiškai veikiant *jus soli,* Prancūzijoje tęsiasi, o Vokietijoje tebėra grynos *jus sanguinis* sistema.

6. PILIETIJA KAIP BENDROS KILMĖS INDIVIDŲ BENDRUOMENĖ

Pilietybės sutautinimas Wilhelmo epochos Vokietijoje

Vokietijos pilietybės įstatymas, nors labai palankus etnokultūriniams vokiečiams, yra labai ribojantis nevokiečių imigrantų atžvilgiu. Natūralizacijos taisyklės yra griežtos, o natūralizacijos koeficientai yra labai maži. Tačiau daug reikšmingesnė už natūralizacijos politiką ir kursą, aiškinant ilgalaikį nevokiečių imigrantų pilietinį nušalinimą, yra Vokietijos grynosios *jus sanguinis* sistema. Prancūzijos pilietybės įstatymas automatiškai transformuoja daugelį antros ir trečios kartos imigrantų į piliečius, o Vokietijos pilietybės įstatymas yra paremtas išimtinai kilme ir leidžia imigrantams ir jų palikuoniams likti neapibrėžtam laikui už piliečių bendruomenės ribų.

1913 m. susikristalizavo neįprastai griežtas ir nuoseklus Vokietijos pilietijos kaip bendros kilmės individų bendruomenės apibrėžimas. Naujasis įstatymas reiškė atvirumą emigrantų atžvilgiu ir uždarumą imigrantų atžvilgiu. Viena vertus, jis leido užsienyje gyvenantiems vokiečiams – *Auslandsdeutsche* – išlaikyti savo pilietybę neapibrėžtą laiką ir perduoti savo palikuonims, o štai anksčiau, išgyvenus užsienyje dešimt metų, pilietybė būdavo prarandama. Kita vertus, vyriausybė ir Reichstago dauguma pabrėžtinai atmetė kaip nepriimtiną *jus soli* įsibrovimą keletą pataisų, kurios būtų suteikusios teisę natūralizuotis Vokietijoje gimusiems ir augusiems asmenims. Naujasis įstatymas pabrėžė Vokietijos pilietybės sutautinimą ir

netgi etnizavimą. Kai XIX a. pabaigos prancūzų nacionalizmas, valstybiškai orientuotas ir drąsiai asimiliacionistinis užsieniečių atžvilgiu, leido, netgi reikalavo, transformuoti imigrantus į piliečius, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vokiečių nacionalizmas, etnokultūriškai orientuotas ir „disimiliacionistinis" imigrantų iš Rytų atžvilgiu, reikalavo jų pilietinio išskyrimo.

Emigracija ir pilietybės politika: vokiškumo išlaikymas užsienyje

Iki 1913 m. Vokietijos pilietybės įstatymas buvo vidujai nenuoseklus.[1] Jis balansavo tarp dviejų modelių – senesnio pilietijos kaip teritorinės bendruomenės modelio ir naujesnio pilietijos kaip bendros kilmės individų bendruomenės modelio; pirmasis buvo absoliutinės teritorinės valstybės vaisius, o antrasis – atsirandančios tautinės valstybės vaisius. Pilietybės įgijimą lėmusios taisyklės nesutapo su jos išlaikymą ir praradimą lėmusiomis taisyklėmis. Įgijimo atžvilgiu pilietija buvo apibrėžiama kaip bendros kilmės individų bendruomenė, o išlaikymo ir praradimo atžvilgiu pilietija buvo apibrėžiama kaip teritorinė bendruomenė. Pilietybei įgyti jau nebepakakdavo ilgesnio gyvenimo teritorijoje.[2] Tačiau dėl ilgesnio nebuvimo teritorijoje vis dar pilietybė būdavo prarandama (jeigu nebūdavo žengiamas specialus žingsnis užsiregistravimu konsulate).

Palengvindamas pilietybės išlaikymą *Auslandsdeutsche*, 1913 m. įstatymas atskyrė pilietybę nuo gyvenimo teritorijoje ir nuosekliau apibrėžė pilietiją kaip bendros kilmės individų bendruomenę. Pagal naująjį įstatymą, gyvenimas užsienyje – kad ir kiek užtrukęs – pilietybei ne-

turėjo jokios reikšmės. Teoriškai šeima galėjo gyventi užsienyje neribotą laiką; kiekvienai naujai kartai būdavo priskiriama Vokietijos pilietybė nuo gimimo *jure sanguinis;* ji išlikdavo nepriklausomai nuo užtrukusio gyvenimo užsienyje ir pereidavo palikuonims. Praktiškai tai nebuvo taip lengva, kadangi naujasis įstatymas, atskyręs pilietybę nuo gyvenimo teritorijoje, įvedė du naujus pagrindus pilietybės praradimui: tapimą kitos valstybės piliečiu ir karinės prievolės nevykdymą. Bet šie nauji potvarkiai turėjo reikšmingų išimčių ir išlygų: natūralizacija užsienyje ne visada atimdavo Vokietijos pilietybę ir įvairios priemonės palengvino *Auslandsdeutsche* vykdyti karinę prievolę.[3] Be to, 1913 m. įstatymas palengvino ne tik Vokietijos pilietybę išlaikyti, bet ir atgauti ankstesniems piliečiams ir jų palikuonims, netgi seniai įsikūrusiems nuolatiniam gyvenimui užsienyje.[4] Tai taip pat suteikė didesnį svorį kilmei teritorijos sąskaita, kaip esminiam pilietybės principui.

Pilietinio *Auslandsdeutsche* įtraukimo reikalavimas turėjo ryškų nacionalistinį niuansą. Ryškėjo dvi nacionalistinės mąstysenos ir jausenos srovės: siauras, nuoseklus etnokultūrinis nacionalizmas ir platus nacionalinis pasididžiavimas, kuriame buvo sumišę valstybiniai ir etnokultūriniai motyvai. Nors reikalavimas peržiūrėti pilietybės įstatymą kilo iš pirmosios srovės, jo išgauta plati parama atspindėjo antrąją. XIX a. paskutinį dešimtmetį automatiškas pilietybės praradimas po dešimties metų gyvenimo užsienyje buvo aršiai kritikuojamas. Šiai kritikai vadovavo pangermanistų sąjunga, pasišventusi „vokiečių *Volkstum* išsaugojimui".[5] Savo pirmajame susirinkime 1894 m. ši sąjunga pasiūlė palengvinti išlaikyti pilietybę užsienyje gyvenantiems vokiečiams ir pasunkinti natūralizaciją užsieniečiams.[6] Tų metų gruodžio mė-

nesį Ernstas Hasse, pangermanistų sąjungos prezidentas ir nacionalliberalų deputatas, pristatė Reichstage rezoliuciją su šiuo dvigubu tikslu.[7] Nuosekli etnonacionalinė pažiūra sudarė abiejų tikslų pagrindą.[8] Hasse'i ir pangermanistams imigracija buvo nebūtina, atsižvelgiant į spartų Vokietijos gyventojų gausėjimą ir nesiliaujančią emigraciją.[9] Dar svarbiau tai, kad ji buvo kenksminga, nes „*Sprachenfremde und Rassenfremde*"[10] tarp imigrantų, ypač lenkai ir žydai, pasunkino jau ir taip sudėtingą užduotį kurti etnokultūriškai homogenišką tautą. Nors moderniomis sąlygomis tam tikras kiekis imigrantų ir buvo neišvengiamas, nebuvo jokio reikalo teikti migrantams pilietybę. *Volksfremde* – svetimi *Volk* ir jos etninei kultūrai – paprastai neturėtų būti natūralizuojami. Imperija galėjo remtis labiau pageidaujamų potencialių imigrantų ir piliečių fondu, sudarytu iš nusivylusių emigrantų bei jų palikuonių bei iš esančių apsuptyje ir pajungtų didėjančiam asimiliaciniam spaudimui etninių vokiečių bendruomenių Pabaltijyje ir Vengrijoje. Šie etniniai vokiečiai, tik jie vieni, privalėjo turėti teisę į natūralizaciją. Emigrantų sugrįžimas buvo lengvinamas, ir užsienyje gyvenantys Vokietijos piliečiai privalėjo turėti galimybę išlaikyti savo pilietybę neribotą laiką ir perduoti palikuonims, netgi po užsienio pilietybės gavimo; o Vokietijos pilietybę praradę emigrantai privalėjo turėti galimybę ją atgauti. Ribojant nevokiečių natūralizaciją, lengvinant etninių vokiečių imigrantų natūralizaciją ir leidžiant vokiečių emigrantams išlaikyti (ar atgauti) pilietybę užsienyje būtų prisidedama prie tikslo remti etnokultūriškai homogenišką imperiją. Hasse'i leidimas *Auslandsdeutsche* išlaikyti savo pilietybę neribotą laiką buvo tik viena – ir ne pati svarbiausioji – dalis jo bendresnio plano paversti Vokietiją tikra tautine valstybe.[11]

Hasse's ataka prieš automatišką pilietybės praradimą ilgesnio gyvenimo užsienyje atveju buvo plačiai palaikyta. Tokios kritikos griebėsi ir kitos nacionalistinės organizacijos[12] bei parėmė visos partijos Reichstage. Ištisas antplūdis mokslinių straipsnių ir teisės disertacijų reikalavo reformos.[13] *Status quo* nebegynė niekas. Tiktai vyriausybė iš pradžių dvejojo, bet 1901 m. jau iš principo buvo apsisprendusi, kad pakeitimas reikalingas.[14] Reformos populiarumas atspindėjo jos patrauklumą dėl aiškaus nacionalizmo. Tik keletas smulkių dešiniojo sparno partijų palaikė Hasse's nuoseklų etnokultūrinį požiūrį ir programą.[15] Nacionalizmas, įkvepiantis plačią paramą pilietiniam *Auslandsdeutsche* įtraukimui, nebuvo intelektualų nacionalizmas, nuosekliai reiškiamas ir parengtas kaip kad Hasse's; tai veikiau buvo pasklidų galvojimo ir jautimo apie Reichą, *Deutschtum* ir *Auslandsdeutsche* įpročių rinkinys. Ir jis nebuvo nuosekliai etnokultūrinis; jis neaiškiai svyravo tarp valstybiškumo ir etnokultūriškumo, o *Auslandsdeutsche* statusas buvo vienąkart suprantamas kaip susijęs su Reichu, o kitąkart suprantamas kaip susijęs su *Deutschtum* kaip visuma – kartais netgi tame pačiame pasisakyme.[16]

Valstybinis požiūris pabrėžė glaudų *Auslandsdeutsche* ryšį su Reichu. Senosios pilietybės praradimą gyvenant užsienyje lemiantys skirsniai, kaip buvo teigiama, neatitinka laikmečio.[17] Ankstesni emigrantai išvyko neketindami sugrįžti; jie nutraukė savo ryšius su Reichu ar leido jiems atrofuotis. Be to, Reichas negalėjo globoti tų emigrantų, kurie galbūt būtų pageidavę išlaikyti savo pilietybę.[18] Bet reikalai pasikeitė. Patobulėjęs transportas ir komunikacija bei išsiplėtojusi užsienyje gyvybinga spauda vokiečių kalba leido *Auslandsdeutsche* palaikyti ryšius su tėvyne. Ir ne taip kaip ankstesnieji emigran-

tai, neseni emigrantai išvyko užjūrin, „ne ekonomiškai ir politiškai atsiskirti nuo tėvynės", bet daugeliu atveju „ekonomiškai ir politiškai darbuotis tėvynės labui".[19] Išsirutuliojo stipri *Reichsnational* sąmonė: „*Civis Germanus sum*" – anksčiau tuščia frazė – dabar tapo „išdidžiu narystės didelėje ir galingoje valstybėje prisipažinimu".[20] Ir ta valstybė dabar turėjo priemonių – konsulatų tinklą ir stiprų laivyną – veiksmingai globoti savo piliečius užsienyje. Ryšys tarp *Auslandsdeutsche* ir Reicho galiausiai būtų užtikrintas pilietybės išlaikymą padarant priklausomą nuo karinės prievolės atlikimo, o ne nuo savanoriško pilietybės įgijimo.

Etnokultūrinis požiūris pabrėžė „vokiškumo išlaikymą užsienyje" (*Erhaltung des Deutschtums im Ausland*). Ne tik ultradešiniosios nacionalistų partijos, o ir nacionalliberalai, Centro partija ir netgi vyriausybė šaukėsi to, kaip pagrindinės per pilietybės įstatymo reformą įgyvendintinos vertybės.[21] *Deutschtum* (vokiškumas) buvo etnokultūrinė, o ne teisinė kategorija. Ji buvo kartu daugiau ir mažiau išplėstinė, negu kad teisinė *Reichsdeutsche* (Reicho piliečiai) kategorija, apimanti milijonus *Volksdeutsche* (etniniai vokiečiai) už Reicho ribų, bet neapimanti *Reichsdeutsche*, kurie nebuvo etniniai vokiečiai, ypač lenkų. Šitaip su reforma siekta išlaikyti ir sustiprinti *Deutschtum* užsienyje, padarant Vokietijos pilietybę plačiau prieinama *Auslandsdeutsche*.

Tačiau kuriems *Auslandsdeutsche* pilietybė turėjo būti padaryta prieinamesnė? Valstybinis argumentas lietė esamus ir būsimus emigrantus, kuriems reikėtų leisti išlaikyti savo pilietybę (tariant, kad jie atliko karinę prievolę ir neįgijo jokios kitos pilietybės) ar atgauti pilietybę, jeigu jie ją prarado pagal esamą įstatymą, išgyvenę užsienyje dešimt metų. Etnokultūrinis argumentas lietė

platesnę grupę asmenų, į kuriuos buvo nukreiptas įstatymas, – ankstesnių piliečių bet kurios kartos palikuonis.[22] Tokie palikuonys buvo tinkami natūralizacijai netgi jei tebegyveno užsienyje, netgi jei buvo palikuonys tik iš motinos pusės[23] ir netgi jei turėjo užsienio pilietybę. Tokiems asmenims, tiesa, nebuvo suteikta besąlygiška natūralizacijos teisė[24], ir vyriausybė pabrėžė, kad prašymai natūralizuotis pagal šį skirsnį, gauti iš tų asmenų, kurie turi užsienio pilietybę, bus atidžiai nagrinėjami.[25]

Bet, neskaitant valstybės išlygų dėl dvigubos pilietybės, buvo aišku, kad federacinė vyriausybė, individualios valstybės ir visos politinės partijos sutarė dėl etnokultūrinių vokiečių natūralizacijos pageidaujamumo.

Tad žymus pilietybės išplėtimas *Auslandsdeutsche* turėjo dvi puses. Viena vertus, jis būtų sustiprinęs *Deutschtum* užsienyje, susiedamas ją glaudžiau su Reichu ir pavesdamas jo globai. Kita vertus, jis būtų glaudžiau siejęs Reichą su *Deutschtum*; būtų daręs Vokietijos imperiją vokiškesnę. Tik Hasse ir smulkios ultranacionalistinės partijos nuosekliai ir aiškiai sekė antrąja mąstymo linija, bet ji buvo numanoma taip pat ir vyriausybės bei nacionalliberalų pozicijoje.[26] Vokietija „yra suinteresuota atgalinės migracijos į mūsų tėvynę intensyvinimu“, – teigė von Richthofenas, – ir tokiu būdu pilietybės atgavimo lengvinimu *Auslandsdeutsche*; bet, kaip demografiškai galinga šalis, ji „visai nesuinteresuota“ „visiškų užsieniečių“ *(Vollausländer)* imigracija.[27]

Tačiau, nepaisant Vokietijos demografinio galingumo, „visiškų užsieniečių“ imigracija labai suintensyvėjo. Nuo 1890 iki 1910 m. Vokietijos teritorijoje gyvenančių užsieniečių patrigubėjo – nuo 430 000 iki 1 260 000.[28] XX a. pradžioje vienintelė iš Europos valstybių Vokietija turė-

jo taip daug emigrantų (apie tris su puse milijono) ir daug imigrantų gyventojų.[29] Wilhelmo epochos pilietybės reformą reikia suprasti šiame dvilypiame kontekste. Naujasis įstatymas padarė pilietybę prieinamesnę emigrantams, nuolatinai įsikūrusiems užsienyje[30], ir labiau atitvėrė ją nuo imigrantų, nuolatinai įsikūrusių Reiche. Tradicinis skirtumas tarp vokiečių tautos ir valstybės, *Volk* ir *Staat*, dabar buvo nusakytas pilietybės įstatymo lygiu. Pilietijos apibrėžimas buvo sutautintas – artimiau susietas su etnokultūriniais tautos rėmais ir atplėštas nuo teritorinių valstybės rėmų. Pilietija buvo apibrėžta genealoginėmis, o ne teritorinėmis koordinatėmis, paveldėjimu, o ne gyvenimu teritorijoje. Tad naujojo atvirumo emigrantams kupina reikšmė gali matytis tik atsitvėrimo nuo imigrantų kontekste.

Imigracija ir pilietybės politika: vokiškumo išlaikymas namie

Atskirdama pilietybę nuo gyvenimo teritorijoje, Wilhelmo epochos reforma dviem būdais nuosekliau apibrėžė pilietybę kaip bendros kilmės individų bendruomenę. Pirma, kaip jau matėme, ji padarė pilietybę prieinamesnę emigrantams ir jų palikuonims. Antra, ir tai svarbiausia, ji paneigė teisę į pilietybę gimusiems ir augusiems Vokietijoje asmenims. Tai nesukėlė įstatymo pakeitimo.[31] Tačiau dėl imigrantų gyventojų gausumo bei gausėjimo ir dėl reikalavimų natūralizacija, ypač Vokietijoje gimusiems ir augusiems asmenims, sprendimas išlaikyti grynąją *jus sanguinis* suteikė tam teisiniam principui naują reikšmę, transformuodamas jį iš savaime suprantamo fakto į įsisąmonintą normatyvinę tradiciją.

Jus soli ir *jus sanguinis*, griežtai kalbant, yra principai, lemiantys vienpusišką valstybės pilietybės paskyrimą ar priskyrimą, o ne individo savanorišką pilietybės įgijimą per natūralizaciją. Šia griežta prasme *jus soli* 1913 m. nebuvo atmesta: ji netgi nebuvo ginčyta. Nuo XIX a. pradžios pilietybės teikimas individualiose vokiečių valstybėse Šiaurės Vokietijos konfederacijoje ir Vokietijos imperijoje buvo paremtas išimtinai *jus sanguinis*.[32] Gryna *jus sanguinis* buvo gerai nusistovėjusi teisinė tradicija. Šios tradicijos stiprumo matas yra tai, kad niekas nesiūlė į ją kištis 1912–1913 m. Ilgalaikiai ir energingi debatai vyko dėl kitų pilietybės įstatymo aspektų, bet ne dėl jos teikimo taisyklių. Netgi besiskelbusieji *jus soli* gynėjais nesiūlė *skirti* Vokietijos pilietybės Vokietijoje gimusiems asmenims; vietoj to jie siūlė suteikti tokiems asmenims teisę į natūralizaciją. Skirtumas yra reikšmingas. Pilietybės paskyrimas *jure soli* – ne tik besąlygiška *jus soli*, kuri dominavo Amerikoje, o ir sąlygiška *jus soli*, priimta Prancūzijoje ir visur kitur *jus sanguinis* papildymui – vokiškoje aplinkoje buvo neįmanomas nė pagalvoti. Nacionalizmo amžiuje automatiškas imigrantų transformavimas į piliečius veikiant *jus soli* numato pasitikėjimą asimiliacinėmis valstybės galiomis – pasitikėjimą, kuris buvo būdingas Prancūzijai XIX a. 9 dešimtmetį, tačiau ne Wilhelmo epochos Vokietijai.

Netgi pilietybės paskyrimas *jure soli* trečios kartos imigrantams – Vokietijoje gimusiems asmenims, kurių tėvai taip pat buvo gimę Vokietijoje – nebuvo svarstomas. Kad pilietija iš pagrindų buvo bendros kilmės individų bendruomenė, teisiškai suformuota paskiriant pilietybę Vokietijos piliečių vaikams, buvo nediskutuotina. Kontrastas su prancūzų debatais XIX a. 9 dešimtmetį yra aštrus. Prancūzijoje jie ne tik pasibaigė priėmus sąlygišką *jus soli*, automatiškai transformuojančią daugelį antros kartos

imigrantų į piliečius, bet Prancūzijos parlamento diskusijose netgi buvo svarstoma radikalesnė galimybė priimti besąlygišką *jus soli* ir paskirti Prancūzijos pilietybę automatiškai kiekvienam asmeniui, gimusiam teritorijoje (kaip siūlė Napoleonas debatuose dėl Civilinio kodekso). Nė viena iš alternatyvų nebuvo net įsivaizduojama Vokietijoje, nepaisant besikaupiančių imigrantų. Tad pirmasis pabrėžtinas punktas yra tai, kad diskurso erdvė Vokietijoje buvo labiau apribota negu Prancūzijoje; pilietybės paskyrimas *jure soli* dunksojo už galimumo horizonto.

Pilietybės paskyrimas *jure soli* nebuvo netgi svarstomas, vis dėlto buvo energingai ginčijamas *jus soli* principas tiek įstatymų leidimo komitete, kuris peržiūrėjo ir perdirbo pradinį vyriausybės pasiūlymą, tiek Reichstago salėje. Debatus sukėlė serija socialdemokratų pasiūlymų liberalizuoti natūralizaciją, paverčiant ją tik teisine problema tam tikriems asmenims, ypač tiems, kurie gimė ir augo Vokietijoje. Taigi vienas pasiūlymas būtų davęs teisę natūralizuotis asmenims, gimusiems Vokietijoje ir čia be ilgų pertraukų gyvenusiems iki pilnametystės; kitas – Vokietijoje gimusiems bei augusiems ir norintiems tarnauti armijoje asmenims; trečias – Vokietijoje gimusiems čia gyvenančio užsieniečio tėvo ir (iš pradžių) vokietės motinos vaikams.[33] Visais šiais pasiūlymais buvo siekiama pagrįsti natūralizacijos teisę gimimu ir gyvenimu teritorijoje. Tokių siūlytojų oponentai nusitvėrė už šio teritorinio aspekto ir apkaltino pasiūlymus kaip *jus soli* reiškėjus. Socialdemokratai neneigė norį įvesti tam tikrų *jus soli* elementų į Vokietijos pilietybės įstatymą – kaip natūralizacijos, ne kitokio paskyrimo, principą. Galiausiai, kaip teigė jie, beveik visų kitų didžiųjų valstybių įstatymai turi *jus soli* elementų.[34] Žymūs teisės mokslininkai, kaip pastebėjo jie, pasisakė už *jus soli* elementų

įvedimą papildydami išimtinai *jus sanguinis* paremtą pilietybės teikimo sistemą. Vokietijoje gimę ir augę asmenys iš esmės buvo faktiškai vokiečiai ir turi turėti teisę tapti vokiečiais pagal įstatymą.[35] Šią socialdemokratų argumentų liniją palaikė progresyvistai, lenkai ir tam tikru mastu Centro partija.

Tačiau Vyriausybė socialdemokratų pasiūlymus aršiai atmetė, ir Reichstago dauguma šiam atmetimui pritarė.[36] *Jus soli* niuanso pakako pašalinti pasiūlymams iš rimtų svarstymų. Tai yra akivaizdu iš keleto atvejų, kada vienintelė ar sprendžiamoji pasiūlytos pataisos kritika buvo ta, kad tai įves *jus soli*.[37] Jokiu pavidalu, kad ir koks jis būtų kuklus, *jus soli* buvo nepriimtina. Jos įvedimas, pasak vieno vyriausybės atstovo, „prieštarautų visoms mūsų pažiūroms".[38] Galiausiai valstybių vyriausybės, pirmiausia Prūsijos, grasino atšaukti paramą visai deklaracijai, jei tik kuris nors iš socialdemokratų pasiūlymų būtų priimtas.[39] Kaip paaiškinti šį gilų, nuoseklų priešiškumą?

Atmesdamos socialdemokratų pasiūlymus suteikti natūralizacijos teisę tam tikroms imigrantų grupėms, valstybės pasilaikė savo veiksmų laisvę, tarp jų svarbiausią laisvę – ištremti imigrantus, kurie būtų laikomi „keliančiais rūpesčių" (*lästig*). Tai buvo laisvė, kuri ypač Prūsijoje buvo plačiai panaudota. Bet *jus soli* atmetimo negalima aiškinti vien tik tokiais grynai praktiniais ir valstybiniais sumetimais. Absoliučiame *jus soli* atmetime ir atkakliame *jus sanguinis* pabrėžime buvo svarbus simbolinis ar ideologinis elementas. Pavyzdžiui, pradinis vyriausybės pasiūlymas detalizavo, kad gimimas, tėvui esant vokiečiui (ar neteisėtas gimimas, motinai esant vokietei) suteikia pilietybę, „netgi jei gimstama užsienyje". Pasiūlymui išmesti cituotą frazę kaip atliekamą vy-

riausybė nusileido kaip nekeičiančiai teisinės nuostatos reikšmės. Tačiau „atrodo pageidautina išlaikyti ją tekste tam, kad nedviprasmiškai nespecialistui būtų išsakytas kaip tik šis aukščiausias principas: kad pilietybė yra įgyjama per kilmę, nepaisant gimimo vietos".[40]

Pasvarstykime kitą pavyzdį. Pradiniame pasiūlyme nebuvo jokio skirsnio, reguliuojančio nežinomų tėvų vaikų, kurie randami pamesti teritorijoje, pilietybės statusą. Daugelio Europos valstybių pilietybės įstatymuose tokie skirsniai buvo, ir buvo plačiai sutariama, kad Vokietijos pilietybės įstatyme toks turėtų būti. Komisijoje buvo siūloma, kad toks vaikas „būtų laikomas piliečiu tos valstybės, kurios teritorijoje būtų rastas".[41] Tačiau dėl nuorodos į teritoriją toks formulavimas susidūrė su įtarimu dėl *jus soli*. Valstybė pareiškė dėl jo „rimtai susilaikanti", nes jis „reikštų *jus soli* prasiveržimą, nustumiant *jus sanguinis*, kurios buvo išimtinai ir nuosekliai laikytasi pradiniame pasiūlyme".[42] Galiausiai buvo surasta alternatyvi formuluotė, kuri, nekeisdama teisinės skirsnio galios, nusakė *jus sanguinis* principą: valstybės teritorijoje rastas vaikas turės būti laikomas „tos valstybės piliečio vaiku".[43] Pilietybės įrodymas, imant pastarąjį pavyzdį, yra labai sunkus vien tik *jus sanguinis* paremtose sistemose. Kadangi asmens pilietybės statusas priklauso nuo jo tėvų pilietybės statuso, o jų pilietybės statusas – nuo jų tėvų pilietybės statuso ir t. t., tai piliečiai, ketindami įrodyti savo pilietybę, susiduria su būtinybe be galo kastis į praeitį.[44] Matydami šį sunkumą, socialdemokratai siūlė, kad Vokietijoje gimęs ir iki pilnametystės čia gyvenęs asmuo sąlygiškai, laikinai būtų laikomas vokiečiu, kol nėra kitokių duomenų, jeigu tik jo tėvas taip pat gyveno Vokietijoje nuo gimimo. Šis pasiūlymas nebūtų pakeitęs pilietybės pagrindų, o tik būtų

pakeitęs pilietybės įrodymo pobūdį. Gimimas ir gyvenimas teritorijoje per dvi viena po kitos einančias kartas nebūtų, pasak šio pasiūlymo, suteikęs pilietybės; bet būtų įtvirtinęs prielaidą, kad tam tikras asmuo yra pilietis *jure sanguinis*. Nors ir pritardama dėl reikalo esmės, vyriausybė vis dėlto pasiūlymą atmetė, remdamasi tuo, kad jis prilygstąs „*jus soli* įvedimui po formalia įrodymo pobūdžio pakeitimo priedanga".[45]

Vyriausybės opozicija *jus soli* buvo daug didesnė negu kad būtų reikėję grynai valstybiniu požiūriu. Opozicija nukrypo į patį principą, o ne į jo atskirų ir ribotų formų įvedimo į pilietybės įstatymą pasekmes. *Jus soli* buvo iš esmės ginčytina. Ne be pagrindo danų mažumõs Šiaurės Šlezvige atstovas skundėsi Reichstagui: „Aš tiesiog nesuprantu šios perdėtos *jus soli* baimės *(Ängstlichkeit)*".[46] Išlieka klausimas: kaip paaiškinti šią gilią ir nuoseklią opoziciją?

Nacionalvalstybinė ir etnonacionalinė jus soli opozicija

Norint suprasti pilietybės įstatymo variacijas, būtina apsvarstyti politinę ir kultūrinę *jus soli* ir *jus sanguinis* reikšmę ir teisinį šių principų veikimą. *Jus soli* apibrėžia pilietiją kaip teritorinę bendruomenę, *jus sanguinis* – kaip bendros kilmės individų bendruomenę. *Jus soli* ir klasikinių imigracijos šalių savivoka, su jos gimimo ir augimo teritorijoje asimiliacionistinio poveikio pabrėžimu, yra artimos. Artima yra ir *jus sanguinis* kontinentinei Europos tautinių valstybių savivokai. Tačiau pastarasis artumas yra kompleksiškas, besiskiriantis nuo nacionalvalstybinės ir etnonacionalinės savivokos būdų. „Nacionalvalstybine" savivoka aš laikau tokią, kurioje tauta yra įsitvirtinusi neatskiriamai nuo institucinių ir teritorinių

valstybės rėmų. Kita vertus, etnonacionalinė savivoka yra tokia, kai tauta suvokiama kaip etninė ar etnokultūrinė bendruomenė, nepriklausomai nuo institucinių ir teritorinių valstybės rėmų.

Nacionalvalstybiniu požiūriu, koks jis dominavo Revoliucinėje ir porevoliucinėje Prancūzijoje ir XIX a. pradžios Prūsijoje, *jus sanguinis* yra priimtinesnė už *jus soli*, nes kilmė sukuria solidesnę bendruomenę negu „atsitiktinis" gimimo vietos faktas. Kilmė glaudžiau susieja individą su valstybės likimu; ir ryšių tarp valstybės ir piliečio tvirtumas yra pagrindinis rūpestis tautinės valstybės amžiuje, ypač istoriniu „nacijos prie ginklų" momentu. Tautinė valstybė iš savo piliečių reikalauja daugiau negu jos dinastinė-absoliutinė pirmtakė, tad ji yra ne tokia abejinga pilietijos sudėčiai.

Etnonacionaliniu požiūriu artimumas tarp *jus sanguinis* ir nacionalinės savivokos yra didesnis ir tiesiogiškesnis. *Jus sanguinis* sukuria kilmės bendruomenę; ir etnonacionaliniu supratimu tauta yra kilmės bendruomenė. Etnonacionaliniu požiūriu *jus sanguinis* išlaiko, o *jus soli* gali paneigti tautos tapatumą ir esmę.

Pasirinktą artimumą su *jus sanguinis* atitinka „neartimumas" su *jus soli*. Bet tai aštriai besiskiriančiais pavidalais galioja nacionalvalstybiniame ir etnonacionaliniame savivokos būduose. Nacionalvalstybiniu požiūriu nėra nieko iš esmės ginčytina narystės grindime teritoriniu įsišaknijimu. Vien tik gimimo vieta, vis mobilesniu tampančiame amžiuje, gali tikrai būti atsitiktinis faktas ir skurdus patvarių ryšių rodiklis. Bet to paties negalima pasakyti apie gimimo vietą ryšium su kitais prieraišumo rodikliais, tokiais kaip ilgalaikis gyvenimas teritorijoje, tėvų įsikūrimas nuolatiniam gyvenimui ar tėvų gimimo vieta. Nacionalvalstybiniai priekaištai *besąlygiškai*

jus soli, trumpiau tariant, neapima *sąlygiškos jus soli*. Tad jie neapima to *jus soli* tipo, kuris buvo įsitvirtinęs Prancūzijoje. Tačiau etnonacionaliniu požiūriu sąlygiška ir besąlygiška *jus soli* yra lygiai tiek pat ginčytinos. Abi jos grindžia pilietybę buvimu teritorijoje, o ne naryste *ethnos*. Nacionalvalstybiniu požiūriu yra sprendžiama apie prisirišimo tvirtumą; tad sąlygiška *jus soli* yra priimtina, netgi jei besąlygiška *jus soli* yra nepriimtina. Etnonacionaliniu požiūriu svarbi yra prisirišimo *rūšis*: *jus soli* – tiek sąlygiška, tiek besąlygiška – yra atmetama, nes grindžia pilietybę teritorija, o ne kilme.

Prancūzijoje XX a. pradžios debatai dėl pilietybės įstatymo ryšium su Civilinio kodekso rengimu išreiškė nacionalvalstybinį argumentą už *jus sanguinis* ir atitinkamą nacionalvalstybinę besąlygiškos *jus soli* kritiką. Ir XIX a. 9 dešimtmetį, nepaisant silpno etninio niuanso debatuose, vėl įsigalėjo nacionalvalstybinis požiūris – požiūris, kuris XIX a. 9 dešimtmečio politinėmis aplinkybėmis ne tik leido, o ir reikalavo transformuoti antros kartos užsieniečius į prancūzus veikiant sąlygiškai *jus soli*.

Nacionalvalstybinis požiūris taip pat įsigalėjo atskirose Vokietijos valstybėse XIX a. pradžioje ir viduryje. Visi šiose valstybėse priimti pilietybės įstatymai rėmėsi *jus sanguinis*, tačiau ši atspindėjo nacionalvalstybinius interesus.[47] Tas pats pasakytina ir apskritai apie Šiaurės Vokietijos konfederacijos pilietybę, kuri buvo įkurta 1870 m.[48] Šis įstatymas buvo kodifikacijos, o ne konstrukcijos vaisius. Jis buvo suprojektuotas taip, kad įkūnytų, kiek įmanoma, atskirose Vokietijos valstybėse egzistavusių pilietybės įstatymų nuostatas. Kadangi visos šios valstybės skirdavo pilietybę vien tik kilmės pagrindu, gryna *jus sanguinis* buvo įtvirtinta Šiaurės Vokietijos konfederacijoje – o metais vėliau ir Vokietijos im-

perijoje – kadangi ji jau buvo įtvirtinta atskirose Vokietijos valstybėse. Nebuvo ginčijamasi, ar pagrindinis *jus sanguinis* principas turėtų būti papildytas *jus soli* elementais. Kad klausimas netgi neiškilo, nenuostabu. 1871 m. Vokietijoje buvo tik apie 200 000 užsieniečių iš visų 40 milijonų gyventojų, ir nebuvo pagrindo laukti didesnės imigracijos ateityje.[49] Vokietija tada buvo didelės emigracijos bangos viršūnė: nuo 1864 iki 1873 m. daugiau kaip milijonas vokiečių išvyko vien tik į užjūrį.[50] Demografinė šalies galia – XIX a. 8 dešimtmetį gimimai pralenkė mirimus apie puse milijono per metus – pašalino imigracijos poreikį. Laukiama buvo didelės vidaus migracijos, ir judėjimo laisvė Vokietijos viduje buvo smarkiai ginčijamas klausimas. Bet didelės imigracijos į Reichą iš svetur laukiama nebuvo. Nebuvo reikalo svarstyti, ar reikia *jus soli* elementais papildyti pagrindinį *jus sanguinis* principą. Taigi 1870 m. gryna *jus sanguinis* turėjo kitą reikšmę negu 1913 m.; ji atspindėjo ne tiek priešiškumą, kiek abejingumą *jus soli. Jus soli* klausimas tiesiog neiškilo. Gryna *jus sanguinis* buvo priimta, kokia buvus, neįžvelgus alternatyvos.

1913 m. demografinė situacija įspūdingai pasikeitė. Vokietija išliko demografiškai galinga, bet užjūrio emigracija, paskutinįsyk labai pasireiškusi 1880–1893 m., staiga sumažėjo, o imigracija labai padidėjo. Paskutiniuosius penkerius amžiaus metus migracijos balansas buvo teigiamas – pirmą kartą buvo daugiau imigrantų negu emigrantų.[51]

1910 m. Reiche buvo milijonas su ketvirčiu užsieniečių.[52] Daugiau kaip 200 000 iš jų buvo gimę Reiche ir, matyt, gyveno čia didesniąją savo gyvenimo dalį.[53] Atsiradus šiai lemiamai antros kartos imigrantų grupei, bet kokių *jus soli* elementų nebuvimas tapo teisiškai ir poli-

tiškai problemiškas. Žymiausi teisininkai pastebėjo anomaliją ir rekomendavo padėtį keisti.[54] Ir socialdemokratai, remiami kitų partijų, siūlė suteikti natūralizacijos teisę Vokietijoje gimusiems ir augusiems asmenims. Tačiau, kaip matėme, netgi kukliausi pasiūlymai įvesti *jus soli* elementų susidūrė su aršiu vyriausybės ir konservatyvių nacionalistų pasipriešinimu. Siekiant nusakyti šio pasipriešinimo gilumą ir nuoseklumą, reikia atsižvelgti į reikšmingą etnonacionalinį veiksnį imperinės Vokietijos politikoje.

Etnonacionalinį *jus soli* atmetimą aiškiausiai ir tiesiogiškiausiai išreiškė konservatorių deputatas Giese: „Mes esam laimingi, kad *jus sanguinis* principo grynąja forma buvo ištisai laikomasi įstatyme, ir kad todėl... kilmė ir kraujas yra lemiami pilietybei įgyti. Ši nuostata puikiai tarnauja išlaikyti ir apginti etnonacionaliniam *[völkisch]* Reicho pobūdžiui ir vokiškai esmei. Todėl mes atmetame visas pataisas, kuriomis siekiama įvesti *jus soli* bet kuria forma."[55] Nei vyriausybė, nei Reichstago dauguma šiam nuosekliam etnonacionaliniam požiūriui nepritarė. Tačiau subtilesniu pavidalu etnonacionaliniai sumetimai tikrai lemtingai paveikė vyriausybės požiūrį į *jus soli*.

Etnonacionalinis aspektas

Kaip *kleindeutsch*[56], bet jokiu būdu ne *reindeutsch* (grynai vokiška) valstybė, Bismarcko imperija buvo dvigubai netobula etnonacionaliniu požiūriu.[57] Ji nušalino dešimt milijonų Austrijos-Vengrijos vokiečių ir įtraukė žymias nevokiečių tautines mažumas: prancūzus Elzase-Lotaringijoje, danus Šiaurės Šlezvige ir svarbiausia – pustrečio milijono lenkų Prūsijos rytuose. Imperija tad padalijo etnonacionalinius rūpesčius ir veiksmus. Etnonacionalinė

politika galėjo būti orientuota į etninius vokiečius už Reicho ribų; arba ji galėjo būti orientuota į tautines mažumas Reiche. Imperinėje Vokietijoje[58] klestėjo abi atmainos ir abi prisidėjo prie pilietybės įstatymo perdarymo, pirmoji paveikdama emigrantų, o antroji imigrantų pilietybės statusą.

Etnopolitinis interesas *Volksdeutsche* už Reicho ribų įgavo įvairias formas, nuo grynai kultūrinių pastangų išlaikyti ir palaikyti vokiečių mokyklas, kalbą ir kultūrą užsienyje iki reikalavimų valstybei užtarti užsienyje apsuptuosius vokiečius, ypač Pabaltijyje ir Vengrijoje, ir, kraštutiniu atveju, iki atnaujintų *grossdeutsch* reikalavimų priimti iš Bismarcko naujasėdijos pašalintus vokiečius į Reichą. Grynai kultūriniai veiksmai – pavyzdžiui, Vokietijos mokyklų asociacijų veikla[59] – susilaukė plačios moralinės, bet menkos materialinės paramos. Ir jie nepalietė fundamentalių imperinės Vokietijos politikos klausimų. *Grossdeutsch* projektas, kita vertus, tikrai kėlė fundamentalius klausimus; jis ginčijo imperijos teisę save įteisinti kaip tautinę valstybę.[60] Tačiau *grossdeutsch* projektas, nepaisant jo atgimimo paskutiniais XIX a. metais, liko užribyje.[61] Bismarckas uždavė toną, karštai atmesdamas ne tik tolesnį teritorinį plėtimąsi Europoje, o ir visus reikalavimus dėl valstybės kišimosi užtariant *Volksdeutsche* užsienyje; jo įpėdiniai laikėsi tos pačios politikos. Tik Habsburgų imperijos žlugimas iškėlė fundamentalų klausimą apie tautos ir valstybės tarpusavio atitikimą.

Tiek grynai kultūrinę paramą etniniams vokiečiams už Reicho ribų, tiek reikalavimą valstybei kištis juos užtariant įkvėpė etnonacionalinės bendruomenės abejingumas formalios pilietybės skirtybėms ir tautiškumas, kuris peržengė ir, *grossdeutsch* projekto atveju, ginčijo vals-

tybines sienas. Šis etnokultūrinis tautiškumo supratimas nebuvo vienintelis ir juo labiau – dominuojantis imperinėje Vokietijoje. Pagrindinėje tarptautinės politikos srityje nacionalizmą ir nacionalinę sąmonę formavo teritorija, institutai ir valstybės pilietija, ir ta sąmonė buvo orientuojama į šiuos dalykus, o ne tiesiausiai į etnokultūrinės tautos kategoriją.[62]

Tačiau naujasis valstybiškai orientuotas nacionalizmas senojo etnokultūrinio tautiškumo supratimo nepakeitė. O sugyveno jiedu nelengvai. Tai atspindi tokių terminų kaip „tautinis" ir „vokiečių" dviprasmiškumas imperinėje Vokietijoje, kur kartais jie nurodydavo valstybę ir jos pilietiją, o kartais vien tik etnokultūrinius vokiečius. Toks tai buvo mišinys nacionalvalstybinių ir etnonacionalinių prielaidų, kurios sudarė pagrindą plačiai paramai pilietybę paversti prieinamesne *Auslandsdeutsche* ir jų palikuonims.

Etnopolitinę paramą *Volksgenossen* (etnokultūriniai „bičiuliai") už Reicho ribų papildė etnopolitinis rūpinimasis *Volksfremde* (etnokultūriniai užsieniečiai) Reicho viduje. Su ta parama buvo siekiama išlaikyti vokiškumą užsienyje, o tuo rūpinimusi – išlaikyti vokiškumą namie, palaikant ar stiprinant imperijos vokiškumą, germanizuojant jos etnines pasienio žemes, ypač Rytų Prūsijoje.[63] Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik*[64], aišku, įkvėpė tiek nacionalvalstybiniai, tiek etnonacionaliniai interesai. Iš tikro pats Reicho egzistavimas *kleindeutsch*, o ne *reindeutsch* pavidalu rodė nacionalvalstybinio principo triumfą prieš etnonacionalinį. Kaip pastebėjo patys lenkai, nuosekliai taikomas „tautybės principas", pagal kurį valstybės sienos turėtų atspindėti etnokultūrines ribas, būtų sutrukdęs inkorporuoti į Reichą Prūsijos lenkiškas apylinkes. Lenkai kaltino vokiečius nenuoseklumu. Vo-

kiečiai, remdamiesi tautybės principu pateisinti etnokultūrinių vokiečių inkorporavimui Elzase-Lotaringijoje, kartu jo nepaisė Prūsijos rytuose. Į šį etnonacionalinį protestą prieš inkorporaciją į naują Vokietijos Reichą Bismarckas atsakė klasikiniu valstybiškumu: lenkai „nepriklauso jokiai kitai valstybei ir jokiai kitai tautai negu kad Prūsija, kuriai priklausau aš pats".[65]

Theodoras Schiederis įrodinėjo, kad Prūsijos asimiliacionistinė kalbos politika dešimtmečiais po imperijos įkūrimo išreiškė nacionalvalstybinę politinę filosofiją, pasak kurios unitarinė ir homogeninė tauta yra apgalvotas ir dirbtinis valstybės kūrinys, o ne kažkas anksčiau už valstybę ir kažkas nuo jos nepriklausomo.[66] Schiederis, nors jo analizė subtili ir aiški, nepakankamai pabrėžė tai, kad neįmanoma po Vokietijos suvienijimo laikytis nuoseklaus nacionalvalstybinio požiūrio ir praktikos Prūsijos rytuose. Netgi prieš suvienijimą Prūsijos *Polenpolitik* nebuvo – ir negalėjo būti – patikimai asimiliacionistinė pagal Prancūzijos valstybės manierą periferinių regioninių kultūrų ir imigrantų atžvilgiu. Lenkijos padalijimai XVIII a. pabaigoje užkrovė Prūsijos valstybei nuožmiai nepriklausomybiškai mąstančią bajoriją, kuri energingai protestavo prieš žingsnius į visišką administracinį inkorporavimą į Prūsijos valstybę ir į pradinę asimiliacionistinę kalbos politiką.[67] Vis dėlto buvo galima traktuoti lenkus kaip prūsus (nors ir kaip ypač nepaklusnius administracinei centralizacijai prūsus). Bet po suvienijimo buvo neįmanoma traktuoti lenkus kaip vokiečius ar tampančius vokiečiais. Lenkų buvo tiesiog per daug ir jie buvo per daug konsoliduoti ir vis labiau iššaukiančiai nacionalistiški.[68]

Dėl to Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik* buvo įkvėpta nacionalvalstybinių ir etnonacionalinių prielaidų mišinio.

Pirmosios prielaidos buvo asimiliacionistinės, o antrosios – iš esmės „disimiliacionistinės". Po XIX a. 9 dešimtmečio vidurio, išskyrus pertrauką 10 dešimtmečio pradžioje kancleriaujant Capriviui, pastarosios tapo svarbesnės, ypač iškilus nesutaikomesniam vokiečių nacionalizmui ir liaudiškam lenkų kontranacionalizmui. Vis labiau mąstymo įpročiuose, politinėje retorikoje, teisiniuose tekstuose ir administracinėje praktikoje lenkai buvo atskiriami nuo kitų Reicho piliečių. Žodžiai „tautinis" ir „vokiečių" buvo vis rečiau vartojami imlesne nacionalvalstybine reikšme ir vis dažniau diskriminacine etnonacionaline reikšme. *Reichspolen* – lenkiškai kalbantys Reicho piliečiai – buvo apibūdinami kaip lenkai arba atsargesne vieša formuluote – kaip mūsų „lenkų bendrapiliečiai"; tikrai ne kaip vokiečiai ar Vokietijos piliečiai *tout court*; jie buvo įvardyti kaip *Reichsfeinde* (Reicho priešai); jie buvo teisiškai ir administraciškai traktuojami kaip antrarūšiai piliečiai.[69]

Prūsijos–Vokietijos Polenpolitik *vingiai*

Sunku atskirti etnonacionalinį interesą nuo nacionalvalstybinio intereso Prūsijos ir Vokietijos *Polenpolitik*[70]. Bet galima įžvelgti akcento kitimą einant nuo valstybinio intereso užtikrinti politinę lenkų ištikimybę Prūsijos (o vėliau Vokietijos) valstybei prie nacionalistinio intereso germanizuoti *Reichspolen* ir pagaliau prie etnodemografinio intereso germanizuoti rytines Reicho teritorijas per kolonizaciją.[71] Netgi Bismarcko laikais matyti reikšmingi šio akcento pasikeitimo pėdsakai. Bismarcko atokumas nuo etnonacionalinio požiūrio yra gerai žinomas.[72] Bet jis nebuvo lygiai nutolęs nuo mano išskirtų dviejų etnonacionalinių interesų rūšių. Tautinėms vokiečių aspiracijoms už Reicho ribų Bismarckas buvo abe-

jingas; reikalavimams kištis juos užtariant ar Austrijos vokiečių inkorporavimui į Reichą jis buvo priešiškas.[73] Šį priešiškumą lėmė tiek užsienio, tiek vidaus politikos sumetimai. Viena vertus, Bismarckas norėjo užtikrinti tarptautinę bendruomenę, kad Reichas esąs „pasisotinęs" ir nesuinteresuotas tolesniais teritoriniais įgijimais; kita vertus, jis norėjo išlaikyti Šiaurės Vokietijos – protestantų Prūsijos – dominavimą imperijoje ir buvo ryžtingas opozicionierius atliekamiems *grossdeutsch* reikalavimams inkorporuoti Austrijos vokiečius katalikus.[74]

Tačiau vidinei etnonacionalinei kompozicijai Reicho viduje ir ypač Prūsijos rytuose Bismarckas jokiu būdu nebuvo abejingas. *Kulturkampf* turėjo esmingai antilenkišką aspektą. Paties Bismarcko aiškinimu, būtent „greita lenkų tautybės plėtotė vokiečių sąskaita Poznanėje ir Vakarų Prūsijoje" privertusi jį pradėti *Kulturkampf*.[75] Istorikai šį aiškinimą atmetė, vietoj jo pabrėždami Bismarcko norą izoliuoti katalikišką Prancūziją, sustiprinant ryšius su antiklerikaline Italija ir ortodoksine Rusija; arba jo manipuliacinę vidinės koalicijos kūrimo „negatyvios integracijos" būdu strategiją, paremtą Katalikų centro partijos (o vėliau socialdemokratų) žymėjimu *Reichsfeinde*[76]; ar (kaip kontekstą) bendraeuropinį konfliktą tarp karingo liberalizmo, susijungusio su sekuliaria valstybe, ir tarp Bažnyčios, kuri buvo neseniai pasmerkusi liberalizmą savo „Syllabus" sąraše* ir teigė popiežiaus neklaidingumą. Tačiau kad ir kas būtų sukėlęs *Kulturkampf*, nėra abejonių, kad Prūsijos rytuose jis įgavo kampanijos prieš lenkų tautybę, kaip ir prieš Katalikų bažnyčią ir Centro partiją, formą.[77]

Prūsijos mokyklų priežiūros įstatymas 1872 m., kuris visų mokyklų priežiūrą pavedė valstybės remiamiems

* *„Syllabus"* – Katalikų bažnyčios smerkiamų reiškinių sąrašas, kurį paskelbė popiežius Pijus IX 1864 m.

mokyklų inspektoriams, buvo tiesiogiai nukreiptas prieš lenkų dvasininkiją, kurios dominuojančią įtaką Poznanės, Vakarų Prūsijos dalių ir Silezijos mokyklose Bismarckas kaltino dėl šių regionų „polonizacijos". Ši priemonė buvo paremta nacionalvalstybiniais, o ne etnonacionaliniais interesais. Skirtingai nuo savo nacionalliberalių sąjungininkų, Bismarckas nelaikė germanizacijos esmingai būtina ar trokštama. Jis siekė susilpninti lenkų nacionalizmą, kurį jis laikė grėsme Reichui, o ne nuslopinti lenkų tautybę. Norint susilpninti lenkų nacionalizmą, Bismarcko požiūriu, buvo būtina atakuoti jo tradicinius socialinius skleidėjus: dvasininkiją ir bajoriją. Tačiau kitos *Kulturkampf* laikotarpio priemonės siekė daug plačiau prieš lenkų tautybę negu tik tai. 1872 m. Bismarckas pasiūlė ištremti visus nepiliečius lenkus iš Prūsijos. Šis pasiūlymas, nors tuo metu ir neįgyvendintas, artino būsimuosius masinius trėmimus XIX a. 9 dešimtmetį.[78] 1872 ir 1873 m. vokiečių kalba buvo padaryta privaloma mokant visų dalykų pradinėse mokyklose bei privaloma mokant visų dalykų, išskyrus religiją, Poznanėje. Lenkakalbiai mokytojai buvo perkelti iš rytinių į kitas Prūsijos dalis. Ir 1876 m. vokiečių kalba buvo padaryta vienintele viešojo gyvenimo kalba.[79]

Tam tikru mastu šios priemonės taip pat galėjo būti pateisintos nacionalvalstybiškai. Reikalavimas, kad vokiečių kalba būtų priemonė mokyti pradinėse mokyklose, Bismarckui buvo būdas užtikrinti vokiečių kalbos mokėjimą ir atitinkamai – viešas diskusijas vokiečių kalba, nes tai, jo nuomone, ugdytų ištikimybę Prūsijos valstybei ir Vokietijos Reichui.[80]

Ir vokiečių kalbos pavertimas vienintele oficialia kalba *(Staatssprache)*, kaip buvo teigiama, nereiškia noro pažaboti lenkų kalbą kaip liaudies kalbą *(Volkssprache)*.[81]

Tačiau šiurkštus, priverstinis naujo mokyklų ir viešosios kalbos įstatymų leidimo pobūdis reiškė griežtą ankstesnės Prūsijos politikos atsisakymą. Netgi Oswaldas Hauseris, pabrėždamas Bismarcko politikos lenkų atžvilgiu valstybinę orientaciją, pripažįsta, kad kalbos įstatymų leidimas „atvedė Prūsijos vyriausybę prie pavojingiausios ribos tarp energingų gynimosi priemonių nuo pavojaus valstybei politikos ir tarp tautinio nepakantumo, nukreipto į homogenišką tautinę valstybę".[82]

Čia santykiškas nacionalvalstybinių ir etnonacionalinių motyvų ir leitmotyvų svoris Bismarcko *Polenpolitik* yra mažiau svarbus negu kad pagrindinės Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik* orientacijos pasikeitimas laikotarpiu nuo Lenkijos padalijimų XVIII a. pabaigoje iki XX a. pradžios. Pokytis subrendo prieš Vokietijos suvienijimą.[83] Iki 1848 m. ir žymiu mastu iki 1866 m. pagrindinis tikslas buvo paversti lenkus ištikimais Prūsijos pavaldiniais. Priemonės šiam tikslui pasiekti plačiai įvairavo: nuo švelnaus nerūpestingumo iki skvarbaus biurokratinio centralizmo ir nuo lenkų kalbos bei kultūros palaikymo iki pastangų ugdyti vokiečių kalbą ir kultūrą, pastarąją palaikant ramiu įsitikinimu vokiečių kultūriniu pranašumu. Bet, netgi virsdama labiausiai asimiliacionistine, ši politika siekė suprūsinimo, o ne germanizacijos. Tai, ką Hagenas rašė apie XVIII a. pabaigą, tiko ir XIX a. viduriui, nes „nacionalinis klausimas yra iš esmės patriotizmo klausimas; svarbi yra ne kalba, sekuliari estetinė ar literatūrinė kultūra, religija, o ištikimybė ir atsidavimas valstybei".[84]

Ištikimybė Prūsijos valstybei buvo vienas dalykas, o ištikimybė Vokietijos tautinei valstybei – visai kitas dalykas. Kaip paaiškėjo po 1848 m., netgi pirmosios ištikimybės nebuvo ko tikėtis iš nepriklausomybiškai mąstan-

čios lenkų bajorijos ir dvasininkijos.[85] O kita ištikimybė buvo žymiai problemiškesnė. Steigiamajame Šiaurės Vokietijos Reichstage 1867 m. lenkų deputatai pasipriešino inkorporavimui į Vokietijos tautinę valstybę: „Ką bendra, dėl Dievo, mes galime turėti su tautiškumu pagrįsta federacija, kuri egzistuoja tam, kad atstovautų bendriems vokiečių interesams, juos gintų, kultivuotų ir plėtotų?" Ir vėl Vokietijos Reichstage 1871 m.: „Mes norime likti Prūsijos valdžioje, bet mes nenorime būti inkorporuoti į Vokietijos Reichą".[86]

Bismarckas tebetikėjo, kad eiliniai lenkai – valstiečiai ir kylanti vidurinioji klasė – galėtų tapti ištikimais Reicho piliečiais, jeigu tik būtų atskirti nuo lenkiškai nacionalistinės bajorijos ir dvasininkijos propagandos.[87] Iš čia ir specialus antiklerikalinių priemonių griežtumas lenkų apylinkėse; iš čia aukščiau minėtoji kalbos politika; ir iš čia Bismarcko parama 1886 m. „Naujakurių įstatymui", kuris skyrė valstybės fondus išpirkti lenkų dvarams ir apgyvendinti juose vokiečių kolonistams.[88]

Naujakurių įstatymas buvo priemonė dviprasmiška. Ji galėjo būti pateisinta kaip ginklas prieš lenkų bajoriją arba galėjo būti laikoma ginklu prieš visą lenkų tautybę. Bismarckui ji tikriausiai turėjo reikšmę pirmąją, bet nacionalliberalams ir kitiems įstatymo projektą palaikiusiems nacionalistams ji aiškiai turėjo antrąją.[89] Naujakurių įstatymas pradėjo naują *Polenpolitik* fazę. Joje į pirmą vietą iškilo etnodemografiniai interesai. Tai vyko, vis plačiau pripažįstant asimiliacijos pastangų žlugimą.[90] Šis žlugimas buvo dvilypis. Kad Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik* padaryti lenkus ištikimais Vokietijos piliečiais žlugo, parodė masių paremto lenkų nacionalizmo raida.[91] Tai, kad ji nepadarė lenkų vokiškai kalbančiais piliečiais, matyti iš surašymo duomenų, nes užregistruota lenkiškai kal-

bančiųjų sankaupa Prūsijos rytuose.[92] Neįstengusi iškovoti lenkų politinės ištikimybės ir asimiliuoti jų į vokiečių kultūrą, vyriausybė dabar siekė rytiniuose pasienio rajonuose tiesiog pakeisti lenkus vokiečiais, kad šie rajonai daugiau nelenkėtų. Neįstengusi germanizuoti tautą, ji dabar siekė germanizuoti žemę, supilti „gyvą pylimą prieš slavų tvaną".[93]

Netgi iki vidinės kolonizacijos programos inauguracijos nauja etnodemografinė Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik* moduliacija buvo akivaizdi iš masinių trėmimų 1885 m.[94] Bismarckas daugiausia rūpinosi nacionalistų agitatoriais tarp imigrantų. Bet jį ir jo ministrus etnodemografiniai interesai privertė imtis masinio nepiliečių lenkų ir žydų trėmimo nesirenkant, neatsižvelgiant į politinę veiklą.[95] Kaip Bismarckas ir Prūsijos kultūros ministras Gossleris rašė administraciniame laiške vidaus reikalų ministrui Puttkameriui, reikalaudami visuotinio trėmimo, „netgi tos [lenkų] masės, kurių nepaliečia politinė agitacija, kliudo mūsų valstybės organizmui, polonizuodamos pasienio provincijas, kur mūsų valstybinis uždavinys *[staatliche Aufgabe]* yra juos germanizuoti". Beatodairiškai, be to, gindamas trėmimus Prūsijos *Landtage*, Bismarckas pasisakė daug tiesiau: „Mes norime nusikratyti užsienio lenkų, nes mes turime pakankamai savų".[96]

Vidinės kolonizacijos programa, inauguruota metais vėliau, turėjo galioti iki karo pradžios ir baigtis daugiau kaip 20 000 valstiečių – su šeimomis iš viso apie 120 000 vokiečių – perkeldinimu, tačiau ji savo tikslų nepasiekė.[97] Pirma, lenkų bendruomenės kredito ir „išdalijimo" asociacijų kontraorganizacijos įgalino lenkus įveikti vokiečius jų pačių dvarų dalijimo ir valstiečių kolonizacijos žaidime. Antra, galinga vidinė imigracijos srovė tebetraukė labiau vokiečius, o ne lenkus iš agrarinių ry-

tinių į pramoninius vakarinius Vokietijos rajonus. Dėl akivaizdžios nesėkmės padėti pagrindus „kovai dėl žemės" iškilo reikalavimas imtis priemonių šiurkštesnių.[98] 1904 m. įstatymas reikalavo visų vietinių administracijų sutikimo dėl visų „naujų naujakurių". Jis rėksmingai diskriminavo lenkus pagal formalų vyriausybės 1898 m. paliepimą, pavertusį vokiškumo plėtojimą *[Förderung des Deutschtums]* administracijos darbuotojų pareiga.[99] Diskriminacinis įstatymų leidimas aukščiausią tašką pasiekė su 1908 m. ekspropriacijos įstatymu, kuris leido ekspropriaciją kaip priemonę „stiprinti vokiškumui" Vakarų Prūsijoje ir Poznanėje.[100]

Suvaržyta aštrios įstatymo kritikos Vokietijoje ir užsienyje Prūsijos vyriausybė panaudojo šias ekspropriacijos galias tik vienąkart, 1912 m.; ir tai, panašiai kaip masiniai trėmimai 1885 m., Reichstage sukėlė formalią smerkiančią rezoliuciją.[101] Bet pats įstatymas buvo iškalbingas tautybių kovos ikikariniais metais kartėlio liudijimas. Tai ši sunki tautybių kova – šis atokumas tarp mobilizuojančio ir supriešinančio nacionalizmų – sudarė pilietybės įstatymo peržiūrėjimo, ypač debatų apie *jus soli* ir natūralizaciją, užkulisius.

Migracija ir tautybė

Etnokultūrinės tautybės politika Prūsijos rytuose buvo susijusi tiek su vidine, tiek su tarptautine migracija. Vidinė migracija jau buvo paminėta. Svarbiausioji lenkų demografinių laimėjimų prieš vokiečius Prūsijos rytuose priežastis buvo jų skirtingas išvykimo koeficientas. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dėl didesnio uždarbio pramoniniuose vakaruose iš agrarinių rytų į ten kraustėsi abiejų grupių atstovai, bet vokiečiai žymiai didesniu koeficientu nei lenkai. XIX a. 9 dešimtmetį vi-

suminis emigracijos koeficientas buvo toks didelis, kad sukėlė darbininkų stoką. Ir ji vis didėjo iki karo pradžios. Dėl darbininkų stokos agrariniai interesai pasisuko į imigrantus iš Rusijos ir Austrijos Lenkijos, bet šitai tik paryškino etnonacionalinį pasikeitimą dėl disproporcinio vokiečių išvykimo. Šis procesas jau buvo prasidėjęs XIX a. 9 dešimtmetį ir susirūpinimas jo pasekmėmis Prūsijos rytų „polonizacijai" buvo vienas iš veiksnių, vedusių prie masinių trėmimų 1885 m. Trėmimai sukėlė kaimiečių protestus, nors nelabai stiprius ar ilgus, nes darbininkų stoka dar nebuvo labai didelė, ir Bismarckas galėjo protestų nepaisyti.[102]

Po 1885 m. trėmimų tolesnė lenkų imigracija buvo uždrausta. Tačiau darbininkų trūko vis labiau, ne tik dėl nesiliovusios migracijos į pramoninius vakarus, o taip pat ir dėl ekstensyviosios žemdirbystės Prūsijos rytuose pakeitimo intensyviąja, javų – cukriniais runkeliais.

Agrarinių interesų spaudimas vėl priimti lenkų darbininkus padidėjo XIX a. 9 dešimtmečio pabaigoje. 1890 m., po Bismarcko atleidimo, buvo pasiektas kompromisas. Atrodė, kad jis patenkins Prūsijos rytuose tiek ekonominį interesą išplečiant aprūpinimą darbu, tiek politinį interesą užkertant kelią tolesnei vokiškumo erozijai. Rusijos ir Austrijos lenkai buvo vėl priimti, bet griežtomis sąlygomis, nukreiptomis užkirsti kelią pastoviam įsikūrimui. Priimami buvo tik nevedę lenkai; jie buvo apriboti žemės ūkio darbais pasienio rajonuose; ir, svarbiausia, iš jų buvo reikalaujama kiekvieną žiemą grįžti į Rusiją ar į Austriją.[103] Sezoninis migrantų darbas Prūsijos rytuose tarsi atitiko tiek naują intensyvų žemės ūkį su jo dideliais sezoninio darbo poreikio skirtumais, tiek nacionalistinį troškimą neduoti lenkų imigrantams stiprinti polonizaciją.[104] Tačiau netgi šitokia tvarka nacionalisti-

niu požiūriu buvo ginčytina. Maxas Weberis teigė, kad faktiškai ne visi sezoniniai darbininkai žiemą šalį palieką, kad netgi sezoninė migracija atvėrusi duris kenksmingam pastoviam kūrimuisi. Be to, kaip teigė jis, netgi jei sezoninė migracija būtų sugriežtinta, vis tiek ji būtų ginčytina. Nes ji nušalintų vokiečių darbininkus ir jų šeimas, kurios negalėtų varžytis su lenkais, kurių nuosaikūs poreikiai atspindi jų „žemą kultūros lygį". Šitai skatintų tolesnę vidinę vokiečių migraciją ir dar padidintų imigrantų lenkų poreikį. Weberis tad reikalavo „absoliutaus Rusijos lenkų darbininkų pašalinimo iš Vokietijos rytų".[105] Apskritai nacionalistai konservatoriai liko priešiški lenkų imigracijai – netgi sezoniniams darbams žemės ūkyje – iki karo pradžios.[106] Bet veltui: sezoninė migracija ikikariniais dešimtmečiais vis didėjo: 1913 m. Prūsijos žemės ūkyje buvo įdarbinta jau apie 240 000 lenkų sezoninių darbininkų.[107]

Tik apie 40% visų užsieniečių darbininkų Prūsijoje XX a. pradžioje buvo įdarbinta žemės ūkyje;[108] ir tik apie du trečdaliai iš jų buvo lenkai. Iš gausybės užsienio darbininkų pramonėje, kasyboje ir kituose sektoriuose tik 5–10% buvo lenkai. Nėra duomenų apie etninę tautybę iš kitų vokiečių valstybių. Tačiau faktas, kad Prūsijai buvo priskirtini apie trys ketvirčiai ar keturi penktadaliai visų Vokietijos užsieniečių darbininkų[109] ir kad lenkai sudarė Prūsijoje didesnę dalį užsienio darbo jėgos negu visur kitur, reiškia, kad tik apie trečdalis visų užsienio darbininkų Vokietijoje buvo lenkai. Ir kadangi daugelis lenkų buvo sezoniniai žemės ūkio darbininkai, žymiai mažesnė visų pastoviai gyvenančių užsieniečių dalis buvo lenkai. Tačiau viešojoje diskusijoje apie imigraciją dominavo klausimas apie lenkų agrokultūrinę migraciją į Prūsiją ir, imant bendriau, masinio slavų ir žydų imigrantų

antplūdžio iš Rytų idėja.[110] Į imigraciją buvo žiūrima pro tautybių konflikto prizmę.[111] Tuo mastu, kiek ji nesisiejo su tautybių klausimu, imigracija imperinėje Vokietijoje buvo nekontraversinė ir daugiausia nepastebima. Atskleistasis dalykas, kad imigracija turi ypatingą imigrantų srovę – etnonacionališkai nepageidaujamus slavus ir žydus iš rytų – buvo viena iš pagrindinių prielaidų debatams dėl pilietybės įstatymo.

Tautybė ir pilietybė

Tai, kad vyriausybė ir konservatorių partijos griežtai atmetė bet kokias *jus soli* žymes sudarant 1913 m. įstatymą, galima suprasti tik dvilypiame Prūsijos–Vokietijos *Polenpolitik* ir tautybių kovos Prūsijos rytuose kontekste; bei iš dalies realaus, iš dalies įsivaizduoto slavų „*Drang nach Westen*" (traukimo į Vakarus), kuris, apversdamas istorinį vokiečių „*Drang nach Osten*", grasino, nacionalistų požiūriu, užtvindyti Vokietiją milijonais slavų ir žydų, kontekste. Teisiškai šie kontekstai buvo visiškai skirtingi. Pirmasis lietė *Minderheitenpolitik* (mažumų politikos) Vokietijos piliečių, kuriems likimas lėmė būti etnokultūriniais lenkais, atžvilgiu; antrasis kontekstas lietė imigracijos politiką užsienio piliečių atžvilgiu. Tačiau sociališkai ir politiškai šie kontekstai buvo neatskiriami. Imigracija buvo suprantama – ir nesuprantama – etnonacionaliniu aspektu, orientuotu į tautybių kovą Prūsijos rytuose; o tautybių kovą fundamentaliai sąlygojo tarpregioninė ir tarptautinė migracija. Tiek *Polenpolitik*, tiek imigracijos politiką lėmė gilios prielaidos apie etnonacionalinę kovą šioje istorinėje etnopolitinės įtampos zonoje: germanų–slavų pasienio žemėse Vidurio Europoje.[112]

Pilietybės politiką lėmė tos pačios prielaidos. Natūralizacijos politika buvo subordinuota imigracijos politikai. Siekiant išvengti etnonacionališkai nepageidaujamų imigrantų kūrimosi nuolatiniam gyvenimui, buvo svarbi kraštutinė priemonė sutrukdyti jų natūralizaciją. Kadangi ãtskiros Vokietijos valstybės vykdė daugiausia autonomišką natūralizacijos politiką, Prūsija – kaip tiesiogiškiausiai suinteresuota tiek tautybių kova, tiek imigracija iš Rytų – galėjo laisvai imtis lenkų ir žydų atžvilgiu ypač varžančios politikos. Jau 1881 m. vidaus reikalų ministras Puttkameris instruktavo Prūsijos rytinių provincijų valdytojus teikti Rusijos pavaldiniams – beveik visi iš kurių buvo lenkai arba žydai – Vokietijos pilietybę tik išimtiniais atvejais. O 1885 m. pradžioje, kada buvo planuojami masiniai trėmimai, Bismarckas uždraudė Rusijos pavaldinių natūralizaciją bet kur Prūsijoje.[113]

Ypatingomis aplinkybėmis išimtys dar buvo leidžiamos, tad Prūsijos vidaus reikalų ministras, susirūpinęs, kad vietos valdininkai tai interpretuos per daug liberaliai, 1895 m. paskelbė, kad visas natūralizacijas iš anksto turinti patvirtinti jo žinyba.[114] Kadangi tai pasirodė per daug keblu, centrinio pritarimo po 1899 m. buvo reikalaujama tik įtartinoms kategorijoms: dvasininkijai, lenkams, moravams ir žydams (turintiems ne tik Rusijos, o ir Austrijos pilietybę). Ši politika galiojo iki karo. Kaip parodė Wertheimeris, Saksonijos ir Bavarijos – kitų Vokietijos „priešakinės linijos“ valstybių, atviriausių imigracijai iš rytų – politika buvo lygiai tokia pat varžanti. O archyvinė medžiaga, įskaitant natūralizacijos sąrašus ir vidinius administracijos pranešimus, jam leido parodyti, kad praktika buvo tokia pat varžanti kaip ir šios politikos instrukcijos.[115]

Natūralizacijos politika didesnėse Vokietijos valstybėse turėjo aiškų etnonacionalinį komponentą; teisinės pilietybės šansai priklausė nuo etnokultūrinės tautybės.

1871 m. Bavarijos dekretas tai aiškiai išsakė. Natūralizacijos politika turi būti liberali, išskyrus „elementų, kurie dėl savo ekonominio, politinio ar nacionalinio statuso yra vertinami kaip nepageidaujamas gyventojų pasipildymas"[116], atžvilgiu.

Šitie etnokultūriškai „nepageidaujami elementai" buvo tie, kurie per amžius dalijosi su vokiečiais etnokultūriškai mišrių gyvenviečių rytiniame ir pietrytiniame Vokietijos paribyje zona: slavai (pirmiausia lenkai) ir žydai. Jie buvo nepageidaujami, kadangi vokiečiai jau turėjo tautybės problemą, ir migracija – ypač pastovi, natūralizacija užsibaigianti imigracija – veikiausiai galėjo ją tik apsunkinti. „Nors Prūsija laikosi tvirtos *[feste]* natūralizacijos praktikos, – teigė imperinio vidaus reikalų ministro atstovas 1913 m. debatuose, atsakydamas į kaltinimus dėl Prūsijos antisemitizmo, – tai to nesąlygoja religiniai sumetimai; taip yra dėl tautinių priežasčių, siekiant sulaikyti antplūdį užsieniečių iš Rytų, kurie siekia įžengti į mūsų kraštą".[117]

Tos pačios etnonacionalinės prielaidos, kurios slypėjo individualių Vokietijos valstybių natūralizacijos politikoje – tas pats rūpestis apsaugoti vokiškumą nuo rytų lenkų ir žydų antplūdžio – įkvėpė karštą opoziciją *jus soli* Reicho lygiu. Vokietijos kontekste – ir tai reikia pakartoti – pilietybės paskyrimas *jure soli* nebuvo netgi svarstomas; jis buvo nesvarstytinas. Debatai apie *jus soli* buvo svarstymai, ar Vokietijoje gimę ir augę asmenys turėtų turėti teisę natūralizuotis. Socialdemokratų pasiūlymai šiuo atžvilgiu, pasak imperinės vidaus reikalų ministerijos dr. Lewaldo, „visiškai pražiūri ypatingą Vokietijos Reicho geografinę padėtį": „Mes esame visiškai kitokioje padėtyje negu kad kitos Europos tautos... Tautų trauka *(Zug der Nationen)* daugiausia yra iš Rytų į Vakarus, ir Rytų masės, kurios juda dėl šios traukos, pir-

miausia eina į *[stossen auf]* Vokietijos imperiją... su jos klestinčia ekonomika, su jos laisvais institutais [juokas iš socialdemokratų pusės],.. su jos tobula socialine politika, kuri lygiavertiškai traktuoja užsieniečius ir piliečius... Todėl visai natūralu, kad paskata būti priimtiems į Vokietijos Reichą yra nepaprastai stipri tarp daugelio rytų Europos gyventojų elementų".[118]

Masinės migracijos iš Rytų aspektą iškėlė ne tik vyriausybė ir konservatyvios nacionalistų partijos.[119] Netgi nacionalliberalai ir Centro partija, kurios kritikavo Prūsijos natūralizacijos politiką dėl atsiribojimo nuo žydų, atmetė teisę užsieniečiams natūralizuotis ir darė aliuzijas į tvano iš rytų pavojų.[120] Tad Centro partijos atstovas sakė: „Mes atsiribojame nuo viso antisemitizmo... Bet jūs supraskite, kad mes nenorime Galicijos „kromininkų" *[Hausierern]* masinės natūralizacijos. Religinis aspektas čia visai niekuo dėtas. Tiesiog iš tokios masinės natūralizacijos Vokietijai nebūtų jokios naudos. Lygiai taip pat mažai mes norime, kad masiškai natūralizuotųsi tūkstančiai skurstančių žemės ūkio darbininkų, kurie atvyksta iš rytų nuimti derliaus. Mes esame įpareigoti ginti savo komunas nuo moraliai ar ekonomiškai įtartinų *[bedenklich]* elementų natūralizacijos".[121] Nepaminėdamas jų aiškiai, Belzeris turėjo galvoje žydus („kromininkai") bei lenkus (žemės ūkio darbininkai) ir atmetė socialdemokratų pasiūlymus dėl *jus soli,* nes jie per daug plačiai atvertų duris šių „įtartinų elementų" natūralizacijai.

Galutiniame debatų raunde vyriausybė pakartojo savo nusistatymą prieš socialdemokratų pasiūlymus palengvinti pilietybės įgijimą „etniškai svetimiems *[stammsfremde]* elementams":

> „Kai vyriausybės pasiūlymo tendencija yra palengvinti užsienyje gyvenantiems vokiečiams ir jų palikuonims išlaikyti pilietybę bei sutrukdyti ją prarasti, diskusijos [Reich-

stage] tam tikrą laiką buvo priešingos tendencijos, [būtent] palengvinti pilietybės įgijimą etniškai svetimiems *[stammsfremde]* elementams. [Socialdemokratai] nuėjo taip toli, kad pasiūlė užsieniečiams tam tikromis aplinkybėmis suteikti natūralizacijos teisę. Federacijos [valstybių] vyriausybės turėjo pasisakyti prieš šią tendenciją; ir jų vardu aš aiškiai atmetu šią tendenciją šiandien... Socialdemokratų pasiūlymai sulaužytų iki šiol išlaikytą principą *[jus sanguinis]*. Aš aiškiai pabrėžiu, kad šie pasiūlymai [jeigu būtų priimti Reichstage] padarytų siūlomą įstatymą nepriimtiną Federacijos [valstybių] vyriausybėms".[122]

Atkaklus *jus soli* atmetimas, panašiai kaip griežta valstybės natūralizacijos politika, turėjo aiškią etnonacionalinę intonaciją. Jis atspindėjo „priešakinės linijos" valstybių – pirmiausia Prūsijos, bet taip pat Saksonijos ir Bavarijos – Prūsijos dominuojamo Reicho – interesą išlaikyti etninį vokiškumą rytinėse Reicho pasienio žemėse dėl suvokiamo dvigubo pavojaus: iš lenkiškai nacionalistiškų *Reichspolen* Prūsijos rytuose ir iš tariamų imigrantų antplūdžio į Prūsijos rytus.

Santykis tarp imigracijos, pilietybės ir tautiškumo Wilhelmo epochos Vokietijoje ir XIX a. pabaigos Prancūzijoje buvo labai skirtingas. Prancūzų unitarinio valstybinio tautiškumo formulė leido ir reikalavo (specialiomis politinėmis aplinkybėmis Trečiosios respublikos pradžioje) imigrantų transformacijos į piliečius, taip kaip leido ir reikalavo transformuoti „valstiečius į prancūzus". Tačiau XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Vokietijoje etnokultūrinio tautiškumo ir valstybės teritorijos tarpusavio neatitikimas – ir rūpestis, kylantis iš šio neatitikimo, sutautinti valstybės gyventojus – reikalavo neleisti Rytų imigrantams (kurie viešojoje sąmonėje atstojo visus imigrantus) įsikurti nuolatiniam gyvenimui ir gauti pilietybę.

7. „ETRE FRANÇAIS, CELA SE MÉRITE“

Imigracija ir pilietybės politika Prancūzijoje XX a. 9 dešimtmetį

Šimtą metų Prancūzija apibrėžė antros kartos imigrantus kaip piliečius.[1] Nors kontinentinėje Europoje ši praktika anomališka[2], bet ji nebuvo ginčijama iki nesenų laikų. Tačiau 9 dešimtmečio viduryje *jus soli* buvo labai kritikuojama ultradešiniųjų. „*Etre Français, cela se mérite*“ (būti prancūzu reikia užsitarnauti) paskelbė Jean-Marie Le Peno Nacionalinis frontas.[3]* Spaudžiant Nacionaliniam frontui, centro kairiosios partijos ėmėsi šios temos 1986 m. rinkimų į įstatymų leidimo organą kampanijoje, jungtinėje platformoje siūlydamos uždrausti „automatišką“ Prancūzijos pilietybės įgijimą. Antros kartos imigrantai daugiau nebetaptų prancūzais *jure soli*; jie turėtų aiškiai pareikalauti prancūzų tautybės ir jų reikalavimą turėtų patvirtinti valstybė. Atsidūrusi valdžios krėsluose Jacques Chiraco vyriausybė atsisakė radikalaus pasiūlymo panaikinti *jus soli*, bet tikrai pasiūlė ją apriboti, atkuriant Prancūzijos pilietybės įgijimo „valią“, „vertę“ ir „kilnumą“.[4] Tačiau šis pasiūlymas sukėlė smarkų pasipriešinimą ir galiausiai buvo išimtas iš įstatymų leidimo darbotvarkės. Šiems klausimams nagrinėti sudaryta komisija, nors labiau vertindama savanorišką pilietybės įgijimą, o ne jos automatišką paskyrimą, tuo pat metu rekomendavo išplėsti, o ne susiaurinti priėjimą prie Prancūzijos pilietybės.[5]

Iššūkis *jus soli* principui kilo keleto besisiejančių įvykių kontekste: atsirado daug antros kartos Šiaurės Afri-

* *Nacionalinis frontas* – dabartinė kraštutinių nacionalistų organizacija Prancūzijoje, vadovaujama J.-M. Le Peno.

kos imigrantų gyventojų, ir daugelis iš jų turėjo dvigubą pilietybę; išaugo susirūpinimas dėl islamo, tapusio antrąja Prancūzijos religija; socialistinė vyriausybė buvo įvertinta kaip „minkšta“ imigracijos atžvilgiu; kairėje kilo „diferencialistinis“, kultūriškai pliuralistinis svarstymas apie emigraciją; iškilo nacionalinis frontas; artėjo 1986 m. rinkimai į įstatymų leidimo organą. Šie besisiejęįvykiai sudarė politinę galimybę nacionalistinei *jus soli* kritikai.

Bet ta kritika, būdama politiškai naudinga kaip opozicijos strategija, buvo politiškai brangi kaip vyriausybės programa. Savanoriškumas buvo viliojantis dalykas, bet antros kartos imigrantų nušalinimas nuo pilietybės nacionalizmo pagrindu – ne. Vyriausybė bandė pritaikyti pasiūlytai pilietybės įstatymo reformai savanoriškumo principą, bet kritikai mikliai nukrypo į išskyrimo klausimą, pakartotinai nurodydami nesuderinamumą tarp dominuojančio tautiškumo supratimo ir pilietinio antros kartos imigrantų išskyrimo. Vyriausybė buvo priversta atsisakyti pirminio pasiūlymo patvirtinti savo įsipareigojimą dėl plataus pilietybės įstatymo ir netgi galų gale patvirtinti savo įsipareigojimą *jus soli*.

Antros kartos Alžyro imigrantai: piliečiai prieš savo valią?

Prancūzų debatai apie pilietybę orientavosi į Šiaurės Afrikos, ypač Alžyro, imigrantus.[6] Įdomu, kad ne ksenofobinė dešinė ar netgi ne centro dešinė, pirmoji kvestionavo *jus soli*. Klausimą iškėlė kairiųjų proimigrantų balsai. Jie aiškiai išreiškė ir perdavė tam tikrų antros kartos alžyriečių emigrantų, jų šeimų ir Alžyro vyriausybės

nusiskundimus.[7] Alžyriečių imigracijos šaknys nusidriekia giliai į kolonijinį periodą.[8] Prieš Pirmąjį pasaulinį karą keletas tūkstančių alžyriečių dirbo Prancūzijoje. Per karą 160 000 tarnavo armijoje, o kiti 80 000 dirbo civilinėje Prancūzijos ekonomikoje – kai kurie kaip savanoriai, kai kurie kaip pašauktiniai.[9] Beveik visi jie iškart po karo sugrįžo į Alžyrą, bet 3 dešimtmetį imigracija vėl prasidėjo ir 1930 m. Prancūzijoje buvo 120 000 alžyriečių, nors su krize jų sumažėjo. 6 dešimtmetį moterys ir vaikai pradėjo jungtis prie vyrų darbininkų Prancūzijoje, ir alžyriečių bendruomenė čia įgijo sėslesnį pobūdį. 1961 m. bendruomenėje buvo 80 000 alžyriečių vaikų iš visų 350 000 alžyriečių.[10]

Nepriklausomybės momentu alžyriečiai Prancūzijoje, kaip ir vietiniai Alžyro gyventojai, turėjo pasirinkti Prancūzijos arba Alžyro pilietybę. Beveik visi, išskyrus tuos, kurie kovojo Prancūzijos pusėje Alžyro kare, pasirinko naujos tautinės valstybės pilietybę.[11] Tačiau Prancūzijoje gimę šių ekspatriavusių alžyriečių (apie 400 000 ponepriklausomybiniame amžiaus ketvirtyje) vaikai tebebuvo apibrėžiami kaip prancūzai ne sąlygiškai, sulaukę teisinės pilnametystės, pagal šimtmečio senumo Prancūzijos būdą transformuoti antros kartos imigrantus į piliečius, o besąlygiškai, nuo gimimo, trečios kartos imigrantams Prancūzijoje rezervuotu būdu. Antros kartos alžyriečių imigrantai, kitaip sakant, buvo inkorporuoti kaip piliečiai, tarsi būtų buvę trečios kartos imigrantai.

Prancūzijos pilietybės įstatymas turėjo *jus soli* principą įkūnijančius du skirsnius: 23 straipsnį, priskiriantį pilietybę nuo gimimo trečios kartos imigrantams, ir 44 straipsnį, suteikiantį pilietybę nuo 18 metų antros kartos imigrantams, gimusiems Prancūzijoje ir čia gyvenusiems nuo 13 metų, – jeigu jie neišsižadėjo Prancūzijos

pilietybės per metus iki pilnametystės ir nebuvo pripažinti kaltais padarę kokį nors nusikaltimą. Kadangi daugelis *antros* kartos imigrantų jau yra paverčiami piliečiais 44 straipsniu, tai 23 straipsnio skirsnis, transformuojantis *trečios* kartos imigrantus į piliečius, yra nereikalingiausias. Tačiau alžyriečiams 23 straipsnis galioja *antros* kartos imigrantams. Taip yra ne dėl kokio specialaus skirsnio Prancūzijos pilietybės įstatyme dėl Alžyro ar kitų ekskolonijinių šalių piliečių. 23 straipsnio kalba yra visiškai bendra.[12] Bet alžyriečių imigracijos santykio su dekolonizacija periodizavimas suteikė šiai teisinei nuostatai nenumatytą ir anomališką taikymą antros kartos imigrantams. 23 straipsnis skiria Prancūzijos pilietybę nuo gimimo Prancūzijoje gimusiems asmenims, kada bent vienas iš jų tėvų taip pat gimęs Prancūzijoje. Bet „Prancūzija" pakeitė savo apimtį. Kadangi Alžyras iki 1962 m. buvo neatskiriama Prancūzijos dalis, Alžyre iki jo nepriklausomybės gimę asmenys buvo laikomi, pilietybės įstatymo tikslais, gimę „Prancūzijoje". Ir kai šie asmenys emigravo į Prancūziją, kaip jie dideliu mastu darė nepriklausomybės karo ir dešimtmečio po nepriklausomybės metais, jų Prancūzijoje gimę vaikai turėjo Prancūzijos pilietybę, priskirtą jiems nuo gimimo pagal 23 straipsnį.[13]

Netgi be 23 straipsnio daugelis Prancūzijoje gimusių alžyriečių vaikų būtų tapę Prancūzijos piliečiais automatiškai, sulaukę teisinės pilnametystės pagal 44 straipsnį. Kodėl tad toks sambrūzdis dėl 23 straipsnio? Atsakymas yra teisinės technikos detalėje, kuri tapo politiškai aktuali istoriniame ir politiniame alžyriečių imigracijos į Prancūziją kontekste. Prancūzijos pilietybės teikimas pagal 44 straipsnį yra sąlygiškas, numatant juo suinteresuotų asmenų sutikimą. Per metus iki pilnametystės ga-

lima atsisakyti Prancūzijos pilietybės paprastu prašymu.[14] Bet pilietybės paskyrimas 23 straipsniu daugeliu atveju yra besąlygiškas. Jei tik vienas iš tėvų yra gimęs Prancūzijoje (arba Prancūzijos Alžyre), tai galima atsisakyti Prancūzijos pilietybės prašymu. Bet kai abu tėvai yra gimę Prancūzijos Alžyre – ir tai buvo įprastas alžyriečių tėvų, gimusių 7 ir 8 dešimtmetį, vaikų atvejis, – Prancūzijos pilietybės paskyrimas yra galutinis ir besąlygiškas.

Postkolonijiniame alžyriečių imigracijos į Prancūziją kontekste besąlygišku Prancūzijos pilietybės suteikimu antros kartos imigrantams kai kurie alžyriečiai piktinosi.[15] Prancūzijos valstybė vėl pasirodė kaip kolonijinė galia, vienašališkai pretenduodama į naujos Alžyro tautinės valstybės piliečius kaip į savuosius. Kaip sakė Stanislasas Manginas, „šiandien tėvas apstulbsta patyręs, kad, kadangi jis atvyko dirbti į Prancūziją ir kadangi jo vaikai gimė čia, Prancūzija juos iš jo atima. Jis tai suvokia kaip kerštą, bausmę; pirmiausia jis mato Prancūzijos tautybės įgijime atitrūkimo nuo gimtosios šalies perspektyvą, esminį lūžį šeimos santykiuose, mišrias vedybas, europietiškų manierų įgijimą".[16] Klausimas iškilo tik 1979 m., kai pirmoji Prancūzijoje po Alžyro nepriklausomybės gimusių alžyriečių tėvų vaikų grupė sulaukė 16 metų amžiaus. Kreipdamiesi dėl leidimo gyventi – kuris nuo 16 metų privalomas visiems čia gyvenantiems užsieniečiams, – jie nustebo sužinoję, kad turi Prancūzijos tautybę. Iki tol jie laikė save alžyriečiais ir pranešė savo tautybę, kaip alžyriečių, mokykloms, surašinėtojams ir kitiems valdininkams.[17] Jie buvo vėl sukrėsti sulaukę 18 metų amžiaus, kai buvo įpareigoti registruotis karinei tarnybai – ir Prancūzijoje, ir Alžyre. 1984 m. Prancūzija ir Alžyras susitarė, kad franko-alžyriečių dvigubi tautiečiai galės atlikti savo karinę tarnybą arba Prancūzijoje,

arba Alžyre, nepaisant jų gyvenimo vietos.[18] Tačiau iki tol jaunieji franko-alžyriečiai iš principo buvo pajungti abiejų valstybių pretenzijoms. Kai kurie imigrantai savo dviguba tautybe džiaugėsi, pastebėdami, kad Prancūzijos tautybė saugo juos nuo ištrėmimo. Bet kiti „jautė", kad Prancūzijos tautybės paskyrimas prievartauja jų asmenybę, jų šeiminius prisirišimus ir jų narystę naujai emancipuotoje tautoje – prievartavimas tuo didesnis, kad niekas neįspėjo jų tėvų... apie šį prancūzišką tapatumą, kuris „bus jiems primestas dėl jų gimimo datos ir vietos atsitiktinumo".[19] Daugelis formaliai pareikalavo „išlaisvinti iš ištikimybės ryšių" Prancūzijos valstybei. Bet šis reikalavimas, kai yra įprastai patenkinamas užsienyje apsistojusiems asmenims, yra įprastai paneigiamas Prancūzijoje įsikūrusiems pastoviam gyvenimui asmenims.[20] Reikalavimas išlaisvinti iš Prancūzijos pilietybės pasiekė piką 1984 m., kai buvo įteikti beveik 2949 pareikalavimai, ir 2506 iš jų buvo atmesti – ir jauni franko-alžyriečiai, kurie tebenorėjo gyventi Prancūzijoje, sudarė beveik visus atmestus atvejus.[21]

Alžyro vyriausybė taip pat prieštaravo vienašališkam pilietybės primetimui „savo" emigrantams.[22] Tai, kad „du šimtus penkiasdešimt tūkstančių savo vaikų Prancūzijos vyriausybė vėl pareikalavo po kruvino konflikto metų, siekdama kaip tik suteikti jiems savo pačios tautybę", Alžyras suprato kaip nekolonijinį Alžyro suvereniteto pažeidimą.[23] Ypač jautrus, kaip nauja tautinė valstybė, suvereniteto simboliams, Alžyras pareikalavo, kad Prancūzija išlaisvintų nuo savo pilietybės visus Prancūzijoje gimusius alžyriečius. Alžyro požiūriu, geriausia tam priemonė turėtų būti „kolektyvinė" ir mechaninė, tai yra nederėtų atsižvelgti į suinteresuotų asmenų nuomonę ir nederėtų laukti, kad jie individualiai pareikalaus tokio iš-

laisvinimo".[24] Proimigrantinės grupės Prancūzijoje, nors nebūtinai pritardamos tokiai plataus masto priemonei, atkartojo Alžyro 23 straipsnio kritiką.[25] O socialistų vyriausybė, atėjusi į valdžią 1981 m., atrodė pagauli idėjai modifikuoti 23 straipsnį.[26] Lankydamasis Alžyre 1981 m. rudenį, vidaus reikalų ministras Gastonas Defferre aptarė klausimą su Alžyro puse. Po to jis pasakė žurnalistams: „Mums reikės surasti sprendimą... Alžyriečiai, kurie atvyksta į Prancūziją, neketina įsikurti galutinai ir susimaišyti *[se fondre]* su Prancūzijos visuomene. Jie yra migruojantys darbininkai, o ne imigrantai. Prancūzijos įstatymas gali būti modifikuotas įvertinant šią padėtį. Aš šį tą pasiūlysiu šia linkme vyriausybei. Jeigu tai bus realizuota, jauni Prancūzijoje gimę Alžyro tėvų vaikai automatiškai nebeturės Prancūzijos tautybės. Jie turės jos prašyti, jeigu norės ją gauti".[27]

Pokalbiai tarp Prancūzijos ir Alžyro vyriausybių šiuo klausimu nepadėjo susitarti dėl tautybės. Tačiau jie iš tikro padėjo susitarti dėl dvigubų tautiečių karinės tarnybos.[28] Ir kai tik frankoalžyriečių dvigubų tautiečių karinės tarnybos klausimas buvo išspręstas, proimigrantų grupės, kairiosios partijos ir socialistų vyriausybė prarado interesą rūpintis antros kartos imigrantų pilietybės statusu.[29]

Nacionalistinės pilietybės politikos iškilimas

Nuo 1983 iki 1986 m. artėjančių rinkimų į įstatymų leidžiamąjį organą perspektyvoje ir platesniame debatų apie imigraciją ir tautinį tapatumą[30] kontekste politikai intelektualai, klubai ir ultradešiniųjų bei pagrindinės dešiniųjų srovės partijos išplėtojo trilypę Prancūzijos pilie-

tybės įstatymo kritiką. *Savanoriškumo* požiūriu pilietybės įstatymas buvo kritikuojamas dėl to, kad paverčia antros kartos imigrantus Prancūzijos piliečiais be jų žinios ir, tam tikrais atvejais, prieš jų valią. *Valstybiniu* požiūriu jis buvo kritikuojamas dėl to, kad leidžia kai kuriems užsieniečiams apeiti imigracijos apribojimus. *Nacionalistiniu* požiūriu jis buvo kritikuojamas dėl to, kad paverčia užsieniečius prancūzais popieriuje be įsitikinimo, kad jie yra „prancūzai širdyje" *(français de coeur)*.

Pirmuosius du požiūrius iškėlė socialdemokratai, pirmąjį viešai, o antrąjį Socialinių reikalų ministerijoje. Dešinieji dabar perėmė šiuos argumentus ir išplėtė. Tačiau nacionalistinė Prancūzijos pilietybės įstatymo ir natūralizacijos praktikos kritika pokarinėje Prancūzijoje buvo nauja. Ir nacionalistinis *jus soli* užsipuolimas – dėl to, kad šis principas paverčia antros kartos imigrantus piliečiais, – buvo beprecedentinis netgi ilgalaikėje istorinėje perspektyvoje. Tarpukario laikotarpiu nacionalistai kritikavo augančius natūralizacijos koeficientus ir vadino naujai natūralizuotuosius *„français de papier"*, bet neginčijo pilietybės paskyrimo *jure soli* antros kartos imigrantams. Netgi Viši režimo metais, kai buvo anuliuota 15 000 natūralizacijų, Prancūzijos *jus soli* sistema nebuvo ginčijama.[31]

Be to, 1973 m. pilietybės įstatymo reforma, kurią parengė ir įvykdė centro dešinės vyriausybė, patvirtino *jus soli* tuo momentu, kai imigracija pasiekė beprecedentinį lygį ir užsieniečių tėvai Prancūzijoje gausiai gimdė vaikų.[32] Ši reforma buvo nekontraversinė, o parlamentinė retorika tebebuvo asimiliacionistinė.[33] Tačiau dešimtmetį vėliau *jus soli* buvo aštriai užpulta ne tik iš savanoriškumo, o ir iš nacionalizmo pozicijų. Kodėl XX a. 9 dešimtmetį šimtametis konsensusas dėl *jus soli* iširo? Ir kodėl nacionalistinis iššūkis *jus soli* žlugo?

Nacionalistinis *jus soli* puolimas geriausiai suprantamas kaip fundamentalių tautinio valstybingumo normų pakartotinis įtvirtinimas, manant, kad joms gresia ar jas paneigia imigracija, ypač Šiaurės Afrikos musulmonų imigracija.[34] Nacionalistinį atsaką į imigraciją galima rasti visose Europos ir Šiaurės Amerikos imigracijos šalyse. Susidūrę su tuo, ką jie suvokia kaip pilietybės nuvertinimą, desakralizaciją, denacionalizavimą ir pliuralizavimą, nacionalistai gina tradicinį tautinės valstybės modelį, pakartotinai tvirtindami nacionalinės pilietybės vertę ir kilnumą bei pabrėždami idėją, kad narystė valstybėje numato narystę tautoje. Iš imigrantų jie reikalauja arba natūralizacijos, griežtai sąlygotos asimiliacija, arba išvykimo.[35] Bet sąlygos nacionalistiniam atsakui buvo ypač brandžios Prancūzijoje XX a. 9 dešimtmečio viduryje. Prancūzijos pilietybės įstatymo ekspansyvumas sąryšyje su asimiliacijos ideologijos ir praktikos susilpnėjimu, teikė prancūzų nacionalistams ypač patrauklų taikinį. Jis pavertė daugybę antros kartos imigrantų – ypač Šiaurės afrikiečių – Prancūzijos piliečiais, bet piliečiais abejingais, o kartais ir priešiškais, tai pilietybei. Vokietijoje, priešingai, Vokietijos pilietybę įsigijo labai mažai netgi antrosios kartos imigrantų, ir nebuvo jokios atitinkamos progos politiškai naudingam nacionalistiniam atsakui.

Dviguba pilietybė

Nacionalistinė pilietybės politika fokusavosi į tris susijusius klausimus: dvigubą pilietybę, Prancūzijos pilietybės desakralizaciją ir nuvertinimą bei tariamą Šiaurės Afrikos imigrantų neasimiliuojamumą. Dviguba pilietybė atsiranda trim pagrindiniais būdais. Pirma, dabar, kai

pilietybės įstatymas visoje Europoje tapo neutralus lyties atžvilgiu, leidžiant pilietybės perdavimą tiek pagal motinos, tiek pagal tėvo liniją, daugelis vaikų iš mišrių tautybių vedybų paveldi ir tėvo, ir motinos pilietybę. Antra, beveik visi antros kartos imigrantai, kuriems pilietybė yra suteikiama *jure soli*, taip pat paveldi savo tėvų pilietybę *jure sanguinis*. Pagaliau daug imigrantų, kurie įgyja pilietybę per natūralizaciją, pasilaiko savo pradinę pilietybę. Apie dvigubos pilietybės paplitimą patikimos statistikos nėra, tačiau galima paminėti tris šio paplitimo įvairovės šaltinius, kurie atitinka tris būdus, kuriais atsiranda pilietybė. Pirma, dvigubos pilietybės apimtis įvairuoja pagal mišrių tautybių vedybų koeficientą. Antra, dviguba pilietybė yra dažnesnė šalyse, kurių pilietybės įstatymas bent jau iš dalies yra paremtas *jus soli*. Trečia, dviguba pilietybė yra dažnesnė ten, kur natūralizacija nepriklauso nuo ankstesnės pilietybės atsisakymo. Mišrių vedybų koeficientas Prancūzijoje ir Vokietijoje yra panašus.[36] Bet Prancūzijos *jus soli* sistema, kartu su faktu, kad Prancūzija leidžia užsieniečiams natūralizuotis neatsisakant pradinės pilietybės, kai Vokietija to neleidžia, sukelia didesnį dvigubos pilietybės paplitimą Prancūzijoje negu kad Vokietijoje.

Nacionalistinė pilietybės politika laisvai rėmėsi tradiciniais teisiniais ir politiniais argumentais prieš dvigubą pilietybę, ypač klasikiniu politiniu argumentu, kad pilietybė numano ištikimybę, kad ištikimybė yra pagal apibrėžimą besąlygiška ir absoliuti ir kad todėl dviguba ištikimybė ir dviguba pilietybė yra neįmanoma.[37] Bet pagrindinis rūpestis buvo ne apskritai dviguba pilietybė, bet kad ji buvo Prancūzijos pilietybės desakralizacijos ir nuvertinimo nešėja.[38]

Pilietybės desakralizacija

Pilietybės desakralizacija yra bendras modernios Vakarų politikos aspektas, įsišaknijęs biurokratinės gerovės valstybės emociniame šaltume ir piliečių armijos senume. Bet masinė frankoalžyriečių dviguba pilietybė iškėlė desakralizacijos klausimą akivaizdžiai ir ryškiai.[39] Tradiciškai pilietybės sakralizacija pagrindinai ir aštriausiai reiškėsi pareiga atlikti karinę tarnybą valstybei, kovoti už valstybę ir, reikalui esant, už ją mirti.[40] Dviguba pilietybė šią pareigą daro sąlygišką. Joks žmogus negali tarnauti dviem valstybėms, jei jos kartais kariauja tuo pat metu ar, dar blogiau, kariauja viena su kita. Be to, pareiga kovoti ir mirti už daugiau negu vieną valstybę, netgi jei valstybės nekariauja viena su kita, nuvertina įsipareigojimą kiekvienai iš jų atskirai. Problema gali nebūti tokia opi taikos metu asmenims, turintiems dviejų sąjunginių valstybių pilietybę ir atliekantiems karinę tarnybą savo gyvenamojoje vietoje. Bet frankoalžyriečių dvigubi tautiečiai yra atvejis ypatingas. Prancūzijos–Alžyro susitarimas dėl dvigubų tautiečių karinės tarnybos palieka dvigubiems tautiečiams laisvę pasirinkti, kur atlikti karinę tarnybą.[41] Ir nors Alžyras reikalavo tarnauti dvejus metus, o Prancūzija tik vienerius, daug jaunų Prancūzijoje gyvenančių frankoalžyriečių vis tiek pasirinko tarnybą Alžyre.[42] Tai, kad Alžyro imigrantai Prancūzijoje turės Prancūzijos pilietybę, bet atliks karinę tarnybą Alžyro valstybei, įtūžino prancūzų nacionalistus, kurie pabrėžė „neišardomą ryšį tarp pilietybės įgijimo... ir ginkluotos tarnybos".[43] Nacionalistų pasipiktinimą dar padidino kai kurių jaunų dvigubų tautiečių žodinė Prancūzijos pilietybės desakralizacija. Klausiami apie Prancūzijos pilietybės reikšmę, daugelis imigrantų pabrėžė jos grynai instrumentinį reikšmingumą. Būdingos yra tokios pa-

stabos: „Prancūziški popieriai turimi dėl patogumo"[44]; „Aš gavau savo mėlynus [prancūzų] popierius, nes man reikėjo jų nuvykti atostogauti į Ispaniją"[45]; „Norint sugyventi taikiai su policininkais, verta turėti Prancūzijos pasą"[46]; „Buvimas prancūzu yra praktinis apsisprendimas: jis palengvina dėl kontrolės [policijos pasų kontrolė], dėl darbo, dėl biurokratijos... Prancūzijos tautybės turėjimas neatima teisės į Alžyro tautybę; tad nieko neprarandi ją [Prancūzijos tautybę] pasiimdamas; jei būtų tekę rinktis [t. y. jei būtų tekę pasirinkti Prancūzijos arba Alžyro tautybę], šitos aš pasirinkęs nebūčiau [prancūzu tapęs nebūčiau]."[47]

Šis žodinis Prancūzijos pilietybės instrumentiškas vertinimas jokiu būdu neapsiribojo alžyriečiais. Bet dėl istorinių priežasčių jis tarp alžyriečių ryškesnis. Dabartinė frankoalžyriečių dvigubų tautiečių karta yra vaikai alžyriečių, kurie kariavo su Prancūzija dėl Alžyro nepriklausomybės – ir dėl teisės turėti Alžyro, o ne Prancūzijos tautybę. Tėvai tautybei tad yra labai jautrūs. Alžyro tautybė yra labai sakralizuota, kaip ir dera valstybei, kuri nepriklausomybę išsikovojo ilgu ir žiauriu karu, kurio atmintis išliko gyva. Tai paaiškina alžyriečių šeimų nustėrimą sužinojus, kad Prancūzijos tautybė buvo primesta jų vaikams dėl to, kad jiems pasitaikė gimti Prancūzijoje. Tačiau pats faktas, kad Prancūzijos tautybė buvo primesta, o ne pasirinkta, parūpino būdą su ta tautybe susitaikyti. Pasirinkti Prancūzijos tautybę reikštų išduoti savo paties šeimą[48], bet būti prancūzu ne dėl savo paties kaltės išplėšė negarbę. Kaip pasakė vienas dvidešimtpenkiametis franko-alžyrietis, „šie kūdikiai [kuriems Prancūzijos tautybė buvo paskirta nuo gimimo] yra laimingi, kadangi jie priversti [būti prancūzais], tad negalima jų smerkti [dėl buvimo prancūzais], nega-

lima sakyti, kad jie kažką išdavė".[49] Prancūzijos tautybės primetimas daugeliui antros kartos Alžyro imigrantų, kaip buvo teigta, gali padėti pateisinti netgi Alžyro imigrantų savanorišką Prancūzijos pilietybės įgijimą. „[Jei] sūnus, „prancūzas" iš būtinybės, tik dėl gimimo Prancūzijoje, lieka savo tėvų akyse... toks pat „geras" sūnus..., toks pat „geras" alžyrietis ir toks pat „geras" musulmonas,.. tai kaip galima jo brolį laikyti „blogu" sūnumi, „blogu" alžyriečiu ir „blogu" musulmonu tik dėl to, kad jis įsigijo Prancūzijos tautybę, kurią jo brolis... gavo automatiškai?"[50] Nesavanoriško buvimo dvigubu tautiečiu patirtis, kaip teigia Sayadas, gali vesti prie bendros tautybės desakralizacijos, „laicizacijos" ir „banalizacijos", praktiškai parodant, kad religija ir tautybė yra skirtingos, gali atimti iš tautybės jos „sinkretistinius religinio ir bendruomeninio pobūdžio niuansus ir sukelti" griežtesnį politinį ir administracinį" tautybės supratimą.[51]

Jaunų frankomagribiečių dvigubų tautiečių diskursas atskleidžia desakralizuotą instrumentinį požiūrį į Prancūzijos tautybę (nors ne į savo tėvų tautybę). Jie apibūdina savo Prancūzijos tautybę instrumentiškai, kaip atsitiktinį administracinį faktą, kuris palengvina kasdieninį gyvenimą Prancūzijoje, o savo Alžyro, Maroko ar Tuniso tautybę apibūdina ekspresyviau, emocionaliau, kaip religinių, etnokultūrinių, tautinių ir šeiminių junginių nepakeičiamą sąlygą, nediferencijuotą amalgamą, kuri suteikia pagrindą jų „tapatumui"[52]. Taikant Talcotto Parsonso „modelio kintamųjų" sampratą*, jie patiria savo Prancūzijos tautybę kaip funkcionaliai specifinę, emociš-

* *Modelio kintamieji (pattern variables)* – amerikiečių sociologo Talcotto Parsonso terminas, kuris apibūdina kultūrinių modelių, institucionalizuotų tam tikruose socialiniuose vaidmenyse, tipus (variantus).

kai neutralią ir orientuotą į save, o savo Šiaurės Afrikos tautybę kaip difuzinę, emociškai jautrią ir kolektyviškai orientuotą.[53]

Nacionalistai pasičiupo šio instrumentinio santykio su Prancūzijos pilietybe įrodymą, kad pasmerktų faktą, jog tam tikri antros kartos imigrantai turi Prancūzijos pilietybę, bet išlieka abejingi ar netgi priešiški Prancūzijos kultūrai ir Prancūzijos valstybei. „Humanizmo pretekstu... Prancūzija pripažino ir suteikė pilietybę šeimoms, kurių vienintelis prisirišimo prie tautinės bendruomenės saitas yra piniginiai pranašumai; maža to, šie asmenys suinteresuoti išlaikyti savo pradinę ištikimybę ir dažnai paima Prancūzijos tautybę taip kaip *Carte Orange* [važiavimo metro ir autobusu kortelė, kurią naudoja Paryžiaus keleiviai]".[54] Dovanoti pilietybę tokiems asmenims, kaip teigė jie, reiškia nuvertinti ir desakralizuoti Prancūzijos pilietybę: „būti prancūzu kažką reiškia; tai ne tik popierius, formalumas, bet ir vertybė; egzistuojantys įstatymai šią vertybę sumenkina... šiandien mes jaučiame poreikį vėl sutaurinti priklausymą Prancūzijai... negalima įsigyti Prancūzijos tautybę tik iš paprasto patogumo; būtina pripažinti buvimo prancūzu bei tapimo prancūzu vertę dėl kitokių priežasčių negu tik dėl to atsirandančių socialinių ir ekonominių pranašumų."[55] Dvigubi tautiečiai buvo pavadinti „melagingais piliečiais, niekieno piliečiais; kai tai jiems tinka, jie sako esą prancūzai; kai ne, tai sako esą alžyriečiai ar kas kitas; tai šlykštu; daug alžyriečių sūnų atranda, kad jie yra prancūzai to neprašę: juos padarė piliečiais per prievartą; šie žmonės nebūtinai pripažįsta mūsų vertybes; jeigu jie nesijaučia prancūzais, ką gi, mes taip pat jų nenorime! prieš ką nors priimant į klubą yra tikrinama, ar jis sugebės naudotis savo teisėmis ir vykdyti savo pareigas; dėl Pran-

cūzijos tautybės bus pritarta 98% atvejų; bet mes atsakysime tiems, kurie mus juodina; aš šitai sakau visų tų, kurie mirė už šalį, vardu."[56] Nacionalisto požiūriu pilietybė turėtų turėti kilnumo ir susilaukti pagarbos. Jos neturėtų būti siekiama dėl patogumo ar asmeninės naudos. Ji turėtų turėti esminę, o ne tik instrumentinę vertę. Ji turėtų būti šventa, o ne profaniška. Nes vienas šventų daiktų atributas, Durkheimo aiškinimu, yra pagarba, kurios jie reikalauja, – pagarba, kuri „panaikina bet kokią apgalvojimo ar apskaičiavimo idėją".[57] Nacionalisto tezė yra ta, kad pilietybė turi kelti pagarbą dėl to, kuo ji yra, o ne apskaičiavimą, ką ji sukelia.

Nacionalistinė kampanija prieš Prancūzijos pilietybės desakralizaciją ir nuvertinimą turėjo ypač gundantį taikinį. Ne tik Šiaurės Afrikoje imigrantai, kurie turėjo Prancūzijos pilietybę, pabrėžė jos griežtai instrumentinę reikšmę. Tuo pačiu metu proimigrantiniai Prancūzijos kairiųjų balsai pasisakė už tolesnę pilietybės desakralizaciją ir nuvertinimą. Ypač tai pasireiškė pirmosiomis socialistų vyriausybės dienomis. Dvi idėjos buvo paplitusios tarp kairiųjų. Pirma, pamatinės pilietybės teisės turėtų būti atskirtos nuo formalios pilietybės – pavyzdžiui, leidžiant imigrantams be Prancūzijos tautybės balsuoti, pirma vietiniuose rinkimuose, eventualiai – nacionaliniuose rinkimuose. Šitai objektyviai nuvertintų formalią pilietybę, padarius asmenį mažiau nuo jos priklausomą. Antra, norintys natūralizuotis asmenys turėtų pajėgti tai padaryti be didelės socialinės ir psichologinės trinties. Pilietybė ir natūralizacija turėtų būti desakralizuotos, deformalizuotos, deritualizuotos.[58] Tokios rūšies kairiųjų diskursas, kaip ir pačių imigrantų požiūris į pilietybę, suteikė nacionalistams progą rinkti politinius taškus, iš naujo pabrėžiant pilietybės vertybę, kilnumą ir šventumą.

Neasimiliuojama imigracija?

Galutinis nacionalistinės pilietybės politikos taikinys buvo tariamas šiandieninių imigrantų – ypač Šiaurės Afrikos musulmonų – neasimiliuojamumas.[59] Nacionalistai akcentavo tris dalykus. Pirma, ne taip, kaip ankstesnės imigrantų bangos, šiandieniniai migrantai nenori asimiliuotis. Antra, tradiciniai Prancūzijos asimiliaciniai institutai daugiau nebefunkcionuoja taip, kaip kad paprastai darė anksčiau. Trečia, šiandieniniai migrantai, būdami „kultūriškai tolimesni" nuo prancūzų negu kad ankstesnieji imigrantai, yra objektyviai mažiau asimiliuojami.

Paremdami savo pirmąjį tvirtinimą – kad imigrantai nenori asimiliuotis, – nacionalistai nurodė labai paplitusią išskyrimo retoriką. Iš tikro XX a. 9 dešimtmečio pradžioje buvo daug šnekama apie *droit à la différence* – „teisę būti kitokiam". Daugelis tų šnekų sklido iš prancūzų, o ne iš imigrantų[60] lūpų ir atspindėjo ne imigrantų atsisakymą asimiliuotis, o tai, kad Prancūzijos kairieji atmetė tradicinę Respublikinės asimiliacionistinės pilietinės inkorporacijos formulę.[61] Bet tai neužkirto kelio nacionalistams pasičiupti išskyrimo retoriką kaip asimiliacijos negalimumo ženklą.[62]

Antrasis argumentas – kad Prancūzijos institutai prarado daug savo asimiliacinės galios – jokiu būdu nėra tik nacionalistų argumentas. Plačiai buvo pabrėžiama mažėjanti mokyklų, armijos, bažnyčios, profsąjungų ir politinių partijų reikšmė tiek prancūzų, tiek užsieniečių socializacijai, integracijai ir asimiliacijai.[63] Vietoj šių „universalistinių nacionalinių institutų", kaip juos pavadino Dominique Schnapper, priežiūros ir gydymo institutai – socialiniai darbuotojai, medicinos įstaigos, kriminalinio teisingumo sistema – vis labiau buvo įpareigoti sociališkai rūpintis šalutinėmis gyventojų grupėmis.[64] Ypač

mokykla nebebuvo laikoma turinti ankstesnę socializacijos ir asimiliacijos galią.[65] Ypač erzinantis nacionalistiniu požiūriu buvo imigrantų vaikų mokymas jų „kilmės kalba ir kultūra" Prancūzijos mokyklų pradinėse klasėse, mokytojus parenkant ir apmokant jų kilmės šalims.[66]

Trečias ir pats svarbiausias nacionalistinis argumentas yra tas, kad musulmonų imigrantų neįmanoma asimiliuoti – arba, ne taip kategoriškai kalbant, kad šiandieniniai musulmonų imigrantai yra ne taip lengvai asimiliuojami, kaip ankstesni katalikų ir žydų imigrantai.[67] Nacionalistai tvirtina esminį politinės ir teisinės islamo ir „Vakarų" kultūros nesuderinamumą. Kaip jie teigia, islamo negalima suvesti į grynai privačią sferą. Jis neišvengiamai generuoja viešus ir politinius reikalavimus, o šie nesutaikomai konfliktuoja su tuo, kas yra tuo pat metu laikoma krikščioniška ir Respublikine žmogaus teisių tradicija.[68] Kaip ir kiti antiasimiliacionistiniai argumentai, šis yra palaikomas ne tik nacionalistų, o taip pat ir, labiau niuansuota forma, beveik visų debatų dėl imigracijos partijų. Tad, pasak Gastono Defferre, ankstesnio socialistų vidaus reikalų ministro: „Kada lenkai, italai, ispanai ir portugalai gyvena Prancūzijoje ir nusprendžia natūralizuotis, nėra labai svarbu, ar jie yra katalikai, protestantai, žydai ar ateistai... Bet islamo taisyklės nėra tiesiog religinės taisyklės; tai yra gyvenimo taisyklės, kurios apima... vedybas, skyrybas, vaikų priežiūrą, vyrų ir moterų elgesį... šios taisyklės yra priešingos visoms Prancūzijos įstatymo dėl vaikų globos skyrybų atveju taisyklėms ir jos yra priešingos [Prancūzijos taisyklėms] dėl moterų teisių savo vyrų atžvilgiu; maža to, Prancūzijoje mes neturime tokių pat gyvenimo įpročių."[69] Visos partijos sutaria, kad islamas – bent jau tam tikrų formų – sudaro asimiliacijai tam tikrų sunkumų. Nacionalistinę

poziciją būtent ir skiria nediferencijuotas, esencialistinis islamo apibūdinimas. Ignoruodami islamo variantus Prancūzijoje[70], nacionalistai apibūdina musulmonų imigrantus taip, tarsi jie visi būtų islamo fundamentalistai, nors faktai liudija, kad fundamentalizmas tik nereikšmingai veikia musulmonus Prancūzijoje.

Jus soli nebuvo vienintelis šios nacionalistinės Prancūzijos pilietybės įstatymo kritikos taikinys. Nacionalistai taip pat prieštaravo tam lengvumui, su kuriuo pilietybę gali įsigyti Prancūzijos piliečių sutuoktiniai, ir nepakankamai griežtai natūralizacijos kontrolei. Bet *jus soli* atrodė ypač įžeidžianti. Ryšium su Šiaurės Afrikos valstybių pilietybės įstatymais, kurie suteikdavo pilietybę *jure sanguinis* ir laikėsi pastovios ištikimybės doktrinos, Prancūzijos *jus soli* automatiškai sukeldavo dvigubą pilietybę. Nacionalistiniu požiūriu *jus soli* lengvina pilietybės desakralizaciją, priskirdama ją asmenims, kurie emociškai bei kultūriškai išlieka ištikimi kitoms valstybėms ir su jomis tapatinasi. Ji nuvertina pilietybę, automatiškai ją duodama asmenims be jų valios ir netgi be jų žinios. Pagaliau ji nutautino pilietybę, automatiškai ją suteikdama asmenims, kurie nebuvo asimiliuoti ir, pagal kai kuriuos argumentus, negali būti asimiliuoti į Prancūzijos kultūrą.

Nacionalistinis *jus soli* puolimas nebuvo vykdomas tik radikalių dešiniųjų. Ji figūravo keletame programinių teiginių, kuriuos iškėlė pagrindinės dešiniųjų srovės partijos ir grupės artinantis rinkimams į įstatymų leidžiamąjį susirinkimą 1986 metų kovo mėnesį. Tad, pavyzdžiui, „Klubas 89", artimai susiję su golistų *Rassemblement pour la République* partija (RPR), teigė savo 1985 m. programoje „Strategija vyriausybei", kad natūralizacija neturi būti:

„laikoma patogia teisine priemone įsigyti socialinių pranašumų ir teisę likti Prancūzijoje; tai todėl Tautybės kodeksas turi būti ištaisytas, kad Prancūzijos tautybės įgijimas tikrai būtų asmeninio pasirinkimo rezultatas, paremtas valia integruotis ir priimti... priimančios šalies vertybių sistemą; tapimas Prancūzijos piliečiu turi būti laikomas... iškilminga sutartimi, paremta abipusiu pripažinimu ir valia gyventi kartu... šiuo tikslu automatiškas Prancūzijos tautybės priskyrimas dėl gimimo užsieniečiams tėvams Prancūzijoje bus panaikintas... Prancūzijos tautybė bus suteikta bet kuriam užsieniečiui (įskaitant gimusius Prancūzijoje), kurie gali patenkinti tam tikrą skaičių reikalavimų (prancūzų kalbos mokėjimas, civilinė ar karinė tarnyba, pavardės suprancūzinimas, nepilnamečio teisinis dosjė (jokių problemų su įstatymais), tautiečių laidavimas ir kt.)."[71]

O 1985 m. pranešimas dėl imigracijos, pateiktas Sąjungos už Prancūzijos Demokratiją (*UDF*), šalia *RPR*, kitos svarbiausios parlamentinės grupės iš pagrindinės dešiniųjų srovės, vardu, taip pat buvo kupinas nacionalistinės *jus soli* kritikos:

„Automatiškumas [susijęs su *jus soli*] atrodo labai ginčytinas ta prasme, kad daugelis užsieniečių vaikų įgyja Prancūzijos tautybę be jų žinios, o kartais ir prieš jų valią, be mažiausios jų veiksmingos integracijos kontrolės... todėl Prancūzijoje gimusių užsieniečių vaikų Prancūzijos tautybės įgijimas turėtų būti pareikalavimo objektas pilnametystės amžiuje ir turėtų numanyti... su pilietybe susijusių pasekmių, ypač turint galvoje nacionalinę tarnybą, priėmimą."[72]

Bendra *RPR* ir *UDF* platforma apsiribojo trumpesniu ir bendresniu teiginiu, nors ir linkstančiu į tą pačią pusę. Tautybė „turi būti pareikalauta [individo] ir patvirtinta [valstybės]; jos įgijimas neturėtų kilti iš grynai automatinių mechanizmų".[73]

Tad buvo platus dešiniųjų sutarimas dėl poreikio išvaduoti Prancūzijos pilietybės įstatymą nuo *jus soli*. Per

rinkimus į įstatymų leidžiamąjį susirinkimą 1986 m. kovo mėnesį dešinieji sugrįžo į valdžią. Pradėdamas eiti ministro pirmininko pareigas Jacques Chiracas paskelbė, kad pateiksiąs svarstyti „tautybės kodekso modifikaciją, siekiant padaryti Prancūzijos tautybės įgijimą priklausomą nuo pirmesnio valios akto".[74] Tačiau pažadėta reforma liko neįgyvendinta. Chiracas tikrai pateikė įstatymo projektą, modifikuojantį Prancūzijos pilietybės įstatymą, nors jis buvo daug nuosaikesnis negu kad dešinieji žadėjo būdami opozicijoje. Bet netgi šis santykiškai nuosaikus pasiūlymas sukėlė kritikos srovę ir buvo laikinai pašalintas iš įstatymų leidimo darbotvarkės.

Atsisakymas nepriimti

Kodėl *jus soli* puolimas žlugo kaip tik tada, kai atrodė, jog jis yra ant sėkmės slenksčio? Pirmiausia tai reforma susidūrė su nenumatyta teisine kliūtimi. *Jus soli*, kaip matėme, buvo įkūnyta dviejuose tautybės kodekso skirsniuose: 23 straipsnyje, priskyrusiame Prancūzijos pilietybę nuo gimimo trečios kartos imigrantams, ir 44 straipsnyje, priskyrusiame ją pilietybės amžiuje daugeliui antros kartos imigrantų.

Dešiniųjų partijos ir klubai ginčijo abu straipsnius. Tačiau kai naujoji vyriausybė ėmė sudarinėti alternatyvų pilietybės įstatymą, tai atrado, kad panaikindama 23 straipsnį ji taip pat panaikintų patogiausią ir tiesiausią tautybės įrodymo būdą – ne tik antros ir trečios kartos imigrantams, o ir prancūzų kilmės asmenims. Nustatant tautybę pagal 23 straipsnį, pakakdavo pateikti du gimimo liudijimus, rodančius, kad suinteresuotasis asmuo ir bent vienas iš jo tėvų yra gimęs Prancūzijoje. Betgi įro-

dyti, kad asmuo yra prancūzas dėl jo kilmės iš tėvų prancūzų, reiškė įsipainioti į begalinį kasimąsi į praeitį. Jeigu kokio nors asmens protėvis neturėjo kokios nors kitos teisės į Prancūzijos tautybę – pavyzdžiui, natūralizacijos pažymėjimo – buvo neįmanoma aiškiai nustatyti, kad jis yra prancūzas.

Jus soli panaikinimas trečios kartos imigrantams taip pat turėjo politiškai kainuoti. Pagrindinis 23 straipsnio loginis pagrindas buvo tai, kad gimimas (ir numanomas gyvenimas) Prancūzijoje per dvi viena po kitos einančias kartas patikimai rodė patvarų prisirišimą prie Prancūzijos. *Jus soli* neginčijo šio esminio loginio pagrindo. Keletas ultradešiniųjų balsų atmetė *jus soli* iš principo ir primygtinai reikalavo grynos *jus sanguinis*, bet tie balsai nebuvo reikšmingi.[75] Pagrindinis *jus soli* kritikos smūgis lietė ne 23 straipsnio principą – kad tariama trečios kartos imigrantų integracija laidavo jiems Prancūzijos tautybės priskyrimą, – o jo anomališką taikymą antros kartos Alžyro imigrantams.

Sunku buvo pasisakyti prieš 23 straipsnį apskritai, bet lygiai taip pat sunku buvo padaryti atskirą žingsnį prieš jo pritaikomumą antros kartos Alžyro imigrantams. 23 straipsnio kalba buvo tobulai bendra: jis skyrė Prancūzijos tautybę asmeniui, „gimusiam Prancūzijoje ir turinčiam bent vieną iš taip pat ten gimusių tėvų". Norint atsiriboti nuo antros kartos alžyriečių imigrantų, įstatymų leidėjams būtų reikėję specifikuoti, kad „Prancūzija" reiškia Prancūziją su dabartinėmis sienomis taip, kad antros kartos imigrantų tėvai, patys gimę ikinepriklausomybiniame Alžyre, negalėtų būti laikomi gimusiais „Prancūzijoje". Bet tai reikštų paneigti Prancūzijos kolonijinę praeitį, būtent ilgalaikę pretenziją, kad Alžyras esąs neatskiriama Prancūzijos dalis.

Taigi panaikinti 23 straipsnį trukdė tam tikri teisiniai ir politiniai sunkumai. Todėl vyriausybė, kad ir nenoriai, susilaikė nuo pasiūlymo jį pakeisti. Kita vertus, ji pasiūlė pakeisti 44 straipsnį.[76] Antros kartos imigrantai daugiau automatiškai nebūtų virtę prancūzais pilnametystės amžiuje, o norintys tapti prancūzais būtų turėję padaryti formalų pareiškimą amžiuje nuo 16 iki 20 metų.[77] Šitai buvo savanoriškumo aspektas pasiūlyme. Tačiau jame taip pat buvo suvaržomumo aspektas, kuris konkuravo su savanoriškumo aspektu.

Pareiškimo, kurio būtų reikalaujama iš prancūzais norinčių tapti antros kartos imigrantų, savaime nebūtų pakakę prancūziškos tautybės nustatymui – nepaisant pasirinkimo ir apsisprendimo retorikos. Tautybės suteikimas būtų sąlygiškas. Šitai savaime nebūtų pakeitę egzistuojančio įstatymo. Automatiškas prancūziškos tautybės priskyrimas antros kartos imigrantams pilnametystės amžiuje jau buvo sąlygiškas, atribojantis nuo asmenų, neišpildančių gyvenimo teritorijoje reikalavimo, kaip ir nuo už tam tikrus nusikaltimus teistų asmenų. Tačiau pasiūlytoji reforma padarė šias sąlygas griežtesnes trimis atžvilgiais: ji žymiai išplėtė nusikaltimų, dėl kurių pilietybė neįgyjama, sąrašą; pridėjo formalią asimiliacijos sąlygą ir reikalavo ištikimybės priesaikos.[78]

Pasiūlymas nepatenkino nieko. Nepasisekimas keisti 23 straipsnį sumaišė visą projekto struktūrą. Tiek savanoriškumu besiremianti, tiek nacionalistinė *jus soli* kritika krypo į 23 straipsnį. Savanoriškumo požiūriu 23 straipsnis, transformuojantis trečios kartos imigrantus (ir antros kartos alžyriečių imigrantus) į piliečius prancūzus, nepriklausomai nuo jų valios, buvo labiau ginčytinas nei 44 straipsnis, kuris leido pasirinkti, leido antros kartos imigrantams atsisakyti prancūziškos tautybės, pa-

reiškus apie tai per metus iki teisinės pilnametystės. Nacionalistiniu požiūriu taip pat 23 straipsnis buvo pagrindinis pažeidėjas, nes tai buvo teisinė mašina, per kurią apie 400 000 Prancūzijoje gimusių imigrantų alžyriečių vaikų buvo paversti abejotinos ištikimybės ir asimiliuojamumo Prancūzijos piliečiais. Tad sprendimas palikti galioti 23 straipsnį sukėlė kritiką iš dešinės. Tiek Nacionalinis frontas, tiek pati Chiraco partija *RPR*, jau buvo pateikę savo reformos pasiūlymus Nacionaliniam susirinkimui; abiejuose buvo 23 straipsnio panaikinimą siūlantys skirsniai. Kai buvo išspausdintas pats vyriausybės pasiūlymas, Nacionalinis frontas tvirtino, kad reforma „gerokai prarado savo turinį".[79]

Bet kai ultradešinieji kritikavo vyriausybės projektą dėl nėjimo pakankamai toli, kiti balsai, gausesni ir triukšmingesni, kritikavo jį už ėjimą per toli, už siekimą suvaržyti priėjimą prie Prancūzijos pilietybės. Ribojančios pasiūlymo tendencijos, tikrosios ar spėtinos, sukurstė kritikos audrą. Valstybės taryba savo patariamąja nuomone, kuri nutekėjo į spaudą, atmetė pagrindinius pasiūlymo elementus.[80] Kairiųjų partijos ir politinės grupės, profsąjungos, bažnyčios, žmogaus teisių asociacijos, imigracija suinteresuotos organizacijos ir pačių imigrantų organizacijos puolė reformą su neįprastu aršumu. Netgi centristai vyriausybinėse partijose pareiškė susilaiką.

Atsakydama į pradinį kritikos raundą, vyriausybė atsisakė ištikimybės priesaikos, prailgino laiką, per kurį antros kartos imigrantai galėtų pareikšti savo ketinimus įsigyti pilietybę, ir atsisakė siūlymo reikalauti iš Prancūzijos piliečių sutuoktinių – anksčiau galėjusių gauti pilietybę prašymu – kreiptis dėl natūralizacijos. Tačiau kritika nesumažėjo. Kai 1986 m. lapkričio mėnesį pasiūlymas buvo formaliai priimtas Valstybės taryboje ir pa-

teiktas Nacionaliniam susirinkimui, prezidentas Mitterand'as pareiškė per savo atstovą, kad jis buvęs „įkvėptas filosofijos, kuriai nepritarė".[81] Žmogaus teisių sąjunga pradėjo kampaniją prieš reformą, patraukdama savo pusėn dviejų šimtų organizacijų paramą. Ir „SOS-Rasizmas" pradėjo savo kampaniją prieš projektą.

Tuo pačiu metu aukštųjų mokyklų ir universitetų studentai pradėjo telktis prieš kitą įstatyminį projektą: aukštojo švietimo reformą. Ją studentai vertino kaip apribojančią patekimą į universitetus. Streikų, okupacijų ir demonstracijų banga apėmė Paryžiaus ir provincijų *lycées* ir universitetus. Gruodžio pradžioje stambus žygis į Paryžių baigėsi aršiais protestuotojų susidūrimais su policija, kuriuose keletas studentų buvo sužeisti, kai kurie sunkiai. Kitą vakarą toliau vyko smarkūs susirėmimai, ir vienas studentas policijos sumuštas mirė. Tai, kad jis buvo alžyriečių kilmės, kaip ir daugelis protestavusių studentų, parūpino dramatinę simbolinę grandį tarp debatų dėl švietimo reformos ir debatų dėl pilietybės įstatymo. Netgi jau prieš šį smurtą organizacija „SOS-Rasizmas", organizaciškai smarkiai įsitvirtinusi aukštosiose mokyklose ir universitetuose, susiejo abu klausimus pastangoje nukreipti tam tikrą kiekį studentų sukauptos politinės energijos prieš tautybės įstatymo reformą. Iš pradžių tai nelabai sekėsi, nes studentai užsispyrę laikėsi savo susitelkimo „nepolitinio" pobūdžio ir priešinosi bandymams jo programą išplėsti. Bet po smarkių susirėmimų su policija studentų protestai vis labiau radikalėjo ir krypo prieš vyriausybę. Susidūręs su tolesnio smurto perspektyva ir sutikdamas didėjantį nepritarimą vyriausybinėse partijose, Chiracas pašalino tiek švietimo, tiek pilietybės įstatymų projektus iš įstatymų leidimo darbotvarkės.

Tos dvi kontraversijos buvo nuostabiai panašios. Abiem atvejais pasiūlyta reforma buvo nuosaiki kaip kompromisas tarp radikalesnės reformos šalininkų ir bet kokio pakeitimo oponentų. Abiem atvejais kontroversija atsirado iš esmės simboliniame kovos lauke, kai opozicija mažiau kreipė dėmesį į specifinius siūlomos reformos skirsnius negu kad į jos ideologinį atšvaitą. Abiem atvejais projektas buvo jo oponentų pavaizduotas kaip atrankos ir nušalinimo mašina; abiem atvejais jis buvo pavaizduotas kaip įžeidžiantis centrinius Prancūzijos politinei kultūrai simbolius, vertybes ir principus. Abiem atvejais vyriausybė buvo nustebinta opozicijos tariamai taip nežalingai reformai masto, ir abiem atvejais ji iš pradžių atsisakė laikyti opoziciją rimta. Tačiau abiem atvejais galiausiai vyriausybė nusileido simboliškai skambiai opozicijai.

Nuo išskyrimo prie įtraukimo

Pradinis pilietybės įstatymo sutriuškinimas buvo už daug ką skolingas konjunktūriniam atsitiktinumui, kuris surišo jo likimą su universitetų reformos likimu. Bet pilietybės reforma jokiu būdu nebuvo numarinta; ji tiesiog buvo laikinai pašalinta iš įstatymų leidimo darbotvarkės. Spaudžiant kai kuriems jos pačios kietos linijos šalininkams ir Le Penui, kurio pastangos gauti prezidento postą grasino pralenkti paties Chiraco kampaniją, vyriausybė pakartotinai patvirtino įsipareigojimą dėl savo pilietybės įstatymo reformos. Ji būtų galėjusi vėl pateikti savo pradinį pasiūlymą, matyt, truputį modifikuota forma, atvėsus aistroms ir išsisklaidžius studentams. Užuot šitaip padariusi, ji ėmėsi sutaikomojo ėjimo. Teisingumo ministras Chalandonas, atsakingas už pradinio pasiūlymo parengimą, paskelbė 1987 m. sausio mėnesį, kad

siūloma reforma bus „permodeliuota" po „plačių nacionalinių konsultacijų" su visais judėjimais ir asociacijomis, suinteresuotomis reikalu, taipgi su šalies „religiniais ir moraliniais autoritetais".[82] Chalandonas netgi nurodė, kad reforma galėtų iš tikro *liberalizuoti* priėjimą prie Prancūzijos pilietybės. Egzistuojantis tautybės įstatymas yra „griežtas, dviprasmiškas ir pavojingas" bei „nesiūlo pakankamų garantijų jauniems užsieniečiams, kuriems skirta tapti prancūzais".[83] Reforma galėtų ištaisyti jų padėtį. Jaunus Prancūzijoje gimusius užsieniečius galima būtų apsaugoti nuo išvarymo, kol jie turėtų šansą įsigyti pilietybę, ir jie galėtų tapti prancūzais, nepaisant nedidelių keblumų su įstatymais. Ir natūralizacijos procedūros galėtų būti pagreitintos.[84]

Chiracas patvirtino Chalandono sprendimą ir pridūrė, kad būtina ištaisyti „nesusipratimus", sukeliamus siūlomos reformos. Niekad nebuvo ketinimo išskirti: priešingai, „Prancūzijai gauti daugiau vaikų (t. y. natūralizuotų piliečių) yra džiaugsmas". Bet kadangi „tapti prancūzu yra garbė", „būdas, kaip tampama prancūzu, yra labai svarbus dalykas".[85] Reforma, kaip jis leido suprasti, iš esmės reiškė suinteresuotumą tapimo prancūzu *būdu*, o ne tapimo prancūzu *faktu*. Vyriausybė nenorėjo apriboti priėjimo prie Prancūzijos tautybės, o tik padaryti jį labiau savanorišką negu automatišką.

Šitai parodė didelį orientacijos pokytį. Kaip opozicinė strategija, nacionalistinis pilietybės įstatymo puolimas, maišant savanoriškumo, valstybiškumo ir nacionalistinius leitmotyvus, buvo politiškai pelningas. Tačiau, kaip vyriausybinė programa, pilietybės įstatymo reforma, inspiruota nacionalistinės kritikos, paaiškėjo esanti politinė būtinybė. Savanoriškumas buvo svarbiausias dalykas; o išskyrimas valstybiniais ar nacionalistiniais sumetimais toks

reikšmingas nebuvo. Kai vyriausybė bandė paaiškinti savo projektą savanoriškumu, kritikai sutelkė dėmesį į išskyrimo klausimą. Šitaip jie galutinai pakeitė debatuojamas sąvokas.

Vyriausybės pasiūlyta reforma buvo nerangi pusinė priemonė.[86] Pasiūlymas, kilęs iš radikalios nacionalistinės pilietybės įstatymo kritikos, kuri buvo dešiniųjų plėtojama jiems mėgaujantis opozicijos laisve ir neatsakingumu, tas pasiūlymas, kuris galiausiai buvo pateiktas parlamentui, buvo nuosaikus ir ribotas, atspindintis vyriausybinės atsakomybės uždėtą nuosaikumą ir atsargumą. Tačiau kai šis nuosaikumas nuvylė ultradešiniuosius, jis nenuramino kairiųjų ar netgi centro. Nes jei vyriausybės pasiūlymas buvo nuosaikus, vertinant pagal nacionalistų reikalavimus, šitai buvo masto, o ne kokybės skirtumas. Vyriausybinis pasiūlymas buvo tiesiog atskiestas nacionalistinio projekto variantas, be aiškaus nacionalistinio loginio pagrindo, bet neturintis ir žymaus savo loginio pagrindo. Oponentų akyse projektą nebepataisomai suteršė nacionalistinė prigimtis.

Vyriausybė stengėsi pasiekti didelį moralinį ir politinį pranašumą, pabrėždama savanoriškumo aspektus ir sumenkindama valstybinius ir nacionalistinius aspektus. Pagrindinis klausimas, kaip tvirtino ji, yra *būdas*, kaip tampama prancūzu. Prancūzais asmenys turėtų tapti apgalvotai, savo paties laisvu ir sąmoningu pasirinkimu, o ne valstybės priskiriamuoju aktu. Valstybinis ir nacionalinis argumentai – kad Prancūzija turinti užkirsti kelią apgavikiškam ir grynai instrumentiškam tautybės įstatymo naudojimui, užkirsti kelią nusikaltėliams imigrantams tapti prancūzais ir užtikrinti naujų piliečių asimiliaciją – buvo sušvelninti. Nacionalistiniai argumentai buvo išlaikyti tik tiek, kiek galėjo būti aiškinami savano-

riškumu, kaip kad teigime, jog automatiško Prancūzijos tautybės įgijimo pakeitimas savanorišku išaukštintų tautiškumo jausmą ir suteiktų didesnę reikšmę ir kilnumą Prancūzijos tautybės įgijimui ir turėjimui.

Plati viešoji opozicija projektui iš esmės ir pakeitė debatuojamas sąvokas. Vyriausybė adresavo savo dievo Januso pavidalo reformą dviem auditorijoms: savo pačios dešiniojo sparno rėmėjams ir galimiems Le Peno balsuotojams bei publikai ištisai. Pabrėždama reformoje savanoriškumo aspektus, vyriausybė tikėjosi, kad valstybiniai ir nacionalistiniai pilietybės įgijimo apribojimai – įtraukti tam, kad būtų patenkinti jos kietosios linijos šalininkai ir kad būtų sumažintas Le Peno patrauklumas – praeis daugiau ar mažiau publikos nepastebėti. Stebėtinai aršus pasipriešinimas projektui tų, kuriems buvo prieinamos masinės informacijos priemonės, apvertė šią dvilypę strategiją aukštyn kojom ir vertė vyriausybę apibrėžti savo projektą nuosekliau, faktiškai pasirinkti tarp savanoriškumo ir suvaržytumo. Vyriausybė turėjo pakeisti projektą taip, kad jis atitiktų savanoriškumo retoriką, arba turėjo pakeisti retoriką, kad ji atitiktų projektą. Pirmoji buvo konsensuso, antroji – konfrontacijos strategija. Vyriausybė pasirinko pirmąją.

Pasirinkimas neįvyko vienu kartu. Reikalas tebebuvo debatuojamas vyriausybėje – ir tarp centro bei dešinės partijų ir grupių – keletą mėnesių. Kai kurios vis dar pasisakė už pradinę reformą ar kažką panašaus per įstatymų leidžiamąjį organą iki prezidento rinkimų kaip priemonę atimti paramą Le Penui. Bet kiekvienoje kritinėje padėtyje Chiracas rinkdavosi konsensuso kelią. Šitai buvo akivaizdu iš jo sprendimo atsiimti projektą iš įstatymų leidimo darbotvarkės gruodyje, iš jo pritarimo Chalandono pareiškimui apie „plačias nacionalines konsul-

tacijas" sausyje; iš jo skelbimo kovo mėnesį, kad jis patvirtins bešališką Komisiją, „atstovaujančią visiems nuomonių palinkimams", reikalui tirti[87]; iš jo instrukcijų Komisijai, kai ji iš tikro buvo patvirtinta birželio mėnesį[88]; iš jo pareiškimo rugsėjo mėnesį, kad reforma nebus pradėta iki prezidento rinkimų 1988 m. balandžio mėnesį, jeigu nebus pasiektas „visuotinis susitarimas"[89]; ir iš fakto, kad klausimas nevaidino iš esmės jokio vaidmens jo prezidentinėje kampanijoje.[90]

Konfrontacinės nacionalistinės pilietybės politikos atsisakymas buvo ypač stulbinantis tiek, kiek ta politika rūpinosi *jus soli*, kuri buvo pagrindinis nacionalistinio įtūžio taikinys. Pagrindinės dešiniųjų srovės partijos, kaip mes matėme, ėmėsi šios nacionalistinės *jus soli* kritikos 1986 m. rinkimų į įstatymų leidžiamąjį organą kampanijoje, savo jungtinėje platformoje siūlydamos panaikinti „automatišką" tautybės įgijimą. Techniniai ir politiniai sumetimai jau buvo privertę kol kas atsisakyti šio tikslo ir sulaikė vyriausybę nuo siūlymo modifikuoti Tautybės kodekso 23 straipsnį, suteikiantį pilietybę nuo gimimo trečios kartos imigrantams (ir antros kartos alžyriečių imigrantams). Bet dabar vyriausybė visai atsisakė *jus soli* puolimo. Oponentų apkaltinti dėl Prancūzijos *jus soli* tradicijos ginčijimo vyriausybė ir pagrindinės dešiniųjų srovės partijų nariai tai paneigė ir netgi pabrėžė savo įsipareigojimą išlaikyti *jus soli*.[91] Jie toliau argumentavo, kad antros kartos imigrantams pilietybės įgijimas turėtų būti savanoriškas. Bet jie nusišalino nuo bendros centro dešiniųjų partijų rinkiminės platformos argumento – kad tautybė turėtų būti „pareikalauta *ir priimta*", kad prancūzais norintys tapti kandidatai būtų atsijoti pagal tinkamumą būti piliečiais. Spaudžiant tiek iš savųjų gretų centristams, tiek opozicijos nariams bei organizuotiems reformos oponentams, kurie tebekalbėjo apie išskyrimą, vy-

riausybė dabar pasiūlė, kad savanoriškumo aktas, kurį ji siekė įvesti antros kartos imigrantams, būtų pakankamas paversti juos piliečiais; tai nebūtų pilietybės prašymas, kurį vyriausybė galėtų atmesti. Tiktai keliais tiksliai apibrėžtais ekstremaliais atvejais – pavyzdžiui, žiaurus nusikaltimas – antros kartos imigrantams būtų neleidžiama tapti prancūzais. Kitais atvejais jie turėtų teisę tapti prancūzais tiesiog paprašę – ir prašymas netgi galėtų padaryti jų pilietybės statusą ir šansus jiems netgi tvirtesnius.[92]

Kodėl vyriausybė atsisakė kovos čia, išsigindama savo pačios siūlyto suvaržytumo ir paskelbdama savo įsipareigojimą atviram pilietybės įstatymui? Į klausimą galima atsakyti įvairiais lygiais. Pradinis projekto pašalinimas iš įstatymų leidimo darbotvarkės įvyko dėl laiko pasirinkimo atsitiktinumo. Studentų susitelkimui išryškinus potencialius konfrontacinės strategijos kaštus, vyriausybė pasirinko konsensusą. Bet kitą, taikią vyriausybės laikyseną labiau lėmė gilūs pasidalijimai tarp vyriausybinių partijų. Centristai, nuo kurių balsų priklausė vyriausybė, vis labiau krypo prieš siūlomus išskyrimo aspektus ir prieš šališką, konfrontacinę reformą. Iš pradžių jie atsargiai palaikė pasiūlymą, kurį jie teisingai laikė nuosaikiu, palyginti su kampanijos pasiūlymais ar palyginti su pasiūlymais, kuriuos įstatymų leidžiamajam susirinkimui pateikė Nacionalinio fronto ir *RPR* deputatai.[93] Jie buvo stiprūs savanoriško pasirinkimo rėmėjai. Betgi reformos oponentams vis labiau kreipiant dėmesį į išskyrimą ir išaiškėjus opozicijos mastui, centristų santūrumas augo. *UDF* deputatas, artimas Raymondui Barre, pagrindiniam Jacques Chiraco varžovui iš dešiniųjų pagrindinės srovės prezidento rinkimuose, apibūdino vyriausybės reformą kaip „pavojingą, nes ji ginčijo *jus soli...*; galima nustatyti patvirtinimo aktą, bet be sąlygų; šiuo požiūriu mes nenusileisime; *jus soli* turi būti išlaikyta".[94] Ir

Jacques Barrot'as, socialdemokratų centro *(CDS)* prezidentas, dabar teigė, kad „tokia subtili problema kaip pilietybė nesprendžiama konfrontacijos aplinkoje".[95] Centristai akivaizdžiai neketino leisti vyriausybei plėtoti karštai ginčijamos reformos per parlamentą artėjančių prezidento rinkimų aplinkoje.

Bet šitai tiesiog grąžina problemą per vieną žingsnį atgal. Kodėl reforma išskyrė daugumos partijas? Kodėl tarp daugumos partijų centristai taip rūpinosi įtraukimu? Kodėl netgi daugumos kietos linijos atstovai jautėsi priversti prisiimti įtraukimo retoriką? [96] Kodėl vyriausybė aiškiai norėjo *liberalizuoti* Prancūzijos pilietybės įgijimą – su sąlyga, kad iš antros kartos imigrantų būtų reikalaujama pareikšti savo troškimą tapti prancūzais?

Politinė konjunktūra ir politinė kultūra

Atsisakymo nepriimti į pilietiją priežastys, kilusios iš Prancūzijos politinio lauko konfigūracijos ir iš patvarių Prancūzijos politinės kultūros charakteristikų, buvo tiek situacinės, tiek politinės-kultūrinės. Esminė situacinė ypatybė buvo žymusis asmuo Jean-Marie Le Penas. Debatus dėl tautybės įstatymo daugiausia formavo Le Penas ir jo partija, virtusi pagrindine jėga Prancūzijos politiniame lauke. Nacionalinis frontas neinicijavo nacionalistinės pilietybės įstatymo kritikos. Ta kritika buvo pirmąkart išplėtota 1984 m. išleistoje *UDF* deputato ir *„Figaro"* žurnalo apžvalgininko Alaino Griotteray knygoje.[97] Bet ją perėmė ir išplėtojo 1985 m. išleistoje savo knygoje Jean-Yves Le Gallou ir *„De l'Horloge"* klubas, ekstremistinių, su Nacionaliniu frontu glaudžiai susijusių, dešiniųjų klubas;[98] ir ją Nacionalinis frontas perėmė rinkimų į įstatymų leidžiamąjį organą kampanijoje 1986 m. pavasarį. Tačiau tik vėliau vyriausybės iš dalies protin-

go atsisakymo radikaliai modifikuoti pilietybės įstatymą akivaizdoje Nacionalinis frontas klausimą išryškino. Vis susitaikėliškesnė laikysena, kurios ėmėsi vyriausybė ir pagrindinės dešiniųjų srovės partijos, spyrė Le Peną labiau žaisti šiuo klausimu. Jis teikė jam progą supriešinti savo paties pozicijos savitumą ir nuoseklumą su vyriausybės skubotu atsitraukimu į poziciją, tik vos vos besiskiriančią nuo socialistų. 1987 m. pavasarį Le Penas padarė tautybę savo ankstyvosios prezidentinės kampanijos ašimi ir sėkmingai sutelkė šiuo klausimu didžiules minias Paryžiuje ir Marselyje. Balsų skaičius rodė, kad jis bus pagrindinė grėsmė dešiniesiems prezidentinėje kampanijoje. Tokiomis aplinkybėmis buvo neįmanoma užimti pozicijos pilietybės įstatymo atžvilgiu, neužėmus pozicijos Le Peno atžvilgiu.

Vyriausybės ėjimas susitaikymo link stiprėjo savaime. Nes vyriausybei judant šia kryptimi klausimas tapo ryškesnis Nacionalinio fronto retorikoje, pilietybės įgijimo apribojimo idėją imta labiau tapatinti su Nacionaliniu frontu ir aiškiau įvardyti kaip „ekstremistinę", ir vyriausybė bei pagrindinės dešiniųjų srovės partijos turėjo toliau nusišalinti nuo suvaržymų palaikymo. Keičiantis pasiūlymo pozicinėms koordinatėms – slenkant į dešinę ir ekstremalių regionų Prancūzijos politinėje erdvėje link – tą patį darė ir pagrindinės dešiniųjų partijos ir vyriausybė šio klausimo atžvilgiu.

Vyriausybė ir centro dešiniųjų partijos buvo sunkioje padėtyje. Socialistų kaltinamos flirtavimu su Le Penu, o Nacionalinio fronto – atsitraukimu į nuo socialistų neatskiriamą poziciją, jos turėjo pažymėti ir išlaikyti du atstumus iš karto – aiškiai atskirti savo poziciją nuo Nacionalinio fronto ir nuo socialistų pozicijos. Šiuo tikslu buvo naudinga griežtai atskirti pilietybės įstatymo galimos reformos savanoriškumo ir suvaržytumo aspektus,

arba, abstrakčiau kalbant, Prancūzijos pilietybės *įgijimo pobūdį* ir Prancūzijos pilietybės *atvirumo mastą*. Siekdamos pažymėti savo atokumą nuo socialistų, vyriausybė ir konservatyvios partijos galėjo toliau tęsti savo savanoriškumu paremtą automatiško pilietybės paskyrimo antros kartos imigrantams kritiką ir pabrėžti poreikį transformuoti tapimo prancūzu *pobūdį*. Padarydama Prancūzijos pilietybės įgijimą priklausomą nuo savanoriško akto, vyriausybė galėjo tvirtinti atnaujinanti Prancūzijos pilietybės įgijimo ir turėjimo „vertę" ir „kilnumą". Tuo pat metu, siekdama pažymėti atokumą nuo Nacionalinio fronto, vyriausybė galėjo pabrėžti savo įsipareigojimą dėl atviro ir imlaus pilietybės įstatymo. Pilietybės įstatymo srityje, kaip ir kitose srityse, ji galėjo teigti pagal standartinę formulę, kad Nacionalinis frontas pateikė „blogus atsakymus į gerus klausimus".

Žinoma, vyriausybė ir centro dešiniųjų partijos skirtingai įsivaizdavo, kaip šį subtilų išsidėstymo uždavinį reikia įvykdyti. Kai kurie daugiau svorio teikė varžymuisi su Le Penu dėl potencialių balsuotojų, kiti – nedviprasmiškam jo misijos išsižadėjimui. Bet visi sutarė dėl poreikio pažymėti ir išlaikyti dvigubą atstumą Prancūzijos politinėje erdvėje, apibrėžti savo pačių poziciją savotiškos politinės trianguliacijos, *vis-à-vis* socialistų ir Nacionalinio fronto pozicijos, būdu. Pilietybės klausimo „multidimensiškumas", faktas, kad čia buvo dvi nepriklausomos įvairavimo ašys – įgijimo pobūdis ir atvirumo mastas, – lengvino politinę trianguliaciją. Trumpiau tariant, Prancūzijos politinės erdvės struktūra po Le Peno buvo palanki vis griežtesniam reformos savanoriškumo ir suvaržomumo aspektų atribojimui, vykdomam vyriausybės ir jos rėmėjų.

Tačiau grynai situacine analize mes nepaliestume pagrindinių atsisakymo priimti pilietijon politinių-kultūrinių priežasčių. Unitarinė tauta, dominuojančiu Prancū-

zijos elito supratimu, yra valstybės produktas ir projektas, o ne (kaip Vokietijos tradicijoje) jos išankstinis, nepriklausomai apibrėžiamas ir autonomiškai vertingas substratas. Šioje valstybinėje ir asimiliacionistinėje tradicijoje pilietinė imigrantų, ypač antros ir trečios kartos imigrantų, inkorporacija, yra savaime suprantama. Būtent imigrantų pilietinis išskyrimas, o ne jų pilietinė inkorporacija, reikalauja specialaus pateisinimo. Nacionalistinis svarstymas apie imigraciją, pilietybę ir tautinį tapatumą teikė tokį pateisinimą. Pripažindamas asimiliacijos tradiciją Prancūzijoje, jis argumentavo prieš šią tradiciją, tvirtindamas, kad šiandienos Šiaurės Afrikos musulmonai imigrantai neasimiliuojami, ir iš to išvesdamas poreikį apriboti pilietybės įgijimą. Taip darydamas, jis rėmėsi kitais Prancūzijos tradicijos aspektais. Jis apeliavo į *laicité* principą, į nacionalinės pilietybės desakralizaciją ir labiausiai į konsoliduotos, santykiškai homogeniškos nacionalinės kultūros jausmą. Tačiau šios apeliacijos – išskyrus antrąją, silpniausią ir anachroniškiausią iš trijų – turėjo didesnį poveikį imigracijai negu kad pilietybės politikai. Visos partijos sutiko, kad Prancūzija turėtų riboti tolesnę imigraciją, bet iš šito nesekė, kad Prancūzija turėtų apriboti pilietybės įgijimą antros kartos imigrantams, kurių aiški dauguma, kaip buvo plačiai sutariama, liks Prancūzijoje.

Tad specifinėje pilietybės įstatymo srityje apribojimų šalininkai pasisakė prieš žymią ir giliai įsišaknijusią nacionalinę tradiciją. Dėl to būtent jiems ir teko įtikinėjimų našta. Retorinio žaidimo laukas, toks koks buvo, nebuvo pirmos klasės. Suvaržymus įvedančios reformos oponentai galėjo pasitelkti ir tikrai pasitelkė turtingus simbolinius ir retorinius išteklius pagal Prancūzijos asimiliacionistinę tradiciją. Jų argumentai buvo kupini nuorodų į „Prancūzijos tradiciją", „Respublikinę tradiciją",

„Prancūzijos teisės tradiciją" ir kt.[99] Kita vertus, suvaržančios reformos gynėjai negalėjo taip tiesiogiai apeliuoti į tradiciją.

Tačiau norint parodyti žymios Prancūzijos tautiškumo tradicijos poveikį šiuolaikinei pilietybės politikai, nepakanka nurodyti apeliacijų į tradiciją, iš suvaržymus įvedančios pilietybės įstatymo reformos oponentų pusės, svarbumą ir dažnumą. Pirma, nėra būdo išmatuoti tų apeliacijų įtikinamumą. Dar svarbiau tai, kad politikos negalima suvesti į įtikinėjimą. Netgi jei būtų galima parodyti, kad ekspansyvios, asimiliacionistinės tautiškumo išraiškos paplitimas pasunkino Prancūzijoje, palyginti su Vokietija, pilietybės įgijimo apribojimo pateisinimą, šitai nepaaiškintų suvaržymus įvedančios reformos žlugimo Prancūzijoje. Politikos išdavų akivaizdžiai nesąlygoja besivaržančių argumentų tvirtumas ar įtikinamumas.

Chiracas atsisakė šalinimo reformos, kai jos politiniai kaštai tapo pastebimesni ir kai jis suvokė, kad ji gali netgi nesurinkti balsų daugumos įstatymų leidžiamajame susirinkime. Reforma išprovokavo plačią ir balsingą opoziciją politinėje klasėje, ne tik iš šališkų šaltinių, bet ir iš oficialių institutų, tokių kaip Valstybės taryba, Aukštoji gyventojų ir šeimos taryba ir Žmogaus teisių komisija, iš pilietinių grupių, tokių kaip Žmogaus teisių sąjunga ir „SOS-Rasizmas", ir iš „moralinių autoritetų", tokių kaip žymūs katalikų vyskupai. Svarbiau – ir iš dalies dėl šios nuostabiai plačios ir balsingos opozicijos – reforma grasino suskaldyti vyriausybės bei centro dešinės partijas ir pakenkti Chiracui pretenduoti į prezidentus. Susidūrusi su tikrais, tikėtinais ir galimais išskyrimo – ar netgi išskyrimo pamėklės – politiniais kaštais, vyriausybė atsisakė suvaržymus įvedančios reformos.

Tai nebuvo neišvengiama. Jeigu studentai nebūtų susitelkę – galbūt netgi po to susitelkimo, jeigu būtų įsi-

vyravę kietos linijos šalininkai – vyriausybė tikriausiai būtų prastūmusi pradinį pasiūlymą. Mano argumentas yra tikimybinis. Dominuojanti tautiškumo išraiška nuteikė substancinę Prancūzijos politinio ir kultūrinio elito dalį – įskaitant iš esmės tuos, kurie buvo vyriausybės nariai ar rėmėjai ar bent jau nebuvo tikrai priešiški jai – suvokti ir išreikšti savo išlygas dėl kai kurių gyventojų išskyrimo aspektų siūlomoje pilietybės reformoje bei prieštaravimą jiems. Šis prieštaravimas savo ruožtu pakėlė vyriausybei politinius reformos kaštus ir taip pasunkino vyriausybei ją prastumti.

„Tautiškumo išraišką" aš suprantu kaip galvojimo ir kalbėjimo apie kultūrinį ir politinį priklausymą tautinės valstybės lygiu būdą. Tai yra didesnės kolektyvinio tapatinimosi išraiškų klasės – galvojimo ir kalbėjimo (ir didele dalimi kūrimo)[100] apie įvairių rūšių tapatinimąsi – klasės, lyties, tautinio, etninio, religinio ar kartos – būdų pavyzdys. Šie tapatumai savo ruožtu yra bendresnės „kultūrinių išraiškų" klasės, taikant Theda Skocpol pasakymą, pavyzdžiai. Kaip skiriamos nuo įsisąmonintų ideologijų (atpažįstamų politinių veikėjų skleidžiamų idėjų sistemų, kaip politinių argumentų), kultūrinės išraiškos „turi ilgalaikę, anonimiškesnę ir bešališkesnę egzistenciją".[101] Kultūrinės išraiškos, kaip aš teigiau įvade, nėra neutralūs išankstinių „interesų" reiškimo varikliai: jos *sudaro* interesus lygiai tiek pat, kiek juos išreiškia. Ne taip kaip „objektyvūs" ar „materialūs" interesai, šie kultūriškai tarpiniai ir tuo būdu kultūriškai sudaryti interesai neegzistuoja iki kultūrinės išraiškos ar nuo jos nepriklausomai.[102]

Tautiškumo išraiška, kuri mus čia domina, priklauso Prancūzijos politiniam ir kultūriniam elitui, išsilavinusiai ir apibrėžtai publikai su dominuojančiomis pozicijomis institutuose ir galimybe naudotis viešosios išraiškos

priemonėmis (kaip ir jos vartojimo įpročiais). Svarbu šitai pabrėžti, nes liaudiškos tautiškumo išraiškos gali žymiai skirtis nuo elito išraiškų[103], ir plyšys tarp jų atrodo ypač ryškus Prancūzijos atveju.[104]

Be to, valstybinė, asimiliacionistinė tautiškumo išraiška nėra vienintelė, netgi tarp elito narių. Ši „vyraujanti" tautiškumo išraiška buvo ginčytina ir ginčijama; ji „vyravo" tik nepaisant serijos lemtingų politinių mūšių. Ilgai gyvavo priešingoji išraiška, kilusi konservatyviajame organicizmiškame atsiliepime į Prancūzų Revoliuciją ir galutinai suformuota atsiliepiant į karingai sekuliarų Respublikonizmą XIX a. pabaigoje.[105] Priešingoji išraiška pabrėžia kultūrinį homogeniškumą ir nurodo, netiesiogiai ar tiesiogiai, į miriadus atžvilgių, kuriais Prancūzijos kultūrą suformavo katalikybė. Le Penas ir Nacionalinis frontas atgaivino šį svarstymą, bet jis tebelieka priešinguoju svarstymu, ir pats jo buvimas Prancūzijos politinėje scenoje sukėlė vyraujančios savivokos patvirtinimą.

Tautiškumo išraiškos, kaip „klasės kalbos", kaip parodė Gareth Stedman Jones, su laiku gali viena kitą keisti.[106] Tačiau, nepaisant atgaivintų varžybų, vyraujanti Prancūzijos tautiškumo išraiška, vyraujanti savivoka, išlieka politinė, o ne etnokultūrinė, ir orientuota į asimiliaciją, o ne į išskyrimą. Iš tikro asimiliacijos idėja ir tam tikru mastu pats žodis, kairiųjų vengtas XX a. 8 dešimtmetį ir 9 dešimtmečio pradžioje, buvo atgaivintas 9 dešimtmečio pabaigoje, atsiliepiant į Le Peno iškilimą ir dešiniųjų tvirtinimus apie imigrantų neasimiliuojamumą. Lyginant svarstymą apie imigraciją ankstyvaisiais Mitterand'o prezidentavimo metais su tuo, kuris vyravo jo antrosios kadencijos metais, stebina kairiųjų diferencializmo užtemimas ir integracionistinio, netgi asimiliacionistinio svarstymo sugrįžimas.[107]

Vyraujantis valstybiškai orientuotas, asimiliacionistinis tautiškumo supratimas nėra politiškai neutralus. Jis iškelia interesą – idealų interesą, pasak Weberio, – imliu, į asimiliaciją orientuotu pilietybės įstatymu, kaip kad organiškesnė priešingoji išraiška iškelia interesą suvaržymus įvedančiu pilietybės įstatymu. Prancūzijos politinis ir kultūrinis elitas turi kapitalo dalį, kolektyvinį indėlį atvirame, imliame pilietybės apibrėžime. Iš naujo norint apibrėžti pilietiją kaip bendros kilmės individų bendruomenę, ką siūlė radikalūs nacionalistai, reikėtų perorientuoti galvoseną ir kalbėseną apie tautiškumą. Per ilgą laiką yra galimi žymūs pakitimai savivokoje, kolektyvinio tapatumo išraiškose. Tačiau jokio tokio pakitimo neįvyko iki XX a. 9 dešimtmečio pabaigos. Dėl to netgi labai nuosaiki suvaržanti reforma, kurią pasiūlė Chiracas, kėlė didelius politinius ir kultūrinius kaštus; ir šie prisidėjo prie galutinio reformos atsisakymo.

Šitai rašant, kai kurie dešiniųjų balsai opozicijoje vėl pradėjo kritikuoti Prancūzijos pilietybės įstatymo ekspansyvumą, ir ta kritika sudarė platesnį imigracijos problemų sukeltą aiškinimą.[108] Kaip ir XX a. 9 dešimtmečio viduryje, nacionalistinė *jus soli* kritika gali vėl pasirodyti esanti politiškai naudinga kaip opozicijos strategija. Jei būsimoji dešiniųjų vyriausybė vėl bandytų įvykdyti suvaržymus įvedančią pilietybės įstatymo reformą, tai vėl susidurtų su energingu pasipriešinimu – ir ne tik iš opozicijos gretų. Prancūzijos kontekste politiniai pilietybės įgijimo apribojimo kaštai turėtų tikrai būti dideli. Šitai nėra absoliutus barjeras reformai; bet tai daro fundamentalią pilietybės reorganizaciją mažiau tikėtiną.

Įsidėmėtina, kad Vokietijos pilietybę šiomis dienomis tebereguliuoja Wilhelmo epochos įstatymas. Šio tęstinumo, apėmusio du pasaulinius karus, tris režimo pasikeitimus bei šalies padalijimą ir vėl suvienijimą, rezultatas buvo tas, kad žymūs pilietybės įstatymo apribojimai nevokiečių imigrantų atžvilgiu perėjo iš Wilhelmo Vokietijos į Federacinę Respubliką ir, 1990 m., į naująją Vokietijos tautinę valstybę. Nuo 1913 m. iki šių dienų grynos *jus sanguinis*, be jokių *jus soli* priemaišų, sistema tebelemia imigrantų ir jų palikuonių pilietybės statusą. Pastaraisiais metais, kai žymiai pagausėjo antros kartos imigrantų – o dabar ir pirmųjų trečios kartos imigrantų, – grynos *jus sanguinis* sistema darosi vis anomališkesnė. Anomaliją padidino didelis etninių vokiečių imigrantų antplūdis, prasidėjęs 1988 m. Nes aiški dauguma imigrantų vokiečių, netgi antros ir trečios kartos, lieka už piliečių bendruomenės ribų, o etniniai vokiečiai iš Rytinės Europos ir Sovietų Sąjungos iš karto gauna visas pilietybės teises. Ryškus atsivėrimas etniniams vokiečiams iškart padarė tebesitęsiantį pilietinį imigrantų nevokiečių nušalinimą akivaizdesnį ir problemiškesnį.

Pilietija kaip Volksgemeinschaft: *nacistinė era*

Argumentai tęstinumui įrodyti nesenoje vokiečių istoriografijoje koncentravosi ties nacistinės diktatūros prielaidomis.[1] Betgi čia mums rūpi tęstinumas, susijęs su Trečiuoju Reichu, o ne į jį vedantis. Žinoma, rasistinė naciz-

mo eros pilietybės įstatymų leidyba turėjo savo prielaidas. Sąvokos, kurios jas grindė, – tautõs, kaip organinės *Volksgemeinschaft*, bendrõs kilmės reikšmė, žydų ir kitų *„fremdvölkisch"* nušalinimas – turėjo gilias šaknis Vokietijos istorijoje ir uždėjo savo žymę jau imperinės Vokietijos pilietybės įstatymų leidybai ir natūralizacijos praktikai. Betgi šio tęstinumo akcentavimas užtemdytų nacių pilietybės politikos, kuri skyrėsi ne tik kiekybiškai, o ir kokybiškai nuo Wilhelmo laikų politikos, radikalų naujumą. Tai taip pat vestų prie anachronistiškai neteisingo ankstesnių tautiškumo sampratų ir pilietybės apibrėžimų laikymo nacistinės ideologijos ir politikos pirmtakais.[2]

Lyginant su XIX a. pabaigos Prancūzijos pilietybės įstatymo reforma ar su Šiaurės Vokietijos konfederacijos pilietybės įstatymų leidyba, Wilhelmo epochos pilietybės įstatymo reforma turėjo ryškią etnonacionalinę intonaciją. Bet, kaip matėme 6 skyriuje, ji pasižymėjo ne nuoseklia etnonacionaline ideologija, o nacionaline savivoka, kurioje etnonacionaliniai ir valstybiniai-nacionaliniai motyvai sudarė nepaprastą kombinaciją. Maža to, nors Wilhelmo epochos pilietybės ir natūralizacijos politika siekė užkirsti lenkams ir žydams kelią *tapti* piliečiais, nebuvo bandyta *atimti* iš lenkiškai kalbančiųjų ir žydų kilmės Reicho piliečių jų pilietybės. Be abejo, Veimaro nacionalizmas ir nacizmo iškilimas turi būti siejamas su istoriniu kontekstu, o triukšmingas, kovingasis Wilhelmo eros nacionalizmas yra svarbi šio konteksto dalis.[3] Bet, norint paaiškinti Vokietijos pilietybės apribojimus imigrantų atžvilgiu šiandien bei pilietybės įstatymo tąsą nuo Wilhelmo epochos iki šiandienos, yra svarbu griežtai skirti Wilhelmo epochos pilietybės įstatymo reformos etnokultūrinius aspektus nuo radikaliai etnorasinio pilietybės performavimo nacių laikais.

Nacistinės etnorasinės ideologijos požiūriu Wilhelmo epochos pilietybės įstatymas ir Veimaro natūralizacija buvo neadekvatūs daugeliu atžvilgių.[4] Naciai ėmėsi keletos

priemonių, taisydami šiuos tariamus defektus, ir praėjus keliems mėnesiams po valdžios užgrobimo išleido įstatymą, leidžiantį retrospektyviai anuliuoti tas Veimaro natūralizacijas, kurios dabar imtos laikyti „nepageidaujamomis". Nepageidaujamumas turėjo būti „nustatomas remiantis *völkisch* – nacionaliniais principais". Jų reikėjo kaip prielaidos rytinių žydų atžvilgiu, išskyrus (šiuo požiūriu nacionalsocialistinio režimo pradžioje) tuos, kurie kovojo Vokietijos pusėje Pirmajame pasauliniame kare, ar tuos, kurie ypač pasitarnavo vokiečių interesams.[5]

Šis preliminarinis žingsnis nelabai tenkino nacių ideologus. Partijos programa buvo kur kas ambicingesnė:

> 4. Tik *Volk*-draugai *[Volksgenossen]* gali būti [visiški] piliečiai *[Staatsbürger]*. Ir tik vokiečių kraujo asmenys, nepriklausomai nuo tikybos gali būti *Volk*-draugai. Joks žydas negali būti *Volk*-draugas.
>
> 5. Asmenys, kurie nėra piliečiai, gali gyventi Vokietijoje tik kaip svečiai ir turi paklusti užsieniečiams skirtai įstatymdavystei.
>
> 6. Teisę nustatinėti valstybės vadovybę ir įstatymus gali turėti tik piliečiai *[Staatsbürger]*. Todėl mes reikalaujame, kad kiekvieną bet kurios rūšies viešąją tarnybą *Reich, Land* ar komunos lygyje užimtų tik piliečiai.[6]

1935 m. *Reichsbürgergesetz* – labiau žinomas kaip vienas iš Niurnbergo įstatymų – įgyvendino partijos programos 4 ir 6 punktus. Jis atskyrė visišką pilietybę *(Reichsbürgerschaft)* nuo paprastos valstybinės priklausomybės *(Staatsangehörigkeit)*. Naudotis politinėmis teisėmis turėjo tik visiški piliečiai; paprasti valstybės nariai tiesiog priklausė protekcinei Vokietijai imperijos asociacijai *(Schutzverband)*. Visiški piliečiai buvo valstybės narių subklasė, būtent politiškai lojalūs „vokiečių ar artimo kraujo" valstybės nariai.[7] Keletu mėnesių vėliau išleistas administracinis potvarkis atvirai teigė,

kad „nė vienas žydas negali būti [visiškas] pilietis", ir toliau detaliai aiškino, kas laikytinas žydu.[8]

Tačiau *Reichsbürgergesetz* neįgyvendino nacistų partijos programos 5 punkto. Jis nušalino žydus nuo visiškos pilietybės, bet ne apskritai nuo formalios valstybinės priklausomybės. Kita vertus, partijos programa reikalavo, kad visi nevisiškieji piliečiai būtų laikomi užsieniečiais. Reikalauta etnonacionalinio grynumo ne tik visiškajai pilietybei, bet ir apskritai – valstybinei priklausomybei. *Reichsbürgergesetz* buvo tik dalinis sprendimas, nes žydai liko valstybės nariai, *Staatsangehörige*, turintys teisę (teoriškai) į jos globą. Siekiant užkirsti tam kelią ateityje ir suderinti valstybinę priklausomybę su priklausomybe *Volk*, *Staatsangehörigkeit* su *Volkszugehörigkeit*, Vidaus reikalų ministerija 1938 m. pasiūlė nušalinti žydus ir kitus „mūsų rūšiai svetimus svetimšalius" *(Artsfremde)* nuo valstybinės priklausomybės priskyrimo *jure sanguinis*.[9] 1940 m. deportacijų pradžioje buvo sutelktas dėmesys į žydų kaip *Staatsangehörige* statusą ir būdus iš jų tą statusą atimti. Tai buvo padaryta paverčiant *Staatsangehörigkeit* netektį žydams automatišku „apsigyvenimu" (netgi koncentracijos stovykloje) „užsienyje" (apibrėžiamu plačiai įstatymo tikslams taip, kad būtų įtraukta daugelis tremtinių žydų paskirties vietų). Taigi „teisiškai" tai buvo „ne Vokietijos *Staatsangehörige*, o valstybės neturintys žydų kilmės asmenys", kurie buvo žudomi mirties stovyklose.[10]

Viena tauta, viena pilietybė: pokarinis pilietybės atkūrimas

Trečiojo Reicho žlugimas ir *völkisch* ideologijos diskreditavimas, galima buvo tikėtis, diskredituos ir vokiečių kaip etnokultūrinės tautos savivoką. Vietoj to ypatingos

aplinkybės tuoj po karo – totalinis valstybės žlugimas, gausus etninių vokiečių trėmimas iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos bei prievartinis Vokietijos padalijimas – sustiprino ir smarkiai relegitimizavo tą savivoką.[11]

Po besąlyginės kapituliacijos ir totalinio žlugimo 1945 m. Vokietija vėl tapo tokia, kokia buvo prieš suvienijimą: tauta be valstybės. Žinoma, nacionalinė savivoka nebuvo išimtinai orientuota į bendrą etnosą ar kultūrą. Panašiai kaip lenkų nacionalinė savivoka žlugus lenkų valstybei ir padalijus lenkų teritoriją XVIII a. pabaigoje, pokarinė vokiečių nacionalinė savivoka išsaugojo reikšmingą istorinę-teritorinę dimensiją. Šį istorinį-teritorinį momentą nacionalinei savivokai suteikė vokiečių teritorijos padalijimas: istorinių vokiečių *Ostgebiete* – teritorijų į Rytus nuo Oderio ir Neisės – atitekimas Lenkijai ir (maža dalimi) Sovietų Sąjungai bei kitų teritorijų pasidalijimas tarp okupavusių valstybių, susiklostęs 1949 m. su Vokietijos Federacinės ir Vokietijos Demokratinės respublikų įkūrimu.

Kita vertus, etnokultūrinį momentą nacionalinėje savivokoje suteikė gausus ir brutalus etninių vokiečių trėmimas iš Rytinės Europos ir Sovietų Sąjungos. Iš visų didžiulių, daugiausia prievartinių gyventojų srautų, kurie lydėjo ir sekė paskui Antrąjį pasaulinį karą Europoje ir Azijoje, tik Indijos ir Pakistano pasikeitimas indų-musulmonų gyventojais, į kurį buvo įtraukta daugiau kaip 15 milijonų asmenų, pralenkė apimtimi vokiečių *Vertreibung* (ištrėmimą).[12] Iki 1950 m. dvylika milijonų etninių vokiečių pabėgo ar buvo ištremti. Du trečdaliai iš jų apsistojo Vakarų Vokietijoje ir sudarė šeštadalį visų gyventojų.[13] Šiek tiek daugiau negu pusė *Vertriebene* (išvarytų asmenų) atsikėlė iš rytinių Vokietijos teritorijų, inkorporuotų į Lenkiją; su šiais „*Reichsdeutsche*" ben-

dros tautybės ryšys buvo tiek politinis, tiek etnokultūrinis. Bet 40% – daugiau negu trys milijonai – ilgai buvo nevokiečių valstybių piliečiai; ir su šitais *„Volksdeutsche"* bendros tautybės ryšys buvo grynai etnokultūrinis.[14]

Pokarinis pilietybės atkūrimas, ryšium su Vokietijos Federacinės Respublikos įkūrimu, atspindėjo šią tautos be valstybės savivoką. Naujos valstybės kūrėjai akcentavo jos laikinumą ir jos konstitucijos preambulėje įrašė įsipareigojimą įgyvendinti Vokietijos vienybę „visai vokiečių tautai". Konstitucijos 116 straipsnis aiškino šio įsipareigojimo pasekmes pilietybės įstatymui: „konstituciniu požiūriu vokietis [*ne* Vakarų vokietis] yra kiekvienas,.. kuris turi Vokietijos [*ne* Vakarų Vokietijos] pilietybę arba kuris, kaip vokiečių *Volkszugehörigkeit*[15] tremtinys ar pabėgėlis, tokio asmens sutuoktinis ar palikuonis, buvo priskirtas Vokietijos Reicho, koks jis buvo 1937 m. gruodžio 31 d., teritorijai." Šis skirsnis skiria dvi „vokiečių grupes": Vokietijos piliečius ir etninių vokiečių pabėgėlius bei tremtinius iš Rytų Europos. „Vokietijos piliečiai" niekad nereiškė Vakarų Vokietijos piliečių. Niekad nebuvo atskiros Vakarų Vokietijos pilietybės. Neketindami pripažinti Vokietijos padalijimo, Federacinės Respublikos įkūrėjai laikėsi vienos Vokietijos pilietybės galiojimo tęstinumo.[16] Tai reiškė, kad 1913 m. Wilhelmo epochos pilietybės įstatymas su jo grynos *jus sanguinis* sistema išliko galioje ir tapo Federacinės Respublikos įstatymu.[17] Todėl beveik visi Vokietijos Demokratinės Respublikos gyventojai iš pat pradžių Vakarų Vokietijos valstybėje buvo laikomi Vokietijos piliečiais *jure sanguinis.*

Be Vokietijos piliečių, yra ir antra legalių „vokiečių" grupė su identiškomis teisėmis ir pareigomis. Tai – etninių vokiečių pabėgėliai ir tremtiniai. Įkandin stambių karo laikmečio sutrikdymų jų teisinį statusą reikėjo nor-

malizuoti.[18] Tai buvo padaryta konstitucijoje apibrėžiant juos kaip „vokiečius" ir priskiriant faktiškai tapačias teises ir pareigas šiems „vokiečiams be Vokietijos pilietybės" ir Vokietijos piliečiams.[19] Etniniai vokiečiai pabėgėliai tad buvo traktuojami kaip piliečiai: faktiškai jie buvo piliečiai, nors taip ir nesivadino.[20]

Interpretuoti pokarinį pilietybės atkūrimą nevokiečių imigrantų dabartinio pilietybės statuso šviesoje būtų anachronistiška. Iškart po karo nebuvo nė vieno imigranto nevokiečio. Šitoje nusiaubtoje žemėje, perpildytoje milijonais perkeltųjų asmenų, grįžusių karo belaisvių ir vokiečių pabėgėlių iš Rytų Europos ir Rytų Vokietijos, darbo stokos ir žymesnės nevokiečių imigracijos perspektyva buvo liūdna. Maža to, pilietybės taisyklės *Grundgesetz* buvo numatytos kaip laikinos. Konstitucijos 116 straipsnis, teikiantis teisinį „vokiečio" statusą etniniams vokiečiams pabėgėliams, įėjo į skyrių, turintį „pereinamojo laiko" skirsnius. Kažkiek šių priemonių aiškiai reikėjo siekiant sureguliuoti pabėgėlių statusą. Federacinė Respublika, kaip visuma, įsikūrė kaip laikina valstybė.[21] Vokietijos padalijimas nenusistovėjo ir nesustingo, o įsipareigojimas vienai Vokietijos pilietybei išreiškė įsipareigojimą vėl iš naujo susivienyti. Netgi Vokietijos Demokratinė Respublika iš pradžių laikėsi vienos Vokietijos pilietybės principo, nors 1967 m. buvo įvesta atskira Rytų Vokietijos pilietybė.[22] Tik vėliau, akivaizdžios dviejų Vokietijos valstybių stabilizacijos ir konsolidacijos, pasibaigusios savitarpio pripažinimu 1972 m.[23], kontekste Vakarų Vokietijos užsispyrimas vienos Vokietijos pilietybės klausimu ėmė atrodyti donkichotiškas[24] – iki, žinoma, jo staigaus ir efektingo apgynimo 1989–1990 m.[25]

Tačiau nuo 1988 m. etnonacionalinė Vokietijos pilietybės įstatymo intonacija vis ryškėjo, kadangi išryškėjo

kontrastas tarp įstatymo nuolaidumo kolegoms vokiečiams ir jo suvaržytumo nevokiečių imigrantų atžvilgiu. Šalia dramatiško rytų vokiečių antplūdžio 1989–1990 m., buvo lygiai toks pat dramatiškas, bet mažiau išgarsintas etninių vokiečių antplūdis iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos – nuo 1988 iki 1991 m. atplūdo jų daugiau kaip milijonas. Konstitucinis etninių vokiečių pabėgėlių įvardijimas „vokiečiais", iš pat pradžių pereinamojo laiko skirsnis, nustatantis teisinį milijonų pabėgėlių, jau esančių Federacinėje Respublikoje, statusą, faktiškai tapo „sugrįžimo įstatymu" etninių vokiečių imigrantams iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos. Tai nebuvo akivaizdu vien tik iš paties konstitucinio skirsnio, kuris vokiečiais laikė tik „pabėgėlius ir tremtinius", nurodydamas į tuos, kurie buvo išvaryti iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos dėl jų vokiško *Volkzugehörigkeit*. Griežtai interpretuojant, ši kategorija būtų apėmusi tik išvarytuosius iškart po karo. Ji aiškiai nebūtų įtraukusi etninių vokiečių antplūdžio, prasidėjusio 9 dešimtmečio pabaigoje. Šitie persikėlėliai nebuvo nei pabėgėliai, nei tremtiniai. Visais atžvilgiais apgalvotas etninių vokiečių *Vertreibung* iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos pasibaigė 1947 m. Vis dėlto 1953 m. įstatymas apibrėžė „*Vertriebene*" plačiai, aprėpdamas ne tik aktualiai išvarytuosius (ar tuos, kurie pabėgo paskutiniaisiais karo mėnesiais puolant Raudonajai armijai) asmenims, o ir Rytų Europą ar Sovietų Sąjungą paliekančius kaip „etniniai vokiečiai" asmenis jau nebesant bendrų išvarymo priemonių".[26] Administraciniai žinynai šį įstatymą interpretavo pastebimai išplėstai. Samprotavimuose remiantis prielaida, kad „vokiečių represavimas šiose teritorijose tebesitęsia", nes vokiečiai „nepripažįstami kaip tautinė grupė ir negali apsaugoti savo kultūrinio tapatumo", tuometiniai žinynai smulkiai

aiškino, kad „apskritai – be specialaus tyrimo – reiktų vokiečių represavimą laikyti pagrindine išvykimo priežastimi".[27] Tad nors reikia įrodyti, kad esi etninis vokietis[28], paprastai nereikia įrodinėti, kad išvykimą nulėmė etninių vokiečių represavimas; tiesiog daroma tokia prielaida. Tai, kas iš pat pradžios buvo pereinamojo laiko teisinis skirsnis, sumanytas siekiant užtikrinti saugų teisinį egzistavimą milijonams etninių vokiečių, kurie tiesiogine to žodžio prasme buvo *Vertriebene*, išvaryti iš savo namų ir tėvynės, tapo kažkuo visiškai kitu – tai tapo atviromis durimis etninių vokiečių imigrantų iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos imigracijai ir automatiškajai pilietybei.

Šiuo pakvietimu nuo 1950 m. pasinaudojo daugiau kaip pustrečio milijono asmenų; pusė iš jų – pastaraisiais metais; šios knygos rašymo momentu antplūdis nesilpnėdamas tęsiasi.[29]

Gastarbeiter: *svečiai virsta naujakuriais*

Vokiečių antplūdis vyko gausybės imigrantų nevokiečių vis pastovesnio apsigyvenimo fone. Istorijos ironija buvo tokia, kad dviem pasauliniams karams ir kruvinai Hitlerio politikai sėkmingai išlaisvinus Vokietiją nuo jos gyventojų „nevokiečių", ilgas pokarinis bumas iš naujo juos įkurdino. Ekonominis atsigavimas buvo stebėtinai greitas: nepaisant didžiulio daugiau kaip 10 milijonų vokiečių pabėgėlių ir migrantų iš Rytų Vokietijos antplūdžio, nustelbiančio dabartinę imigraciją, 6 dešimtmečio pabaigoje šen bei ten pradėjo ryškėti darbininkų stoka.[30] Samdomi buvo darbininkai migrantai iš Italijos, Graikijos, Ispanijos, Portugalijos, Jugoslavijos ir Turkijos.

1973 m. Vokietijoje buvo 2,6 milijono užsienio darbininkų, kurie sudarė 11,9% darbo jėgos, bei apskritai 4 milijonai užsieniečių, kurie sudarė 6,4% visų gyventojų.[31] Maždaug iki 1970 m. niekas nepagalvojo, kad ši darbininkų migracija baigsis didelio masto įsikūrimu pastoviam gyvenimui. Vyriausybė ne kartą yra pabrėžusi, kad užsieniečiai darbininkai yra svečiai, o ne gyventojai.[32] Jų sumažėjimas 25% 1966–1967 m. atrodė patvirtina tai, kad užsieniečiai darbininkai yra laikini migrantai, *Gastarbeiter*, kurių buvimą Vokietijoje reguliuoja verslo ciklų ritmas.[33] Ir patys migrantai savęs nelaikė pastoviais gyventojais. Netgi šiandien stebėtinai mažai iš jų reiškia aiškų interesą pastoviai ar netgi „dar kelerius metus" – gyventi Vokietijoje.[34]

Bet jau 8 dešimtmečio pradžioje buvo aiškių pastovaus kūrimosi ženklų.[35] Didėjo vidutinė apsistojimo trukmė[36], o lyčių santykis ir įdarbinimo koeficientai darėsi „normalesni", iš lėto artėjo prie neimigrantų gyventojų koeficientų.[37] Labiausiai stebėtinas buvo gimimų imigrantų tėvams pagausėjimas. Nuo 1966 iki 1974 m. gimstamumas vokiečių tėvams nukrito beveik 50%, o per tą patį laiką gimstamumas tėvams užsieniečiams pagausėjo 140%. Todėl užsieniečių dalis bendrame gimstamume didėjo nuo 4,3% 1966 m. iki 17,3% 1974 m.[38] Šie pokyčiai didino susirūpinimą socialiniais imigracijos aspektais, skyrium nuo grynai ekonominių.[39] Keliose žemėse, ypač Bavarijoje ir Badene-Viurtemberge, jie paskatino bandymus atgrasyti imigrantus nuo naujakurystės, įsteigiant užsienio darbininkų kaitos sistemą.[40] Ir jie prisidėjo prie federacinės vyriausybės 1973 m. lapkričio mėnesio sprendimo suspenduoti tolesnį užsienio darbininkų samdymą.[41] Bet šis sprendimas tik suaktyvino naujakurystės procesą, nes griežtai ribojo „ten ir atgal" migraciją ir

sukėlė šeimos narių imigracijos bangą.[42] Tad nors užsienio darbininkų skaičius nuo 2,6 milijono 1973 m. nukrito iki 1,9 milijono 1976 m. ir iki 1,6 milijono 1984 m., bendras gyventojų užsieniečių skaičius tarp 1973 ir 1978 m. daugmaž nusistovėjęs išaugo nuo 4 milijonų 1978 m. iki 4,7 milijono 1982 m.[43] Šie gyventojai kūrėsi vis tvirčiau. Iš 1,5 milijono turkų daugiau kaip milijonas gyveno Federacinėje Respublikoje mažiausiai dešimt metų, o daugiau kaip 400 000 čia gimė. Kitų pirmaujančių imigrantų grupių vidutinė apsistojimo trukmė yra netgi ilgesnė: beveik 90% ispanų, apie 80% graikų, jugoslavų ir portugalų ir beveik 70% italų išgyveno Vokietijoje daugiau kaip dešimt metų.[44] Maža to, maždaug 1 milijonas užsieniečių gimė Federacinėje Respublikoje.[45]

Migrantai tampa piliečiais?

Didelės ir vis tvirčiau įsikuriančios nevokiečių imigrantų gyventojų dalies kontekste etninių vokiečių imigracijos sustiprėjimas išryškino etnokultūrinę pilietybės įstatymo intonaciją. Nes, kai vokiečių imigrantai yra automatiškai apibrėžiami kaip piliečiai, nevokiečių imigrantai, netgi antros ir trečios kartos imigrantai, gali tapti piliečiais tik natūralizuodamiesi. Kaip matėme, taip padarė tik nedaugelis. Kadangi nevokiečiai imigrantai kūrėsi vis tvirčiau, jų maži natūralizacijos koeficientai darėsi vis problemiškesni, o jų pilietybės statusas anomalus – ypač kontraste su etninių vokiečių imigrantams iš Rytinės Europos automatiškai teikiama (ir priskiriama *jure sanguinis* per visą pokario laikmetį visiems rytų vokiečiams) pilietybe.

Antros kartos imigrantų pilietybės statuso atžvilgiu prancūzų ir vokiečių pilietybės apibrėžimai yra konti-

nentinei Europai „svetimi". Prancūzijos įstatymas nutolsta nuo kontinentinės normos, automatiškai priskirdamas pilietybę *jure soli* daugeliui antros ir trečios kartos imigrantų, o Vokietijos pilietybės įstatymas nuo jos nutolsta, visiškai neatsižvelgdamas į gimimą teritorijoje, netgi per dvi ar daugiau kartų. Galima laukti, kad ši savita pilietybės politika suartės su kontinentine norma, ypač kadangi imigracijos politika pokario metais suartėjo pastebimai. Kaip matėme, 9 dešimtmečio viduryje vyko energinga, nors ir nesėkminga kampanija, siekiant išvaduoti Prancūzijos pilietybės įstatymą nuo *jus soli*. Taip pat ir iš vokiečių pusės buvo tam tikrų suartėjimo žingsnių. Naujakūrystės be pilietybės anomalija yra plačiai pripažinta, ir yra gerai sutariama, kad reikia remti antros kartos imigrantų natūralizaciją. Netgi krikščionių-liberalų vyriausybė, atėjusi į valdžią 1982 m., laikydamasi nuomonės, kad reikia pamažinti Vokietijoje pastoviai gyvenančių turkų, deklaravo „viešą interesą" antros kartos imigrantų, kurių „gyvenimas yra sutelktas VFR", natūralizacija: „nes jokia valstybė ilgo laiko tarpsnyje negali sutikti su tuo, kad žymi jos gyventojų dalis lieka už politinės bendruomenės ribų".[46]

1990 m. natūralizacijos skirsnių liberalizavimas buvo plačios *Ausländerrecht* (užsieniečiams skirtos teisės) reformos dalis.

Pareigūnai ilgiau nebegali savo valia suteikti ar nesuteikti pilietybės asmenims, kurie išaugo ir išsilavino Vokietijoje ar išgyveno čia ilgiau kaip penkiolika metų. Bet, nors ši reforma žymi reikšmingą krypties pasikeitimą, nepanašu, kad ji žymiai pastūmės pilietinę imigrantų inkorporaciją. Pirmiausia vyriausybė atmetė pasiūlymus imigrantams natūralizuotis taip pat kaip Prancūzijoje, neatsisakant savo pradinės pilietybės. Pradinės pi-

lietybės atsisakymo reikalavimas atbaidė – tiek dėl materialinių, tiek dėl simbolinių motyvų – daugelį šiaip jau tinkančių kandidatų nuo natūralizacijos siekio; visa tai rodo, kad tai tęsis.[47] Federacinis *Ausländerbeauftragte* Liselotte Funcke pagrįstai kritikavo kaip nerealistines pastangas skatinti antros kartos imigrantų natūralizaciją, neleidžiant turėti dvigubos pilietybės.[48] Dar svarbiau tai, kad pilietybės priskyrimą reguliuojančios taisyklės nepakito. Išliko grynos *jus sanguinis* sistema. Šitai, netgi labiau negu suvaržančios natūralizacijos taisyklės, tebėra pagrindinė kliūtis pilietinei imigrantų inkorporacijai Vokietijoje. Kas atsakingas už šį stebinantį aiškiai suvaržytos grynos *jus sanguinis* sistemos tvirtumą?

„Wir sind kein Einwanderungsland"

Šis refrenas – „Mes visai nesame imigracijos šalis" – buvo vokiečių diskusijų apie imigraciją per pastaruosius tris dešimtmečius leitmotyvas.[49] Nuo 8 dešimtmečio vidurio kritikai užginčijo šią formuluotę, išdėstydami įspūdingus įrodymus, kad laikini migruojantys darbininkai yra tapę pastoviais gyventojais.[50] Bet tam tikra prasme kritikai prašovė, nes *kein Einwanderungsland* pretenzija išreiškia ne socialinį ar demografinį faktą, o politinę-kultūrinę normą, nacionalinės savivokos elementą. Nepaneigiamas imigrantų naujakurystės faktas nepaverčia Vokietijos – pagal jos pačios savivoką – imigracijos šalimi. Ir didžiulis etninių vokiečių, kurie iš tikrųjų pripažįstami kaip naujakuriai ir piliečiai, antplūdis šios savivokos nepakeitė. Juk numanomoji *kein Einwanderungsland* formulės reikšmė yra ta, kad Vokietija nėra imigracijos šalis *nevokiečiams*. Etninių vokiečių imigracija yra kažkas visai skirtinga.

Tas faktas, kad Vokietija nesuvokia savęs kaip nevokiečių imigracijos šalies, padaro ją bejėgę susitvarkyti su savo gyventojais nevokiečiais.[51] Imigracijos šalis griežta prasme yra ta šalis, kurią, jos pačios supratimu, žymia dalimi sukuria imigracija. Ne tokia griežta prasme tai yra šalis, kurioje imigrantai yra sąmoningai laukiami ir inkorporuojami kaip integrali gyventojų dalis. Nė viena prasme Vokietija nėra nevokiečių imigracijos šalis.[52] Iš to kylančios implikacijos pilietybei yra aiškiai išdėstytos administraciniuose potvarkiuose, kurie smulkiai nurodo kryptis, kurių turi laikytis valdžia išnaudodama jai suteiktą veiksmų laisvę natūralizacijos atvejais: „Federacinė Respublika nėra imigracijos šalis [ir] nesiekia pagausinti savo piliečių per natūralizaciją".[53] Tad natūralizacija niekad nėra įprastas dalykas: tai, aukščiausiojo administracinio teismo žodžiais, visada yra „išimtis, svarstytina tik individualiais atvejais, kada atrodo, kad bus naudinga valstybei".[54] Valdžia turi nuspręsti, ar natūralizacija reikš „vertingą gyventojų prieaugį" *(wertvollen Bevölkerungszuwachs)*.[55]

Ar natūralizacija reikš „vertingą gyventojų prieaugį", ar jo nereikš, priklauso ne tik nuo pareiškėjo individualios charakteristikos, bet ir nuo demografinio, ekonominio, politinio ir kultūrinio konteksto. Gali būti naudinga palyginti Wilhelmo epochos ir dabartinį kontekstą. Wilhelmo epochos Vokietijoje bendras gyventojų skaičius sparčiai augo. Tačiau sunki vidinė migracija iš rytų į vakarus ir perėjimas nuo ekstensyvios prie intensyvios žemdirbystės sukėlė darbininkų stoką žemdirbystės rajonuose. Šiuose rajonuose siekė darbo daugybė Rusijos ir Galicijos lenkų. Tačiau intensyvėjantis vokiečių ir lenkų nacionalizmas suformavo etnopolitinį susirūpinimą lenkų imigracijos indėliu į šių rajonų, esančių istoriškai miš-

rioje lenkų-vokiečių gyventojų zonoje, polonizaciją. Ekonominis interesas turėti pigią ir gausią darbo jėgą kirtosi su etnopolitiniu vokiškumo išsaugojimo interesu rytuose. Sezoninė migracija buvo kompromisas, gerokai tenkinantis tiek agrarinius, tiek nacionalistinius interesus. Šiame kontekste imigracija iš rytų, nors ir vertinga pagalba ekonomikoje, negalėjo būti vertinama kaip „vertingas gyventojų prieaugis". Nors egzistavo ekonominis interesas įsileisti lenkus į teritoriją, nebuvo nei ekonominio, nei demografinio intereso įsileisti juos į pilietiją.

Šiandien gyventojų skaičius stabilizavosi ir, matyt, sumažės, jei gimstamumas liks mažas. Nors nedarbas rytinėje Vokietijoje yra didelis, darbo rinka vakaruose yra menka. Priklausomai nuo ekonominės pertvarkos rytinėje šalies dalyje eigos ir nuo rytų-vakarų vidinės migracijos modelių, vakariniuose regionuose gali reikšmingai pristigti darbo jėgos, ypač žemiausiojo lygio, nes į darbo rinką žengia nedidelės „labai sumažėjusio gimstamumo" grupės. Dar neseniai rūpestis dėl vieningų etninių mažumų radimosi buvo užgožęs imigracijos atsinaujinimo pavojų. Bet Vokietijos suvienijimas kartu su Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos išvykimo režimo liberalizacija įspūdingai pakeitė naudingųjų imigrantų pobūdį; susidarė sąlygos atsirasti labai mobilių etninių vokiečių sankaupai. Etninių vokiečių migracija į Wilhelmo epochos Vokietiją buvo tuščia nacionalistinė svajonė, o etninių vokiečių migracija į naują Vokietijos tautinę valstybę yra didinga tikrovė. Darbo rinkos ir demografinių sumetimų įtaka imigracijai ir pilietybei šiandien yra dviprasmiška. Wilhelmo epochos Vokietijoje jokios dviprasmybės nebuvo. Vokietijai reikėjo sezoninių žemės ūkio darbininkų, bet jai nereikėjo ir ji nenorėjo naujakurių ar piliečių. Ko Vokietijai reikia ar ko ji nori šiandien, nebe

taip aišku. Nuo 8 dešimtmečio vidurio didelis nedarbas buvo argumentas už imigracijos ir prieglobsčio politikos varžymą, bet dalinė darbo jėgos stoka didėja, ir persikėlėlius iš rytinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos į Vakarų Vokietiją darbdaviai sutiko palankiai. Vokietija yra tankiai gyvenama šalis, ir tai taip pat buvo argumentas prieš pabėgėlių priėmimą ir parėmė tvirtinimą, kad Vokietija nėra ir negali tapti imigracijos šalimi. Bet tuo pat metu Vokietija pasižymi vienu iš mažiausių bet kada užregistruotų gimstamumo koeficientų, ir teigiamas imigracijos demografinis indėlis yra vis labiau pripažįstamas vyriausybės ir verslo sluoksniuose.[56]

Trumpiau tariant, akivaizdus ekonominis ir demografinis etninių vokiečių imigrantų naudingumas paneigė ekonominių bei demografinių argumentų prieš nevokiečių imigrantų įvažiavimą, apsistojimą ir pilietinę inkorporaciją įtikimumą. Reali prieštara nevokiečių imigracijai buvo ne ekonominė ar demografinė, o kultūrinė ir politinė. Didėjantis etninių vokiečių imigracijos iškilumas pademonstravo imigracijos ir pilietybės politikos etnokultūrinę orientaciją. Kai vyriausybė siekė – nelabai sėkmingai – įkvėpti turkus grįžti į Turkiją, tuo pat metu ji siekė skatinti etninių vokiečių imigraciją iš Rytų Europos. Nors visų partijų politikai minėjo ribotą Vokietijos „absorbcinį pajėgumą" *[Aufnahmefähigkeit]*, ypač turkų atžvilgiu, tebėra politiškai nepriimtina taip pat pasisakyti apie etninius vokiečius. Ir nors vyriausybė išlaikė savo nevokiečių imigrantų pilietybės suvaržymo politiką, vokiečių imigrantai tebesinaudoja privilegijuotu pilietybės statusu. Etninių vokiečių imigrantų, teisiškai privilegijuotų ir socialiai aprūpintų pirmenybe prieš nevokiečius, antplūdis atskleidė žymią etnokultūrinę intonaciją dabartinėje Vokietijos imigracijos ir pilietybės politikoje.[57]

Tikėtino sąlygos

Prancūzijoje pilietinė imigrantų inkorporacija daugiausia vyksta veikiant *jus soli*, kuri automatiškai paverčia antros kartos imigrantus piliečiais. Vokietijoje, priešingai, *jus soli* nebuvo beveik nė svarstyta. Siūlymas įvesti *jus soli trečios* kartos imigrantams, kurį socialdemokratai pateikė 1986 m., buvo neabejotinai atmestas krikščionių demokratų dominuojamuose aukštutiniuose rūmuose. Bet pilietybės priskyrimas *jure soli antros* kartos imigrantams – panaši sistema į Prancūzijos pilietinio inkorporavimo sistemą – liko už pagrindinio svarstymo lauko ribų ir buvo palaikoma tik žaliųjų.

Tai, kad *jus soli à la française* yra neįsivaizduojama Vokietijoje, iš dalies yra gyvybingos asimiliacionistinės tradicijos stokos išdava. Vienašališkai paskirti Vokietijos pilietybę imigrantams – ypač tiems, kurie, sprendžiant iš tikrinimų, labai mažai ja suinteresuoti – yra visai nesvarstytinas dalykas.[58] Tai akivaizdu iš kairiųjų ir dešiniųjų[59] vartojamų smarkiai menkinančių posakių – *Zwangsgermanisierung* (prievartinė germanizacija) ir *Eindeutschung* (germanizacija), – skirtų išsklaidyti bet kokiam ketinimui versti ar netgi skatinti imigrantus priimti Vokietijos pilietybę.[60] *Zwangsgermanisierung* spektro paminėjimas atspindi istoriškai nešvarią sąžinę, paremtą ne tik nacių *völkisch* imperializmu, o ir gyvybingos asimiliacionistinės tradicijos stoka Vokietijoje. Asimiliacija, žinoma, taip pat turi savo kritikų Prancūzijoje – ir iš dešiniųjų, ir iš kairiųjų pusės. O Trečiosios respublikos asimiliacionistinės politikos regioninių kultūrų atžvilgiu įžūlumas, besiribojantis su negailestingumu, yra gerai pažįstamas.[61] Betgi prancūziški valstybės ir tautos kūrimo modeliai parūpino politiniam elitui veiksmingos – ir daugiausia įstatymiškos – asimiliacijos modelį, o Prancūzi-

jos pilietybės įstatymo ekspansyvumas imigrantų atžvilgiu yra šio asimiliacinio supratimo paveldas. Užuot turėjusi panašią veiksmingą ir įstatymišką asimiliacijos tradiciją, Vokietija – kaip ir apskritai visa etnokultūriškai sumišusi Vidurio Europa – turi netvirtą ir daugialypę bendravimo su etnokultūriniais svetimaisiais tradiciją, tradiciją su mažiausiai trimis skirtingais veidais: vienu švelniai diferencialistiniu, antru šiurkščiai (ir todėl dažnai neveiksmingai) asimiliacionistiniu[62]; trečiu atstumiančiai disimiliacionistiniu. Asimiliacionistinio pilietybės įstatymo neįmanomumas Vokietijoje atspindi asimiliacionistinės tradicijos ir savivokos stoką.[63]

Ne tik prievartinės asimiliacijos antimodelis, o ir pozityvus istorinis švelnaus diferencializmo modelis silpnina potraukį į asimiliacionistinę pilietybės politiką. Kaip „švelnų diferencializmą" aš suprantu neįžeidžiantį teisinį diferencijavimą pagal etnokultūrines savybes, kurios suteikia specialias teises ir privilegijas asmenims, jų, kaip etnokultūrinių grupių narių, vaidmenyje, paprastai užtikrinant laisvą jų religijos, kalbos ar kultūros vartojimą. Vidurio Europos istorija – pasakiškai sudėtingas Habsburgų imperijos[64] ir Rytinės Vidurio Europos pasaulis tarpukario pradžioje, formalių mažumų teisių (aišku, greitai netekusių blizgesio) aukso amžius – teikia įvairiopus šio švelnaus diferencializmo pavyzdžius.

Teisiniu požiūriu trikdo tai, kad šis istorinis modelis veiktų prieš asimiliacionistinę pilietybės politiką, nes tarptautinėje teisėje tik valstybės piliečiai gali pretenduoti į teisinę globą kaip etnokultūrinės ar etnosocialinės mažumos.[65] Bet, sociopolitiniu požiūriu, tai suprantama. Vokiečių savivokos ir Vokietijos pilietybės įstatymo etnokultūrinis tonas labai trukdo sutaikyti – tiek vokiečių, tiek imigrantų politinėje vaizduotėje – turkų kultūrinio

tapatumo ir autonomijos išsaugojimą, pavyzdžiui, su Vokietijos pilietybės įgijimu. Narystė valstybėje yra per daug glaudžiai susijusi su naryste tautoje. Užsiangažuoti Vokietijos pilietybei, vokiečių ir turkų savivokoje vienodai, reiškia, kad reikia tapti vokiečiu tam tikra tirštesne, turtingesne prasme, negu kad tik gauti naują pasą. Todėl diferencialistinės integracijos idėjai atsidavę asmenys bandė kurti tokios pilietybės modelius, kad asmeniui nereiktų tapti formaliu valstybės nariu. Tik šiame fone mes galime suprasti kitaip trikdantį susirūpinimą nepiliečių imigrantų balsavimo teisėmis vietiniuose – ir galiausiai nacionaliniuose – rinkimuose.[66] Žymia dalimi „įtraukėjų" pastangos nukrypo į vietinių rinkimų teises, o ne į visišką formalią pilietybę. Šis susirūpinimas daliniu pilietiniu įtraukimu už formalios pilietybės ribų atitraukė dėmesį nuo formalios pilietybės statuso ir sulaikė Vokietijoje vis tvirčiau įsikuriančių imigrantų formalios pilietybės statuso anomališkumo visišką pripažinimą.

Formalus pilietinis antros kartos imigrantų inkorporavimas neišsprendė problemų, imigracijos sukeltų Prancūzijoje, ir neišspręs jų Vokietijoje. Imigrantų socialinė, kultūrinė ir ekonominė padėtis dviejose šalyse yra panaši daugeliu atžvilgių. Bet, paversdama antros kartos imigrantus piliečiais, Prancūzija bent jau formaliai pripažino ir užtikrino jų pastovią narystę politinėje bendruomenėje ir visuomenėje. Klausimas, kada ir ar apskritai naujoji Vokietijos tautinė valstybė padarys tą patį, matyt, kasmet vis aktualės.

IŠVADOS

Į priekį žengiančios Europos integracijos kontekste ryškūs ir stabilūs Prancūzijos ir Vokietijos pilietybės politikos skirtumai iškelia tiek politinę, tiek intelektualinę problemą. Kadangi pilietybė vienoje iš valstybių suteikia įvažiavimo, darbo ir gyvenimo teises kitose Europos bendrijos valstybėse, pilietybės apibrėžimas vienoje valstybėje neišvengiamai veikia kitas bendrijos valstybes. Jei priklausančios valstybės darbuojasi siekdamos suderinti savo imigracijos ir pabėgėlių priėmimo politiką, buvo šiek tiek diskutuojama ir dėl pilietybės suderinimo. Kadangi pilietybės įstatymai Prancūzijoje ir Vokietijoje, greta Didžiosios Britanijos, labiausiai nukrypsta nuo panašių įstatymų Europoje, siūlomas suderinimas ypač ir liečia šias šalis. Maža to, nukrypimas nuo europietiškų normų Prancūzijos ir Vokietijos pilietybės įstatymuose neapsaugo nuo vietinės kritikos. Anomališką Prancūzijos pilietybės įstatymo ekspansyvumą nuolat primindavo suvaržymus palaikantys prancūzai, o neturintį analogų Vokietijos pilietybės įstatymo suvaržytumą – pilietinį įtraukimą remiantys vokiečiai.

Išliekantis pilietybės politikos ir praktikos skirtumas atrodo dar anomališkesnis ir stebinantis panašių migracijos procesų, panašaus imigrantų gyventojų skaičiaus ir

suartėjančios imigracijos politikos Prancūzijoje ir Vokietijoje, kontekste. Kai kitkas sutampa, galima tikėtis, kad turinčios panašų gyventojų imigrantų skaičių ir panašią imigracijos politiką valstybės galėtų turėti panašią ir pilietybės politiką. Ir suartėti buvo bandyta. Nes Vokietijoje netgi dabartinė krikščionių-liberalų vyriausybė pripažino naujakurystės be pilietybės anomališkumą ir sušvelnino natūralizacijos taisykles antros kartos imigrantams. O Prancūzijoje unikalus (kontinentinėje Europoje) pilietybės įstatymo ekspansyvumas sukėlė smarkią 1986–1987 m. kampaniją, kuria buvo siekiama suvaržyti imigrantams pilietybės įgijimą, ir tai buvo teisinama *inter alia* poreikiu suderinti Prancūzijos pilietybės įstatymą su jos kontinentinių kaimynių įstatymais. Tačiau šie bandymai suartėti daugiausia liko neįgyvendinti. Prancūzijoje *jus soli* užsipuolimas susidūrė su stipria opozicija ir galiausiai nunyko, o natūralizacijos procedūrų liberalizacija Vokietijoje, draudžiant dvigubą pilietybę ar *jus soli* elementų įvedimą, mažai tepaspartins pilietinį imigrantų inkorporavimą. Kodėl pilietybės politika iki tol išvengė konvergencijos, kuriai buvo pajungta imigracijos politika? Kuo gi ypatinga pilietybė?

Taip formuluoti šį klausimą reiškia jau truputį į jį ir atsakyti. Pilietybė yra ypatingas dalykas, kadangi jos prerogatyvų pripažinimas tarptautinės teisės nubrėžtuose plačiuose rėmuose yra išimtinai valstybės nuožiūroje. Narystės reguliavimas yra esminis suvereniteto atributas; valstybės laisvės teikti pilietybę principas yra tarptautinės teisės tvirtai nustatytas. Tiesa, kad kitos su imigracija susijusios kompetencijos – ypač veiksmų laisvė įsileisti nepiliečius į valstybės teritoriją ir pasirinkti teisinį režimą, kuriam būtų pajungiami gyventojai nepiliečiai, – taip pat priklauso tradicinei suvereniteto sąvokai. Bet teoriš-

kai suverenią valstybių kompetenciją šiose srityse apardė daugybė dvišalių ir daugiašalių susitarimų, sutarčių ir konvencijų ir, pirma visa ko – Prancūzijos ir Vokietijos atveju, narystė Europos Bendrijoje. Tačiau pilietybės klausimų nepalietė šių virštautinių jurisdikcijų įsibrovimai į tautines jurisdikcijas. Suverenios įleidimo į teritoriją ir civilinių bei socioekonominių teisių pripažinimo kontrolės praradimo fone tebesitęsianti valstybių suvereni pilietybės pripažinimo kontrolė išlieka.

Europos kontekste pilietybė yra paskutinis suvereniteto bastionas; veiksmų laisve šioje srityje valstybės tebesimėgauja, o kitose ją vis labiau praranda. Bet suvereni pilietybės pripažinimo kontrolė, nors leidžia tautinę įvairovę, tos įvairovės nepaaiškina. Kodėl pilietybės politika Vokietijoje ir Prancūzijoje nesutapo, kad būtų atspindėti pagrindiniai panašumai imigracijos procesuose, gyventojų imigrantų masėse ir imigracijos politikoje?

Antroji ir svarbesnė atsakymo dalis yra susijusi su tuo, kas yra pastatyta ant kortos debatuose dėl pilietybės įstatymo. Pilietybė teikia ne tik politines teises, bet taip pat besąlygišką teisę įvažiuoti į šalį ir joje gyventi, visiškai naudotis darbo rinka bei ištisu spektru valstybinių šalpų. Pasaulyje, kurį vis labiau skaido valstybių nelygybė darbo ir vartojimo rinkų, šalpos sistemų bei tokių valstybės gėrybių kaip tvarka, saugumas ir kokybiška aplinka srityse, pilietybės teikiamos teisės iš esmės lemia gyvenimo galimybes.[1] Taikioms ir klestinčioms valstybėms gyvybiškai svarbu riboti asmenų, kurie turi šias galingas teises, skaičių – ypač kadangi, viena vertus, skirtingi demografiniai, ekonominiai ir politiniai veiksniai ir, kita vertus, vis tankėjantis ryšių, transporto ir migracijos tinklas sukėlė ir didina beprecedentinį migracijos spaudimą. Teritorijų prieinamumo, darbo rinkų

ir šalpos sistemų pasaulio palaimingosiose valstybėse klausimas yra lemtingas tiek asmenims, tiek valstybėms.[2]

Tačiau šie svarbūs prieinamumo klausimai *nėra* pastatyti ant kortos prancūzų ir vokiečių debatuose dėl pokario darbininkų migrantų ir jų šeimų pilietybės statuso. Debatuose buvo aptariamas *aktualių*, o ne *potencialių* imigrantų – asmenų, jau esančių teritorijoje, darbo rinkoje ir šalpos sistemoje, – pilietybės statusas. Šiems imigrantams, o taip pat Prancūzijos ir Vokietijos valstybėms, ant kortos pastatyti materialiniai interesai yra palyginti nežymūs. Daugelis imigrantų jau naudojosi saugiu pastovaus gyventojų statusu ir plačiomis ekonominėmis bei socialinėmis teisėmis, kurios tik šiek tiek skiriasi nuo piliečių teisių. Pilietybė jiems pridurtų visišką apsaugą nuo tremties, galimybę įsidarbinti viešajame sektoriuje ir teisę naudotis tomis iš nedaugelio tik piliečiams teikiamų socialinių paslaugų ir pašalpų. Nors ir gana reikšmingi, pilietybės teikiami šalutiniai pranašumai, palyginti su tais, kuriuos teikia ilgalaikio nuolatinio gyventojo statusas, yra ribotos svarbos.[3] Suinteresuotų imigrantų požiūriu, pats pilietybės statusas nenulemia gyvenimo galimybių.

Imigrantų pilietybės statusas nelabai paliečia ir gyvybinius valstybės interesus. Moderni teritorinė visuotinės gerovės valstybė, žinoma, yra gyvybiškai suinteresuota teisiniu, politiniu ir administraciniu gebėjimu kontroliuoti įžengimą į jos teritoriją, darbo rinką ir šalpos sistemą, o įžengimo kontrolė remiasi pilietybės institutu. Nepiliečiai yra tradiciškai išskirtini; piliečiai – ne. Tad *potencialių* imigrantų pilietybės statusas valstybei yra svarbus. *Aktualių* imigrantų pilietybės statusas jai nėra toks svarbus. Nepiliečiams galima tradiciškai drausti įžengti į teritoriją; o nepiliečiams, įleistiems į teritoriją griežtai laikinu pagrindu, – kaip turistams, studentams ar trum-

palaikiams darbininkams su fiksuotos trukmės sutartimis – galima tradiciškai nepripažinti imigranto statuso. Abiem atvejais pilietybė yra lemtingos aptvaros instrumentas. Bet nepiliečių, kuriems buvo pripažintas imigranto statusas – ypač tų, kurie gyveno šalyje dešimt, penkiolika, netgi dvidešimt metų, – jau nebegalima tradiciškai atskirti nuo teritorijos, darbo rinkos ar šalpos sistemos.[4] Jie turi politiškai ir teisiškai globojamas pretenzijas į narystę, jeigu ne į visišką pilietybę. Šių imigrantų atžvilgiu pilietybė jau nebėra lemiamas aptvaros įrankis. Pilietybe besiremianti aptvara politikos srityje tebėra lemiamas dalykas. Bet socialinėje ir ekonominėje srityje bei svarbiausiais įžengimo į teritoriją ir gyvenimo joje klausimais nepiliečiai imigrantai gali būti išskirti tik šalutiniais būdais ar išimtiniais atvejais.[5] Ir kadangi pilietybės statusas daugiau nebėra tradicinio išskyrimo ašis, kartu valstybei nebėra svarbu, ar imigrantai pilietybę turi ar ne. Valstybė pasilaiko šiek tiek didesnę veiksmų laisvę nepiliečių imigrantų atžvilgiu negu piliečių atžvilgiu ir vis dar gali ypatingais atvejais juos ištremti. Bet šis nedidelis laimėjimas veiksmų laisvėje nėra lemtingai svarbus valstybei, panašiai kaip nedideli teisinės padėties patobulinimai nėra lemiami individualių imigrantų galimybėms.

Tad nepakanka nagrinėti pilietybę jos „funkciniame" kontekste, jos įnašo į imigrantų galimybes ar valstybės šalinamąsias galias aspektu. Reikia ištirti pilietybę jos politiniame-kultūriniame kontekste. Nes pilietybės įstatymo reformos materialios gairės yra palyginti menkos, o „moralinės" ar simbolinės gairės – didžiulės. Pilietybė tautinėje valstybėje yra neišvengiamai susijusi su tautiškumu ir tautiniu tapatumu, o narystė valstybėje – su naryste tautoje. Pasiūlymai performuluoti teisinius piliety-

bės kriterijus kelia didelius ir ideologiškai užtaisytus tautiškumo ir tautinės priklausomybės klausimus. Debatai dėl pilietybės Prancūzijoje ir Vokietijoje yra debatai dėl to, ką reiškia priklausyti tautinei valstybei. Pilietybės politika šiandien yra pirmiausia ir daugiausia tautiškumo politika. Apskritai ji yra *tapatumo*, o ne *intereso* (siaura, materialistine prasme) *politika*.[6] Ji labiau remiasi savivoka, o ne savanaudiškumu. Pilietybės politiką įkvepiantys interesai yra veikiau „idealūs", negu materialūs. Pagrindinis klausimas yra ne „kas ką gauna?", o veikiau „kas yra koks?"

Tai buvo ypač akivaizdu 1986–1987 m. Prancūzijos debatuose dėl pilietybės įstatymo. Debatų centru tapo tai, ką reiškia ar ką turėtų reikšti tapimas prancūzu. Debatai rėmėsi savivoka, o ne grupiniais ar valstybiniais interesais. Abi ginčininkų šalys bandė išreikšti ir iškelti „tam tikrą Prancūzijos idėją". Pilietybės įstatymo reformos šalininkams tapimas prancūzu buvo garbė, o ne biurokratinis patogumas. Būtinai reikėjo grąžinti pilietybei „valią", „vertę" ir „kilnumą", teikiant ją tik norintiems ir vertiems tapti prancūzais asmenims. Prancūzija turėjo būti tauta, kurią reikia mylėti ir kuriai reikia tarnauti, o ne tik valstybė, dalijanti pagalbą; reiktų pripažinti piliečiais tik tuos asmenis, kurie yra „prancūzai širdimi", ir nušalinti tuos, kurie asimiliuotis nenori ar nepajėgia. Reformos priešininkams ji reiškė pavojingą atsitraukimą nuo ilgos Prancūzijos asimiliacijos ir pilietinio įtraukimo tradicijos, atsitraukimą, kurį įkvėpė diskredituota tautos, kaip bendros kilmės individų bendruomenės, samprata. Vis dėlto reformos šalininkai kritikavo tik *jus soli*, o ne *jus sanguinis* slypintį „automatiškumą"; jie pasirinko kritikos objektu automatišką pilietybės teikimą antros kartos imigrantams, gimusiems ir augusiems Prancūzijoje,

bet pritarė automatiškam pilietybės teikimui Prancūzijos piliečių vaikams, netgi gimusiems ir užaugusiems užsienyje. Priešininkams ši kraujo ryšiams teikiama pirmenybė prieš aplinkos ryšius buvo nesuderinama su asimiliacionistine Prancūzijos tradicija ir nemaloniai priminė Viši režimą.

Nesenų vokiečių diskusijų apie imigraciją ir pilietybę centras taip pat buvo daugiau tapatumas ir savivoka, o ne interesas (siaurąja prasme). Egzistuojančio pilietybės įstatymo gynėjai teigia, kad grynos *jus sanguinis* sistema iš tikro atspindi faktą, jog Vokietija nėra, gilia politinekultūrine prasme, imigracijos šalis[7] – etninių vokiečių imigraciją laikydami visiškai kuo kitu. Jie atmeta bet kokį *jus soli* pavidalą kaip svetimą Vokietijos teisinei politinei tradicijai. Jie tvirtina, kad Vokietija negali būti ar tapti *Vielvölkerstaat*, daugianacionaline valstybe, ir kad masiška nevokiečių imigrantų transformacija į piliečius būtų pavojingas žingsnis ta kryptimi.[8] Pavieniai imigrantai, jų požiūriu, gali tapti piliečiais, jeigu jie nori tapti vokiečiais; bet natūralizacija turi likti išimtinai individualus procesas, o ne kolektyvinės inkorporacijos forma. Po šiuo požiūriu slypi pastebimas skepticizmas dėl eventualios imigrantų socialinės ir kultūrinės asimiliacijos. Šis skepticizmas buvo būdingas visoms besiginčijusioms partijoms, netgi labiausiai ištikimoms pilietiniam imigrantų įtraukimui. Jie taip pat sunkiai gali įsivaizduoti vokiečiais *en masse* tampančius imigrantus. Tad nors kritikavo Vokietijos pilietybės įstatymo suvaržymus ir siūlė, kad norintys pilietybę įsigyti imigrantai turėtų teisę tai padaryti, jie neteikė tam didelės reikšmės. Nes natūralizacija turi asimiliacionistinių niuansų: įgyti Vokietijos pilietybę, jų mąstymu – ir daugelio imigrantų mąstymu, – reiškia tapti vokiečiu kažkokia platesne negu tik teisine

prasme. Jie linksta vertinti tai kaip neįtikimą bei neteisėtą dalyką. Užuot smarkiai palaikę imigrantų, kaip formalių piliečių, inkorporavimą, pilietinio įtraukimo rėmėjai siekė išreikšti naują, užtautinę politinę formulę, kuri įgalintų imigrantus būti piliečiais Vokietijoje, nebūnant Vokietijos piliečiais. Automatiško pilietinio inkorporavimo sistema, panaši į Prancūzijos, Vokietijoje nebuvo rimtai svarstoma. Daugelis iš įsipareigojusiųjų suteikti imigrantams visas politines ir civilines teises dvejojo siūlyti suteikti jiems Vokietijos pilietybę. Tai, jų požiūriu, sudarytų tam tikrą simbolinę ar kultūrinę prievartą prieš imigrantus.

Pilietybės politika imigrantų atžvilgiu Prancūzijoje ir Vokietijoje yra formaliai panaši, bet labai skiriasi turiniu. Abiem atvejais jos centras yra tautinė savivoka, o ne valstybiniai ar grupiniai interesai. Bet vyraujanti elito savivoka yra labai skirtinga.[9] Prancūzai supranta savo tautą kaip valstybės kūrinį, o vokiečiai – kaip savo valstybės pagrindą. Vyraujančioje prancūzų savivokoje yra tvirta asimiliacionistinė gija, kurios trūksta vyraujančioje vokiečių savivokoje. Prancūzija nėra klasikinė imigracijos šalis, bet yra klasikinė, tikriausiai *kaip tik* klasikinė, asimiliacijos šalis.[10] Ir savivokos schemos, iš pradžių nurodančios, kaip Prancūzijos periferiją asimiliavo Paryžiaus centras, lengvai ir ta prasme automatiškai bei nesąmoningai buvo perkeltos į imigrantų asimiliaciją.[11] Pastaruosius du dešimtmečius buvo ginčijamas tiek imigrantų asimiliacijos pageidaujamumas, tiek galimumas, kaip ir Jakobiniško-Respublikinio vidinės asimiliacijos modelio teisėtumas. Tačiau vyraujantis elito tautiškumo supratimas, nors ir ginčijamas, išlieka asimiliacionistiškesnis Prancūzijoje negu Vokietijoje. Todėl Šiaurės Afrikos imigrantų buvimo ar tapimo prancūzais idėja išlie-

ka kur kas įtikinamesnė ir natūralesnė negu kad turkų buvimo ar tapimo vokiečiais idėja.

Nepaisant panašaus imigrantų gyventojų skaičiaus ir panašios imigracijos politikos, Prancūzijos ir Vokietijos pilietybės politika imigrantų atžvilgiu išlieka aštriai opozicinė. Iš dalies tai atspindi primygtinių valstybinių ar grupinių interesų keisti pilietijos apibrėžimus nebuvimą. Bet tai taip pat atspindi faktą, kad egzistuojantys pilietijos apibrėžimai – ekspansyviai jungiantys *jus soli* su *jus sanguinis* Prancūzijoje, išimtinai išreiškiantys grynąją *jus sanguinis* Vokietijoje – įkūnija ir išreiškia giliai įsišaknijusią tautinę savivoką, labiau valstybiškai orientuotą ir asimiliacionistinę Prancūzijoje, labiau etnokultūrinę Vokietijoje. Dėl šios pilietybės apibrėžimų ir tautiškumo sampratų giminystės yra sunkiai įmanoma pirmuosius fundamentaliai pakeisti. Prancūzijoje centro dešinės vyriausybė, vadovaujama Jacques Chiraco, nepajėgė 1986–1987 m. priimti netgi švelnius suvaržymus įvedančios pilietybės įstatymo reformos, iš dalies todėl, kad jos priešininkai sugebėjo veiksmingai susitelkti, apeliuodami į vyraujančią elito tautinę savivoką. Vokietijoje natūralizacijos politika buvo liberalizuota 1990 m. Bet nėra vilčių, kad bus priimta prancūziška *jus soli* sistema; automatiška imigrantų transformacija į piliečius Vokietijoje tebelieka neįsivaizduojama. O vien tik liberalizuotos natūralizacijos taisyklės nedaug tepaspartins pilietinį imigrantų inkorporavimą. Imigrantai, kaip ir vokiečiai, tebesieja teisinį natūralizacijos faktą su socialiniu ir kultūriniu asimiliacijos faktu, bet nei vokiečių politinė kultūra apskritai, nei specifinis socialinis, politinis ir kultūrinis pokarinės imigracijos kontekstas asimiliacijai nėra palankus. Pridūrus prie šio fakto tai, kad dviguba pilietybė yra leidžiama tik išimtiniais atvejais, atrodo, kad natū-

ralizacijos koeficientai liks visai maži, o imigrantų pilietybės statusas ir galimybės Prancūzijoje ir Vokietijoje toliau skirsis.

Aš turėčiau pabrėžti, kad nesistengiu įvertinti tam tikrų politinių išdavų subtilių detalių. Aišku, kad jos priklauso nuo daugybės veiksnių, nesusijusių su tautinės savivokos modeliais. Politinis procesas yra labai atsitiktinis. Bet jei elito tautiškumo supratimas neturi didelės reikšmės pakitimų įstatymų leidyboje trukmei ar detaliam turiniui, tai jie padeda paaiškinti kitaip trikdantį labai skirtingų pilietijos apibrėžimo būdų patvarumą. Jie apriboja debatų erdvę ir padaro fundamentalų pilietybės pertvarkymą neįtikimu dalyku.

Galima būtų prieštarauti ir sakyti, kad apeliavimas į elito tautiškumo supratimus yra nereikalingas. Nesant primygtinių interesų reformuoti pilietybės įstatymą, pasak šio tvirtinimo, skirtumai tebesilaikys tiesiog iš inercijos. Taip yra ignoruojamas faktas, kad yra spaudimas už suartėjimą, nors jis nekyla pirmiausia iš valstybinių ar grupinių interesų. Vokietijoje naujakurystės be pilietybės anomalija plačiai paskleidė reikalavimus – ir jiems pritarė netgi dabartinė centro-dešinės vyriausybė – už lengvesnį pilietybės įgijimą. Prancūzijoje automatiškas pilietybės teikimas imigrantams, kurie, kaip teigė nativistai, nei asimiliuojasi, nei yra asimiliuojami, sukėlė smarkią kampaniją dešinėje už labiau suvaržytą pilietybės įstatymą. Paprasta inercija nieko nepaaiškina.

Bet tarkime, kad inercijos argumentas performuluojamas. Prancūziški ir vokiški pilietijos apibrėžimai, kaip gali būti tvirtinama, yra atsparūs fundamentaliai modifikacijai ne todėl, kad derinasi su politinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, bet tiesiog dėl to, kad tai yra teisinės tradicijos. Ekspansyvi prancūziška *jus sanguinis* ir *jus so-*

li kombinacija buvo nustatyta prieš šimtą metų; jos šaknys siekia Revoliuciją ir netgi *ancien régime*. O vokiečių valstybės – Prūsija ir kitos valstybės prieš suvienijimą, imperinė Vokietija, Veimaro respublika, Trečiasis Reichas ir abi Vokietijos valstybės po 1949 m. – rėmėsi išimtinai *jus sanguinis* nuo pat XIX a. pradžios, kai pirmąkart buvo kodifikuotas pilietybės įstatymas. Abiejų šalių pilietybės įstatymas buvo detaliai modifikuojamas įvairiomis progomis metų eigoje. Bet platūs modeliai – *jus soli* ir *jus sanguinis* mišinys Prancūzijoje, grynosios *jus sanguinis* sistema Vokietijoje – buvo nustatyti ilgam. Jie priėmė tradicijos inercinį svorį ir normatyvų orumą. Šią inercinę galią tik padidino pilietybės svarba ir simbolinis centriškumas. Valstybės netaiso pagrindinių pilietybės įstatymo principų, kaip jos galėtų daryti su puikiu mokesčių kodekso raštu. Apeliavimas į savivoką, pagal šį tvirtinimą, nereikalingas. Prancūzija ir Vokietija tebeapibrėžinėja savo pilietijas fundamentaliai skirtingais būdais, nes jos taip darė daugiau kaip šimtą metų.

Tai tenkina labiau negu šiurkštus tvirtinimas apie inerciją. Bet tradicijos negalima sulyginti su trukme. Vien tik praktikos ilgalaikiškumas nesukuria jos „tradicinės" kokybės. Tradicija yra sukonstruota, o ne grynai objektyvi ypatybė.[12] Apeliavimas į tradiciją yra elementari politinės retorikos forma. Politikos ar praktikos vaizdavimas tradicine gali prisidėti prie jos išsaugojimo, suteikiant jai normatyvinį didingumą ir taip pakeliant jos ginčijimo politinę kainą. Tradicija tad yra diskutuotina kategorija. Politika ir praktika yra objektai reprezentacinėms kovoms, kuriomis siekiama jas laikyti „tradicinėmis" ar tą jų didingumą paneigti – tai yra visuotinės ir nuolatinės kovos dėl socialinio pasaulio reprezentavimo ir apibūdinimo pavyzdžiai.[13] Apeliavimas į tradiciją, kuris bu-

vo centrinis prancūzų mobilizacijoje prieš pastangas apkarpyti *jus soli*, nebuvo apeliavimas į patį tęstinumą. Tai buvo apeliavimas į teisišką tęstinumą, į tęstinumą to, kas nusipelnė tęstinumo, į tebesitęsiančią darną tarp teisinės formulės ir politinės-kultūrinės savivokos. Tad pilietybės įstatymo reformos oponentai apibūdino *jus soli* kaip specifiškai *Respublikinę* tradiciją, kai reformos šalininkai ginčijo šį apibūdinimą teigdami, kad *jus soli* atspindi ne Respublikinius principus, o karinius ir demografinius valstybės poreikius. Vokietijoje apeliavimai į tradiciją taip pat priminė ne paprastą teisinės formos tęstinumą, o veikiau tebesitęsiantį atitikimą tarp teisinės formos (*jus sanguinis*) ir politinės-kultūrinės savivokos principo (kad Vokietija nėra imigracijos šalis).

Tęstinumas yra svarbus dalykas, bet vien tik jis nėra lemiamas. Ilgalaikės praktikos tikrai turi normatyvinę galią, bet tik tada, kai praktika turi tam tikrą materialinę ar simbolinę vertę ar reikšmę, kurios negalima redukuoti į jos amžinumą, nors ir galima ją juo sutvirtinti. Ilgalaikiai prancūzų ir vokiečių pilietijų apibrėžimai iš tikro įgijo tradicijos inercinį svorį ir normatyvinį didingumą. Bet tai nereiškia, kad savivoka yra nesvarbi. Nors *jus soli* Prancūzijoje ir *jus sanguinis* Vokietijoje yra konstruojamos ir ginamos kaip tradicijos, taip daroma ne tiesiog dėl jų tęstinumo, bet taip pat dėl to, kad jos įkūnija ir išreiškia giliai įsišaknijusius tautinės savivokos įpročius. Jos suprantamos ir ginamos kaip teisinės tradicijos dėl jų darnos su politinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis. Būtent ši darna ir suteikia jų ilgam tęstinumui normatyvinę galią.

Jus soli Prancūzijoje ir grynos *jus sanguinis* Vokietijoje kristalizacija įvyko per patį Europos tautinės valstybės suklestėjimą, dešimtmečius prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Šiandien, kaip tvirtino daugelis stebėtojų, Vakarų Euro-

pa ryžtingai juda už tautinės valstybės ribų. Tad netgi jei prancūzų ir vokiečių pilietybės apibrėžimai lieka aštriai opoziciški, nacionalinė pilietybė praras reikšmę kartu su pačia tautine valstybe. Panašiai kaip tautinė valstybė yra griaunama iš viršaus ir iš apačios[14], perleisdama tam tikras funkcijas ir kompetencijas už tautiniams ir kitiems ne tautiniams institutams, taip ir nacionalinę pilietybę gali sugriauti atsiradusios už tautinės ir tautos dalių pilietybės formos. Būsimoje potautinėje Europoje neginčijamais priklausymo pavyzdžiais, neginčijamomis pilietybės vietomis galėtų būti, viena vertus, Europa kaip visuma, ir, kita vertus, individualūs regionai bei municipalitetai.[15]

Ilgoje perspektyvoje ši potautinė vizija gali išsipildyti.[16] Betgi numatomoje ateityje tautinė valstybė ir nacionalinė pilietybė labai tvirtai – galbūt per tvirtai – liks su mumis. Ir ne tik dėl to, kad, kai Vakarų Europa veržliai žengia *už* tautinės valstybės ribų, daugiatautės Jugoslavija ir Sovietų Sąjunga suiro į tautines valstybes. Ir ne tik dėl to, kad Europos širdyje buvo atkurta galinga Vokietijos tautinė valstybė. Taip pat ir visoje Vakarų Europoje tautiškumas buvo atgaivintas kaip politinis dalykas, o nativizmas – kaip politinė programa, atsiliepiant į beprecedentinę imigraciją per pastaruosius trisdešimt metų.

Nepaisant ribotos imigracijos politikos, kuri vykdoma daugelyje Europos šalių beveik du dešimtmečiai, imigrantiškos kilmės gyventojų grupės tapo didesnės ir įvairesnės. Ši tendencija neturi nykimo ženklų. Vien tik dėl demografinių priežasčių – nekalbant apie ekonomines, politines ar ekologines priežastis – pietų-šiaurės migracinis spaudimas tikrai didės. Ir apie tai rašant, Vakarų ir Vidurio Europos šalys susiduria su dideliu migrantų antplūdžiu iš ekonomiškai išsekusių ir politiškai nestabilių Rytų Europos ir buvusios Sovietų Sąjungos regionų.

Kai kurių stebėtojų nuomone, etninis heterogeniškumas, kurį sukėlė ar sutvirtino imigracija drauge su suvereniteto suvaržymais, kuriuos sukelia narystė Europos Bendrijoje, rodo, kad Vakarų Europos šalys nebegali būti laikomos tautinėmis valstybėmis. Bet taip apsirinkama dėl tautinės valstybės prigimties. Tautinė valstybė nėra tik, ar pirmiausia, etnodemografinis fenomenas ar institucinių kombinacijų darinys. Tai taip pat iš esmės yra galvojimo apie politinę ir visuomeninę narystę ir jos įvertinimo būdas.[17] Kadangi šis galvojimo būdas tebelieka labai reikšmingas, debatai apie imigrantų pilietybės statusą daugiausia tebėra debatai apie tautiškumą – apie tai, ką reiškia ir ką turėtų reikšti priklausomybė tautinei valstybei.

Mes sekėme šiuos debatus besiskleidusius Prancūzijoje ir Vokietijoje, kur besiskiriantys ir giliai įsišakniję tautiškumo supratimai susilaukė pastovios išraiškos griežtai priešinguose pilietybės apibrėžimuose. Bet galima juos sekti kažkur kitur. Tai rašant, tarkim, gimstančios valstybės – Sovietų Sąjungos įpėdinės – nusistato savo pilietybę. Numatoma, kad ji tarnaus kaip priemonė atsitverti nuo nepageidaujamų imigrantų, kaip priemonė šioms naujoms tautinėms valstybėms stiprinti savo „valstybingumą" ir kaip simbolinė suvereniteto išraiška. Pilietybės politika šiame fone yra tapatumo politika, kaip kad Prancūzijoje ir Vokietijoje; bet ji taip pat yra, didesniu mastu negu Vakarų Europoje, intereso politika. Proporcingai gerokai didesnių etninių mažumų, didelės etninės įtampos ir potencialaus smurto kontekste ant kortos yra pastatyta daug daugiau. Pavyzdžiui, latviams ir estams, kurie vos sudaro daugumą savo valstybių gyventojų, labai svarbu, kaip pilietybė yra apibrėžiama; tai taip pat svarbu ir didelėms rusų imigrantų

mažumoms šiose šalyse. Kai kurie radikalūs nacionalistai ragino apriboti pilietybę tik prieškarinės Latvijos ir Estijos piliečiams; kiti tvirtino, kad pilietybė turi būti atvira visiems gyventojams.[18] Panašūs debatai vyko kitose atsiskiriančiose politinėse bendrijose. Emigracija iš Sovietų Sąjungos ir jos valstybių-įpėdinių sukėlė kitą aibę problemų, susijusių su pilietybės apibrėžimais ir tautiškumo supratimais. Emigracija, šios knygos rašymo momentu, yra etninės giminystės emigracija, apimanti asmenis, kurie palieka Sovietų Sąjungą dėl amžinosios tėvynės, kuriai jie priklauso etnokultūriškai. Tai pirmiausia yra žydai ir etniniai vokiečiai, kurie automatiškai turi pilietybės teises, paremtas etnoreliginiu ir etnokultūriniu tautiškumo supratimais, Izraelyje ir Vokietijoje. Bet yra daugelis kitų ekssovietinių tautybių su išorinėmis etninėmis „tėvynėmis". Tarp jų yra daugiau kaip milijonas lenkų, 437 000 korėjiečių, 379 000 bulgarų, 358 000 graikų ir 172 000 vengrų. Kaip priimančios valstybės reaguos į šiuos potencialius imigrantus? Ar jos priims etnokultūrinį „grįžimo įstatymą" kaip Izraelis ir Vokietija ir automatiškai teiks pilietybę imigrantams? Ar jos neatsisakys pripažinti šiuos potencialius imigrantus savo tautos nariais, ar – netgi jei pripažins tautos nariais – neatsisakys suteikti jiems privilegijuotą narystės jų valstybėje įgijimą?[19]

Pilietybė ir tautiškumas yra vis labiau diskutuojami klausimai Europos politikoje, rytuose ir vakaruose. Tokie jie, matyt, liks numatomoje ateityje. Tie, kurie pranašauja apie atsirandantį potautinį amžių, per greitai pasmerkia tautinę valstybę istorijos šiukšlynui. Jie nepakankamai vertina tos institucinės ir normatyvinės tradicijos, kuri, geram ar blogam, bet, atrodo, dar joje tebegyvuoja, elastingumą bei turtingumą ir sudėtingumą.

PASTABOS

Pilnų autorių vardų, publikacijų antraščių ir datų žr. Bibliografijoje.

ĮVADAS

[1] Michelet cituojamas: Girardet, *Le nationalisme français*, p. 13.

[2] Kohn, *The Idea of Nationalism*, ypač p. 329, ir *Prelude to Nation-States*; Schieder, „*Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa*"; Szücs, *Nation und Geschichte*, p. 21; Smith *The Ethnic Origins of Nations*.

[3] Žr. ypač: Blackbourn ir Eley, *The Peculiarities of German History*.

[4] Berdahl, „*New Thoughts on German Nationalism*", ir Breuilly, *Nationalism and the State*, p. 65–83.

[5] Ankstesni šio ir kitų keturių skyrių variantai pasirodė „*Einwanderung und Nationalstaat in Frankreich und Deutschland*", p. 15–27, ir „*Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis*", p. 387–398.

[6] Šis monocefalinės ir policefalinės Europos aptarimas labai paremtas Rokkan ir Urwin, *Economy, Territory, Identity*, p. 27; žr. dar p. 7–12, 35–39.

[7] Apie tautiškumą kaip „suvokiamą tvarką" žr.: Lepsius, „*The Nation and Nationalism in Germany*", apie tautą kaip „išgalvotą bendruomenę" žr.: B. Anderson, *Imagined Communities*.

[8] E. Weber, *Peasants into Frenchmen*.

[9] 1648 m. Vestfalijos taika, kuria pasibaigė 30 metų karas, įvedė Vokietijoje religinį pliuralizmą ir pateikė skirtingų kultūri-

nių bendruomenių sugyvenimo modelį. Šis modelis leido asimiliaciją individualios valdos lygiu (pagal formulę *cuius regio, eius religio*), bet tautos lygiu jis buvo pliuralistinis ir diferencialistinis.

[10] Žr. Rokkan ir Urwin, *Economy, Territory, Identity*, ypač p. 27, 35–38, 74–76, 96 dėl įtaigių komentarų apie geoekonomines ir geokultūrines sąlygas, kurios sudarė pagrindą skirtingiems valstybės kūrimo modeliams Prancūzijoje ir Vakarų Vokietijoje. Apie labiau asimiliacionistinės Prancūzijos savivokos šaknis žr. dar: von Thadden, „*Umgang mit Minderheiten*"; Elias, *Civilizing Process*; ir Elias besiremiantį Noiriel, *Le creuset français*, p. 341–356.

[11] Weber, *Peasants into Frenchmen*.

[12] Pavyko asimiliuoti lenkiškai kalbančius mozūrus (Conze, „*Nationsbildung durch Trennung*", p. 101–105) ir, per ilgą laiką, iš Prūsijos rytų į pramoninius Rūro rajonus migravusius lenkus. Bet nepavyko, kaip matysime 6 skyriuje, asimiliuoti gausiausių ir pastebimiausių lenkiškai kalbančių vokiečių Prūsijos Poznanės ir Vakarų Prūsijos provincijose.

[13] Prancūzų–ispanų ir prancūzų–vokiečių pasienio žemės yra įdomios savaime (apie pirmąsias žr. Sahlins, *Boundaries*), bet jos yra šalutinės tautinei savivokai. Kadangi Elzasas-Lotaringija priklausė Vokietijai tautos kūrimo lemtingoje fazėje XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Prancūzijoje, mes negalime žinoti, kaip energingai tada būtų buvusi vykdoma asimiliacija, bet pakantumas dvikalbystei prieš šitą pertrauką ir po jos rodo, kad šis kultūrinis pasienis tautiniam tapatumui grėsmės nekėlė.

[14] Antrosios bangos vokiečių naujakuriai slavų žemėse, pradedant XVI a., ypač gausesnieji protestantai, linko išlaikyti savo kalbą, religinę kultūrą ir tautinį tapatumą. Žr. Hagen, *Germans, Poles and Jews*, p. 1–9.

[15] Godechot, „*Nation, patrie, nationalisme et patriotisme*", p. 494.

[16] Šis žodis apibūdina išsilavinusius viduriniuosius sluoksnius, per *Bildung* (išsimokslinimą ar išsilavinimą) sudarytą buržuaziją, įsisąmoninusią savo *ständisch* vienybę.

17 Schillerio formuluotę žr. Conze, *„Deutschland' und die 'deutche Nation' als historische Begriffe"*, p. 29–30. Apie *Staatsnation* ir *Kulturnation* skyrimą žr. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, 1 skyrius.

18 Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, 2 skyrius.

19 1789 m. rugpjūčio 26 d. Žmogaus ir piliečių teisių deklaracijos 3 straipsnyje buvo tautos „viso suvereniteto principas", o 1791 m. konstitucija buvo dar kategoriškesnė: „Suverenitetas yra vienas [ir] nedalomas... Jis priklauso Tautai" (*Title* III, *Article* 1). (Revoliucijos laikų konstitucijos yra perspausdintos *Les Constitutions de la France*.) Tačiau politinės valdžios „sutautinimas" nesibaigė konstitucijos srityje. Faktiškai „viskas, kas buvo 'karališka', tapo... nacionališka: nacionalinis susirinkimas, nacionalinė žandarmerija, nacionalinė gvardija, nacionalinė armija, nacionalinis švietimas,.. nacionalinės sritys,.. nacionalinės skolos" (Godechot, *„Nation, patrie, nationalisme et patriotisme"*, p. 495).

20 *Qu'est-ce que le tiers état?*, p. 126. Šis politinis tautiškumo apibrėžimas nebuvo naujas: Sieyèso apibrėžimas atkartojo *Dictionnaire de l'Académie* 1694 m. pateiktą apibrėžimą, pasak kurio tautą sudaro „visi tos pačios valstybės, tos pačios šalies gyventojai, kurie laikosi tų pačių įstatymų ir kalba ta pačia kalba" (cituoja Soboul, *„De l'Ancien régime à l'Empire"*, p. 58).

21 „Il n'y a d'étranger en France que les mauvais citoyens" (cituoja Azimi, *„L'étranger sous la Révolution"*, p. 702). Nors Tallieno pastaba, kaip pabrėžia Azimi, negali būti laikoma tipiškai revoliuciniu požiūriu į užsieniečius, tikrai iliustruoja tada vyravusį griežtai politinį tautiškumo apibrėžimą. Revoliucinio požiūrio į užsieniečius ambivalentiškumas bus aptartas 2 skyriuje.

22 Kedourie, *Nationalism*, 1 skyrius; Soboul, *„De l'Ancien régime à l'Empire"*, p. 63; Godechot, *La Grande Nation*, p. 69.

23 Kaip pažymi Meinecke, tautinio apsisprendimo teisė gali būti taikoma istoriškai suprantamoms tautoms, pabrėžiant „istoriškai išsirutuliojusią tautos asmenybę", arba racionalistiškai, kai tauta yra suprantama kaip „žmonijos padalinys, abstrak-

čiai sukonstruoti rėmai be [ryškaus] individualaus turinio". Meinecke išreiškia savo aiškų nusistatymą už pirmąjį atvejį ir kritikuoja „antrąjį atvejį už jo „aiškų silpnumą ir klaidas", „visiškai formalistinę nacionalinio suvereniteto doktriną". (*Weltbürgertum und Nationalstaat*, p. 34.) Tai apytiksliai atitinka Simmelio XIX a. individualybės kaip *Einzigkeit* (unikalybės) ir XVIII a. individualybės kaip *Einzelheit* (vieningumo) sampratų skyrimą; žr. *The Sociology of Georg Simmel*, p. 58–84, ypač p. 81.

[24] Abu pranešimai yra perspausdinti de Certeau *et al.*, *Une politique de la langue*, p. 291–317, citatos yra iš p. 295, 302.

[25] Kohn, *Prelude to Nation-States*, p. 90–93.

[26] Nurodytinas Weber, *Peasants into Frenchmen*, kur yra gausybė medžiagos apie asimiliaciją, bet dėmesio centre yra 1870–1914 m.

[27] Furet ir Richet, *La Révolution française*, p. 175; Soboul, „*De l'Ancien régime à l'Empire*", p. 58.

[28] Godechot daro išvadą, kad „yra tad absurdiška kalbėti apie prancūzų nacionalizmą pirmaisiais Revoliucijos metais: patriotizmas yra visiškai kitas dalykas" („*Nation, patrie, nationalisme et patriotisme*", p. 498).

[29] Apie vidinį nacionalizmą žr. Azimi, „*L'étranger Sous la Révolution*"; Nora, „Nation"; ir 2 skyrių. Išorinio misionieriško nacionalizmo prieštaravimai yra akivaizdūs: „*Grande Nation* nėra tik tauta, kuri 1789 m. triumfavo prieš monarchiją; tai tauta, kuri triumfavo prieš savo vidinius ir išorinius priešus ir kuri išvaduos pavergtus patriotus visoje Europoje... Posakis *Grande Nation* reiškia išsilaisvinančią, emancipuojančią tautą, kuri propaguoja 1789 m. „didžiuosius principus", tautą, kuri turi padėti pavergtoms tautoms išsikovoti laisvę... [bet taip pat] tautą, kuri, nepaisant šių garsiai skelbiamų principų, viešpatauja, pajungia, aneksuoja, nepaisydama kitų tautų valios" (Godechot, „*Nation, patrie, nationalisme et patriotisme*", p. 499–500).

[30] Žr. ypač Kohn, *Prelude to Nation-States*, p. 168–221. Netgi jei Kohnas eina pernelyg toli teigdamas, kad laikotarpis nuo

1789 iki 1815 m. nulėmė nacionalizmo ir kylančių tautinių valstybių pobūdį tiek Vokietijoje, tiek Prancūzijoje, negali būti abejonių dėl to laikotarpio reikšmingumo.

[31] Müllerį cituoja Kohnas, *Prelude to Nation-States*, p. 188.

[32] Cituojama: Pinson, *Modern Germany*, p. 33.

[33] Šiame kontekste „XIX amžius" apytiksliai apima 1830–1914 m. Prancūzijoje ir 1815–1914 m. Vokietijoje.

[34] Schieder, „*Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats*", p. 120.

[35] Apie „tautos institutavimą" žr. Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 332.

[36] Apie nacionalinę konsolidaciją šiose ir kitose srityse žr. Nora, red., *Les lieux de mémoire*, II: *La Nation*, ir Weber, *Peasants into Frenchmen*.

[37] Rémond, *The Right Wing in France*, p. 208; Girardet, „*Pour une introduction à l'histoire du nationalisme français*".

[38] Girardet, *L'idée coloniale en France*.

[39] Lewis, „*One Hundred Million Frenchmen*".

[40] Į asimiliaciją orientuotas pilietybės įstatymas yra nagrinėjamas 5 skyriuje. Apie kvazikolonijines Respublikonų vidinės civilizavimo misijos dimensijas žr. Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 486.

[41] Girardet, „*Pour une introduction à l'histoire du nationalisme français*".

[42] Mommseną cituoja Basdevant, „*Le principe des nationalités*", p. 90.

[43] Nors ir sąlygoti Elzaso ir Lotaringijos klausimo, Renano laiškai – ypač antrasis – pateikia pranašišką bendrą „etnografinės politikos", siekiančios suderinti politines ribas su pirmesnė-

mis etnokultūrinėmis ribomis, pavojaus kritiką: „Žmonijos padalijimas į rases, šalia to, kad remiasi moksline klaida... gali vesti tik į naikinamuosius karus, „zoologinius" karus... Jūs vietoj liberalios politikos vėliavos iškėlėte etnografinės... politikos vėliavą; ta politika bus jums lemtinga. Lyginamoji filologija, kurią jūs išradote ir klaidingai perkėlėte į politikos sritį, jums pasitarnaus blogai. Slavai yra aistringai ja suinteresuoti. Kaip jūs galite manyti, kad slavai nepadarys jums to, ką jūs darote kitiems?.. Kiekvienas vokiškumo teigimas yra slaviškumo teigimas, kiekvienas susitelkimo judesys iš jūsų pusės yra slavą „nubloškiantis", jį paleidžiantis, jį atskirai egzistuoti priverčiantis, judesys... Tad saugokitės etnografijos ar veikiau per daug netaikykite jos politikoje" (Renan, „*Nouvelle lettre* à *M. Strauss*", p. 456–457).

[44] Conze, „*Nationsbildung durch Trennung*", p. 95; Lepsius, „*The Nation and Nationalism in Germany*", p. 48.

[45] Apie Bismarcko atsiribojimą nuo nacionalizmo žr. Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 22–26. Elzaso-Lotaringijos aneksiją, nors jos buvo reikalaujama ir ji buvo teisinama etnokultūrinio tautiškumo principu, faktiškai lėmė strateginiai sumetimai. Žr. Gall, „*Das Problem Elsass-Lothringen*".

[46] Tad 1791 m. konstitucijos preambulėje: „*Il n'y a plus, pour aucune partie de la Nation, ni pour aucun individu, aucun privilège, ni exception au droit commun de tous les Français*" (Daugiau nebėra privilegijų ar išimčių iš bendros ir visų prancūzų teisės nei kokiai nors tautos daliai, nei kokiam nors individui). Perspausdinta *Les Constitutions de la France*, p. 35.

[47] Lenkų atveju Prūsijos rytų provincijose ne Reichas, o jau Šiaurės Vokietijos konfederacija turėjo pranašaujantį nelaimę tautinės valstybės pobūdį. Lenkai pripažino narystę netautinėje Prūsijos valstybėje, bet protestavo prieš rytų Prūsijos provincijų inkorporavimą į šį naują tautinį darinį. 1871 m. jie savo protestą atnaujino: „mes norime likti Prūsijos valdžioje, bet mes nenorime būti inkorporuoti į vokiečių Reichą" (Lenkų deputatus cituoja Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 19, 20).

[48] Schieder, *Das Deutsche Kaisrereich von 1871 als Nationalstaat*; Kocka, *„Probleme der politischen Integration der Deutschen"*. Apie „neišbaigtos" tautinės valstybės idėjos išraišką 1871 m. žr. Conze, *„Nationsbildung durch Trennung"*, p. 95.

[49] Prancūzų ir vokiečių tautiškumo tradicijų pakitimai XX a. čia negali būti analizuojami. 7 ir 8 skyriuje teigiama, kad čia bendrais bruožais apibūdinamieji giliai įsišakniję tautinės savivokos stiliai atsilaikė XX a. pirmosios pusės sąmyšyje ir kad jie tebeįkvepia imigracijos ir pilietybės politiką šiandien.

[50] Stedman Jones, *Languages of Class*, p. XX.

[51] M. Weber, *„The Social Psychology of the World Religions"*, p. 280; modifikuotas vertimas; M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, I, 252.

I. PILIETYBĖS INSTITUTAS

1. Pilietybė kaip visuomeninė aptvara

[1] Marshall, *Citizenship and Social Class*, p. 8.

[2] Griežtai kalbant, pilietija šalina ne tik užsieniečius, o ir valstybei nepriklausančius asmenis.

[3] Žr., pavyzdžiui, dvi naujas sociologines apžvalgas: Turner, *Citizenship and Capitalism*; ir Barbalet, *Citizenship*.

[4] Apie kodifikaciją žr. ypač Bourdieu, *„La codification"*, p. 98–99: „Kodifikacija yra susijusi su disciplina ir su praktikų normalizacija... Kodifikacija yra simbolinio sutvarkymo operacija... dažniausiai pavesta didžiųjų valstybių biurokratijoms. Kaip matyti iš automobilių eismo atvejo, kodifikacija atneša kolektyvinę išaiškėjimo ir homogenizacijos naudą... Kodifikacija minimalizuoja išsisukinėjimą ir kitimą, ypač tarpusavio santykiuose. Ji pasirodo ypač būtina ir veiksminga situacijose, kur kolizijos, konflikto, nelaimingo atsitikimo rizika... yra ypatinga. Viena nuo kitos visiškai tolimų grupių susidūrimas yra dviejų nepriklausomų priežastinių serijų susidūrimas. Tarp tos pačios

grupės žmonių, su tuo pačiu *habitus*, tad spontaniškai orkestruotų, viskas, netgi konfliktai, vyksta be žodžio... Bet ten, kur yra skirtingi *habitus*, atsiranda nelaimingo atsitikimo, kolizijos, konflikto galimybė. Kodifikacija yra svarbi dėl to, kad užtikrina minimalų bendravimą."

[5] Giddens, *The Nation-State and Violence*, p. 172; Zolberg, *„International Migrations in Political Perspective"*, p. 6; Meyer in Hannan, *„National Development in a Changing World System"*, p. 3, 11–12.

[6] Šis požiūris daugiausia priskiriamas Max Weber, *Economy and Society*, p. 54–56.

[7] Poggi, *The Development of the Modern State.*

[8] Apie taisyklės „teritorializaciją" žr. Sahlins, *Boundaries*, p. 61–63, 78–89, 93–97, 168–170, 190–192.

[9] Weber, *Economy and Society*, p. 43–46; žr. dar p. 341–343.

[10] Peršančių įvairias mintis pastabų apie esminį politinės bendruomenės susisaistymą galima rasti: Walzer, *Spheres of Justice*, 2 skyrius; Freeman, *„Migration and the Political Economy of the Welfare State"*; Barber, *Strong Democracy*, p. 225; Balibar, *„Propositions sur la citoyenneté"*, ir Lochak, *„Etrangers et citoyens"*. Turneris užsimena apie aptvaros sąvoką savo *Citizenschip and Capitalism* (p. 85); o Murphy prabėgomis pamini pilietybe paremtą aptvarą savo *Social Closure* (p. 74, 228). Bet nebuvo nuosekliai analizuojamos pilietybės struktūra ir funkcijos kaip visuomeninės aptvaros formos.

[11] Žr. Zolberg, *„International Migrations in Political Perspective"*, p. 7.

[12] Tai, jog pretenzijas į valdžią moderni valstybė daro erdviškai suprantamas, nereiškia, kad ji būtinai iškelia kitaip suprantamas pretenzijas. Savo liberaliajame įsikūnijime moderni valstybė siekia reguliuoti tik ribotą veiksmų spektrą – bet tas veiksmas, kad ir kaip siaurai ar kad ir kaip plačiai būtų apibrėžiamas, yra reguliuojamas, kad ir kur jis teritoriškai vyktų

ir kad ir kas būtų į jį įtrauktas. Nėra teritorinių anklavų, kur būtų nepripažįstama valstybės valdžia, nors liberaliose ir korporacinėse valstybėse gali būti nuo jos galios išlaisvintų veiklos sričių.

[13] Weber, *Economy and Society*, p. 56.

[14] Demografiniai valstybės interesai, žinoma, yra platesni, ir apima tokius dalykus kaip gyventojų prieaugis ir mirtingumas; ši analizė apsiriboja migracija.

[15] Poggi, *The Development of the Modern State*, p. 91.

[16] Žr. Marrus, *The Unwanted*, p. 5.

[17] Tarp išimčių yra laikinas naujojo pasaulio imigracijos šalių pasirengimas priimti nepageidaujamuosius senajame pasaulyje ir tam tikrų šalių pasirengimas priimti bendros religijos ar etnoso užsienio piliečius. Labiausiai stebinantis nesenas pasipildymo pavyzdys buvo apie dešimties milijonų iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos ištremtų etninių vokiečių absorbavimas pokarinėje Vokietijoje (Pasipildymas tapo akivaizdus tik 6 dešimtmetį, kai Vakarų Vokietijos ekonomika pradėjo fenomenaliai plėstis).

[18] Taip yra pasakyta 1810 m. Vokietijos Badeno valstybės įstatyme, pažymint, kad trėmimas „negali būti nukreiptas prieš piliečius *[Inländer]*, nepažeidžiant valstybių bendrijos" (cituojama: von Martitz, *„Das Recht der Staatsangehörigkeit"*, p. 800).

[19] Apribotų pilietijų atsiradimas XIX a. pradžios Vokietijoje detaliau aptariamas 3 skyriuje.

[20] Kaip „vidaus" aptvarą aš turiu galvoje bet kurį ir visus pavyzdžius, kada teritorijoje esantys nepiliečiai yra nušalinami nuo visiško dalyvavimo socialiniame ar politiniame gyvenime tol, kol nušalinimas neįgyja trėmimo iš teritorijos pavidalo. Skirtingai nuo teritorinės aptvaros, kuri tiesiogiai paliečia kitas valstybes (kadangi asmenys, kuriems neleidžiama įžengti arba kurie yra ištremiami, turi pasilikti kitos teritorinės valstybės jurisdikcijoje arba būti perduoti jai), vidaus aptvara

yra tarpvalstybinis reikalas, kuris tiesiogiai neliečia kitų valstybių.

[21] J. D. B. Miller, „*The Sovereign State and Its Future*", p. 284.

[22] Žr., pavyzdžiui, Beetham, „*The Future of the Nation-State*"; Mommsen, *Varieties of the Nation-State in Modern History*"; Young, „*Cultural Pluralism in the Third World*", p 116–118.

[23] Semantiniai „tautos" ir „liaudies" laukai skiriasi, bet šie skirtumai čia nėra svarbūs.

[24] Kaip „kompetentingą" aš suprantu politinės pilietybės schemą, kurios tariamas pagrindimas yra paskirstyti politines teises pagal asmenų gebėjimą jomis atsakingai naudotis, kur manoma, kad gebėjimą turi rodyti tokios savybės kaip amžius, lytis, civilinis statusas, nuosavybė, pajamos, darbas, raštingumas ar išsilavinimas. Apie perėjimą nuo funkcinių prie plebiscitinių balsavimo sistemų žr. Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, p. 90, 112, 125.

[25] Švedijoje, Nyderlanduose ir visur kitur nepiliečiai negali balsuoti vietos rinkimuose (žr. Just, „*Europaïsche Erfahrungen mit dem kommunalen Wahlrecht für Ausländer*; Hammar, *Democracy and the Nation-State*). Bet kampanija už balsavimo teisių nepiliečiams gyventojams suteikimą vietos rinkimuose pabrėžė kategorišką skirtumą tarp vietinių ir nacionalinių rinkimų, lokalinės ir nacionalinės politikos. Kaip tik dėl šio fundamentalaus skirtumo, kaip teigiama, balsavimo teisių vietiniuose rinkimuose suteikimas nepiliečiams nepažeistų tautinio apsisprendimo principo. Argumentas už balsavimo teisių vietos rinkimuose išplėtimą nepiliečiams pripažįsta piliečiams teisėtą rinkiminio dalyvavimo tautinės valstybės politikoje monopolį.

[26] Dunn, *Western Political Theory in the Face of the Future*, p. 55, 56, 65.

[27] Šią Foucoult temą išplėtojo Giddens, *The Nation-State and Violence*, ypač 7 skyriuje; žr. dar Noiriel, *Le creuset français*, p. 350–353.

[28] Lochak, *Etrangers: de quel droit?* p. 49–51.

[29] Taip dažnai yra šalyse, kur policija turi didelę galią tikrinti tapatumą negriežtai apibrėžtos viešosios tvarkos sumetimais. Prancūzijoje jauni Šiaurės Afrikos etninės kilmės žmonės yra išskiriami dažniems tapatumo patikrinimams. (Vienas iš pirmųjų Chiraco vyriausybės 1986 m. išleistų įstatymų išplėtė policijos galią vykdyti tokius patikrinimus.) Daugelis šių jaunuolių faktiškai yra Prancūzijos piliečiai. Jų sardoniškas tokių praktikų vertinimas yra sociologiškai aštrus: „*Ta carte d'identité, c'est ta gueule*" (tavo tapatumo dokumentas yra tavo snukis). Turtingą turkų, juodųjų afrikiečių ir Šiaurės afrikiečių komentarų apie formalios pilietybės reikšmę jų kasdieniniame gyvenime rinkinį žr. interviu kopijose, perspausdintose „*Culture islamique et attitudes politiques*", ypač atsakymus į klausimą 5.5: „Jūsų nuomone, ar tapimas prancūzu ką nors keičia musulmonui?" Žr. dar pokalbius su jaunais franko-alžyriečiais Grenoblyje, aprašytus Frédéric Ploquin, *L'evenement du jeudi*, 1986 lapkričio 20–26 d., p. 56–58; ir Sayad, „*La naturalisation*", II, remiantis Goffmano *Stigma*: „Negalima įstatymiškai būti visišku prancūzu [nepaisant Prancūzijos pilietybės turėjimo], jei nesame prancūzu faktiškai... Kada egzistuoja individualios ir individualizuojančios skirtybės, šios gėdą užtraukiančios skirtybės sugriauna teorinę lygybę tarp tautiečių ir natūralizuotų tautiečių... Jos sugriauna natūralizacijoje slypinčią asimiliacijos iliuziją" (p. 31–32).

[30] Taip yra Prancūzijoje. Už įžengimo ir apsigyvenimo taisyklių pažeidimą gali būti baudžiama įkalinimu nuo vieno mėnesio iki metų ir bauda nuo 180 iki 8000 frankų. Be to, gali būti „papildomai baudžiama" trėmimu arba, recidyvizmo atveju, atitvėrimu nuo teritorijos iki vienerių metų (Richer, *Droit de l'immigration*, p. 62).

[31] Taip sakoma Jungtinių Tautų Visuotinėje Žmogaus teisių deklaracijoje, 15 (1) straipsnyje: „Kiekvienas turi teisę į tautybę". Pilietybės neturintys asmenys – išraiškingai vadinami „neturinčiais valstybės" – ne tik tiesiog neturi privilegijos, o ir yra fundamentaliai anomališki ir yra apgyvendinti mūsų valstybiškai orientuotame pasaulyje tik atsitiktinai ir *ad hoc* būdu.

[32] Tolesnės pastraipos remiasi medžiaga, kuri įvairiu pavidalu pasirodė: Brubaker, „*Citizenship and Naturalization*", p. 101–102 ir 108–109.

[33] Schuck ir Smith, *Citizenship without Consent*.

[34] Panašiai pagrindinės pašalpos yra pernelyg svarbios, kad asmenims būtų leidžiama jas rinktis savo valia.

[35] Tarpiniu atveju, kuris yra pavyzdinis daugelyje Europos šalių, tam tikri specialūs skirsniai taikomi antros ir trečios kartos imigrantams. Žr. 4 skyrių, n. 15.

[36] Brubaker, „*Citizenship and Naturalization*", p. 108–109.

[37] *Ibid*., p. 109–120.

[38] Žr. Zolberg, „*International Migrations in Political Perspective*", p. 6.

2. *Prancūzų revoliucija ir nacionalinės pilietybės išradimas*

[1] Ankstesnis šio skyriaus variantas pasirodė kaip „*The French Revolution and the Invention of Citizenship*", in.: *French Politics and Society* 7. 1989 m. vasara. p. 30–49.

[2] Marxas, pratarmė pirmajam „Kapitalo" leidimui vokiečių kalba, I, 9.

[3] Šis XVIII a. privilegijos apibrėžimas yra paimtas iš *Encyclopédie Méthodique Jurisprudence* (1786), kurią cituoja Behrens, *The Ancien Régime*, p. 46. Šis ir kitas paragrafas remiasi pirmiausia Behrens, *The Ancien Régime*, p. 46–62; Palmer, *The World of the French Revolution*, p. 34–41; ir Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*, I, p. 28–29.

[4] Kaip pažymi Perry Andersonas, „Burbonų monarchija XVIII amžiuje labai mažai padarė „niveliacijos" tipo pastangų prieš „tarpines galias", kurias taip puoselėjo Montesguieu ir jo bendraminčiai. *Ancien régime* Prancūzijoje išlaikė savo gluminančias įvairialypių jurisdikcijų, padalinių ir institutų džiun-

gles... iki pat Revoliucijos. Po Louiso XIV beveik nevyko politinės bendrijos racionalizavimas: nebuvo sukurti vieningi muitų tarifai, mokesčių sistema, teisinis kodeksas ar vietos administracija (*Lineages of the Absolutist State*, p. 108). Balansuotą monarchijos racionalizacinių pastangų apribojimų apžvalgą žr. Furet, *Penser la Révolution française*, p. 173–177.

[5] Specialių skirsnių „milžiniška gausybė": Behrens, *The Ancien Régime*, p. 62, cituojant Calonne.

[6] Palmer, *World of the French Revolution*, p. 34.

[7] Apie Prancūzijos socialinę ir teisinę struktūrą *ancien régime* laikais žr. Mousnier, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy*, vol 1.

[8] Vanel, *Histoire de nationalité française d'origine*, p. 25–64.

[9] *De l'Esprit des Lois*, Kn. XXI, sk. 17.

[10] Apie galutinę *droit d'aubaine* eroziją žr. Villers, *„La Condition des étrangers en France dans les trois derniers siècles de la monarchie"*, p. 146–149.

[11] Boulet-Sautel, *„L'aubain dans la France coutumière du Moyen Age*, p. 68–71, p. 88–95.

[12] Vanel, *Histoire*, p. 20.

[13] *Ibid.*, p. 8–9.

[14] *Ibid.*, ypač p. 27–29, 65–68.

[15] „Piliečių skyrimo nuo užsieniečių problema niekad nebuvo tyrinėjama tiesiogiai, kaip problema... [Pilietybė] buvo nustatoma tik tada, kai tas nustatymas buvo būtinas išspręsti praktinei problemai... [susijusiai su] įpėdinystės likvidavimu... Rašytinės teisės sistemoje būtų buvę logiška padaryti [pilietybės nustatymą] priklausomą nuo teorinės taisyklės taikymo. Paprotinės teisės sistemoje priešingai – [pilietybės] teorija turėjo plėtotis kaip praktinių būtinybių funkcija [kaip tikėjimų, kas turi būti įgalintas paveldėti, funkcija]" (*ibid.*, p. 70–71).

[16] Vanelis pažymi, kad teisinė nuomonė buvo „apskritai prieš *droit d'aubaine*... Siekiant užtikrinti Prancūzijoje užsieniečiams tėvams gimusių vaikų paveldėjimo teisę buvo būtina padaryti juos prancūzais; buvo būtina, kaip tai suformulavo Guyot, *paversti teise atsitiktinumą*, kuris lėmė jiems gimti Prancūzijoje (*ibid.*, p. 37, išryškinta kursyvu originale).

[17] „Asmuo paveldi ne dėl to, kad jis yra prancūzas; jis yra prancūzas dėl to, kad yra logiška, jog jis paveldi (*ibid.*, p. 71).

[18] *Ibid.*, p. 40, 71.

[19] Sieyès, *What is the Third Estate*? p. 162; (išryškinta kursyvu originale).

[20] Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers état*?, žr. nurodyta tvarka: p. 212, 208, 211; (išryškinta kursyvu originale).

[21] Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, p. 69.

[22] Žr. apskritai Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*.

[23] Sieyès, *What is the Third Estate*?, p. 79, modifikuotas vertimas [*Qu'est-ce que le Tiers état*?, p. 145].

[24] Žr. Riedel, *„Bürger, Staatsbürger, Bürgertum"*, ypač p. 684.

[25] Žr. Rousseau pastabą *On the Social Contract*, I, 6 (p. 54).

[26] Poggi, *The Development of the Modern State*, p. 72–74.

[27] Riedel, *„Bürger, Staatsbürger, Bürgertum"*, p. 683; Stolleis, *„Untertan-Bürger-Staatsbürger"*, p. 65–74; Weinacht, *„Staatsbürger"*, p. 44–45.

[28] Bodin, *The Six Books of a Commonweale*, p. 47. Bodinas atmetė ankstesnę pilietijos, kaip privilegijuotos subgrupės, sampratą. Apibrėžti pilietį atskiromis privilegijomis reikštų sukurti „penkis tūkstančius piliečių apibrėžimų, dėl begalinės prerogatyvų, kurias piliečiai turi vieni kitų ir taip pat svetimšalių atžvilgiu, įvairovės". Priešingai, būtent tai, kad „laisvas pavaldinys pripažįsta savo suvereną princą ir jam paklūsta, taip pat

kai princas savo pavaldinį moko, teisia bei gina, ir daro pilietį: tai yra esminis piliečio skirtumas nuo svetimšalio, nes kiti skirtumai yra nepastovūs ir atsitiktiniai" (p. 64).

[29] Riedel, *„Bürger, Staatsbürger, Bürgertum"*, p. 672–673, 676–678.

[30] Rousseau, *Emile*, IV, cituojama redaktoriaus pastaboje *On the Social Contract*, p. 138, n. 32; ir Rousseau pastaboje *ibid.*, I, 6 (p. 54).

[31] Aristotle, *Politics*, 1275 a 23 (p. 93); Rousseau, *Social Contract*, I, 6 (p. 54): tie, kurie sudaro asociaciją Respublikoje, „kaip kolektyvas vadinasi *tauta*, o kaip individai vadinami *piliečiais*, nes dalyvauja suverenioje valdžioje, ir *pavaldiniais*, kaip „pavaldūs valstybės įstatymams".

[32] Palmer, *Age of the Democratic Revolution*, p. 114.

[33] Rousseau pastaba *On the Social Contract* I, 6 (p. 54; modifikuotas vertimas).

[34] Iki savo kartaus išsiskyrimo su gimtąja respublika, kai buvo pasmerktas „Emilis" ir „Apie visuomenės sutartį", Rousseau išdidžiai pasirašydavo savo darbą *„citoyen de Genève"*, ir jo „Samprotavimas apie nelygybės kilmę" turėjo dedikaciją Ženevai, pilną besaikių pagyrimų Respublikai.

[35] Febvre, *„Frontière: the word and the concept"*, p. 213–214. Vėliau, atkartojant Febvre: Nora, *„Nation"*, p. 804–805.

[36] Mathiez, *La Révolution et les étrangers*, 2 skyrius.

[37] Vergniaud, 1792 m. rugpjūčio 24 d. posėdis, cituojama Vanel, *Histoire*, p. 109. Būtent tą dieną Susirinkime buvo svarstomas garbės pilietybės teikimas svetimšaliams (*ibid.*, p. 114).

[38] 1790 m. rugpjūčio 6, 7 ir 18 dienos dekretai, cituojami Portemer, *„Les étrangers dans le droit de la révolution française"*, p. 540.

[39] 1791 m. konstitucijos VI titulas, išspausdintas *Les Constitutions de la France*, p. 65.

[40] Tiksliau tariant, tai leido daugeliui užsieniečių „naudotis Prancūzijos piliečių teisėmis". 1793 m. konstitucijos 4 straipsnis, išspausdintas *Les Constitutions de la France*, p. 83.

[41] Palmer, *History of the Modern World*, p. 299. Žr. Rousseau dejonę „*Considérations sur le gouvernement de Pologne*", p. 347: „Šiandien daugiau nebėra prancūzų, vokiečių, ispanų ar netgi anglų... Tėra tik europiečiai. Visi turi tą patį skonį, tas pačias aistras, tas pačias manieras".

[42] Mathiez, *La Révolution et les étrangers*, p. 8.

[43] Godechot, „*Nation, patrie, nationalisme, et patriotisme*".

[44] Garaud,˙ *La Révolution et l'égalité civile*, 190–192.

[45] Didžiosios nacionalinės 1790 m. federacijos šventės proga Cloots taip pat norėjo švęsti „žmonių rasės šventę" (Soboul, „*Anacharsis Cloots*", p. 31). Jis išjuokė pačią „užsieniečio" sąvoką kaip „barbarišką žodį, kuris pradeda versti mus raudonuoti" (cituoja Mathiez, *La Révolution et les étrangers*, p. 132) ir atmetė etiketes „prancūzų", „anglų" ir „vokiečių" kaip „gotiškas charakteristikas" (cituoja Ozouf „*Fraternité*" p. 734). Kristeva pastebi, kad tai galbūt buvo pirmoji užsieniečio sąvokos kritika istorijoje (*Etrangers à nous-mêmes*, p. 241).

[46] Cituojama: Portemer, „*Les étrangers dans le droit de la révolution française*, p. 542.

[47] Šis šiurkštumas neturėtų būti perdėtas. Mathiezas teigia, kad Revoliucinės priemonės prieš užsieniečius apskritai buvo „visai ne tokios griežtos ir absoliučios kaip kad priemonės, kurių ėmėsi visos kariaujančios tautos prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui" (*La Révolution et les étrangers*, p. 181). Bet tai tikriausiai buvo represyvių revoliucinės valstybės sugebėjimų techninių apribojimų, negu kad santykiško ksenofobijos silpnumo, atspindys.

[48] Nora, „*Nation*", p. 804–805; Lochak, „*Etrangers et citoyens*".

[49] Lochak, „*Etrangers et citoyens*", p. 76.

50 Tallieną ir Thibaudeau cituoja Azimi, *„L'étranger sous la révolution"*, p. 702.

51 *Ibid.*

52 Nora, *„Nation"*, p. 804.

53 Šis požiūris daugiausia priskiriamas Tocqueville, šis tas – Marxui, ir neseniai jį išplėtojo Theda Skocpol, *States and Social Revolutions.*

54 Marx, *„The Civil War in France"*, p. 289.

55 Marx, *„The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte"*, p. 170.

56 Šios ir vėlesnių Revoliucijos ir Napoleono laikų pilietybės kodifikacijų turinys bus aptartas 5 skyriuje.

57 Mann, *The Sources of Social Power*, I, 477.

3. Valstybė, valstybinė sistema ir pilietybė Vokietijoje

1 Akzin, *States and Nations*, p. 11–12.

2 Kadangi Amerikoje nėra tokios valstybės sąvokos kaip kontinentinėje Europoje, šiam teiginiui reikalinga išlyga. Jungtinėse Valstijose semantinis „tautybės" ir „pilietybės" dalinis sutapimas atspindi politinį tautiškumo apibrėžimą bei tautos ir suverenios tautos sąvokų susilydymą.

3 Šiame skyriuje nepaisoma kintančių valstybės ir pilietybės sampratų bei dėmesys sutelkiamas į institucinius pokyčius. Apie kintančias narystės ir pilietybės sampratas žr. Riedel, *„Bürger, Staatsbürger, Bürgertum"*; Stolleis, *„Untertan-Bürger-Staatsbürger"*. Weinacht, „'Staatsbürger'". Grawerto *Staat und Staatsangehörigkeit* nuosekliai analizuoja tiek sąvokinę, tiek institucinę raidą; aš tuo darbu labai pasinaudojau.

4 Conze, *„Nationsbildung durch Trennung"*, p. 95.

[5] Apibūdindamas predemokratinę pilietybę kaip įtraukiančią, aš neturėjau galvoje įtraukimo į civilines, politines ir socialines teises, o veikiau turėjau galvoje vieningo, teritoriškai suprantamo ir šia prasme įtraukiančio bendros „pavaldinystės" statuso atsiradimą, kai jis užgožė daugybę atskirų, dalinių statusų ir galiausiai juos pranoko.

[6] Poggi, *The Development of the Modern State*, ypač p. 74, 92.

[7] *Ibid.*, p. 72–73.

[8] Weber, *Economy and Society*, p. 696.

[9] *Ibid.*, p. 697–698.

[10] Howard, *War in European History*, p. 49 ir 4 skyrius *passim*; Hintze, *„Military Organization and the Organization of the State"*, ypač p. 198–201.

[11] Tolesni paragrafai remiasi Hintze, *„The Commissary and his Significance"*. Žr. dar Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, and Autocracy*, ypač p. 1–56; ir Braun, *„Taxation, Sociopolitical Structure, and State-building"*, ypač p. 268–281.

[12] Hintze, *„Commissary"*, p. 271.

[13] *Ibid.*, p. 273.

[14] *Polizeistaat*, pažodžiui – „policinė valstybė", geriau versti „administracinė valstybė". Apie *Polizeistaat* raidą Brandenburge nuo XVI a. pradžios iki XVIII a. pradžios, teisinės ir administracinės istorijos požiūriu, išryškinant absoliutistinės teritorinės valstybės su jos monopolija įstatymų leidybai raidą, žr. Schulze, *Die Polizeigesetzgebung zur Wirtschafts- und Arbeitsordnung der Mark Brandenburg in den frühen Neuzeit*, ypač p. 110. Marco Raeff'o *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia*, 1600–1800 yra ne toks formalus aptarimas, socialinės ir intelektualinės istorijos požiūriu, kaip teritoriniai valdovai bandė transformuoti socialinę ir ekonominę realybę policiniais ordonansais. Betgi jame mažai skiriama dėmesio Prūsijai, labiau domintis mažesnėmis vokiečių valstybėmis.

[15] Hintze, „*Commissary*", p. 272–274.

[16] Hintze, „*Preussens Entwicklung zum Rechtsstaat*", p. 105.

[17] *Gutsherrschaft* sistema Prūsijos rytuose – sistema, kuri grindė administracinę ir teisinę valdžią dvaro nuosavybe, – sudaro didelę išimtį iš šio apibendrinimo, nes valstybės valdžia šiuose dvaruose buvo apribota.

[18] Šis posakis žymi judėjimą didesnio „valstybingumo" link įvairiomis prasmėmis, kurias nustatė Nettl, „*The State as a Conceptual Variable*".

[19] Hintze, „*Der preussische Militär- und Beamtenstaat im 18. Jahrhundert*", p. 428.

[20] Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revolution*", p. 24 ir 23–77 *passim*.

[21] *Ibid*., p. 24–33; Hintze, *Die Hohenzollern und ihr Werk*, p. 397–398; Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, p. 331.

[22] *Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten*, Įvadas, paragr. 22. (p. 51): „*Die Gesetze des Staats verbinden alle Mitglieder desselben, ohne Unterschied des Standes, Ranges und Geschlechts*".

[23] Koselleck, *Preussen*, p. 39, 42, 126.

[24] ALR, II dalis, 7 titulas, paragr. 93 (p. 436): „*Wie die Unterthänigkeit entstehe*"; II dalis, 7 titulas, paragr. 147 (p. 438): „*Persönliche Freyheit der Unterthanen*".

[25] Žr. ALR, II dalis, 13 titulas (p. 589–590); Grawert, p. 128; Poggi, *Development of the Modern State*, p. 76; Hintze, *Hohenzollern*, p. 400; Hartung, „*Der aufgeklärte Absolutismus*", p. 62–63; Koselleck, *Preussen*, p. 34–37.

[26] Hintze, *Hohenzollern*, p. 398.

[27] Koselleck, *Preussen*, p. 38.

[28] Net jeigu skirsniams ir stigo bendro svarumo, konflikto atveju turint remtis provincijos ar kitu pirmesniu įstatymu,

daugelio skirsnių bendra forma reiškė svarbų žingsnį teisinės vienybės ir lygybės link.

[29] Pagal analogiją su Nettl, „*The State as a Conceptual Variable*".

[30] Koselleck, *Preussen*, p. 74 ir, bendriau, p. 70–76.

[31] Apie valstiečių *Stand* narystę žr. ALR II dalis, 7 titulas, paragr. 1 (p. 433); apie bajorų *Stand* narystę žr. ALR II dalis, 9 titulas, paragr. 1–13 (p. 534).

[32] ALR II dalis, 8 titulas, paragr. 1 (p. 452): „*Der Bürgerstand begreift alle Einwohner des Staates unter such, welche, ihrer Geburt nach, weder zum Adel, noch zum Bauerstande gerechnet werden können; und auch nacher keinem dieser Stände einverleibt sind*".

[33] Koselleck, *Preussen*, p. 88.

[34] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 124–133; Koselleck, *Preussen*, p. 56, 660–662.

[35] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 213.

[36] Koselleck, *Preussen*, p. 24, 39, 43–44.

[37] Ši formuluotė perdeda skirtumą, neatsižvelgdama į generalizuojančią, niveliuojančią absoliutizmo veiklą, kuri nutiesė kelią revoliuciniam pilietybės konstravimui Prancūzijoje. Bet absoliutistiniai pilietybės pagrindai, kaip ir *ständisch* aplinka, kurioje jie atsirado, daug aiškiau iškilo Prūsijoje.

[38] Koselleck, *Preussen*, p. 89, 540.

[39] *Ibid.*, p. 58–60, 487, 587; Hintze, *Hohenzollern*, p. 450–452, 464–465. Teisinės privilegijos išliko, bet dabar jos buvo pritvirtintos prie objektų, formaliai prieinamų visiems, o ne prie statusų apskritai. Taip patrimonialinio teisingumo teisės buvo pritvirtintos prie „riterinių dvarų" (*Rittergüter*), anksčiau priklausiusių tik bajorams, o dabar bet kieno įsigyjamiems, valdymo.

[40] Bornhak, *Preussisches Staatsrecht*, p. 238–239.

[41] Šiame poskyryje aptariami dalykai tinka ne tik Prūsijai. Municipalinės ir valstybinės narystės praktikos ir politikos, kaip atsako į vargšų migraciją, tarpusavio sąveika gali būti geriau iliustruota Vokietijos apskritai, o ne vien tik santykiškai mažiau urbanizuotos Prūsijos, atžvilgiu.

[42] Šį principą išreiškė Liuteris savo garsiajame 1520 m. traktate „Į vokiečių tautos krikščionišką bajoriją", bet jis buvo ankstesnis už traktatą bent jau dvidešimčia metų. Neseniai mokslas parodė, kad vargšų šalpos sekuliarizacija ir racionalizacija prasidėjo prieš Reformaciją, nors ji neabejotinai gavo didžiausią paskatinimą iš Reformacijos (T. Fischer, *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert*, p. 180–182; W. Fischer, *Armut in der Geschichte*, p. 33).

[43] Breithaupt, „*Öffentliches Armenrecht und persönliche Freiheit*", p. 18; Rehm, „*Der Erwerb von Staats und Gemeinde-Angehörigkeit in geschichtlicher Entwicklung*", p. 181–183. Apie *Bürger* ir *Beisassen* atsiskyrimą žr. Rehm, „*Erwerb*", p. 164. Aktuali teisinė realybė buvo kur kas sudėtingesnė. Buvo daug skirtingų statusų, o ne tik tiesiog *Bürger* ir *Beisassen*. Esminis momentas čia yra pagrindinis skirtumas tarp platesnės visų asmenų su saugiomis gyvenimo teisėmis bendruomenės ir tarp siauresnės visiškų municipalinių piliečių bendruomenės (Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 58).

[44] T. Fischer, *Städtische Armut*, p. 180: 207, 224; Rehm, „*Erwerb*", p. 184.

[45] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 64.

[46] Walker, *German Home Towns*, ypač p. 205–211; Barber, *The Death of Communal Liberty*, ypač p. 213–220.

[47] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 61.

[48] Augant mobilumui, vis labiau tarp komunų buvo diskutuojama apie atsakomybę už paramą vargšams, kurie prieš nuskursdami gyveno įvairiose vietose (Bruch, *Armenwesen und Armengesetzgebung im Königreich Preussen*", p. 46.).

49 Prūsijos *Staatsministerium* paaiškinamasis pateisinimas, kuris lydėjo siūlomą judėjimo laisvės įstatymo tekstą, cituojamas: Schinkel, *„Armenpflege und Freizügigkeit in der preussischen Gesetzgebung vom Jahre 1842"*, p. 467.

50 Vestfalijos Landtago galvos komentarai cituojami *ibid.*, p. 473.

51 Apie šių įstatymų leidybą žr. Breithaupt, *„Öffentliches Armenrecht und persönliche Freiheit"*, p. 90; Schinkel, *„Armenpflege und Freizügigkeit"*. Miestų protestų paskatintas 1855 m. naujas įstatymas leido miestams tremti asmenis, kuriems reikėjo viešosios paramos pirmaisiais įsikūrimo metais. Šioje sistemoje ankstesnė pastovaus gyvenimo komuna likdavo atsakinga už vargšų šalpą, kol visų metų pastovus gyvenimas naujoje komunoje tapdavo pretenzijų naujai komunai priežastimi. Tai vis dar buvo santykiškai atvira sistema: komunos negalėjo pašalinti visų nenarių, o tik esamu momentu skurstančius migrantus ar tuos, kuriems reikėjo viešosios paramos pirmaisiais įsikūrimo metais (Breithanot, *„Öffentliches Armenrecht"*, p. 97; Bruch, *„Armenwesen und Armengesetzgebung"*, p. 46–47).

52 Rockstroh, *Die Entwickelung der Freizügigkeit in Deutschland*, p. 59; Rehm, *„Freizügigkeit"*, p. 374–375; Breithaupt, *„Öffentliches Armenrecht"*, p. 58.

53 Apie Prūsiją žr. Bruch, *„Armenwesen und Armengesetzgebung"*, p. 41–44.

54 Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 71, 75.

55 *Ibid.*, p. 118–119.

56 Apie „infrastruktūrinę galią" žr. Mann, *The Sources of Social Power*. Apie tautinės valstybės administracinės galios raidą žr. dar Giddens, *The Nation-State and Violence*.

57 Walker, *German Home Towns*, p. 140.

58 *Plg.* Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 121–122.

59 Bornhak, *Preussisches Staatsrecht*, p. 233–234.

[60] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 120, 126–127.

[61] Rockstroh, *Die Entwickelung der Freizügigkeit*, p. 44.

[62] Hinze, *Die Arbeiterfrage zu Beginn des modernen Kapitalismus*, p. 108.

[63] Conze, *„Vom 'Pöbel' zum 'Proletariat'"*, p. 335; Köllmann, *„Industrialisierung, Binnenwanderung und 'Soziale Frage'"*, p. 49.

[64] Rockstroh, *Die Entwickelung der Freizügigkeit*, p. 58–59; Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 133.

[65] W. Fischer, *Armut in der Geschichte*, p. 56.

[66] ALR, II dalis, 19 titulas, parag. 1 (p. 663); Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revolution*, p. 129–131; Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 135.

[67] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 134–135; citata yra iš p. 134. Valstybės poreikis apibrėžti „savo" vargšus buvo priimtinesnis Vokietijoje negu Prancūzijoje, nes valstybių mažumas bei kultūrinės ir ekonominės bendrybės, žengusios per valstybines sienas, skatino dažnesnę tarpvalstybinę migraciją.

[68] Rockstroh, *Die Entwickelung der Freizügigkeit*, p. 49–51.

[69] Cituojama: Friedrichsen, *„Die Stellung des Fremden"*, p. 71.

[70] Rönne, *Das Staatsrecht der Preussischen Monarchie*, p. 606; Bornhak, *Preussisches Staatsrecht*, p. 235–236; Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 135–136.

[71] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 135, 138–139. Apie labai diferencijuotą narystės žodyną žr. dar Stolleis, *„Untertan-Bürger-Staatsbürger"*.

[72] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 79.

[73] Lippe, *Die preussische Heimatgesetzgebung*, p. 148, 150, 154.

[74] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 174.

[75] Lippe, „*Die preussische Heimatgesetzgebung*"; Grawert, *Staat und Staatsanhgehörigkeit*, p. 140–143; Dohse, *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat*, p. 16–17. Cituojama iš Grawert, p. 142.

[76] 13 posk., *Gesetz über die Erwerb und Verlust der Eigenschaft als preussische Untertan sowie über Eintritt in fremde Staatsdienste*, 1842 m. gruodžio 31 d., išspausdinta: Lichter, *Die Staatsangehörigkeit*, p. 521–524.

[77] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 174; Lippe, „*Die preussische Heimatgesetzgebung*", p. 135, 137.

[78] Poggi, *The Development of the Modern State*, p. 60–61.

II. APIBRĖŽIANT PILIETIJĄ: PRIKLAUSOMYBĖS RIBOS

4. Pilietybė ir natūralizacija Prancūzijoje ir Vokietijoje

[1] Aristotle, *Politics*, p. 93.

[2] Apie prancūzų ir vokiečių suartėjimą žr. Rist, „*Migration and Marginality*"; ir Manfrass, „*Ausländerpolitik*", kuris pažymi tiek tebesilaikančius skirtumus, tiek suartėjimus. Apie platesnius suartėjimo tarp darbą importuojančių Europos šalių modelius žr. Hammar, „*Comparative Analysis*", ypač p. 292–304; Castles, *Here for Good*, p. 9; Miller, *Foreign Workers in Western Europe*, p. 7, 15.

[3] Apskritai žr. Castles ir Kosack, *Immigrant Workers and Class Structure*. Apie imigrantų gyventojų spietimąsi geografinėje ir socialinėje erdvėje žr. George, *L'immigration en France*.

[4] Prancūzijos pareigūnai kartais pabrėžia poreikį kovoti su nelegalia imigracija vietoj poreikio skatinti atgalinę migraciją.

[5] Išimčių iš šios taisyklės Vokietijoje žr. „*Einbürgerungsrichtlinien*" (Administracinis natūralizacijos vadovas), *no.* 5. 3. 3, išspausdinta: Groth, *Einbürgerungsratgeber*, p. 95.

[6] „*Einbürgerungsrichtlinien*", *no.* 2. 3., išspausdinta *ibid.*, p. 88.

[7] Vokiečių duomenys yra iš reprezentacinės 6000 migrantų darbininkų ir jų išlaikytinių apžvalgos, *Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familienangehörigen in der Bundesrepublik Deutschland*, p. 484, 486. Prancūziški duomenys yra iš A. Malewska-Peyre studijos *„Crise d'identité et déviance chez les jeunes immiqrés"*, *Documentation Françaice*, 1983, cituojama: Dubet, *Immigration, Qu'en savons-nous?*, p. 85.

[8] *Situation der ausländischen Arbeitnehmer*, p. 485–487.

[9] Sayad, *„La naturalisation"*, II, 28–31.

[10] „Natūralizacija" čia apima ne tik valstybės diskretiškai teikiamą pilietybę, o ir, Prancūzijoje, pilietybės įgijimą pareiškus, kur pilietybė yra piliečių sutuoktinių ir Prancūzijoje užsieniečiams gimusių vaikų teisių išraiška.

[11] 1988 m. pabaigoje, t. y. paskutiniais metais, kurių žinomi duomenys, 932 000 turkų buvo išgyvenę Vokietijoje 10 ir daugiau metų, o dar 200 000 buvo išgyvenę nuo 8 iki 10 metų. (*Bundesminister des Innern*, „Ausländer am 31. 12. 1988 *nach nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten und Aufenthaltsdauer"*, 33. F.) Galima drąsiai daryti išvadą, kad dešimtojo dešimtmečio pradžioje daugiau kaip milijonas turkų buvo išgyvenę Vokietijoje dešimt ar daugiau metų. Iš 1988 m. birželio 30 d. duomenų 368 000 Vokietijoje gyvenusių turkų buvo čia gimę (*Bundesminister des Innern*, *„Unter 16jährige, im Bundesgebiet geborene / nicht im Bundesgebiet geborene*) *Ausländer nacht ausgewählten Staatsangehörigkeiten"*, 27. F. Nors nėra naujesnių duomenų, aišku, kad šios knygos rašymo metu tas skaičius yra didesnis negu 400 000, atsižvelgiant į faktą, kad kasmet Vokietijoje gimsta 25 000–30 000 turkų piliečių (*Bundesminister des Innern*, *„Ausländische Lebendgeborene nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten"*, 23.F.).

[12] Ši formuluotė kartojasi įvairiuose oficialiuose pranešimuose, pavyzdžiui, Vidaus reikalų ministerijos *„Aufzeichnung zur Ausländerpolitik und zum Ausländerrecht in der Bundesrepublik Deutschland"*.

[13] Pasak naujo įstatymo, asmenims nuo šešiolikos iki dvidešimt trejų metų amžiaus turėtų „paprastai" (*in der regel*) būti suteikta pilietybė, kai jie (1) atsisako savo ankstesnės pilietybės; (2) legaliai išgyvena Vokietijoje aštuonerius metus; (3) lanko mokyklą Vokietijoje 6 metus; ir (4) nebūna nubausti už kriminalinius nusikaltimus (paragr. 85, *Gesetz zur Neuregelung des Ausländerrechts vom 9. Juli 1990*).

[14] Didžiojoje Britanijoje 1981 m. pilietybės įstatymo reforma apribojo *jus soli*. Pasak naujo įstatymo, Britanijoje gimę nepiliečių tėvų vaikai yra piliečiai tik jei bent vienas iš tėvų yra čia „įsikūręs" – t. y. teisėtai gyvenantis be jo ar jos apsistojimo laiko apribojimų (Brubaker, „*Citizenship and Naturalization*", p. 106).

[15] Tad, pavyzdžiui, Belgija ir Nyderlandai suteikia tautybę trečios kartos imigrantams. Austrija, Belgija, Suomija, Nyderlandai, Norvegija ir Švedija leidžia teritorijoje gimusiems ir čia tam tikrą laiką gyvenantiems asmenims įsigyti pilietybę tiesiog jos paprašius pilnametystės amžiuje ar daugmaž jame. (Vien tik gyvenimo, o ne gimimo teritorijoje yra reikalaujama Švedijoje.) Italijos teritorijoje gimę ir čia dešimt metų iki pilnametystės išgyvenę asmenys įgyja Italijos tautybę automatiškai, tapę pilnamečiais. Iš Europos šalių, pergyvenusių žymią imigraciją pokario laikotarpiu, tik Šveicarija, be Vokietijos, turi išimtinai *jus sanguinis* paremtą tautybės įstatymą.

[16] Apie gimimus Prancūzijoje alžyriečiams tėvams nuo 1963 iki 1974 m. žr. Jean, „*Combien sont-ils*", p. 258; apie vėlesnius metus žr. Lebon, „*Attribution, acquisition et perte de la nationalité française*", p. 10.

[17] Lebonas konservatyviai nustato 225 000 skaičių periodui nuo 1973 iki 1986 m. („*Attribution, acquisition et perte*", p. 11–12). Ekstrapoliuodami iš jo metinių apskaičiavimų 9 dešimtmečio viduriui, gauname, kad 1973–1991 m. laikotarpiu buvo apie 310 000.

[18] 1982 metais, paskutiniaisiais, iš kurių žinomi cenzo skaičiai, apie 1,1 milijono užsieniečių gyventojų nebuvo sulaukę

aštuoniolikos metų. Tuo metu 69 proc. neturinčių penkiolikos metų buvo gimę Prancūzijoje (*Recensement général, „Les étrangers"*, p. 54–55).

[19] Techniškai žiūrint, siekdami būti laikomi vokiečiais, šie imigrantai turi būti ne tik etniniai vokiečiai (vokiečių *Volkszugehörigkeit*); jie taip pat privalo būti kvalifikuojami kaip *Vertriebene*, t. y. kaip iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos dėl jų vokiškos *Volkszugehörigkeit* „išvaryti" asmenys. Iš pradžių ši kategorija žymėjo etninius vokiečius, kurie buvo fiziškai išvaryti iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos iškart po Antrojo pasaulinio karo. Bet vokiečių administracinėje praktikoje buvo imami domėn iš esmės visi etninių vokiečių imigrantai iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos kaip *Vertriebene*, netyrinėjant aktualių jų emigracijos aplinkybių. Atsižvelgiant į gausumą asmenų, pasinaudojusių *Vertriebene* statuso pranašumais, kad gautų leidimą įžengti į Vokietiją ir gauti jos pilietybę, automatiško *Vertriebene* statuso teikimo praktika dabar pergalvojama. Netgi jei ši praktika bus modifikuota, atrodo tikėtina, kad etninių vokiečių migracija nenutrūks.

5. Migrantai tampa piliečiais: Jus Soli *kristalizacija Prancūzijoje XIX a. pabaigoje*

[1] Bonnet, *„Les pouvoirs publics français et l'immigration dans l'entre-deux-guerres"*, p. 8, 153–154, 159–160.

[2] Suprantant sociologiškai, antros kartos imigrantas yra tas, kurio socializacija pirmiausia vyksta imigracijos šalyje. Būtent socializacija, o ne gimimas paskirties šalyje yra sociologiškai lemtingas (Noiriel, *Le creuset français*, p. 213). Mano antros kartos apibrėžimas yra griežtesnis, apimantis tik imigracijos šalyje gimusius asmenis. Aš pasirenku šį apibrėžimą dėl patogumo, nes administracinis gimimo vietos registravimo lengvumas suteikė jam daugiau svorio pilietybės teisėje negu kad socializacijos vieta. Antros kartos imigrantu aš laikau imigracijos šalyje gimusį asmenį; trečios kartos imigrantu – gimusį imigracijos šalyje ir turintį čia gimusį bent vieną iš tėvų.

[3] Per visą XIX a. iniciatyva reformuoti pilietybės įstatymą kilo iš parlamento, o ne iš vyriausybės. Vyriausybė, susirūpinusi, kad *jus soli* išplėtimas nepaskatintų užsienio šalių paskirti savo pilietybę užsienyje gyvenantiems užsieniečiams, elgėsi atsargiai, modifikuodama parlamento iniciatyvas, kad jos būtų mažiau, o ne labiau, ekspansyvios.

[4] Tai, faktiškai, buvo svarstoma iš įvairių pusių. Bet piliečio-kareivio tradicija buvo pakankamai tvirtai nustatyta, kad būtų atmesta.

[5] Aš turiu galvoje pilietybę plačia narystės tautinėje valstybėje, o ne siaura aktyvios politinės pilietybės, prasme.

[6] 1791 m. rugsėjo 3 d. konstitucija, II titulas, 2 ir 3 straipsniai, išspausdinti: *Les Constitutions de la France depuis 1789*, p. 37.

[7] Vanel, *Histoire*, p. 95, 102, 113–114. Nesusipratimai atsiranda dėl termino *citoyen* neaiškumo Revoliucinėse konstitucijose. 1791 m. konstitucija naudojo šį terminą žymėti tautiečiui ar valstybės nariui modernia prasme; vėlesnės Revoliucinės konstitucijos jį vartojo apskritai žymėti politinių teisių turėtojui (*citoyen actif*, pasak 1791 m. konstitucijos). Apie šio specifiškai politinio pilietybės apibrėžimo sukeltus neaiškumus žr. Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 165–168. Šiame skyriuje, kaip ir kitur, aš vartoju „pilietybės" terminą žymėti formaliai narystei valstybėje.

[8] Locré, *Esprit*, I, 250.

[9] *Ibid.*, p. 150.

[10] Cituojama: Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 61–62.

[11] Fenet, *Recueil*, VII, 166.

[12] Boulay *ibid.*, p. 166–167.

[13] Gary, pateikdamas galutinį projekto variantą Tribūnai, cituojama: Vanel, *Histoire*, p. 137 (žr. dar Fenet, *Recueil*, VII, 643).

[14] Tai, kad šie asmenys jau buvo latentiški ar potencialūs piliečiai, atsispindėjo XIX a. jurisprudencijoje. XIX amžiuje prancūzų teismai priskirdavo pretenzijai į pilietybę atgalinį veikimą: Prancūzijos pilietybės siekiantis asmuo buvo laikomas esančiu prancūzu nuo gimimo (Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 89–90; Lagarde, *La nationalité française*, n. 99. [p. 83]).

[15] Fenet, *Recueil*, VII, 155.

[16] Roederer cituojamas Locré, *Esprit*, I, 252.

[17] Tuo metu buvo įprasta, kad dėl prekybos plėtotės kildavo ir didėdavo asmenų judėjimas per valstybės sienas kitais, negu kad pastovus apsigyvenimas, tikslais. Pagal frankocentrinės mąstysenos įprotį šis pastebėjimas iškildavo ryšium su užsienyje gyvenančiais Prancūzijos piliečiais. Bet buvo pritariama, kad kai kurie užsieniečiai gali Prancūzijoje ieškotis laimės, neketindami čia įsikurti.

[18] Apie horizontalią ir vertikalią pilietybės dimensijas žr. Terré, *„Réflexions sur la notion de nationalité"*, p. 203, 208.

[19] Siméon in Fenet, *Recueil*, VII, 167.

[20] Gary *ibid.*, VII, 643.

[21] Kaip matysime 7 skyriuje, šis susirūpinimas pilietybės orumu, verte ir prestižu buvo ryškus nesenuose prancūzų debatuose dėl imigracijos ir pilietybės.

[22] 1792 m. rugpjūčio 24 d. posėdis, cituojama: Vanel, *Histoire*, p. 109.

[23] XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje, prieš etnokultūrinio nacionalizmo amžių, nebuvo žymaus intereso išlaikyti etnokultūrinę prancūzų tautiškumo substanciją: ją reikėjo sukurti prieš imantis ją saugoti. Taip pat nebuvo ir įsisąmonintai katalikiško prancūzų tautiškumo apibrėžimo, nors Revoliucija sudarė sąlygas jam atsirasti.

[24] Noiriel, *Le creuset français*, p. 77–78, 252.

[25] Pataisa nebuvo priimta veikiausiai todėl, kad pilietybės skirsniai atrodė nederantys karinio šaukimo dokumente (CD 2083, p. 232; Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 98).

[26] B. Schnapper, *Le remplacement militaire*.

[27] Formaliai tarnybos laikas nuo 1818 iki 1825 m. buvo šešeri metai, nuo 1825 iki 1832 m. aštuoneri ir po to septyneri metai (Choisel, *„Du tirage au sort au service universel"*, p. 45), nors Schnapperis skaičiuoja, kad vidutinis aktualios tarnybos laikas buvo apie ketverius metus (*Le remplacement militaire*, p. 38). Ilgas tarnybos laikas atitiko to meto karinę doktriną ir politines pažiūras: pagal karinę doktriną ilgas parengimo ir tarnybos laikas buvo reikalingas siekiant sukurti drausmingą, veiksmingą jėgą, o pagal politines pažiūras to ilgo laiko reikėjo priešinantis visuotinei tarnybai dėl nepasitikėjimo masėmis. Karinė ir politinė opozicija prieš visuotinę tarnybą išsilaikė Trečiojoje Respublikoje, kur pastarąją gyviausiai išreiškė Thiersas, prieštaraudamas „ginklo uždėjimui ant kiekvieno socialisto pečių" (Kovacs, *„French Military Institutions before the Franco-Prussian War"*, p. 217; Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 39).

[28] Schnapperis praneša, kad Seine XIX a. 3 dešimtmečio pabaigoje negalėjo surinkti kontingento dėl užsieniečių gausumo rajone (*Le remplacement militaire*, p. 38–39).

[29] Iš principo sistema 1830 m. buvo pakeista taip, kad užsienio gyventojai daugiau nebuvo įskaičiuojami į nustatomą vietos kontingentą. O praktiškai jie vis dar buvo svarbūs. Nauja sistema rėmėsi skaičiumi asmenų, įrašomų į burtų traukimo sąrašus. Daug ilgam įsikūrusių užsieniečių pasirodė šiuose sąrašuose. Jeigu ištraukdavo lemtingą numerį, tai galėdavo remtis savo užsienio pilietybe. Tad sistema vis dar buvo tendencinga kantonų su daugeliu ilgam įsikūrusių užsieniečių atžvilgiu tokiu mastu, kiek šie užsieniečiai buvo reprezentuojami *listes de tirage* (AND 2122, p. 275–276).

[30] Beudant, *„De la naturalisation"*, p. 121–122.

[31] Kandidatas turėjo gauti leidimą apsigyventi pastoviai Prancūzijoje ir, be to, gyventi dešimt metų Prancūzijoje, gavus tą leidimą. Maža to, natūralizacija buvo leidžiama „tik po vyriausybinio tyrimo užsieniečio moralės klausimu ir tik esant palankiai Valstybės tarybos nuomonei" (*Loi des 13, 21 novembre, 2 décembre 1849 sur la naturalisation et le séjour des étrangers en France*; išspausdinta: *La nationalité française: Textes et documents*, p. 59).

[32] *Rapport de M. de Montigny du 8 novembre 1849*, cituojama: Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 109.

[33] Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 108.

[34] Sušvelnintas, nes jis buvo taikomas tik trečios kartos imigrantams. Griežtesnis variantas, kuris būtų išplėtęs Prancūzijos pilietybę antros kartos imigrantams, nebuvo priimtas iki 1889 m.

[35] Paskata reikalauti Prancūzijos pilietybės sulaukus pilnametystės buvo ypač menka dėl to, kad tam tikra Prancūzijos pilietybės nauda – kaip teisė lankyti tam tikras vyriausybines mokyklas arba užsirašyti savanoriu vienerių metų karinei tarnybai – galėjo būti gaunama tik iki pilnametystės (SD 19, 373 b). Apskritai apie didelių paskatų tapti prancūzu nebuvimą žr. Noiriel, *Le creuset français*, p. 76–77.

[36] 1851 m. įstatymo *Rapporteur* cituojamas Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 112.

[37] Tik vėliau ši formulė buvo apversta, teigiant, kad visiška formali pilietybė, narystė *pays légal*, nėra pakankama paversti imigrantams – ar žydams – *pays réel* nariais.

[38] Benoît-Champy, cituojamas Nizet, *Des effets de la naissance*, p. 113, 114.

[39] Čia aš remiuosi Thedos Skocpol pateiktu kultūrinių išraiškų apibūdinimu, kaip„ilgalaikiškesnių, anonimiškesnių ir bešališkesnių,.. negu kad ideologijos" („*Cultural Idioms and Political Ideologies*", p. 91).

[40] S 1, 1185 a, 1182 b. Žr. dar S 1, 1179–1180. Iš pradžių feodalinės teisės terminas, žymintis gėrybių konfiskaciją ar pagrobimą, *mainmise* įgijo plačią, menkinančią reikšmę, nurodančią tironišką ir išimtinį jėgos naudojimą.

[41] Statistika yra neprieinama, nes nebuvo Prancūzijos pilietybės įgijimo prašymų centralizuotos administracinės kontrolės ar netgi registracijos. Bet stebėtojai sutartinai pabrėžia tą nedažnumą, kuriuo Prancūzijoje užsieniečiams tėvams gimę asmenys nuspręsdavo įsigyti Prancūzijos pilietybę. Netiesioginis įrodymas yra faktas, kad iš visų 1891 m. Prancūzijoje gyvenusių užsienio piliečių 40 proc. buvo gimę Prancūzijoje. (Noiriel, *Le creuset français*, p. 251.) Jeigu daug gimusiųjų Prancūzijoje būtų priėmę Prancūzijos pilietybę pilnametystės amžiuje, ši frakcija aiškiai būtų mažesnė.

[42] S 1, 1182 c.

[43] CD 2083, 234.

[44] Pavyzdžiui, galutiniu pavidalu 1889 m. įstatymas suteikdavo Prancūzijos pilietybę Prancūzijoje gimusiems ir čia pilnametystės amžiuje gyvenantiems asmenims, su sąlyga, kad jie netvirtina (ir neįrodinėja) išlaikę savo pradinę pilietybę.

[45] Girardet, *Le nationalisme français*, p. 12–13; Weill, *L'Europe du XIXe siècle et l'idée de nationalité*, p. 137.

[46] Deloche, *Du principe des nationalités*, p. VI, 31. Ši iš esmės politinė simpatija tautiniams sąjūdžiams kilo tiesiogiai iš Revoliucijos, ypač iš išgarsinto 1792 m. lapkričio 19 d. konvencijos dekreto: *„La Convention nationale déclare, au nom de la Nation française, qu'elle accordera fraternité et secours à tous les peuples qui voudront* r e c o u v r e r *leur liberté"* (cituojama: Godechot, *La Grande Nation*, p. 75; pusjuodžiu šriftu išryškinta mano.

[47] Weill, *L'Europe du XIXe siècle*, p. 4–6.

[48] Iš principo yra svarbus skirtumas tarp etninio ir kultūrinio tautiškumo apibrėžimų, skirtumas, kurį užgožia žodis „etnokultūrinis". Tačiau praktiškai netgi kultūriniai tautiškumo

apibrėžimai linksta pasižymėti daug ryškesniu etniniu niuansu negu kad valstybiškai orientuoti tautiškumo apibrėžimai. Bendra kultūra ilgoje raidoje gali nepriklausyti nuo bendros kilmės. Bet šeima vaidina esminį vaidmenį perduodant tautinę kultūrą – įskaitant ne tik kalbą, o ir tokius kultūrinius žymenis kaip papročiai, gestai bei galvosenos ir jausenos būdai, kurie labiau negu kalba priešinasi formalizuotam, organizuotam perdavimui. Taigi egzistuoja susidarantis bendrumas tarp šeiminio pilietybės (*jus sanguinis*) perdavimo ir kultūrinių – kaip ir aiškiai etninių – tautiškumo sampratų. Tai nereiškia, kad yra manoma, jog bendra kultūra turi biologinį pagrindą. Pabrėžiama ne bendra kilmė biologine prasme; veikiau – šeimos socializacija. Kilmė yra imama kaip socializacijos rodiklis.

[49] Akzin, *States and Nations*, p. 11–12, 23–24, 46.

[50] Kitą augančio opozicijos tikrumo dėl etnokultūrinės tautybės ir valstybės šaltinį galima rasti augančiame XIX a. suinteresuotume paveldimumu socialiniame gyvenime, suinteresuotume, kurį išreiškė etnografijos, fizinės antropologijos, žmogaus geografijos ir demografijos plėtotė (Noiriel, *Le creuset français*, p. 35, 81–82).

[51] Battifol ir Lagarde, *Droit international privé*, p. 61–62.

[52] Pirmąkart *„nationalité"* vartojimas oficialiuose tekstuose šia prasme pasitaiko tik 1874 m., nors jis žinotas teisinėje raštijoje bent jau dviem dešimtmečiais anksčiau.

[53] S 1, 1182 b.

[54] Tolesni paragrafai remiasi Sternhell, *La droite révolutionnaire*; Digeon, *La crise allemande de la pensée française*; Mitchell, *Victors and Vanquished*; ir Hughes, *Consciousness and Society*.

[55] Savikritika neatsirado *ex nihilo* po Sedano. Kaip parodė Mitchell, prancūzų savikritika santykyje su Vokietija atsirado po to, kai Prūsija nugalėjo Austriją prie Sadovos, išreiškiant poreikį sutvirtinti prancūzų karinio šaukimo sistemą, kad būtų galima varžytis su savo vėl galingu kaimynu. Ir kaip paro-

dė Sternhellas, paskutiniaisiais antrosios imperijos metais atsirado kritinio nepasitenkinimo „prancūziška tradicija" nuotaika. Jis parodo, kad mąstytojai, kurie turėjo išreikšti suprantamą kritiką po 1870 m., ypač Renanas ir Taine, išreiškė panašias mintis jau XIX a. 7 dešimtmetį.

[56] Digeon, *La crise allemande de la pensée française*, p. 75.

[57] *Ibid.*, p. 77, 87.

[58] Déroulède cituoja Sternhell, *La droite révolutionnaire*, p. 83.

[59] Digeon, *La crise allemande*, p. 76.

[60] Specifiškai ir išskirtinai „prancūziškas" gali būti interpretuojamas etniškai, bet taip pat gali būti interpretuojamas ideologiškai. Varžybos dėl Elzaso-Lotaringijos buvo palankios pastarajai interpretacijai.

[61] Barzun, *Race*; Marrus, *The Politics of Assimilation*, 2 skyrius. XIX a. „rasės" vartosena buvo visai neapibrėžta. Ji apskritai nurodė – ir aš vartoju ją tokia pat reikšme – grupę, kuri buvo suvienyta bendros kilmės ar buvo tikima ją tokia esant. Tai, ką ji žymėjo, šiandien daugeliu atvejų būtų vadinama etnosu, o ne rase. Bendra kilmė buvo vienas iš elementų, kurį pabrėžė rasės tyrinėtojai, bet tai nebuvo vienintelis elementas, kaip kad etninių kategorijų priminimas šiandien reiškia nuorodą į bendrą kilmę, bet kartu ir į kitus elementus. Nuoroda į bendrą kilmę buvo kombinuojama įvairiais būdais ir proporcijomis, pripažįstant kitus veiksnius, kaip kad geografija, klimatas ir institutai.

[62] Arendt, *Origins of Totalitarianism*, p. 161–163, 174.

[63] Šiuo atžvilgiu XIX a. rasės tyrimai sekė XVIII a. pradžios Boulainvilliers analize. Žr. Arendt, *Origins*, p. 162–164.

[64] Michelet: „prancūzų genijus yra visiškai atskiras nuo romėnų ir nuo germanų genijaus... Visos pasaulio rasės prisidėjo prie Prancūzijos talento" (cituojama: Barzun, *Race*, p. 30). Apie Gobineau žr. Barzun, *Race*, p. 56–57; Arendt, *Origins*, p. 171–173.

[65] Digeon, *La crise allemande*; Mitchell, *Victors and Vanquished*.

[66] Barzun, *Race*, p. 137–146, cituojant Combes p. 141.

[67] S 2, 94 c.

[68] Antisemitizmas XIX a. 10 dešimtmetį tautiškumo etnizacijoje buvo pagrindinis dalykas. Bet iki 9 dešimtmečio pabaigos jis nebuvo ypač reikšmingas. Jis ėmė plėtotis po Drumont *La France Juive* išspausdinimo 1886 m., jau patvirtinus *jus sanguinis* įstatymų leidyboje, taigi negali paaiškinti to patvirtinimo.

[69] Niboyet, *Traité*, p. 154. Kitų šio požiūrio tipų žr. Battifol ir Lagarde, *Droit international, privé*, n. 87 (p. 89); *Etre français aujourd'hui et demain*, II, 23, 25; Costa-Lascoux, „*Nationaux, mais pas vraiment citoyens*", p. 47; Massot, „*Français par le sang*", p. 9; Lochak, „*Etrangers et citoyens*", p. 79–80. Pagrindinis besiskiriantis požiūris yra trumpas, bet puikus Bruschi straipsnis „*Droit de la nationalité*", pripažįstantis tuometinio Respublikonizmo svarbą (ypač žr. p. 45). Vienintelis detalus XIX a. 9 dešimtmečio debatų tyrimas yra Nizet teisės mokslo disertacija „*Des effets de la naissance*", kur apsiribojama reformos sukeltų techninių teisinių klausimų analize. Noirielis *Le creuset français*, p. 82, išdėsto debatus jų platesniame politiniame, socialiniame ir kultūriniame kontekste, bet detaliai jų neanalizuoja.

[70] Mitchell, *Victors and Vanquished*, p. 3. Apie Prūsijos pergalės prie Sadovos Prancūzijai sukeltą šoką žr. dar Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 11; ir Kovacs, „*French Military Institutions*", p. 223–224.

[71] Nuo 1872 iki 1911 m. Prancūzijos gyventojų gausėjo po 90 000 per metus, o Vokietijos gyventojų – po 600 000 per metus. Karo išvakarėse buvo 66 milijonai vokiečių ir 39 milijonai prancūzų (Armengaud, *La population française*, p. 47, 53).

[72] Apie geležinkeliais besiremiančią tiekimų sistemą žr. Howard, *War in European History*, p. 99, ir Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 49–51. Apie demografinę aritmetiką žr. Vagts, *A History of Militarism*, p. 217. Napoleonas cituojamas: Mitchell, *Victors and Vanguished*, p. 7.

[73] Mitchel, *Victors and Vanquished*, p. 20; *palyg*. p. 3, 72–73.

[74] Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 79–80. Optimalaus armijos dydžio sąmatos nuo 1866 iki 1914 m. žymiai išaugo. Kadangi prancūzų karinė doktrina pabrėžė skaitmeninę lygybę su Vokietija ir kadangi Vokietija vis didino savo pajėgas, prancūzų sąmatos buvo vis revizuojamos ir didinamos. XX a. pradžioje demografija buvo iš tikro pagrindinis rūpestis, nes Vokietija pradėjo geriau išnaudoti demografinę bazę, žymiai didesnę už Prancūzijos (*ibid*., p. 61, 73, 79–80). Taigi atsakymas, kodėl Prancūzija plėtėsi, aiškiai motyvuojamas demografiniais rūpesčiais, yra tas, kad reikėjo išplėsti karinį šaukimą į kolonijas be – ir tai įsidėmėtina – lygiagretaus pilietinių teisių išplėtimo (*ibid*., p. 80). Tačiau XIX amžiaus 8 ir 9 dešimtmečiais suvaržymai ir pagrindiniai rūpesčiai dar nebuvo demografiniai.

[75] Monteilhet, *Les institutions militaires de la France*, p. 217; Mitchell, *Victors and Vanquished*, p. 73.

[76] *Les naturalisations en France*, p. 73.

[77] Mes žinome, kad 40 proc. visų užsieniečių gyventojų 1891 m. buvo gimę Prancūzijoje (Noiriel, *Le creuset français*, p. 251–252). Ši gyventojų dalis turėjo žymiai varijuoti pagal amžių, su didesne dalimi jaunų negu senų Prancūzijoje gimusių užsieniečių.

[78] Į šią grupę neįeina asmenys, kurie atliko karinę prievolę savo pačių šalyje ar kurie neturėjo atlikti karinės tarnybos savo pačių šalyje. Pasak 1889 m. įstatymo, šie asmenys galėjo atsisakyti prancūzų pilietybės.

[79] Darant prielaidą, kad 300 000 jaunų prancūzų kasmet sulaukia karinės tarnybos amžiaus.

[80] Mitchell, *Victors and Vanquished*, p. 108. Apie biudžeto problemą žr. dar Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*. XIX a. 9 dešimtmetį respublikonų siekis įvesti visuotinę trejų metų tarnybą buvo neįgyvendinamas: tai „būtų išpūtę

armiją gerokai pralenkiant karinio biudžeto išteklius...; nors prancūzų gimimo koeficientai nusistovėjo ir demografai nurodinėjo, kad Vokietija gyventojų skaičiumi greitai bus žymiai pranašesnė už Prancūziją, dar tebebuvo per daug jaunų žmonių, kurie galėjo būti kasmet įtraukiami į trejų metų sistemą nepažeidžiant biudžeto; be to ... vokiečių armijos dydis tuo metu neatrodė laiduojąs kokią nors didelę prancūzų pajėgų ekspansiją taikos metais...; kiekvienuose kariniuose debatuose daug buvo svarstoma apie įvairias pastangas išspręsti pašauktinių pertekliaus problemą ir sukurti tam tikrą atleidimų sistemą, kuri mažiausiai pažeistų egalitarinius principus". Problema buvo eventualiai išspręsta tik 1905 m. sutrumpinus tarnybos laiką iki dvejų metų ir sumažinus kasmetinio kontingento dydį. „Po to, kai iškilo nesutarimai Europoje ir vokiečiai pradėjo šaukti daugiau žmonių iš savo didesnės gyventojų masės, prancūzų problema tapo ne potencialių kareivių perteklius, o stoka" (Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 54–55.).

[81] CD 3904; C 2, 594 b.

[82] XIX a. 9 dešimtmečio viduryje ir pabaigoje parlamentinė karinio rekrūtavimo pilietybės įstatymų sėkmė plėtojosi drauge; įstatymo projektai buvo patvirtinti 1889 m. vasarą dviejų savaičių bėgyje vienas po kito. Artimas ryšys tarp dviejų reformų, kurias stūmė nesutaikomas Respublikinis egalitarizmas, yra akivaizdus iš dviejų debatų susipynimo. Debatus dėl pilietybės pertraukdavo nurodymai į neišvengiamą karinio šaukimo reformą, o debatai apie karinį šaukimą iškeldavo nurodymus į užsieniečių atleidimą nuo karinės tarnybos ir pasiūlymus jį panaikinti, iš naujo apibrėžiant ilgam įsikūrusius užsieniečius kaip prancūzus. Pavyzdžiui, 1884 m., diskutuojant dėl karinio šaukimo projekto, deputatas Maxime Lecomte pasiūlė pataisą, kad prancūzais būtų apibrėžiami ir tuo būdu pajungiami karinei tarnybai visi Prancūzijoje užsieniečiams tėvams gimę asmenys. Nors buvo sutikta palankiai, pataisa buvo atmesta dėl techninės priežasties, nes skirsnis apie pilietybę netinka rekrūtavimo įstatyme (C 2, 594 a).

[83] Monteilhetas pastebi, kad rekrūtavimo įstatymo leidybos politika nuo 1875 iki 1905 m. telkėsi ties klausimu *„plus politi-*

que et sociale que militaire" (*Les institutions militaires*, p. 218–219). Tai plačiai patvirtina Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, 2 skyrius. Karingi respublikonai, kaip jis pažymi, linko į „grynai moralinį" požiūrį dėl karinio rekrūtavimo; „visų lygi tarnyba buvo 'priežastis'" (p. 58).

[84] Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*, p. 58–59. „Padalytas kontingentas: biudžetiniais sumetimais kasmet šaukiamas kontingentas jau seniai buvo burtais perdalytas į dvi dalis, ir vienai daliai priklausė visas tarnybos laikas; kita dalis buvo arba visai atleidžiama nuo tarnybos, arba tik trumpai apmokoma. „Vienerių metų savanoriai": turtingas asmuo galėjo „laisva valia siekti" tarnybos apribojimo iki vienerių metų, sumokėdamas 1500 frankų. (Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 293.)

[85] C 2, 595 a.

[86] Milza, „*Un siècle d'immigration étrangère*", p. 5–6. Belgija ir Prancūzija, be to, išlaikė draugiškus santykius, kai Italija buvo vertinama kaip potencialus priešas (*ibid.*). 1886 m. belgai sudarė 43 proc., italai 24 proc. visų 1,1 milijono užsieniečių Prancūzijoje. Visi užsieniečiai kartu sudarė 3 proc. Prancūzijos gyventojų (*Recensement Général*, „*Les étrangers*", p. 17.).

[87] C 2, 595 a.

[88] Cituojama: Schnapper ir Leveau, „*Religion et politique: juifs et musulmans maghrébins en France*", p. 3.

[89] CD 2083, 34.

[90] Šis palyginimas, supriešindamas 225 000 prancūzų su 210 000 „*étrangers européens*", neatsižvelgia į 3,3 milijono „*indigènes*" (S 2, 79 a).

[91] CD 1490, 265 c.

[92] Apie „tautą prie ginklų" žr. Monteilhet, *Les institutions militaires*, 5 skyrius; ir Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*. „Despotiškos ir svetimos valstybės išieškoma

duoklė": Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 295. Weberis parodo, kad „tauta prie ginklų" nebuvo paprasta karinė teorija, o XIX a. pabaigoje besiformavusi socialinė realybė. XIX a. 8 dešimtmetį nebuvo „didelės prasmės tautiniu tapatumu švelninti tą priešiškumą ir baimę, kurią daugelis žmonių jautė kariuomenei" (p. 297). Bet karas su Prūsija „žymėjo pokyčio pradžią" (p. 298), o jo „vaidmenį... įtvirtinant tautinį susipratimą iškėlė edukacinė propaganda, besiplečiantys prekybiniai ir komerciniai ryšiai ir galiausiai kažkas panašaus į visuotinę tarnybą. XIX a. 10 dešimtmetį yra akivaizdžių duomenų, kad armija nebebuvo „jų", o buvo „mūsų". Blogus jausmus tarp kariškių ir civilių gyventojų neutralizavo tautybės jausmas, kurio buvo mokoma mokyklose ir kareivinėse. Bent jau tam tikram laikui armija galėjo tapti tuo, kuo norėjo ją matyti jos entuziastai: tėvynės mokykla" (p. 298).

93 Schor, *L'opinion française et les etrangers*, p. 529.

94 CD 2083, 232 b.

95 C 2, 594 a.

96 S 1, 1186 b.

97 Apie Respublikos mokyklų reformas žr. Ozouf, „*L'école, l'église et la République*"; Gontard, „*L'oeuvre scolaire de la troisième République*".

98 Žr. Azéma ir Winock, *La IIIe République*, skyrius „*Le ciment idéologique*"; Girardet, *Le nationalisme français*, p. 28–30; Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 336.

99 Ferry cituoja Mayeur ir Rebérioux, *The Third Republic*, p. 84.

100 Paul'ą Bertą cituoja Azéma ir Winock, *La IIIe Republique*, p. 149.

101 Pagal Nora, Lavisse vadovėliai buvo „praktiškai nepranokstami viešajame švietime" ir turėjo „kvazimonopolį" dešimtmečiais („Lavisse, Instituteur national", p. 267).

[102] Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 95–96, 332–336, 486. Ernesto Lavisse istorijos vadovėlį pirmiesiems mokymosi metams gyrė Ferdinandas Buissonas, Ferry bendradarbis ir pradinio mokymo direktorius, kaip *„le petit livre d'histoire* ***vraiment national*** *et vraiment libéral que nous demandions pour être un instrument d'éducation, voire même d'éducation morale"* (Nora, *„Lavisse, Instituteur national"*, p. 265, mano pabraukta pusjuodžiu). 1877 m. išleistos Bruno *Tour de France* 1900 m. buvo parduota 8 milijonai egzempliorių. Prancūzijos meilė buvo jos leitmotyvas; jos paskutiniai žodžiai buvo „pareiga ir tėvynė" (Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 335). Apskritai Respublikos mokyklose „įdiegė tautinį požiūrį regioninėje sąmonėje" (*ibid.*, p. 486.). Vienas iš šio naujo tautinio požiūrio į pasaulį komponentų buvo naujas *pays* (kas anksčiau buvo vietovės ar regiono sąvoka) ir „užsieniečio" (kuriuo XIX a. viduryje tebebuvo vadinami asmenys iš kito regiono) sąvokų supratimas (*ibid.*, p. 96, 98, 99.).

[103] CD 1490, 266 b.

[104] Nora, *„Lavisse, Instituteur national"*, p. 267; Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 298–299.

[105] Weber, *Peasants into Frenchmen*, p. 294.

[106] CD 3904.

[107] CD 1490, 266.

[108] Azéma ir Winock, *La IIIe République* p. 149.

[109] Weberis pabrėžia „panašinimą": dėl pagerėjusio susisiekimo, sąlygoto kelių ir geležinkelių tiesimo, Respublikos mokyklų ir visuotinės karinės tarnybos laikų kartos „kalbõs ir elgesio įvairovė buvo žymiai mažesnė... Prancūzijos regionai 1910 metais buvo ryškiai panašesni, negu kad jie buvo prieš Jules Ferry, prieš Charles Freycinet" [kuris buvo atsakingas už 1889 m. karinio šaukimo įstatymą] (*Peasants into Frenchmen*, p. 494.).

[110] SD 160, 283 b.

[111] Monteilhet, *Les institutions militaries*, p. 226–230.

[112] SD 160, 283 b–c.

[113] SD 160, 283 b.

[114] *Ibid.*

[115] *Ibid.*

[116] S 2, 81 a.

[117] Šios reformos taip pat buvo apskritai ekspansyvios. 1927 m. reforma įspūdingai paskatino natūralizaciją; leido prancūzų moteriai, tekančiai už užsienio piliečio, išlaikyti Prancūzijos pilietybę; bei priskyrė Prancūzijos pilietybę vaikams iš tokios santuokos, jeigu jie buvo gimę Prancūzijoje. 1945 metų reforma priskyrė Prancūzijos pilietybę visiems vaikams, kurių motina ar tėvas buvo prancūzai, neatsižvelgiant į gimimo vietą. 1973 metų reforma suteikė Prancūzijos piliečio sutuoktinei ar sutuoktiniui teisę įsigyti Prancūzijos pilietybę prašymu. Teisinių tekstų žr.: *La nationalité française: Textes et Documents.*

[118] Aš čia nurodau tik ekspansyvumą ilgam įsikūrusių imigrantų, ypač išaugusių Prancūzijoje, pilietybės statuso atžvilgiu. Prancūzų natūralizacijos politika nesenų imigrantų atžvilgiu ir šią politiką lydėjusi ir įkvėpusi retorika buvo labiau suvaržyta (nors, palyginti su vokiečių natūralizacijos politika, prancūzų natūralizacijos politika buvo visai liberali).

[119] Citatos yra iš S 2, 81 a; C 2, 594 b; S 1, 1186 b; CD 3904 ir SD 160, 283 c.

[120] 1940 m. įstatymas reikalavo administraciškai peržiūrėti visas natūralizacijas, kurios buvo suteiktos pradėjus galioti 1927 m. liberaliam įstatymui. Iš 15 000 asmenų – 3 proc. visų natūralizavusių nuo 1927 iki 1940 m. – šios peržiūros eigoje buvo atimta pilietybė, tarp jų 6000 žydų. Žydus denatūralizacija palietė neproporcingai; kai kurie – tikriausiai apie tūkstantį – buvo ištremti tiesiogiai dėl jų denatūralizacijos (Marrus ir Paxton, *Vichy France and the Jews*, p. 4; Laguerre, *„Les dénaturalisations de Vichy"*, p. 11–14.).

[121] Šios frazės cituojamos iš S 1, 1182 c, ir S 2, 80 c.

[122] Pavadinimas pasiskolintas iš George Mosse knygos.

[123] Tarp jų buvo ne tik atleidimas nuo karinės tarnybos, o ir iš to sekęs negarbingas pranašumas, kuriuo užsieniečiai naudojosi darbo, o pagal kai kuriuos tvirtinimus, netgi santuokos rinkoje (C 2, 594 c).

[124] Le Gallou ir Jalkh, *Etre français cela se mérite*, p. 101, 110.

[125] Hoffmann, „The Nation: What For?" p. 409.

6. Pilietija kaip bendros kilmės individų bendruomenė: pilietybės sutautinimas Wilhelmo Vokietijoje

[1] Nadelhoffer, *„Einfluss familienrechtlicher Verhältnisse auf die Erwerbung und den Verlust der Reichs- und Staatsangehörigkeit*, p. 293.

[2] Senesnis supratimas, kad ilgas gyvenimas teritorijoje duoda narystę, buvo išreikštas maksima *„domicilium facit subditum"* (įsikūrimas pastoviam gyvenimui sukuria pavaldinį). Prūsijos pilietybės įstatymas 1842 m., kaip matėme 3 skyriuje, nutraukė šią tradiciją, nustatydamas, kad vien tik įsikūrimas pastoviam gyvenimui nepadaro pavaldiniu.

[3] Tik savanoriškas kitos pilietybės įgijimas sukeldavo Vokietijos pilietybės praradimą. Pavyzdžiui, vokiečių tėvų vaikai, gimę Šiaurės ar Pietų Amerikoje, kuriems Amerikos pilietybė buvo paskirta *jure soli*, dėl to neturėjo prarasti Vokietijos pilietybės. Ir netgi savanoriškai besinatūralizuojantys asmenys galėjo gauti leidimą išlaikyti savo Vokietijos pilietybę. Betgi naujasis įstatymas buvo toli nuo kraštutinių nacionalistų reikalavimo, kad Vokietijos pilietybės niekada negalima netekti, bent jau niekada prieš piliečio valią (apie vyriausybinį šio reikalavimo atmetimą žr.: SB 13 I 13: 250 D – 251 A).

[4] 1913 m. įstatymo 9, 11, 13 ir 31 skyriai. Šis įstatymas kartu su komentaru yra išspausdintas Lichter, *Die Staatsangehörigkeit*, p. 50.

[5] Lygos konstitucija, cituota Wertheimer, *The Pan-German League*, p. 229.

[6] Pangermanistų konferencijos Berlyne 1894 m. rugsėjo 9 d. rezoliucijos, išspausdintos *Flugschriften des Alldeutschen Verbands*, n. 14., 1902, p. 6–8, 39–41.

[7] A 9 III 36.

[8] Smulkią ir nuoseklią šio požiūrio formuluotę žr. Hasse, *Das Deutsche Reich als Nationalstaat*.

[9] 1894 m., kai Hasse pirmąkart pateikė šiuos teisinius pasiūlymus, kaip tik baigėsi trečioji didelė užjūrinės emigracijos banga. Tad nors Hasse nurodė 100 000 išvykimą per metus, nuo tų metų vidutiniškai per metus emigravo apie 30 000. (Bade, „*Die Deutsche überseeische Massenauswanderung*“, p. 264.)

[10] Užsieniečiai kalbos ir rasės požiūriu.

[11] Ši apžvalga remiasi daugiausia Hasse kalba Reichstage 1895 m. kovo 6 d., p. 1277–1280, ir kitomis kalbomis Reichstage (SB 9 II 42 [1894 m. vasario 6 d.]: 1028 D–1029 C; SB 10 II 33 [1901 m. sausio 25 d.]: 891 C; SB 10 II 262 [1903 m. vasario 19 d.]: 8047 A) bei dviem labiau nušviečiančiais darbais: *Das Deutsche Reich als Nationalstaat* ir *Die Besiedlung des deutschen Volksboden*, ypač p. 127–141.

[12] Tarp jų buvo Vokietijos kolonijų draugija (Weiss, „*Erwerb und Verlust*“, p. 837) ir Vokietijos mokyklų asociacija (Bell, „*Geschichte*“, p. 198–199.).

[13] Teisinės literatūros apžvalgą žr. Weiss, „*Erwerb und Verlust*“.

[14] *Ibid.*, p. 838.

[15] Taip Herzogas iš *Wirtschaftliche Vereinigung* SB 13 I 14: 274 C–275 D; von Liebertas iš *Reichspartei* SB 13 I 14: 271 C; Giese iš konservatorių SB 13 I 153: 5282 A–5283 A.

[16] Žr. *Reichspartei* deputato von Lieberto kalbą SB 13 I 14: 271 C–D, kuri iliustruoja „ypatingą *völkisch* ir imperinių tikslų

mišinį", būdingą paskutiniaisiais *Reich* dešimtmečiais (Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 50, sekant Hannah Arendt).

[17] Kita apžvalga remiasi Delbrücko kalba SB 13 I 13: 250 C–D.

[18] Žr. dar von Liebert, SB 13 I 14: 271 D.

[19] Delbrück, SB 13 I 13: 250 C–D.

[20] *Ibid.*; žr. dar von Liebert, SB 13 I 14: 271 D.

[21] Apie nacionalliberalus žr. SB 13 I 13: 260 D; apie Centro partiją SB 13 I 153: 5275 D; apie vyriausybę A 13 I 6: 15, 19.

[22] Taip nacionalliberalų deputatas Beckas SB 13 I 13: 261 B.

[23] Tai nėra apskritai teisinga atžvilgiu Vokietijos pilietybės įstatymo, kuris, panašiai kaip kitų to meto Europos valstybių įstatymai, apribojo pilietybės *jure soli* perdavimą paternaline filiacija, kad sumažėtų dvigubų pilietybių. Čia betgi tinklas buvo užmestas kuo plačiausiai. Žr. von Keller ir Trautman, *Kommentar*, p. 161.

[24] Panašiai kaip užsieniečiai, t. y. jie galėjo būti natūralizuoti valstybei sutikus, bet neturėdami legalios teisės natūralizuotis.

[25] A 13 I 6: 23, zu § 9.

[26] Hasse taip pat buvo nacionalliberalas, bet kur kas radikalesnis nacionalistas už savo partiją. Dėl Hasse reikalavimų Reichstage, kad valstybė įsikištų ir paremtų Vengrijos vokiečius, partija atvirai pažymėjo, kad Hasse kalbėjo ne už ją (Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1817 als Nationalstaat*, p. 52). Bet netgi pagrindinės nacionalliberalų, tokių kaip Beckas ir von Richthofenas, srovės argumentacijoje slypėjo etnonacionalinė intonacija – nepaisant to, kad jie kritikavo suvaržančią Prūsijos natūralizacijos politiką žydų atžvilgiu.

[27] SB 13 I 14: 283 D–284 A.

[28] Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 25.

[29] Emigrantų gyventojų gausumo įvertinimą žr. *„Die Deutschen im Ausland und die Ausländer im Deutschen Reich"*, p. 3*–4*.

[30] Turėta vilties, kad kai kas gal grįš į Vokietiją, bet pilietybė su sugrįžimu siejama nebuvo.

[31] 1913 m. įstatymas tikrai padarė pilietybę mažiau pasiekiamą imigrantams kitais atžvilgiais. Pagal 1870 m. įstatymą individualios vokiečių valstybės turėjo beveik visišką autonomiją natūralizacijoje. Tik tam tikrus minimalius reikalavimus patenkinantys asmenys galėjo natūralizuotis; kitais atvejais valstybės galėjo laisvai suteikti ar nesuteikti pilietybės kaip panorėjusios. Prūsija reikalavo, kad ši autonomija būtų apkarpyta. Dešimtmečiais ji vykdė suvaržančią natūralizacijos politiką žydų ir lenkų atžvilgiu (Neubach, *Ausweisungen*, p. 3, 4, 13, 17, 30, 41, 110; Wertheimer, *Unwelcome Strangers*, p. 45–47, 54–60). Susirūpinusi, kad asmenys, kuriems buvo atsakyta natūralizacija Prūsijoje, gali natūralizuotis kitoje vokiečių valstybėje, o po to grįžti į Prūsiją kaip teisiškai apsaugoti Reicho piliečiai, ji reikalavo, kad ji (ar bet kuri kita valstybė) turėtų galimybę pareikšti abejonių dėl natūralizacijos kandidatų kitose valstybėse. Valstybei pareiškus tokių abejonių, klausimą spręstų Bundesratas arba Federacinė Taryba, kurioje Prūsija turėjo vadovaujančią vietą. Reichstage šiai nuostatai aršiai priešinosi socialdemokratai, teigdami, kad tai leistų Prūsijai primesti savo suvaržančią natūralizacijos politiką kitoms imperijos valstybėms (SB 13 I 153: 5274 A; SB 13 I 169: 5762 A). Kitos partijos taip pat kritikavo Prūsijos natūralizacijos politiką, bet jų susirūpinimą šia nuostata sušvelnino 1) įtraukta sąlyga, ribojanti abejones dėl reikalų, „patvirtinančių rūpestį, kad kandidato natūralizacija sukels pavojų Reicho ar vienos iš jį sudarančių valstybių gerovei" bei 2) Prūsijos formalus užtikrinimas, kad religijos nebuvo ir nebus paisoma sprendimuose dėl natūralizacijos (SB 13 I 153: 5285 C–D; SB 13 I 169: 5764 C–D). Tai, kad pastarajam prieštaravo faktai ir kad pirmasis buvo tuščia frazė, neatbaidė Reichstago nuo naujos nuostatos patvirtinimo. Neįmanoma įvertinti jos poveikio, nes karas, nepriklausomos

Lenkijos valstybės sukūrimas ir pokarinė ekonominė dislokacija drastiškai redukavo užsieniečių skaičių Vokietijoje taip, kad neįmanomas joks palyginimas su Wilhelmo laikų Vokietija. Wertheimeris pažymi, kad Veimaro Vokietijoje „antisemitinės Bavarijos ir Hamburgo vyriausybės vetavo rytinių žydų (taip pat ir krikščionių lenkų), kurie kreipėsi dėl natūralizacijos tada daug liberalesnėje Prūsijoje, natūralizaciją motyvuodamos, kad pareiškėjai buvo „kultūriškai svetimi rytiniai užsieniečiai" (*Unwelcome Strangers*, p. 59). Tačiau dabartiniams tikslams šis įstatyminis pokytis yra ne toks reikšmingas kaip tebesitęsiantis grynos *jus sanguinis* laikymasis ir visų *jus soli* elementų atmetimas.

[32] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 190–192, 203.

[33] A 13 I 962: 1428, Nos. 1 ir 3; SB 13 I 154: 5299 D; A 13 I 962: 1452. Kaip ir daugelyje Europos šalių, tuo metu moteris automatiškai priimdavo vyro pilietybę per santuoką. Tad Vokietijoje gimę vaikai, turėdami užsienietį tėvą ir motiną vokietę, nebuvo Vokietijos piliečiai.

[34] SB 13 I 169: 5768 D.

[35] SB 13 I 153: 5273 A; SB 13 I 169: 5761B; SB 13 I 169: 5769 D.

[36] „Vyriausybė", viena vertus, reiškia federacinę vyriausybę, o kita vertus, valstybių vyriausybių atstovus, tarp kurių dominuoja Prūsijos atstovai.

[37] A 13 I 962: 1430, 1452, 1453; SB 13 I 154: 5303 D – 5304 A; SB 13 I 169: 5763 D – 5764 A.

[38] A 13 I 962: 1430.

[39] SB 13 I 169: 5764 A.

[40] A 13 I 962: 1415. Šiuo atveju įstatymų leidybos komitetas atmetė vyriausybės tvirtinimą ir išmetė pridėtinę frazę.

[41] „Ta valstybė" reiškia individualią vokiečių valstybę imperijos sudėtyje. Imperijos pilietybės įstatymas, kaip ir jos konstitucinė struktūra, buvo federacinis: imperinė pilietybė ki-

lo iš atskiros valstybės pilietybės. Bet valstybės, nors išlaikė tam tikrą autonomiją natūralizacijai, neturėjo autonomijos skirti pilietybei. Jau netgi 1870 m. buvo vienodos pilietybės skyrimo taisyklės.

[42] A 13 I 962: 1416.

[43] Von Keller ir Trautman, *Kommentar*, p. 64.

[44] Makarov, *Allgemeine Lehren*, p. 336.

[45] A 13 I 962: 1453.

[46] SB 13 I 154: 5318.

[47] Grawert, *Staat und Staatsangehörigkeit*, p. 190–191.

[48] *Ibid.*, p. 203.

[49] Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 25.

[50] Bade, *„Die Deutsche überseeische Massenauswanderung"*, p. 269.

[51] Bade *„Vom Auswanderungsland zum 'Arbeitseinfuhrland'"*, p. 434, 443.

[52] Kadangi šis surašymas buvo vykdomas gruodžio mėnesį, į šį skaičių neįeina keliolika šimtų tūkstančių sezoninių darbininkų, iš kurių įstatymas reikalavo grįžti namo žiemos mėnesiais (Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 24–25).

[53] Vietinės kilmės užsieniečių gyventojų dalis 1910 m. nėra žinoma, bet 1900 m. apie 28 proc. visų užsieniečių (222 000 iš 779 000) buvo gimę Vokietijoje *„Die Deutschen im Ausland und die Ausländer im Deutschen Reich"*, p. 50). Dėl kito dešimtmečio didelės imigracijos ši dalis tikriausiai buvo mažesnė 1910 m., bet absoliutus vietinės kilmės užsieniečių skaičius, matyt, žymiai padidėjo.

[54] Laband, *Das Staatsrecht des deutschen Reiches*, p. 180–181; Cahn, *„Zur Reform"*, p. 21–22; von Martitz, *„Das Recht der Sta-*

atsangehörigkeit", p. 1119–1122, 1145–1146; Lehmann, *„Die deutsche Reichsangehörigkeit"* p. 798–809; Ratjen, *Kampf um die Reichsangehörigkeit*, p. 47–58. Nors ribotos *jus soli* šalininkai citavo daug autoritetų savo pozicijai paremti, oponentai necitavo nieko. Atrodo, tarsi viešosios teisės autoritetai apskritai sutarė dėl *jus soli* elementų įvedimo pageidaujamumo.

[55] SB 13 I 153: 5282 B; panašų tvirtinimą žr. pirmiausia Giese – įstatymdavystės komisijos, kuri svarstė pasiūlymą, diskusijose, žr. A 13 I 962: 1429.

[56] *Kleindeutsch:* „mažasis vokietis", terminas, priešinamas su *grossdeutsch* (didysis vokietis) ir nurodantis austro-vokiečių šalinimą iš Bismarcko valstybės.

[57] Hasse, *Das Deutsche Reich als Nationalstaat*. Hasse bandė kiekybiškai išmatuoti etnonacionalinį Reicho netobulumą, tvirtindamas, viena vertus, kad 92 proc. jo gyventojų buvo vokiečiai (į 8 proc. „nevokiečių" įskaitant vokiškai kalbančius žydus ir kalbines mažumas), o kita vertus, kad jis apėmė tik 68 proc. Europos vokiečių (p. 4). Jam tikroji tautinė valstybė turėjo apimti arba visus vokiečius, arba tik vokiečius. Reichas, jo požiūriu, negalėjo pretenduoti vadintis tautine valstybe; tai buvo tik teritorinė valstybė (p. 49).

[58] Reikia pastebėti, kad to nebuvo ir Prancūzijoje, kur nebuvo sąlygų etnonacionalinei politikai. Bretonai galėjo priešintis asimiliacinei Trečiosios Respublikos politikai, bet jie nebuvo *tautinė* mažuma, kaip kad lenkai Rytų Prūsijoje.

[59] Vokietijos mokyklų asociacija – nuo 1908 m. vadinta Vokietybės užsienyje asociacija – siekė, pagal savo nuostatus, „išlaikyti vokiečių už Reicho ribų vokiškumui („vokietis" čia turi etnokultūrinę, o ne teisinę reikšmę). Asociacija siekė šio tikslo, remdama vokiečių mokyklas ir bibliotekas užsienyje, aprūpindama jas vokiškomis knygomis ir vokiečių mokytojais. Apie asociacijos istoriją iš vidaus žr. Bell, *„Geschichte des Vereins für das Deutschtum im Ausland"*, ypač p. 163–201.

[60] Hasse, *Das Deutsche Reich als Nationalstaat*, p. 1–4.

[61] Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 39–54.

[62] *Ibid.*, ypač p. 40; Kocka, *„Probleme der politischen Integration der Deutschen"*.

[63] Apie tautinį klausimą kitose etnopolitinio susirūpinimo zonose, Šiaurės Šlezvige bei Elzase-Lotaringijoje, žr. Hauser, *„Polen und Dänen"*, p. 309–317, ir Wehler, *„Das 'Reichsland' Elsass-Lothringen von 1870 bis 1918"*, ypač p. 57–62.

[64] Dėl patogumo aš vartosiu šį vokišką žodį žymėti Prūsijos ir Vokietijos politikai ir politiniam kursui etninių lenkų Reicho piliečių atžvilgiu.

[65] Cituoja Schieder, *"Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat"*, p. 19. Kaip pastebi Schiederis, Bismarcko atsakymas buvo nenuoširdus. Lenkai pripažino – bent jau provizoriškai – inkorporaciją į *Prūsijos* valstybę, bet protestavo prieš inkorporaciją į naują *vokiečių* valstybę.

[66] Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 29. Schiederio valstybinės-tautinės sąmonės stiprumo imperinėje Vokietijoje pabrėžimas yra naudinga ankstesnių interpretacijų, pabrėžusių *völkisch* galvosenos nuo Herderio iki Hitlerio tęstinumą, korektyvą (p. 39).

[67] Lenkų *szlachta* buvo nepaprastai gausi bajorija, sudariusi apie dešimtadalį gyventojų ir žymiai didesnę lenkiškai kalbančių gyventojų dalį ankstyvaisiais Naujaisiais laikais (Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, p. 283–284; Hausmann, *„Adelsgesellschaft und nationale Bewegung in Polen"*, p. 23, 44 n. 1). XIX a. pradžioje, žinoma, *szlachta* nebebuvo tokia pat gausi (p. 25, 38–39). Nuskurdusi smulkioji bajorija prarado savo bajorystę XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje, iš dalies dėl to, kad padalijimuose dalyvavusios valstybės atsisakė ją pripažinti. Bet šie buvusieji bajorai taip pat liko svarbūs lenkų nacionalinių siekių reiškėjai (*ibid.*, p. 39). Bajorijos gausumas iki pat XVIII a. pabaigos kartu su ypatinga lenkų aristokratinės respublikos tradicija sudarė tvirtą socialinį pagrindą popadaliminiam lenkų nacionalizmui.

[68] Conze, „*Nationsbildung durch Trennung*", ypač p. 105.

[69] Wehler, „*Polenpolitik*", p. 193.

[70] Hauser, „*Nationalisierung Preussens*".

[71] *Ibid.*; Hauser, „*Polen und Dänen*", ypač p. 291, 299; Broszat, *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*", ypač p. 127–128, 135–136, 142–147, 156–157.

[72] Rothfels, „*Bismarck und der Osten*"; Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*", p. 22–26.

[73] Apie Bismarcko atsargią ir perdėm statišką laikyseną baltvokiečių atžvilgiu rusifikacijos kampanijos šiame regione akivaizdoje žr. Rothfels, „*Bismarck und der Osten*", p. 34–44; o apie jo santykius su vokiečiais Dvilypėje Monarchijoje p. 44–68.

[74] Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 23–24, 42–43; Kocka, „*Political Integration*", p. 130; Rothfels, „*Bismarck und der Osten*", p. 34–35.

[75] Bismarcko memuarai, cituojami Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*, p. 17; žr. dar Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 347 n. 36.

[76] Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich*, p. 96–97. Apie „negatyvią integraciją žr. dar Sauer, „*Das Problem des Deutschen Nationalstaates*, p. 180, kuris vadina ją „antrine integracija", bei Roth, *The Social Democrats in Imperial Germany*.

[77] Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*, p. 17–37; Broszat, *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*, p. 134–142; Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 128–131.

[78] Neubach, *Ausweisungen*, p. 4.

[79] Apie mokyklų ir kalbos politiką Prūsijos rytuose žr. Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*, p. 18–24; Broszat, *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*", p. 134–135, 138–139; Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 129–130; Hauser, „*Polen und Dänen*", p. 301–302.

[80] Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 25.

[81] Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 127–128.

[82] Hauser, „*Polen und Dänen*“, p. 302; žr. dar Hauser, „*Nationalisierung Preussens*“.

[83] Broszat, *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*, p. 124–128; Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 17–20; Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*“, p. 12–13, 17; Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 127; Conze, „*Nationsbildung durch Trennung*“, p. 96.

[84] Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 59–61, 90, 120–121; cituojama iš p. 59.

[85] Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 120.

[86] Cituoja Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 19, 20. Poznanė, Rytų Prūsija ir Vakarų Prūsija, nors ir būdamos Prūsijos valstybės dalis, nuo 1815 iki 1866 m. nepriklausė Vokiečių konfederacijai.

[87] Tikriausiai buvo tam tikras pagrindas šiai vilčiai 1871 m., kai lenkų Reichstago delegaciją sudarė išimtinai turtingi žemvaldžiai. Bet 1912 m. „dauguma [lenkų Reichstago deputatų] buvo redaktoriai, fizikai, teisininkai, kunigai, profsąjungų lyderiai ir kt.“ (Tims, *Germanizing Prussian Poland*, p. 189 n). Viduriniųjų klasių nacionalizmas atsikratė aristokratijos paramos.

[88] Iš pradžių buvo skirta šimtas milijonų markių, o per kitus tris dešimtmečius visa suma išaugo iki maždaug bilijono markių (Wehler, „*Polenpolitik*“, p. 191).

[89] Ir junkeriams tai reiškė finansinį išsigelbėjimą, nes dauguma pinigų buvo išleista perkant vokiečių, o ne lenkų dvarus. Žr. Wehler, „*Polenpolitik*“, p. 191; Tims, *Germanizing Prussian Poland*, p. 112.

[90] Broszat, *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*, p. 143, 157; Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*, p. 60; Wehler, *Sozialdemokratie und Nationalstaat*, p. 118.

[91] Eley, „*German Politics and Polish Nationality*", p. 349–355; Hagen, *Germans, Poles, and Jews*, p. 136–150, 231–265; Blanke, *Prussian Poland in the German Empire*, p. 93–119, 147–175, 209–238.

[92] Bökch, „*Die Verschiebung der Sprachwerhältnisse in Posen und Westpreussen*".

[93] Cituoja Wehler, „*Polenpolitik*", p. 192.

[94] Daugiau kaip 30 000 lenkų ir žydų su Rusijos ir Austrijos pilietybe buvo ištremti per tą operaciją, kuri nebuvo užbaigta iki 1887 m. Mano apžvalga remiasi Neubach, *Ausweisungen*, rūpestinga trėmimų ir reakcijų į juos Vokietijoje bei užsienyje studija. Žr. dar Bade, „*'Kulturkampf' auf dem Arbeitsmarkt*", p. 125–133.

[95] Bismarckas nusileido, kad „daug naudingų ir bešališkų darbininkų pateko tarp ištremtųjų" (cituoja Neubach, *Ausweisungen*, p. 108).

[96] Cituoja Neubach, *Ausweisungen*, p. 32, 109.

[97] Wehler, „*Polenpolitik*", p. 192.

[98] Tims, *Germanizing Prussian Poland*, p. 152–154.

[99] Wehler, „*Polenpolitik*", p. 193.

[100] Tims, *Germanizing Prussian Poland*, p. 151–188; Wehler, „*Polenpolitik*", p. 194–195.

[101] Wehler, „*Polenpolitik*", p. 195.

[102] Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 18–19; Dohse, *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat*, p. 30. Bismarckas numatė ir atmetė tokius protestus netgi jau prieš įsa-

kant tremti. Prieš vidaus reikalų ministro Puttkammerio įspėjimą, kad masiniai trėmimai sukels „lemtingus nuostolius" agrariniams interesams, Bismarckas rašė, kad „pavienės netektys" yra „mažesnis blogis" už „valstybės ir jos ateities statymą į pavojų" (cituoja Neubach, *Ausweisungen*, p. 31–32).

[103] Nichtweiss, *Die ausländische Saisonarbeiter*, p. 27–43; Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 18–24; Dohse, *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat*, p. 33–34; Bade, *„'Kulturkampf' auf dem Arbeitsmarkt"*, p. 137–142; Bade, *„Preussengänger"*, p. 112–121. Priverstinis žiemos sugrįžimas, pasak vidinio administracinio memorandumo, buvo „vienintelė priemonė vėl ir vėl darant aiškiu dalyku užsienio darbininkams, o taip pat ir vietos gyventojams, kad jie [užsienio darbininkai] yra tik toleruojami svetimieji *[Fremdlinge]* ir kad jų nuolatinis apsigyvenimas yra nė nesvarstytinas dalykas" (cituoja Bade, *„Politik und Ökonomie"*, p. 284).

[104] M. Weber, *„Die ländliche Arbeitsverfassung"*, p. 449; Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 19; Nichtweiss, *Die ausländische Saisonarbeiter*.

[105] M. Weber, *„Die ländliche Arbeitsverfassung*, p. 456–458.

[106] Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung*, p. 28. Prūsijos biurokratija bandė paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais prieš karą, nors nelabai sėkmingai, pakeisti lenkus užsieniečiais, kurie būtų ginčytini nacionaliniu požiūriu (Dohse, *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat*, p. 37).

[107] Bade, red., *„Arbeiterstatistik"*, p. 270.

[108] *Ibid.*, p. 256–270.

[109] *Ibid.*, p. 164.

[110] Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftingung*, p. 28, 48.

[111] Apie būdą, kaip Prūsijos imigracijos politiką nulėmė didesnis susirūpinimas Prūsijos *Polenpolitik* žr. Bade, *„Preussengänger"*, p. 112–121.

[112] Glaudus ryšys tarp imigracijos politikos ir *Polenpolitik* įspūdingiausiai pasireiškė masiniais imigrantų lenkų ir žydų trėmimais 1885 m. ir dviejų dienų debatais dėl šių trėmimų Prūsijos landtage 1886 m. sausio mėnesį. Debatuose Christoph von Tiedemann, Brombergo apskrities Poznanėje gubernatorius, atvirai paminėjo „tūkstantmetę kovą dėl viešpatavimo žemėje nuo Elbės ir Vyslos tarp vokiečių ir lenkų" (cituoja Neubach, *Ausweisungen*, p. 110–111).

[113] Neubach, *Ausweisungen*, p. 13, 17, 30.

[114] Wertheimer, *Unwelcome Strangers*, p. 55.

[115] *Ibid.*, p. 17, 45–47, 53, 54–60. Aptardamas vidaus reikalų ministerijos darbą 1890 m. Wertheimeris štai taip susumuoja Prūsijos politiką. Netgi „lenkų ir Rusijos žydų imigrantų, kurie gyveno šalyje ilgą laiką (t. y. po XIX a. 9 dešimtmečio vidurio trėmimų), vaikų natūralizacija gali būti svarstoma tik tada, kai jie sulaukia karinės prievolės amžiaus ir tik jei tinka karinei tarnybai. Netinkamais pripažinti jauni vyrai negali gauti pilietybės, kaip ir žydų imigrantų dukterys. Kito dešimtmečio pradžioje ministras taip pat patvarkė, kad žydų kilmės atsivertėliai krikščionys turi gauti specialų patvirtinimą. Susumuojant Prūsijos natūralizacijos politiką... [Vilhelmo laikų Vokietijoje], iš eilės kitas policijos teiginys, išsakytas kabinetui Bethmanno-Hollwego, [tada] vidaus reikalų ministro, yra tinkamas apibendrinimas: 'imigrantų žydų natūralizacija yra administracinės policijos uždrausta; imigrantų vaikai gali įgyti pilietybę tik jei gimė Vokietijoje, yra tinkami karinei tarnybai ir jiems neturi priekaištų centrinė valdžia'." Išimtys buvo daromos apskritai tik, 'kai individo natūralizacija gali tarnauti ypatingiems valstybiniams, ekonominiams ar komunaliniams interesams'" (p. 55).

[116] Cituojama *ibid.*, p. 58., mano išryškinta.

[117] SB 13 I 154: 5304 AB.

[118] SB 13 I 154: 5303 C – 5304 A.

[119] Apie konservatyviai-nacionalistinę pažiūrą žr. Herzogo iš *Wirtschaftliche Vereinigung* pastabas SB 13 I 14: 275 A–D ir SB 13 I 153: 5288 D.

[120] Apie nacionalliberalus *žr*. von Richthofeno pastabas SB 13 I 154: 5311 C–D.

[121] Belzer, SB 13 I 153: 5276 C.

[122] SB 13 I 169: 5763 C - 5764 A.

7. „Etre Français, Cela Se Mérite"

[1] Teisinės detalės buvo keičiamos įvairiomis progomis, bet pagrindinis principas išliko tas pats. Automatiškam Prancūzijos pilietybės įgijimui daugiau nebepakanka Prancūzijoje gimti ir pilnametystės amžiuje čia įsikurti pastoviam gyvenimui. 1927 m. asmenys, kuriuos buvo liepta ištremti iš teritorijos, buvo nušalinti (*Art. 4, Loi du 10 août 1927 sur la nationalité*). 1945 m. buvo kaip sąlyga pridėtas 5 metų pastovaus gyvenimo reikalavimas, o valstybei buvo leista pasipriešinti automatiškam teikimui įžeidžiančio elgesio, asimiliacijos stokos ar sunkių fizinių bei psichinių defektų atvejais (Art. 44 ir 46, *Ordonnance no. 45–2441 du 19 octobre 1945 portant code de la nationalité française*). 1973 metais buvo nušalinti asmenys, nuteisti kalėti už tam tikrus nusikaltimus (Art. 79, *Code de la nationalité française, rédaction de la loi no. 73–42 du 9 janvier 1973*). Šalia šių apribojimų buvo ir palengvinimų. 1927 m. Prancūzijoje gimęs ir įsikūręs pastoviam gyvenimui asmuo galėjo „reikalauti Prancūzijos pilietybės" prieš sulaukdamas teisinės pilnametystės (nuo 16 metų) su savo tėvų pritarimu arba tėvams pareiškus jo ar jos vardu iki 16 metų. (Art. 3, *Loi du 10 aôut 1927 sur la nationalité*.) Ši nuostata išliko galioti šiandien. 1983–1987 m. kasmet tokių pareiškimų būdavo maždaug po 5000; 1988 ir 1989 m. jų staiga pagausėjo iki daugiau kaip 9500 (Lebon, *„Attribution acquisition et perte de la nationalité française"*, p. 15; *Sous-direction des naturalisations*, kasmetiniai 1987, 1988 ir 1989 m. pranešimai). Einamieji ir ankstesnieji teisiniai pilietybę reguliuojantys tekstai yra surinkti: *La nationalité française: Texts et documents*. Anksčiau nurodyti potvarkiai yra p. 74, 96, 28 ir 73.

[2] Jokia kita kontinentinė valstybė, išskyrus Portugaliją, automatiškai nepaverčia antros kartos imigrantų piliečiais.

[3] Šis šūkis taip pat buvo Jean-Yves Le Gallou ir Jean-François Jalkh poleminės knygos pavadinimas.

[4] Jacques Taubon, generalinis golistų *Rassemblement pour la République* (*RPR*) sekretorius, cituojamas *Le Monde*, 1986 metų lapkričio 5 dieną.

[5] Eseistinius šių debatų aptarimus žr. Krulic, *„L'immigration et l'identité de la France"*, Costa-Lascoux, *„Nationaux, mais pas vraiment citoyens"*; Pinto, *„L'immigration: l'ambiquité de la référence américaine"*; Feldblum, *„The Politicization of Citizenship"*.

[6] Diskutuojant apie pilietybės įstatymą, beveik nebuvo minimi portugalų imigrantai, nors jie sudaro didžiausią užsienio piliečių grupę Prancūzijoje.

[7] Ši detalė buvo užtamsinta 1986–1987 m. debatuose, kuriuose kairieji aistringai kritikavo pilietybės įstatymo reformą, siūlomą Chiraco vyriausybės. Vienas iš nedaugelio pozicijų pasikeitimą pastebėjusių buvo Costa-Lascoux, *L'acquisition de la nationalité française*, p. 82. Reikia pabrėžti, kad problema, kai iškilo pirmąkart, buvo susijusi su anomaline antros kartos Alžyro imigrantų, o ne antros kartos imigrantų apskritai, situacija.

[8] Gillette ir Sayad, *L'immigration algérienne en France*; Ageron, *„L'immigration maghrébine en France"*.

[9] Skaičiai apie tarnybą karo laikais: Meynier, *„Les soldats algériens durant la guerre 14–18"*, p. 38–43; Gillette ir Sayad, *L'immigration algérienne en France*, p. 50; Lequin, *L'invasion pacifique"*, p. 344.

[10] Ageron, *„L'immigration maghrébine en France*, p. 65–66; *Recensement Général, Les étrangers*, p. 20.

[11] Alžyro imigrantų bendruomenei Prancūzijoje nebuvo materialinės paskatos rinktis Prancūzijos pilietybę, nes 1962 m. Eviano susitarimas užtikrino judėjimo laisvę tarp Prancūzijos

ir Alžyro. Betgi tai buvo įtraukta į susitarimą daugiausia tam, kad būtų apsaugoti europiečiai Alžyre, kurių čia buvo žymiai daugiau nepriklausomybės momentu, negu kad alžyriečių Prancūzijoje. Kai europiečių bendruomenė išbėgiojo, Prancūzija prarado interesą dėl laisvo judėjimo, ir Eviano sutartys buvo peržiūrėtos. Žr. Gillette ir Sayad, *L'immigration algérienne*, p. 90; Leveau ir de Wenden, *„Evolution des attitude politiques des immigrés maghrébins"*, p. 74–75.

[12] „Vaikas, gimęs Prancūzijoje, teisėtas ar ne, yra prancūzas, jeigu bent vienas iš tėvų taip pat gimė čia". 23 straipsnis, *Code de la nationalité française, rédaction de la loi no. 73–42 du 9 janvier 1973*, perspausdinta *La nationalité française*, p. 24.

[13] 23 straipsnis liečia vaikus, gimusius Prancūzijoje *po* nepriklausomybės tėvams, gimusiems Alžyre *prieš* nepriklausomybę. Daugelis vaikų, gimusių metropolitinėje Prancūzijoje *prieš* nepriklausomybę, tapo alžyriečiais kartu su savo tėvais, kai jų tėvai pasirinko Alžyro pilietybę su Alžyro nepriklausomybe. Bet dėl Alžyro gyventojų imigracijos į Prancūziją laiko alžyriečių vaikų gimimo proveržis – daugiau kaip 10 000 per metus nuo 1964 m., daugiau kaip 15 000 per metus nuo 1967 m. – įvyko po nepriklausomybės. (Visus skaičius apie gimusius alžyriečiams vaikus *žr.* Jean, *„Combien sont-ils?"* p. 258.) Nuo 1963 m. šie alžyriečių Prancūzijoje gimę vaikai buvo nuo gimimo apibrėžiami kaip Prancūzijos piliečiai. Bet šiandien vis daugiau alžyriečių vaikų Prancūzijoje gimsta tėvams, kurie gimė *ponepriklausomybiniame* Alžyre. Kadangi šie tėvai nesiskaito gimę „Prancūzijoje", 23 straipsnis netaikomas jų vaikams, gimusiems Prancūzijoje. Jeigu tie vaikai tebegyvens Prancūzijoje, jie taps prancūzais sulaukę teisinės pilnametystės pagal 44 straipsnį, bet jie nėra apibrėžiami kaip prancūzai nuo gimimo. Beveik visi alžyriečių tėvų vaikai, gimę Prancūzijoje nuo 1963 m. iki 9 dešimtmečio pradžios buvo apibrėžiami kaip prancūzai nuo gimimo; bet pastaraisiais metais ši dalis mažėjo. XX a. 10 dešimtmečio pabaigoje anomališkas 23 straipsnio taikymas antros kartos imigrantams turėtų sumažėti iki nereikšmingų proporcijų. 23 straipsnis taip pat liečia antros kartos imigrantus, kurių tėvai gimė Prancūzijos subsacharinės Afri-

kos teritorijose. Bet nedaugelis iš jų iki neseno laiko gimė Prancūzijoje, o Prancūzijoje gimusių alžyriečių skaičius, kaip matėme, buvo didelis netgi XX a. 7 dešimtmetį.

[14] 45 straipsnis, *Code de la nationalité française, rédaction de la loi no. 73–42 du 9 janvier 1973*, perspausdinta *La nationalité française*, p. 26.

[15] Subtilesnę analizę žr. Sayad, „*La naturalisation*", II, 26.

[16] Mangin, „*Les problèmes de nationalité*", p. 268. Plg. Sayad, „*La naturalisation*", II, 49 n. 60, perteikia alžyriečių tėvų reakciją: „Kaip, būdamas alžyrietis, aš galiu pagimdyti vaiką prancūzą!"

[17] *GISTI (Groupe d'information et de soutien des travailleurs immigrés)*, „*Note sur les jeunes Algériens en France*", 1983 m. sausis, p. 5. 1975 m. surašyme apie 200 000 Prancūzijoje gimusių 18 metų neturinčių vaikų buvo laikomi alžyriečiais, nors daugelis iš jų – gimusieji po Alžyro nepriklausomybės paskelbimo – faktiškai buvo prancūzai. 1982 metų surašyme apie 220 000 buvo laikomi tokiais, nors beveik visi iš jų faktiškai buvo prancūzai. Žr. *Recensement Général, Les étrangers*, p. 39. 1982 m. duomenys yra ypač įdomūs, nes tada praėjo treji metai po to, kai alžyriečių imigrantų bendruomenė – ar bent jau kelios šeimos iš jos – sužinojo apie kai kurių antros kartos imigrantų prancūzišką tautybę.

[18] Suinteresuoti asmenys visi buvo alžyriečiai *jure sanguinis*.

[19] *GISTI*, „*Note sur les jeunes Algériens en France*", 1983 m. sausis, p. 6. Sayadas nagrinėja jausmų dvilypumą, su kuriuo daugelis antros kartos imigrantų išgyvena savo dvigubą tautybę („*La naturalisation*", II, 28, 32, 37).

[20] Žr. tolesnį oficialų paaiškinimą, atsakantį į raštišką klausimą Nacionalinėje Asamblėjoje: „Administracija atsisako pripažinti prancūzų tautybės praradimą, kai suinteresuotas asmuo negali parodyti įtikinamo noro ekspatrijuoti, ypač tada, kai išlaiko šeiminius ir profesinius ryšius Prancūzijoje" (*Assemblée*

Nationale, Débats, 1897 metų birželio 8 d., p. 3280, atsakymas į klausimą *no.* 19942).

[21] Statistika apie administracinius atsisakymus patenkinti reikalavimą išlaisvinti nuo Prancūzijos pilietybės buvo spausdinama tik nuo 1983 m. 1983 metais buvo atsisakyta patenkinti 544 reikalavimus iš 758 (atsakymų koeficientas 72 proc.); 1984 m. 2506 iš 2949 (85 proc.); 1985 m. 732 iš 1034 (71 proc.); 1986 m. 385 iš 872 (44 proc.). Daugelis atsisakymų lietė „jaunus dvigubus tautiečius, kurie norėjo atsisakyti prancūzų tautybės, likdami nacionalinėje teritorijoje". (Lebon, *„Attribution, acquisition et perte de la nationalité française"*, p. 21–22.)

[22] „Savi imigrantai": plg. Gallissot, *„L'interrogation continue: minorités et immigration"*, p. 254.

[23] Mangin, *„Le statut des jeunes Algériens nés en France depuis l'indépendance"*, p. 23. Plg. Sayad, *„La naturalisation"*, II, 26: „atsisakydamas pripažinti savo vaikų" (savo „prigimtinių") automatišką „natūralizaciją" ir atmesdamas taip daromą iššūkį *savo* gyventojų integralumui,.. taigi ir savo nacionaliniam integralumui, Alžyras atsisako to pasekoje pripažinti, netgi implicitiškai ir retrospektyviai, ankstesnę „kolonijinę tvarką,... prieš kurią jis sukilo".

[24] Sayad, *„La naturalisation"*, II, 27.

[25] Tad komunistų deputatas François Asensi siūlė ištaisyti šį „paklydimą" pilietybės įstatyme, leidžiant jauniems alžyriečiams pelnytis iš „bendrosios teisės" [44 straipsnis], pasak kurios antros kartos imigrantai galėjo pareikšti savo ketinimą atsisakyti prancūzų tautybės likus metams iki teisinės pilnametystės (*Assemblée Nationale, Débats, Questions Ecrites,* 1982 m. sausio 18 d.). *GISTI* siūlė atitinkamiems antros kartos Alžyro imigrantams teisę išsilaisvinti pareikalavus nuo jiems 23 straipsniu priskiriamos pilietybės, netgi jeigu jie norėjo toliau gyventi Prancūzijoje (*GISTI, „Note sur les jeunes Algériens en France"*; 1983 m. sausis, p. 9.).

[26] Weil, *La France et ses étrangers,* p. 165.

[27] Defferre, cituojamas *Le Monde*, 1981 m. spalio 3 d.

[28] Susitarimas buvo pasirašytas 1983 m. spalio 11 d. ir įsigaliojo parlamento ratifikuotas 1984 m. gruodžio 5 d. Tekstas išspausdintas *La nationalité Française*, p. 278.

[29] Naujoji socialistų vyriausybė buvo šiek tiek susirūpinusi *pirmos* kartos imigrantų pilietybės statusu. Viena vertus, diskretinių natūralizacijos procedūrų vienpusiškumas buvo tradicinis prancūzų kairiųjų taikinys. Kita vertus, kaip vyriausybinė partija, panašiai kaip ir jos pirmtakės įpareigota mažinti tolesnę imigraciją, socialistai rūpinosi būdu, kuriuo tam tikros tautybės įstatymo nuostatos būtų panaudojamos apeinant imigracijos suvaržymus. Nors šiuo klausimu nebuvo viešai diskutuojama, socialinių reikalų ministerija parengė pilietybės įstatymo reformą, kuri būtų išsprendusi šiuodu labai skirtingus rūpesčius, kartu liberalizuodama pilietybės pasiekiamumą ilgam įsikūrusiems imigrantams ir apribodama jį tam tikroms potencialių imigrantų grupėms, įskaitant piliečių sutuoktinius, ankstesnių kolonijų piliečius, gyvenančius užsienyje ir Prancūzijoje natūralizavusių asmenų čia negyvenančius vaikus (Weil, *„La politique française de l'immigration"*, p. 196). Tačiau šis preliminarinis pasiūlymas nebuvo parengtas iki 1984 m. Iki to laiko atsirado Nacionalinis frontas, kaip reikšminga jėga nacionalinėje politinėje scenoje, ir pagrindinės srovės dešiniosios partijos, savo ruožtu, pradėjo savo kritiką, kad vyriausybė esanti „minkšta" imigracijos klausimu. Diskutuodami dėl imigracijos, tiek dešinieji, tiek kraštutiniai dešinieji vis daugiau dėmesio skyrė pilietybei. Šioje augančios įtampos atmosferoje vyriausybė tyliai atsisakė savo planų reformuoti pilietybės įstatymą, nes nenorėjo suteikti daugiau amunicijos opozicijai, siūlydama leisti pirmos kartos imigrantams natūralizuotis išgyvenus 10 metų.

[30] 1985 m. koliokviumus apie tautinį tapatumą organizavo tiek nacionalistinis ir aštriai antisocialistinis *Club de l'Horloge* ir prosocialistinis *Espaces 89*; pranešimai buvo išspausdinti, atitinkamai pavadinant *L'Identité de la France* ir *L'Identité française*. Žr. dar *„Serons-nous encore français dans 30 ans?"*, kupiną pani-

kos Jeano Raspail'io straipsnį, pasirodžiusį *Figaro Magazine* 1985 m. spalio 26 d.

[31] Kodėl Viši režimas peržiūrėjo visas po 1927 m. suteiktas natūralizacijas ir 15 000 iš jų paskelbė negaliojančiomis, bet nepuolė *jus soli*? Tai galima aiškinti trimis priežastimis: 1) 1927 m. įstatymas įspūdingai liberalizavo natūralizacijos politiką, leisdamas natūralizuotis išgyvenus tik trejus metus; tai sukėlė natūralizacijų antplūdį ir savo ruožtu sutelkė kritišką dėmesį, kaip nepadarė ramiai, anonimiškai veikusi *jus soli*; 2) *jus soli* tarpukario laikotarpiu buvo mažiau problematiška negu XX a. 9 dešimtmetį, nes nebuvo nieko palyginamo su anomališku ir besąlygišku pilietybės priskyrimu nuo gimimo antros kartos Alžyro imigrantams, tarsi jie būtų buvę trečios kartos imigrantai; 3) natūralizacijos galėjo būti anuliuotos nedelsiant: pilietybės paskyrimo įstatymo keitimas būtų turėjęs tik ilgalaikes pasekmes; apie pilietybės politiką tarpukario laikotarpiu žr. Schor, *L'opinion française et les étrangers*, p. 529–544; ir Bonnet, „*Les pouvoirs publics français et l'immigration dans l'entre-deux-guerres*", p. 150–170. Apie Viši denatūralizaciją žr. Marrus ir Paxton, *Vichy France and the Jews*, p. 4, 16, 56, 323–329; ir Laguerre, „*Les dénaturalisations de Vichy*".

[32] Pavyzdžiui, 1971 m. daugiau kaip 60 000 vaikų gimė Prancūzijoje poroms, kur abu tėvai buvo užsieniečiai, ir tai sudarė 8 proc. visų teisėtų gimimų (Hémery ir Rabut, „*La contribution des étrangers à la natalité*", p. 1074). Apie 18 000 iš jų, turėjusių alžyriečius tėvus, buvo apibrėžti kaip prancūzai nuo gimimo (Jean, „*Combien sont-ils?*" p. 258); kiti turėjo tapti prancūzais automatiškai, pasilikę Prancūzijoje.

[33] Žr., pavyzdžiui, pranešimą apie Nacionalinės Asamblėjos teisės komisijos, vadovaujamos golistų deputato Jeano Foyero, įstatymo projektą dėl pilietybės, pasisakantį už natūralizacijai reikalingo gyvenimo laiko sumažinimą nuo penkerių iki trejų metų: „Nepaisant pagerėjimo demografijoje nuo 1946 iki 1964 m., Prancūzija, kaip ir jos kaimynės, yra ir liks imigracijos šalimi. Kaip kad romėnai V amžiuje atsisakė tarnauti imperijos legionuose, taip europiečiai XX a. pabaigoje atsisako

atlikti sunkias ir purvinas užduotis. Dabar, kaip ir tada, imigracija yra būtinybė... Tie imigrantai, kurie neketina sugrįžti [į šalį, iš kurios kilo], turės integruotis į mūsų nacionalinę bendruomenę. Mūsų peržiūrėtas tautybės įstatymas leis jiems tai padaryti... Ilgame istorijos bėgyje Prancūzija buvo nuostabus tiglis *[creuset]*. Iš galoromanų ir germanų ji padarė prancūzus. Jums siūlomas pridedamas tekstas stimuliuos šį vyksmą su kitų *etnosų* asmenimis". (*Assemblée Nationale, Première session ordinaire de 1972–73, No. 2545*, p. 18.)

[34] Apie imigracijos iššūkius tautinio valstybingumo normoms žr. Brubaker, *„Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany"*, p. 380–383.

[35] Taip *La préférence nationale: résponse à l'immigration*, p. 66. „Tie užsieniečiai, kurie nenori ar negali tapti natūralizuotais prancūzais, etimologine sąvokos prasme [ką autorius supranta kaip prancūziškos „prigimties" įgijimą], turės išvykti anksčiau ar vėliau, išskyrus EB [Europos Bendrijos] šalių piliečius".

[36] Proebsting, *„Eheschliessungen, Ehescheidungen, Geburten und Sterbefälle von Ausländern 1981*, p. 60*; Munoz-Perez ir Tribalat, *„Mariages d'étrangers et mariages mixtes en France"*, p. 459.

[37] Moderni ištikimybės sąvoka kyla iš feodalinės vasalo ištikimybės sąvokos, reiškiančios besąlygišką arba absoliučią ištikimybę. „Feodalinėje teorijoje ar praktikoje nėra nieko, kas užkirstų kelią žmogui turėti daugiau negu vieną poną. Tokiu atveju jo pareiga yra būti ištikimam abiems... Bet jo *vasalinė* ištikimybė (*ligeantia*) gali būti tik viena. *Jis* gali turėti du ponus, bet ne du senjorus. Tokia buvo fundamentali feodalizmo maksima... Ištikimybės pareiga vienam iš jų nėra nekvalifikuota; ji visada pajungta reikalavimui to, kuris yra ne tik jo ponas, bet jo senjoras – to, kuriam jis turi būti ne tik ištikimas, o ir atsidavęs. Jeigu tarp dviejų ponų kiltų nesantaika ir karas, tai tas, kuriuo pasitiki abu, turi paklusti tam, kuriam jis vasališkai ištikimas" (Salmond, *„Citizenship and Allegiance"*, p. 51). Tradicinius argumentus prieš dvigubą pilietybę debatų apie imigrantų pilietybės statusą kontekste žr. Hammar, *„State, Nation, and Dual Citizenship"*; ir Darras, *„La double nationalité"*, p. 401, 956.

[38] Taip Darras, „*La double nationalité*", p. 953: „Nėra nieko bendra tarp frankoamerikiečio dvigubo tautiečio... ir musulmono, prieš savo valią turinčio tiek prancūzišką, tiek alžyrietišką tautybę".

[39] Kaip nustatyta, yra vienas milijonas frankoalžyriečių dvigubų tautiečių (Costa-Lascoux, „*Intégration et nationalité*", p. 108).

[40] Walzer, „*The Obligation to Die for the State*"; Contamine, „*Mourir pour la patrie*".

[41] Daugelis kitų tarpvalstybinių sutarčių šiuo klausimu skatina atlikti tarnybą gyvenamoje valstybėje, pabrėždamos, kad karinė tarnyba turi būti atliekama toje valstybėje, jei suinteresuotas asmuo formaliai nepaskelbia ketinimo atlikti karinę tarnybą kitoje šalyje, kurios pilietybę jis turi. Prancūzijos–Alžyro sutartys leidžia, o iš tikro – reikalauja, pasirinkti, nes jose nėra tokių neatvykimo detalizacijų. Prancūzijos–Alžyro ir kitų sutarčių tekstus žr. *La nationalité française: textes et documents*, p. 278.

[42] 1987 m. 26 proc. frankoalžyriečių, gimusių 1967 m., formaliai pareiškė ketinimą atlikti karinę tarnybą Alžyre (*Service d'information et de relations publiques des armées*, „*Le service national en chiffres*", 1987, p. 19.). Sunku įsivaizduoti, kaip interpretuoti šią statistiką. Ji nereiškia, kad 74 proc. išreiškė savo ketinimą tarnauti Prancūzijoje. Faktiškai labai nedaugelis paskelbė savo ketinimą tarnauti Prancūzijoje. Vienu momentu statistika rodė, kad per 90 proc. visų pareiškimų žymėjo ketinimą tarnauti Alžyre. Bet nors tai pasičiupo nacionalistai, tai žvėriškai klaidino, nes, nors frankoalžyriečiai yra formaliai įpareigoti paskelbti, kur jie norės tarnauti, labai nedaugelis iš tų, kurie faktiškai pasirinko Prancūziją, iš anksto paskelbė savo ketinimą taip daryti. (Maurice Faivre, „*Le service militaire des doubles-nationaux*", *IRIS No. 1*, 1987, p. 35.) Trumpai tariant, reikalavimo pareikšti vykdymas yra nedidelis bent jau atžvilgiu tų, kurie galiausiai tarnauja Prancūzijoje. Vaizdą dar labiau temdo faktas, kad daugelis jaunų frankoalžyriečių pasinaudojo teise atidėti karinę tarnybą keleriems metams. Maža

to, teisingumo ministras Chalandonas tvirtino, kad 1986 m. pirmąjį pusmetį daugiau kaip 2000 frankoalžyriečių nevykdė Prancūzijos karinių reikalavimų (cituojama *L'Évenement du jeudi*, 1986 m. lapkričio 20–26 d., p. 64). Dvigubų tautiečių atleidimo ir atpalaidavimo koeficientai galiausiai buvo dideli (per 70 proc.) abiejose šalyse (Faivre, p. 35–36). Reikia šiek tiek laiko, kol atrenkami duomenys. Bet vien tik to fakto, kad daug frankoalžyriečių pasirenka Alžyrą, nors gyvena Prancūzijoje ir naudojasi Prancūzijos pilietybės teisėmis, pakako sukilti nacionalistams. Taip, pavyzdžiui, Pierre Chaunu: „Ką pasirenka 85 proc. būrų? Mes duodame jiems pasą ir balsavimo biuletenį, o jie renkasi nacionalinę tarnybą Alžyre" (interviu *Le Quotidien de Paris*, 1987 m. birželio 23 d.).

[43] Žr., pavyzdžiui, Griotteray, *Les immigrés: le choc*, p. 110. Žr. dar parlamento raštu pateiktą klausimą, iškeltą Bruno Chauvierre, pastebėjusio faktą, kad tam tikri dvigubi tautiečiai atlieka karinę tarnybą užsienyje, ir paklausiusio teisingumo ministrą, „ką jis ketina daryti, kad jauni asmenys šiuo atveju [tie, turintys dvigubą tautybę], kurie atlieka savo nacionalinę tarnybą kitoje šalyje negu Prancūzija, netektų prancūzų tautybės" (raštiškas klausimas no. 13888, 1986 m. gruodžio 1 d., kartu su atsakymu išspausdintas *Journal Officiel, Assemblée Nationale*, 1987 m. sausio 12 d.). Netgi nuosaikusis Albertas Chalandonas, Chiraco laikų teisingumo ministras, apibūdino dvigubų tautiečių sprendimą atlikti karinę tarnybą Alžyre kaip „Prancūzijos atmetimą" (*L'Évenement du jeudi*, 1986 m. lapkričio 20–26 d., p. 64).

[44] Cituojama *„Culture islamique et attitudes politiques"*, p. 355. Žr. dar p. 203, 321, 333, 367, 442, 453, 467.

[45] Frankomarokietis, cituojamas *L'évenement du jeudi*, 1986 m. lapkričio 20–26 d., p. 58.

[46] Franko-alžyrietis, 20 metų, cituojamas *Libération*, 1986 m. rugsėjo 4 d., p. 26.

[47] *Libération*, 1986 m. rugsėjo 4 d., p. 26. Tas pats instrumentiškas požiūris buvo išreikštas Prancūzijos pilietybės atsi-

sakymą svarsčiusiems jauniems dvigubiems tautiečiams adresuotame dokumente: „Jūs turite gerai apgalvoti prieš atsisakydami prancūzų pilietybės. Turėti dvi tautybes reiškia galimybę pasirinkti šalį, kurioje jūs norite gyventi" („*La nationalité des jeunes Algériens nés en France*", perspausdinta *Hommes et Migrations*, no. 1030, 1982 m. balandžio 15 d., p. 10).

[48] Kaip tai suformulavo vienas dvidešimtpenkiametis Alžyro sekretorius, neturintys prancūzų tautybės jauni Alžyro imigrantai „nedrįsta pasakyti 'Aš norėčiau turėti prancūzišką pasą', nes jiems atrodo, kad tai būtų savo tėvų išdavystė, nes alžyriečiams tautybė daug reiškia, tai šitai reikštų išduoti savo tėvus, savo dėdes, savo senelius, kurie kovojo kare...; jie kovojo už nepriklausomybę, o dabar jų vaikai, tiesiog kadangi taip yra patogu, pasirinkdami prancūzišką dokumentą, savo šeimą išduoda" („*Culture islamique et attitudes politiques*", p. 467).

[49] „*Culture islamique et attitudes politiques*", p. 467.

[50] Sayad, „*La naturalisation*", II, 28–29.

[51] *Ibid.*, p. 30–31. Kaip daugkart pastebi Sayadas, šis tautybės, kaip teisinio ir administracinio fakto, ir natūralizacijos, kaip teisinio ir administracinio proceso, supratimas yra tas, kurio reikia mokytis: imigrantai iš trečiojo pasaulio, kaip rašo jis, „dar neperprato [teisiškai] racionalaus, europietiško tautybės apibrėžimo, kaip teisinės abstrakcijos, fikcijos" („*Les droits politiques des immigrés*", p. 16).

[52] Tai, kad prancūzų ir alžyriečių tautybės yra išgyvenamos skirtingomis sąsajų koordinatėmis, atitinka bendresnį Jeanso Leca tvirtinimą, apibūdinantį dvi ašis terminologijoje, kuri sudaro imigrantams imigracijos „kainos" ir „naudos" sąvokas: „materiali [materialios naudos] ašis (atlyginimas, darbo ir gyvenimo sąlygos, mokymasis ir profesinis pasirengimas, perkamoji galia), bei komunalinių pranašumų ašis (komunikacija, bendra gyvensena, atramos grupės moralė, kolektyvinė tautybė, savo paties istorijos ir teritorijos jausmas); Prancūzija yra beveik visada neigiamai vertinama pagal antrąją ašį,..; Alžyras dažnai vertinamas neigiamai pagal pirmąją...; trumpiau tariant,

atrodo, kad Alžyro imigrantai yra persidaliję tarp daugiau ar mažiau efektyvios, bet kultūriškai nelegitimuotos ekonominės sistemos (Prancūzijoje) ir daugiau ar mažiau legitimuotos, bet ekonomiškai silpnos kultūrinės sistemos (Alžyre)" (Leca, *„Une capacité d'intégration défaillante*, p. 16–17).

[53] Modelio kintamuosius apibūdino Parsons, *The Social System*, p. 58–67. Herbertas Kelmanas skiria sentimentalų ir intelektualų prisirišimo prie tautinės valstybės būdą, nors nesvarsto dvigubos tautybės ar tautinių ryšių problemos (*„Patterns of Personal Involvement in the National System"*, p. 280).

[54] Le Gallou, *La préférence nationale*, p. 83. Žr. dar Le Gallou ir Jalkh, *Etre français cela se mérite*, p. 113: *„La carte d'identité n'est pas la Carte Orange"*.

[55] Jacques Toubonas, *RPR* generalinis sekretorius, *Le Monde*, 1986 m. lapkričio 5 d.

[56] Istorikas Pierre Chaunu, cituojamas *L'Express*, 1986 m. spalio 24–30, p. 20.

[57] Durkheim, *Elementary Forms of the Religious Life*, p. 237–238, 356.

[58] Žr. diskusiją, aprašytą *„Les droits politiques des immigrés"*. Taip, pavyzdžiui, J. P. Gomane: „Ar nėra įmanoma ir ar neatėjo laikas desakralizuoti pilietybės ir tautybės sąvoką? Tai niekas daugiau kaip tik paprastas patogumas [*commodité*]; bet jam yra suteikiamas sakralinis pobūdis" (p. 33). Arba Stanislasas Manginas: „Kai įvyko pažanga socialinės lygybės srityje, desakralizuoti tautybę būtų teisinės pažangos forma, kad būtų tampama prancūzu daug lengviau, visiškai nenutraukiant ryšių su savo kilmės šalimi" (p. 71). Arba K. Muterfi: „Mums natūralizacijos prašymas reiškia ryšių su praeitimi nutraukimą... ar nereikalauti iš mūsų nutraukti ryšius su praeitimi nėra būdas pripažinti... teisę būti skirtingam, kultūrinio tapatumo teisę? tai yra teisė toliau būti tuo, kuo individas buvo prieš apsigyvendamas Prancūzijoje; galima nuspręsti, kad praėjus minimaliam gyvenimo teritorijoje periodui – penkeriems ar de-

šimčiai metų – imigrantas turėtų teisę įsigyti prancūzų tautybę... be jokios procedūros [*démarche*], be formalumo, neišsižadant ankstesnės padėties" (p. 17).

[59] Tvirtinimų apie imigrantų neasimiliuojamumą subtilų aptarimą žr. Taguieff, „*Les métamorphoses idéologiques du racisme*", ypač p. 45–51.

[60] Charlot, „*Peut-on parler d'un 'droit à la différence, pour les jeunes Algériens?*", p. 162.

[61] Skirtumus nurodantys modeliai klestėjo ankstyvaisiais socialistų valdymo metais, sulaukdami tam tikros oficialios paramos iš kultūros ministro Jacko Lango ir socialinių reikalų bei nacionalinio solidarumo ministrės Georgina Dufoix. Žr. tokius rinkinius: *Diversité culturelle, société industrielle, état national; Les minorités à l'age de l'etat-nation;* ir *La France au Pluriel?* Žr. dar Giordan, *Démocratie culturelle et droit à la différence*. Pastarasis darbas buvo atsakymas ministrui Langui, kurio įgaliojimo laiškas, perspausdintas tomo pradžioje, išreiškė jo įsipareigojimą „remti regionines ir mažumų kultūras" ir siūlė, kad visi piliečiai turėtų „fundamentalią teisę išgyventi savo kultūrinius skirtumus, ar jie turėtų ar ne teritorinį pagrindą". Nedaug likus iki 1981 m. rinkimų, pats Mitterand'as parėmė „*droit à la différence*": „*C'est blesser un peuple au plus profond de lui-même que de l'atteindre dans sa culture et sa langue. Nous proclamons le droit à la différence*" (cituoja Giordan, p. 7). Susierzinimą svarstant asimiliacionistinę tradiciją signalizavo, be kita ko, tokių žodžių kaip „integracija" ir ypač „įjungimas" vartojimas vietoj „asimiliacijos" (Schlegel, „*Comment parler de l'immigration*"). Niuansuotą asimiliacijos problemos aptarimą žr. Dubet, *Immigrations*, p. 48–80, bei Taguieff ir Weil, „*Immigration*", *fait national et* 'citoyenneté'", p. 89–93.

[62] Griotteray, *Les immigrés: le choc*, p. 112; Schlegel, „*Comment parler de l'immigration*".

[63] Žr., pavyzdžiui, Leca, „*Capacité*", p. 12–13, 15–17; Schlegel, „*Figures d'une marge*", p. 15; *Etre français aujourd'hui et demain*, II, 44. Susilpnėjusį Prancūzijos gebėjimą asimiliuoti atvi-

rai paminėjo Pierre Mazeaud savo pilietybės įstatymo reformos projekte – kur kas labiau suvaržančiame negu vyriausybės projektas. Projektas yra atpasakotas *Actualités Migrations* 136 (1986 m. liepos 7 d.), p. 9.

[64] Schnapper, *„La 'France plurielle'?"*, p. 225; žr. dar Schnapper, *La France de l'intégration*, 6 skyrius.

[65] Le Gallou, *La préférence nationale*, p. 122–124; Griotteray, *Les immigrés: le choc*, p. 114–115. Bet žr. balansuotesnius vertinimus, Dubet, *Immigrations*, p. 50–51, ir Schnapper, *La France de l'intégration*, p. 193, 213.

[66] Le Gallou ir Jalkh, *Etre français cela se mérite*, p. 27–28; Le Gallou, *La préférence nationale*, p. 122, 127; Griotteray, *Les immigrés: le choc*, p. 120. Apie prieš 1981 m. žengtus žingsnius kultūrinio pliuralizmo link pradinėse mokyklose žr. Munoz, *„De la pluralité etnique à la pédagogie interculturelle"*. Apmokymas „kilmės kalba ir kultūra" nebuvo ypač sėkmingas. Taip *Commission de la Nationalité*: „Patirtis rodo, kad ši orientacija ne tik sukelia veikiau diskriminaciją negu kad integraciją, kad ji sukuria veikiau kliūtį, o ne paramą, o ir ji taip pat nesugeba laimėti suinteresuotų asmenų atsidavimo: Marselyje magribiečių kilmės vaikai bėga iš klasikinės arabų kalbos klasių, praktikuoja savo marselietišką slengą ir labiau vertina lotynų ar vokiečių kalbas, kad patektų į gerą *lycée*" (*Etre français aujourd'hui et demain*, II, 88).

[67] Prancūzijoje yra apie 2,5–3 milijono musulmonų ir iš jų maždaug milijonas turi prancūzų tautybę. Iš užsieniečių musulmonų apie 45 proc. yra alžyriečiai, 25 proc. marokiečiai, 15 proc. tunisiečiai, 7 proc. turkai ir 6 proc. iš subsacharinės Afrikos, daugiausia iš Senegalo ir Malio (Kepel, *Les banlieues de l'Islam*, p. 12–13; Voisard ir Ducastelle, *„La question immigrée en France"*, p. 62–63).

[68] Schlegel, *„Comment parler de l'immigration?"* p. 83–84. Schlegelis pabrėžia *„une droite devenue républicaine / laïque comme jamais"* ironiją.

[69] Interviu, išspausdintas *Les Temps Modernes* 452–453–454 (1984 m. kovas–balandis–gegužė), p. 1573–1574.

[70] Žr. Kepel, *Les banlieues de l'Islam*; Schnapper ir Leveau, *„Religion et politique: juifs et musulmans maghrébins en France"*.

[71] *Club 89, Une stratégie du gouvernement*, iš dalies perspausdinta *Hommes et Migrations 1088* (1986 m. sausio 15 d.). Cituojama iš p. 60–61.

[72] *„L'immigration aujourd'hui et demain"*, Didier Bariani pranešimas *UDF „Commission de Synthèse"* vardu, 1985 m. birželis, p. 51–52.

[73] Perspausdinta *Le Quotidien de Paris*, 1986 m. sausio 17 d.

[74] „Bendras policijos pranešimas" Nacionalinei Asamblėjai 1986 m. balandžio 9 d., perspausdintas *Actualités Migrations 125* (1986 m. balandžio 21 d.), p. 1.

[75] Žr., pavyzdžiui, Le Gallou ir Jalkh, *Etre français cela se mérite*, p. 109–110.

[76] Vyriausybinis projektas buvo pateiktas Valstybės tarybai 1986 m. spalio 7 d. Truputį modifikuotas jis buvo Ministrų tarybos patvirtintas lapkričio 12 d.

[77] Tai buvo įrašyta Valstybės tarybai pateiktame variante. Ministrų tarybos lapkričio 12 d. patvirtintame variante antros kartos imigrantai galėjo prašyti nuo šešiolikos iki dvidešimt trejų metų amžiaus.

[78] Siūlomas priesaikos tekstas buvo toks: „Aš prisiekiu būti ištikimas Prancūzijos Respublikai, gerbti konstituciją ir valstybės įstatymus bei ištikimai atlikti Prancūzijos piliečio pareigas". Dar buvo vienas aspektas, pagal kurį savanoriškumo ir apsisprendimo retorika buvo klaidinanti. Pagal egzistuojančius įstatymus, antros kartos imigrantai galėjo įsigyti Prancūzijos pilietybę prieš sulaukdami teisinės pilnametystės arba patys prašydami nuo šešiolikos metų amžiaus arba netgi anksčiau jų vardu paprašius tėvams (52–54 straipsniai; žr. *La nationalité*

française, p. 26). Vyriausybinis pasiūlymas atėmė šią galimybę, nepaisant jos savanoriškumo, teigiant, jog kai kurie tėvai reikalavo Prancūzijos pilietybės savo Prancūzijoje gimusiems vaikams daugiausia siekdami apsisaugoti nuo ištrėmimo.

[79] *Le Monde*, 1986 m. lapkričio 14 d. Žr. dar Nacionalinio fronto deputato Jean-François Jalkho straipsnį, kritikuojantį vyriausybinį projektą dėl „per didelio drovumo" ir išreiškiantį „atsitraukimą nuo kampanijos pažadų" (*Le Quotidien*, 1986 m. lapkričio 22–23 d.).

[80] Pažymos tekstas, formaliai perteikiantis Valstybės tarybos nuomonę, buvo išspausdintas *Libération*, 1986 m. lapkričio 5 d.

[81] *Le Monde*, 1986 m. lapkričio 13 d.

[82] *AFP*, 1987 m. sausio 15 d., 19:31.

[83] *Le Figaro*, 1987 m. sausio 16 d.

[84] *Le Monde*, 1987 m. sausio 22 d. perteikia Chalandono pasiūlymus asociacijos *France Plus* atstovams.

[85] *Le Figaro*, 1987 m. sausio 16 d.

[86] Kaip pripažino pats Chalandonas, pradinis projektas nukentėjo nuo „tam tikros dviprasmybės", atspindinčios skubų „kompromisą tarp tų, kurie tiki, kad ši reforma turi atitikti moralinį tautinės priklausomybės jausmo atgaivinimo siekimą [padarant pilietybės gavimą ne automatišku, o savanorišku], ir tų, kurie, kita vertus, reikalavo tokios reformos... kaip išskyrimo priemonės" (cituojame *Le Figaro*, 1987 m. sausio 16 d.).

[87] *Le Monde*, 1987 m. kovo 14 d.

[88] Pats Chiracas, formaliai įvesdinęs komisiją į darbą birželio 22 d., atkartojo šią įtraukimo retoriką, reikalaudamas iš komisijos „vengti kiekvieno sistemingo ir brutalaus nušalinimo bei, priešingai, siekti sėkmingo įtraukimo į prancūzų bendruomenę būdų ir priemonių". Pasak Chiraco, siūloma reforma bu-

vo neteisingai suprasta. Niekad nebuvo svarstomas prancūzų tautybės atėmimo iš antros kartos magribiečių imigrantų klausimas. „Reformos šerdis" buvo savanoriško prašymo idėja. „Visa tautiškumo samprata yra išreikšta su šia savanoriško pasirinkimo idėja" (*Le Figaro,* 1987 m. birželio 23 d.).

[89] „Ne priešrinkiminiu laikotarpiu mes turėtume galvoti apie tokį svarbų dalyką" (*Le Matin,* 1987 m. rugsėjo 9 d.). Šis pareiškimas per nacionalinę televiziją buvo sutiktas su visuotiniu pasitenkinimu, išskyrus kraštutinius dešiniuosius (*Le Figaro,* 1987 m. rugsėjo 10 d.).

[90] Aiškiai priešingai negu 1986 m. rinkimų į parlamentą kampanijoje tik Le Penas padarė pilietybės įstatymo reformą pagrindine tema 1988 m. prezidento rinkimų kampanijoje. Chiracas visiškai ignoravo klausimą, išskyrus vieną pasiūlymą, tarp kita ko, reikalą spręsti referendumu.

[91] Netgi jau prieš gruodžio smurtą teisingumo ministras Chalandonas tvirtino, kad vyriausybiniame projekte buvo vadovautasi tradicija ir buvo išlaikyta *jus soli,* užuot revoliucionizavus tautybės įstatymą ir *jus soli* atmetus *jus sanguinis* labui (interviu *Libération,* 1986 m. spalio 29 d.). Vėliau jis tvirtino buvęs „prisirišęs prie *jus soli,* nors ir nešokiruotas, kai kas nors reikalauja, kad suinteresuotasis aiškiai pasakytų, jog jis nori būti prancūzas" (interviu *Le Figaro,* 1987 m. birželio 19 d.).

[92] Žr., pavyzdžiui, Jacques Toubono, *RPR* generalinio sekretoriaus ir teisės komisijos Nacionalinėje Asamblėjoje prezidento, pastabas instruktaže, skiriant tautybių komisijos narius: „Mes remiame integracijos politiką, o savanoriškas pareiškimas yra šios politikos instrumentas". Tačiau tiems, kurie pateikia šį savanorišką pareiškimą, teisinės kliūtys tapti prancūzu „turi būti sumažintos iki minimumo" tik asmenims, kuriems buvo liepta išvykti, ir asmenims, nuteistiems daugiau negu penkeriems metams laisvės atėmimo už kokį nors nusikaltimą, reikia neleisti tapti prancūzais. Kaip Toubonas pabrėžė, šios išimtys suvaržytų mažiau ne tik negu pradinis vyriausybės projektas, o ir negu galiojantis įstatymas (*Le Quotidien de Paris,*

1987 m. birželio 21 d.; *Le Monde*, 1987 m. birželio 22 d.; *Libération*, 1987 m. birželio 20 d.).

[93] Taip Jacques Barrot, socialdemokratų centro generalinis sekretorius, lapkričio mėn. reformą apibūdino taip, kad ji esanti „pagrįsta ir santykiškai ribota...; mes baiminomės, kad projektas nueis toliau". Kartu jis perspėjo, jo grupė balsuotų prieš šį projektą, jeigu parlamentinių debatų metu paaiškėtų, kad jį įkvėpė „nepasitikėjimas užsieniečiais" (*Le Figaro*, 1986 m. lapkričio 13 d.).

[94] *Le Matin*, 1987 m. sausio 17 d. Vėliau Barre pats pabrėžė savo priešiškumą tautybės įstatymo reformai ir siūlė, kad verčiau derėtų „pradėti nuo praktinių problemų", susijusių su norinčiųjų grįžti į savo kilmės šalį imigrantų apgyvendinimu, švietimu ir parama jiems. Tautybės įstatymo atžvilgiu, pasak jo, „svarbus yra pats požiūris į problemas: ar prisiimamas išskyrimo požiūris,.. ar mes prisiimame pragmatinį požiūrį, derantį prie prancūziškos atvykusiųjų sveikinimo tradicijos" (*Le Monde*, 1987 m. rugsėjo 7 d.).

[95] *Le Matin*, 1987 m. sausio 17 d. Apie nesutarimus vyriausybėje žr. analizę *L'Événement du Jeudi*, 1987 m. rugsėjo 17 d.

[96] Pierre Mazeaud, pavyzdžiui, buvo *RPR* kietos linijos šalininkas, pats pateikęs Nacionalinei Asamblėjai labai suvaržantį tautybių įstatymo projektą, kuriame buvo reikalaujama visiško *jus soli* panaikinimo, prancūzų kalbos ir istorijos žinių tikrinimo, ištikimybės priesaikos, ištikimybės kitoms valstybėms išsižadėjimo, netgi atgalinio tautybės praradimo už vėlesnes kriminalines nuobaudas. Bet, būdamas daug švelnesnio vyriausybinio projekto referentu Nacionalinės Asamblėjos teisės komisijoje, jis pabrėžė, kad vyriausybinis projektas dar galįs būti liberalizuotas, ypač apribojant nušalinimo dėl įstatymų nesilaikymo atvejus (*Le Monde*, 1986 m. gruodžio 13 d.).

[97] Griotteray, *Les immigrés: le choc*, p. 166–168. Griotteray, žinoma, turėjo glaudžius ryšius su Jean-Yves Le Gallou ir per jį su *Club d l'Horloge* bei Nacionaliniu Frontu. Griotteray nebuvo pirmasis, kritikuojantis *jus soli*: *UDF* deputatas Mayoud

pateikė pasiūlymą šia linkme 1983 m. Bet Griotteray pirmasis teiginį išplėtojo; ir jam politiniuose sluoksniuose skirtas dėmesys suteikė debatams iškilmingumo.

[98] Le Gallou. *La préférence nationale*, p. 83–90.

[99] Cituojant tik kelis pavyzdžius: Žmogaus teisių lyga daugiau kaip šimto organizacijų pasirašytame kreipimesi *jus soli* principą apibūdino kaip priklausantį Respublikos tradicijai (*AFP*, 1986 m. lapkričio 13 d.). Valstybės taryba kritikavo vyriausybinę reformą kaip „priešingą Respublikos tradicijai" (*L'Express*, 1986 m. lapkričio 14 d.). Aukštoji gyventojų ir šeimos taryba tvirtino, kad suvaržanti reforma „būtų priešinga istorinei mūsų teisės evoliucijai" (*Libération*, 1986 m. rugsėjo 4 d.). Socialistų lyderis Lionelis Jospinas, pasirodęs per televiziją, pasakė, kad „šimtmetį... kairieji ir dešinieji sutarė dėl Respublikinės tradicijos [ekspansyvaus pilietybės įstatymo]... Prancūzija yra integracijos šalis; būtent pagal senas taisykles mes integravome vyrus ir moteris iš Italijos, iš Lenkijos, iš Portugalijos, iš Ispanijos; jeigu mes norime išlikti integruojančia šalimi, jeigu nenorime atsisakyti... jaunų žmonių, ilgai gyvenusių mūsų teritorijoje, aš manau, mes turime pasakyti šiam projektui 'ne'" (*Antenne* 2, 1986 m. lapkričio 12 d.). Ir tradicija buvo įprastai minima profsąjungų, bažnyčių bei asociacijų ir kairiesiems simpatizuojančioje bei centristinėje spaudoje.

[100] *Žr.* Bourdieu, *„L'identité et la représentation"*.

[101] Skocpol, *„Cultural Idioms and Political Ideologies"*, p. 91.

[102] Stedman Jones, *Languages of Class*, p. 22.

[103] Elitas turi skirtingą tautiškumo išraišką, iš dalies todėl, kad būtent politinio ir kultūrinio elito reikalas ir yra „atstovauti" tautai. Tačiau kitiems tautiškumas gali mažai rūpėti. Jo iškilumas įvairuoja. Liaudies klasių nariai gali turėti ne aiškią tautiškumo išraišką, o veikiau kažką mažiau pasireiškiančio pasisakymuose, o daugiau mąstymo polinkiuose ir įpročiuose, kuriuose elito pasisakymai apie tautiškumą gali daugmaž atsispindėti.

[104] Populiarioji tautiškumo išraiška yra labiau „kultūrinė" plačia antropologine kultūros prasme, negu kad labiau asimiliacionistinės, politinės, valstybinės elito koncepcijos.

[105] Apie prancūzų „kontranacionalizmą" žr. Hoffmann, „*The Nation: What For?*", p. 409.

[106] Stedman Jones, *Languages of Class*, p. 22.

[107] Gilesnę ir įžvalgesnę analizę, kaip kairiųjų diferencialistinę retoriką perėmė dešinieji ekskliuzionistai, žr. Taguieff, „*Les métamorphoses idéologiques du racisme*". Apie asimiliacionistinės retorikos atgijimą *žr.* Vichniak, „*French Socialists and Droit à la Différence*"; Noiriel, *Le creuset français*, p. 341; Pinto, „*L'immigration: l'ambiguité de la référence américaine*", p. 96; Schlegel, „*Comment parler de l'immigration*".

[108] Žr. ypač buvusio prezidento Valéry Giscard d'Estaing straipsnius *Figaro Magazine*, 1991 m. rugsėjo 21 d.

8. Vokiečių pilietybės politikos tąsa

[1] Eley, *Reshaping the German Right*, p. 1–8; ir kritiškas šios tendencijos aptarimas Blackbourn ir Eley, *Peculiarities of German History*, p. 22–35. Trumpą tąsos tezės formulę žr. Fischer, „*Zum Problem der Kontinuität in der deutschen Geschichte von Bismarck zu Hitler*". Gilią istorinę imperinės Vokietijos analizę tęstinumo problemos aspektu žr. Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich*, p. 15–16 ir *passim*; bei *Krisenherde des Kaiserreichs*, p. 18 ir *passim*.

[2] Tendencija rašyti „vokiečių istoriją nuo praeito amžiaus vidurio taip, tarsi žinomos 1933 metų išdavos būtų buvusios įrašytos kiekviename įvykyje,.. veda į savotišką tikslingą pataikūniškumą" arba į „atvirkštinį vigizmą" (Blackbourn ir Eley, *Peculiarities of German History*, p. 33, 45). Tendencijos neteisingai vertinti Wilhelmo laikų nacionalizmą nacių *völkisch* imperializmo šviesoje kritiką žr. Schieder, *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*, p. 39–40.

[3] Žr. Blackbourn ir Eley, *Peculiarities of German History*, p. 23.

[4] Šio neatitikimo aptarimą žr. šiuose nacistinės eros tyrimuose: Lösener ir Knost, red., *Die Nürnberger Gesetze*, p. 10–16; Beuster, „*Reichsbürger und Staatsangehöriger*, p. 17–25; Zimmerman, „*Staatsangehörigkeit und Reichsbürgerschaft*", p. 12.

[5] „*Gesetz über den Widerruf von Einbürgerungen und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit vom 14. Juli 1993*" ir „*Ausführungsverordnung vom 26. Juli 1933*" tam pačiam įstatymui, abu išspausdinti Lichter, *Staatsangehörigkeit*, p. 171–177. Suprantamą ir gausiai dokumentuotą nacistų pilietybės pertvarkymo apžvalgą pateikia Majer, „*Fremdvölkische*" *im Dritten Reich*, p. 195–221.

[6] Cituoja Beuster, „*Reichsbürger und Staatsangehöriger*", p. 23–24.

[7] Įstatymo tekstas Lösener ir Knost, *Die Nürnberger Gesetze*, p. 28.

[8] *Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz*, sk. 4 (1) Žr. dar sk. 5 (1): „žydas yra asmuo, kuris turėjo bent tris protėvius rasiškai grynus žydus"; sk. 2 (2): „Protėvis laikomas 'grynu žydu', jeigu priklausė žydų religinei bendruomenei"; ir sk. 5 (2), kuris detalizavo, kad „dviejų grynų žydų protėvių" palikuonis turėjo būti laikomas tam tikromis aplinkybėmis žydu, o tam tikromis ne. Tekstą žr. Lösener ir Knost, *Die Nürnberger Gesetze*, p. 28–30.

[9] Majer, „*Fremdvölkische*" *im Dritten Reich*, p. 207. Šis siūlymas nebuvo priimtas, bet 1943 m. buvo įvesta naujoji sluoksniuotos narystės sistema, siekiant etniškai mišriose Reicho srityse sureguliuoti santykius tarp etninių vokiečių ir kitų žmonių. „Atšaukiamos *Staatsangehörigkeit*" kategorija buvo sukurta tiems nevokiečiams, kurie buvo laikomi „germanizuojamais" (*Eindeutschungsfähig*); ir šalia jos globojamos narystės kategorija (*Schutzangehörigkeit*) kitiems nevokiečiams. Žydai ir čigonai buvo formaliai išskiriami ne tik iš reguliarios *Staatsangehörigkeit*, bet taip pat iš atšaukiamos *Staatsangehörigkeit* ir *Schutzangehörigkeit* (Majer, p. 215–221; Lichter, *Staatsangehörigkeit*, p. 182–183).

[10] Majer, *„Fremdvölkische" im Dritten Reich*, p. 213.

[11] Bendrą pokarinio laikotarpio apžvalgą žr. Klessman, *Die doppelte Staatsgründung*.

[12] Schlenger, *„Das Weltflüchtlingsproblem"*, p. 40–42.

[13] Nellner, *„Grundlagen und Hauptergebnisse der Statistik"*, p. 122, 128, 130: Klessman, *Die doppelte Staatsgründung*, p. 39–44. Bethlehem, *Heimatvertreibung, DDR-Flucht, Gastarbeiterzuwanderung*.

[14] Sudetų vokiečiai, sudarantys pusę šių *volksdeutsche Vertriebene*, buvo Vokietijos piliečiai nuo Sudetų krašto inkorporavimo 1938 m.; tačiau istoriškai jie buvo Habsburgų imperijos ir – tarpukario laikotarpiu – Čekoslovakijos piliečiai. Apie *Reichsdeutsche* ir *Volksdeutshe* tarp *Vertriebene* žr. Lemberg, *„Der Wandel des politischen Denkens"*, p. 437–442.

[15] Paraidžiui „*Volk* narystė". Nors aš kalbu apie „etninius vokiečius", dėl patogumo taip versdamas „*Volksdeutsche*" ar „*deutsche Volkszugehörigen*", „etnosas" nėra visiškai patenkinamas vertimas teisinei „*Volkszugehörigkeit*" kategorijai, kurią teisiškai apibrėžia tiek subjektyvus požiūris (*Bekenntnis*), tiek tokie objektyvūs žymenys kaip kalba, kultūra ir kilmė, kurie paprastai siejasi su etnosu. Žr. 1953 m. įstatymą dėl ištremtų asmenų ir pabėgėlių, 6 skirsnis, išspausdintą Otto, red., *Westwärts – Heimwärts*.

[16] Tai reikalavo gana sudėtingo ir nepaprasto teisinio pateisinimo, pagal kurį vokiečių Reichas nenustojo egzistuoti po 1945 m. žlugimo, o tiesiog tapo *handlungsunfähig*, nepajėgus veikti. Pagal šį požiūrį vokiečių valstybė ir jos pilietija tebeegzistavo po 1945 m.; o Federacinė Respublika buvo ne nauja valstybė, o reorganizuota iš tos lig tol egzistavusios valstybės, veikianti siauresnėje teritorinėje viešpatijoje, bet kitais atžvilgiais su ja tapati. Žr. Schwartz, *„Die Staatsangehörigkeit der Deutschen"*, p. 29, 47, 68, 137.

[17] Nacistai išlaikė pagrindinius 1913 m. įstatymo rėmus – įskaitant grynos *jus sanguinis* sistemą – nepaliestus. Jie sukūrė

naują visiškos pilietybės (*Reichsbürgerschaft*) kategoriją pagrindinės narystės valstybėje (*Staatsangehörigkeit*), kurią tebereguliavo 1913 m. įstatymas, rėmuose; ir jie atėmė iš žydų netgi šią pagrindinę narystę valstybėje; bet jie nepalietė paties 1913 m. įstatymo esminių nuostatų. Taigi tas įstatymas liko galioti, ir, kadangi nacizmo dėmė apskritai prie jo neprilipo, jį galėjo perimti Federacinė Respublika.

[18] Griežtai kalbant, tai tinka tik tiems iš etninių vokiečių pabėgėlių ir tremtinių, kurie dar neturėjo Vokietijos pilietybės. Daugelis ištremtųjų iš ankstesnių vokiečių *Ostgebiete* buvo tie *Reichsdeutsche*, kurie jau turėjo vokiečių pilietybę. Specialus „vokiečio be Vokietijos pilietybės" statusas buvo išrastas *Volksdeutsche* pabėgėliams ir tremtiniams iš kitų Rytų Europos teritorijų.

[19] Taigi pagrindinės konstitucijoje išvardytos teisės, kiek jos nesuteikiamos visiems asmenims, yra suteikiamos „vokiečiams", o ne „Vokietijos piliečiams". Tarp jų yra susirinkimų ir asocijacijų laisvė (8 ir 9 str.), judėjimo laisvė (11 str.) ir veiklos laisvė (12 str.).

[20] Šie asmenys taip pat turėjo teisę įsigyti Vokietijos pilietybę prašymu. Pokario laikotarpiu tokios tarsi iš teisės kylančios natūralizacijos (*Anspruchseinbürgerungen*) sudarė aiškią daugumą vokiečių natūralizacijų.

[21] *Von Doemming et al., „Entstehungsgeschichte der Artikel des Grundgesetzes"*, p. 21.

[22] Žr. Schwartz, *„Die Staatsangehörigkeit der Deutschen"*, p. 94–115.

[23] Žr. Bender, *Neue Ostpolitik: Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*, ypač p. 190–195.

[24] Praėjus ketvirčiui amžiaus po Berlyno sienos pastatymo, VDR piliečių turima „Vokietijos pilietybė" buvo anomališka ir nereali. Nuo 1949 m. iki 1961 m. 1,7 milijono asmenų išsikėlė iš VDR į VFR (neskaitant beveik milijono *Vertriebene*, kurie tuo metu atvyko į Vakarų Vokietiją, išgyvenę Rytų Vokietijoje tam

tikrą laiką). Tačiau po 1961 m. jie nebegalėjo įžengti į VFR teritoriją, taigi nebegalėjo naudotis teisėmis, kurias jiems užtikrino Federacinės Respublikos *Grundgesetz*.

[25] Apie lemtingą Vokietijos vienintelės pilietybės vaidmenį 1989 m. vokiečių revoliucijoje žr. Brubaker, *„Frontier Theses"*.

[26] *Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlingen* (Įstatymas dėl ištremtų asmenų ir pabėgėlių) § 1 (2) 3, išspausdintas Otto, red., *Westwärts – Heimwärts?*, p. 176.

[27] *Richtlinien zur einheitlichen Anwendung des § 1 Abs. 2 Nr. 3 des Bundesvertriebenengesetzes* (Pagrindinės gairės taikyti įstatymui dėl ištremtų asmenų ir pabėgėlių § 1 Abs. 2 Nr. 3), išspausdinta *Ministerialblatt des Landes Nordrhein-Westfalen, Nr. 74 vom. 12 Sept. 1986*, p. 1291. (Šios pagrindinės kryptys galioja visose Vakarų Vokietijos *Länder*.) Ištraukos yra išspausdintos Otto, red., *Westwärts – Heimwärts?*, p. 178.

[28] Ištraukos iš įstatymo ir administracinių potvarkių, liečiančių vokiečių *Volkszugehörigkeit* sąvoką ir jos pačios nustatymo priemones, yra išspausdintos Otto, red., *Westwärts – Heimwärts?*, p. 177, 180–186.

[29] *Aussiedler* statistiką nuo 1950 m. žr. *Bundesminister des Innern, VER* I 5–933 600/2, ir Puskeppeleit, *„Zugangsentwicklungen"*, p. 165. 1987 m. duomenys: *Süddeutsche Zeitung*, 1988 m. lapkričio 7 d. 1988 m.: *Der Spiegel* 8 (1989 m. vasario 20 d.), p. 72. 1989 m.: *Der Spiegel* 8 (1990 m. vasario 19 d.), p. 29. 1990–1991 m.: *This Week in Germany*, 1992 m. vasario 21 d., p. 2.

[30] Rekrutavimo bandymai prasidėjo, tačiau liekant dideliam nedarbui. Taip pirmasis susitarimas dėl rekrutavimo, su Italija, buvo sudarytas 1955 m., kai bedarbystės koeficientas vis dar buvo 5 proc. (Dohse, *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat*, p. 145).

[31] Fijalkowski, *„Gastarbeiter als industrielle Reservearmee?"*, p. 405; *Ausländer* 1986, p. 15.

[32] Bethlehem, *Heimatvertreibung*, p. 160.

[33] Rist, *Guestworkers in Germany*, p. 62; *Bundesminister des Innern, „Sozialversicherungspflichtig beschäftigte Ausländer nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten"*, 23 F.

[34] Tik pusė visų užsieniečių, pagal plataus masto reprezentatyvią apžvalgą, kurios ėmėsi Friedrich-Ebert-Stiftung, ketina pasilikti bent jau „keleriais metais ilgiau", o trečdalis nėra tikri, o vienas šeštadalis taip ilgai pasilikti nebeketina (*Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familienangehörigen in der Bundesrepublik Deutschland*, p. 467). Tačiau paaiškėjo, kad pareikštieji ketinimai buvo prasti tikrojo elgesio rodikliai, ir įkvėpė kai kuriuos analitikus kalbėti apie *„Heimkehrillusion"*, sugrįžimo iliuziją. Žr. Miller, *„The Problem of Foreign Worker Participation"*, p. 102 ir ten cituotus darbus.

[35] Apie procesą, kuriame trumpalaikiai darbininkai migrantai galiausiai persivadina ilgalaikiais gyventojais, žr. Piore, *Birds of Passage*.

[36] Nepaisant masiškos naujos imigracijos 1968–1973 m., dėl kurios užsieniečių gyventojų padvigubėjo, beveik pusė visų užsieniečių 1973 m. Vokietijoje buvo išgyvenę bent jau ketverius metus. (Fijalkowski, *„Gastarbeiter"*, p. 405.) Reprezentatyvi 1972 m. pradžios apžvalga parodė, kad 21 proc. užsieniečių darbininkų buvo Vokietijoje bent jau septynerius metus (Bethlehem, *Heimatvertreibung*, p. 161 n. 186).

[37] Užsieniečių moterų skaičius tūkstančiui užsieniečių vyrų išaugo nuo 451 1961 m. iki 593 1970 m.; 1986 m. jų buvo 751 (*Ausländer 1986*, p. 15). Užsieniečių įdarbinimo koeficientas nukrito nuo 80 proc. 1961 m. iki 65 proc. 1973 m., 57 proc. 1975 m. ir 51 proc. 1982 m., o tas pats koeficientas vokiečiams išaugo nuo 43 proc. 1970 m. iki 46 proc. 1982 m. (Fijalkowski, *„Gastarbeiter"*, p. 404; Heckmann, *„Temporary Labor Migration or Immigration?"*, p. 72).

[38] Proebsting, *„Eheschliessungen, Scheidungen, Geburten und Sterbefälle von Ausländern 1985"*, p. 227.

[39] Žr., pavyzdžiui, Dirk Schubert, *„Wohlstandskulis oder Mitbürger? Vor einer Wende in der Gastarbeiterpolitik"*, *Deutsche*

Zeitung, 1972 m. spalio 13 d.: Mintis, kad užsieniečiai darbininkai atvyksta į Federacinę Respubliką „užsidirbti kuo daugiau pinigų, o po to grįžta į savo šalis, po kelerių metų paaiškėjo esanti apgaulinga. Veikiau tampa aišku, kad vis daugiau *Gastarbeiter* paverčia *Bundesrepublik* savo naujais namais ir čia apsistoja: jie parsikviečia savo šeimas arba veda vokietes... Federacinė Respublika šitaip tapo – nors ir prieš savo valią – imigracijos šalimi". Retrospektyvią besikeičiančios federacinės politikos orientacijos analizę žr. Bethlehem, *Heimatvertreibung*, p. 154.

[40] *Süddeutsche Zeitung*, 1972 m. gruodžio 12 d.; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1973 m. vasario 6 d.; *Hannoversche Allgemeine Zeitung*, 1973 m. rugsėjo 22 d.; Meier-Braun, *„Freiwillige Rotation"*, p. 108; Bethlehem, *Heimatvertreibung*, p. 202.

[41] Nors sprendimą paspartino dramatiškas naftos kainų išaugimas, o jį pateisino darbo rinkos sumetimai, daugelis mokslininkų dabar sutinka, kad specifiškai socialinis susirūpinimas dėl vis pastoviau įsikuriančių imigrantų gyventojų gausėjimo labiausiai ir paskatino priimti sprendimą. Žr. Miller, *Foreign Workers in Western Europe*, p. 10; Rist, *„Migration and Marginality"*, p. 97–98.

[42] Körner, *„Return Migration from the Federal Republic of Germany"*, p. 175.

[43] *Ausländer 1986*, p. 15; *Bundesminister des Innern*, *„Sozialversicherungspflichtig beschäftigte Ausländer nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten"*, 23 F. Turkai sudarė šio prieaugio daugumą: nuo 1974 iki 1986 m. turkų Vakarų Vokietijoje padaugėjo 40 proc., o kitų pagrindinių užsieniečių gyventojų grupių apimtis žymiai sumažėjo: ispanų – 45 proc., portugalų 36 proc., graikų 32 proc., jugoslavų 17 proc., italų 15 proc. (*Ausländer 1986*, p. 16). Bet nepaisant šių ryškiai besiskiriančių linkmių bendroje apimtyje, visos šios užsieniečių bendruomenės vis labiau įsikūrė.

[44] *Ausländer 1986*, p. 59.

[45] 1988 m. birželio mėnesį (tai pastaroji data su žinomais duomenimis) 722 000 užsieniečių, neturinčių 16 metų, buvo gimę Federacinėje Respublikoje (*Bundesminister des Innern, „Unter 16jährige, im Bundesgebiet geborene/nicht im Bundesgebiet geborene Ausländer"*). Priimant domėn Vokietijoje nuo to laiko gimusius užsienio piliečius (kasmet daugiau kaip po 50 000) ir užsieniečius gyventojus šešiolikos metų ir vyresnių 1988 m., kurie buvo gimę Vokietijoje, mes galime skaičiuoti, kad, mums rašant, Federacinė Respublika teikė viešnagę maždaug milijonui Vokietijoje gimusių užsieniečių gyventojų.

[46] Šią formuluotę randame įvairiuose oficialiuose pareiškimuose, pavyzdžiui, vidaus reikalų ministro *„Aufzeichnung zur Ausländerpolitik und zum Ausländerrecht in der Bundesrepublik Deutschland"*.

[47] Netgi ilgalaikis liberalizuotų natūralizacijos nuostatų vyriausiasis advokatas Gerhartas Baumas iš Laisvųjų demokratų partijos prisipažino, kad antros kartos imigrantai gali tik kukliai pasinaudoti natūralizacijos teise (Baum, *„Aktuelle Probleme der Ausländerpolitik"*, p. 9).

[48] Funcke, *„Doppelte Staatsbürgerschaft als Chance für Migranten, Staaten und Bürger"*, p. 4. *Beauftragte für Ausländerfragen* yra federacinis pareigūnas, kuris atsakingas už politikos rekomendacijas visais su imigracija ir imigrantais susijusiais klausimais. Šį postą XX a. 9 dešimtmetį turėjo laisvasis demokratas Liselotte Funcke, kuris laikėsi nuosekliai liberalios *Ausländerpolitik* linijos, bet visiškai nedaug tepaveikė politikos formavimo procesus. Apie dvigubos pilietybės klausimą žr. dar Hammar, *„State, Nation, and Dual Citizenship"*.

[49] Bethlehem, *Heimatvertreibung*, p. 160.

[50] Apie vieną ankstyviausių iššūkių žr. Folker Schreiber ir Karl Furmaniak, *„Aus Gastarbeitern werden Einwanderer", Die Zeit 29*, 1971.

[51] Thränhardt, *„'Ausländer' als Objekte deutscher Interessen und Ideologien"*, p. 123; Hoffmann, *Die unvollendete Republik*, 1 dalis.

[52] Prūsija ir kitos Europos valstybės merkantilistinėje eroje, ir žymiai didesniu mastu tarpukario Prancūzija, tinka antrąja prasme.

[53] „*Einbürgerungsrichtlinien* (Administracinis natūralizacijos vadovas), no. 2. 3, išspausdinta: Groth, *Einbürgerungsratgeber*, p. 95.

[54] Cituojama *ibid.*, p. 95.

[55] Cituojama Bernsdorf, *Probleme der Ausländerintegration*, p. 199.

[56] Savo 1989 m. partijos konferencijoje *CDU* pastebėjo, kad „ryšium su pasikeitimais vokiečių gyventojų amžiaus struktūroje [dėl mažo gimstamumo pastaraisiais dešimtmečiais] užsieniečių darbininkų ir jų vaikų įdarbinimas bus neišvengiamas" (37. *Bundesparteitag des CDU, Bremen*, 1989 m. rugsėjo 13 d., rezoliucija C 1, I, 4). 1991 m. spalio mėnesį valstybinė darbo tarnyba Šiaurės Reine-Vestfalijoje įvertino, kad Vokietijai kasmet reikės pusės milijono užsieniečių darbininkų, netgi panaudojus neišsemtus darbo rezervus Rytų Vokietijoje, kai tuo tarpu verslo žurnalo leidėjas sakė, kad Vokietijai gali prireikti milijono užsieniečių darbininkų, siekiant užpildyti mažo gimstamumo sukurtą darbo jėgos spragą (*This Week in Germany*, 1991 m. spalio 18 d., p. 5).

[57] Žr. Hoffman, *Die unvollendete Republik*.

[58] Apie imigrantų intereso natūralizuotis stoką žr. *Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familienangehörigen in der Bundesrepublik Deutschland*, p. 483–488.

[59] Žr. Baum, „*Aktuelle Probleme der Ausländerpolitik*", p. 9: „Tai nėra sprendimas transformuoti užsieniečius – prievarta – į vokiečius [*dass man die Ausländer-zwangsweise-zu Deutschen macht*]".

[60] 1981 m. Berlyno burmistras Richardas von Weizsäckeris, dabar Federacinės Respublikos prezidentas, paskelbė, kad užsieniečiai turi iš esmės pasirinkti, ar jie liks Berlyne ir taps

Vokietijos piliečiais, ar sugrįš į savo kilmės šalį – ši formuluotė buvo plačiai kritikuota, nors tiesiog išreiškė pagrindinę tautinio valstybingumo normą: kad gyvenimas teritorijoje ir pilietybė per ilgesnį laiką turi sutapti. Kitoje šalyje, kur būtų tvirtesnė istorinė sąžinė užsieniečių asimiliacijos atžvilgiu, ši formuluotė nebūtų išprovokavusi tokios reakcijos kaip Vokietijoje.

[61] E. Weber, *Peasants into Frenchmen*, pažymi centro politikos ir požiūrių kvazikolonijinį pobūdį; žr. ypač p. 486.

[62] Asimiliacionistinės politikos Vidurio Europoje nacionalizmo amžiuje šiurkštumą gražiai sukėlė konservatorių frakcijos Reichstage lyderis von Racuhhauptas: „Kadangi jie [lenkai] nesiduoda asimiliuojami, nėra kitos išeities kaip juos germanizuoti" (cituoja Hauser, *„Nationalisierung Preussens"*, p. 102).

[63] Apie diferencialistinį ir disimiliacionistinį elementus vokiečių tradicijoje žr. von Thadden, *„Minderheiten"*. Žr. dar Thränhardt, *„'Ausländer' als Objekte deutscher Interessen und Ideologien"*, p. 116.

[64] Apie „tautybių politiką" Habsburgų imperijoje, kaip euristinę nuorodą į klausimą apie dabartinių imigrantų integracijos būdą, žr. Fijalkowski, *„Das Problem der Erweiterung der politischen Rechte für die neuen ethnischen Minderheiten der Arbeitsmigranten"*, p. 39.

[65] Kimminich, *Rechtsprobleme der polyethnischen Staatsorganization*, p. 118, 204–207.

[66] Įvadą į dalyką žr. Margrit Gerste, *„'Die werden uns niederstimmen!' Der Streit um das kommunale Wahlrecht für Ausländer"*, *Die Zeit* 37, 1987, p. 37. Iš gausios mokslinės literatūros žr. Keskin, red., *Menschen ohen Rechte? Einwanderungspolitik und Kommunalwahlrecht in Europa*; Sievering, red., *Integration ohne Partizipation?: Ausländerwahlrecht in der Bundesrepublik Deutschland; „Kommunalwahlrecht auch für Ausländer?" (Evangelischer Pressedienst Dokumentation* 30, 1986); Breer, *Die Mitwirkung von Ausländern au der politischen Willensbildung in der Bundesrepublik Deutschland.*

IŠVADOS

[1] Žr. Schuck ir Smith, *Citizenship without Consent*, p. 109.

[2] Žr. Zolberg, „*Contemporary Transnational Migrations in Historical Perspective*".

[3] Schuck, „*Membership in the Liberal Polity*"; Brubaker, „*Membership without Citizenship*".

[4] Kaip „imigranto statusą" aš suprantu statusą, kuris paprastai leidžia nepiliečiams likti šalyje neribotą laiką ir, išskyrus politikos sritį, dalyvauti socialiniame ir ekonominiame gyvenime iš esmės tomis pačiomis sąlygomis kaip ir piliečiai. Asmenys gali būti įleisti į teritoriją kaip imigrantai, kaip atvykstantys į JAV pastoviai gyventi svetimšaliai; arba jie gali būti įleisti į teritoriją su kokiu nors kitu statusu, o vėliau tapti imigrantais, kaip kad asmenys, kurie atvyko į Prancūziją ir Vokietiją su trumpalaikiais gyvenimo ir darbo leidimais ir tik vėliau baigė imigranto statusu. Dauguma Europos valstybėse gyvenančių užsieniečių šia prasme yra „imigrantai" (Brubaker, „*Membership without Citizenship*").

[5] Brubaker, „*Membership without Citizenship*".

[6] Žr. Cohen, „*Strategy or Identity*". Apie imigrantus kaip „moralės veiksnius" žr. Zolberg, „*Contemporary transnational Migrations in Historical Perspective*"; ypač p. 18.

[7] Žr., pavyzdžiui, Quaritsch, „*Einbürgerungspolitik als Ausländerpolitik*".

[8] Uhlitz, „*Deutsches Volk oder 'Multikulturelle Gesellschaft'?*"; Stöcker, „*Nationales Selbstbestimmungsrecht und Ausländerwahlrecht*", p. 82; Schilling, „*Einwanderung und Staatsidee*".

[9] Populiarūs tautiškumo supratimai gali būti žymiai panašesni. Bet pilietybės politika priklauso nuo elito savivokos, nes formalioji pilietybė, ne taip, kaip tarkim, imigracija, nėra pastebimai populiarus klausimas.

[10] Prancūzų politinis ir intelektualinis elitas pats yra ryškus asimiliacijos vaisius. Įprastos mąstymo ir išraiškos schemos, profesionalų vartojamos socialinio ir politinio pasaulio reprezentacijose – politikai, žurnalistai, aukšti civiliniai pareigūnai, intelektualai ir kt. – yra „nenutrūkstamos normalizacijos" darbo, vykdomo centralizuotų institutų, tokių kaip *Ecole Normale Supérieure, Ecole National d'Administration* ar *Institut d'Etudes Politiques*, vaisiai (Bourdieu, *„La représentation politique"*).

[11] Apie interpretacijos ir supratimo schemų perkėlimą iš vienos srities į kitą žr. Bourdieu *habitus* sąvokos aptarimą *Outline Of a Theory of Practice*, p. 82–83; ir Bourdieu, *Distinction*, p. 170–175.

[12] Hobsbawm, *„Introduction: Inventing Traditions"*.

[13] Apie reprezentacijos kovas žr. Bourdieu, *„L'identité et la représentation"*; *„La représentation politique"*; ir *Distinction*, p. 479–484.

[14] Kolinsky, *„The Nation-State in Western Europe: Erosion from 'Above' and* 'Below'?" Beetham, *„The Future of the Nation-State"*.

[15] Apie prasidedančią Europos pilietybės raidą žr. Aron, *„Is Multinational Citizenship Possible?"*; A. C. Evans, *„European Citizenship: A Novel Concept in EEC Law"*; Durand, *„European Citizenship"*; Grabitz, *Europäisches Bürgerrecht zwischen Marktbürgerschaft und Staatsbürgerschaft*.

[16] Narystės pasikeitimo apžvalgą, tvirtinančią – mano požiūriu per anksti, – kad fundamentalūs organizuojantys ir legitimuojantys narystės principai jau yra ponacionaliniai, paremti visuotiniu asmeniškumu, o ne nacionaline pilietybe, žr. Soysal, *„Limits of Citizenship"*, 8 skyrius.

[17] Brubaker, *„Immigration, Citizenship and the Nation-State"*, p. 380–383.

[18] Brubaker, *„Citizenship Struggles in Soviet Successor States"*.

[19] Brubaker, *„Political Dimensions of Migration from and among Soviet Successor States"*.

BIBLIOGRAFIJA

Pirminiai šaltiniai

Prancūzijos vyriausybės ataskaitos

Sous-Direction des Naturalisations, Direction de la Populations et des Migrations, Ministère des Affaires Sociales et de la Solidarité (ministerijos pavadinimas keitėsi). Kasmetinės ataskaitos, 1985–1989.

Vokietijos vyriausybės lentelės ir ataskaitos

Bundesminister des Innern, „Aufzeichnung zur Ausländerpolitik und zum Ausländerrecht in der Bundesrepublik Deutschland".

Bundesminister des Innern, „Ausländer am 31. 12. 1988 nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten und Aufenthaltsdauer", 33 F.

Bundesminister des Innern, „Ausländische Lebendgeborene nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten", 23 F.

Bundesminister des Innern, VER I 5–933 600/2. „Aussiedler aus den ost- und südosteuropäischen Staaten und Vertriebenen, die über das freie Ausland in die Bundesrepublik Deutschland gekommen sind".

Bundesminister des Innern, „Ehelich Lebendgeborene nach der Staatsangehörigkeit der Eltern", 21 F.

Bundesminister des Innern, Ermessenseinbürgerungen nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten", 30 F.

Bundesminister des Innern, „Sozialversicherungspflichtig beschäftigte Ausländer nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten", 23 F.

Bundesminister des Innern, „Unter 16 jährige im Bundesgebiet geborene / nicht im Bundesgebiet geborene Ausländer nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten", 23 F., 27 F.

Prancūzijos parlamento dokumentai

Citatos nuorodos pažymi dokumentą, naudojant sutrumpinimus – ir puslapį. Daugelyje citatų iš parlamentinių debatų taip pat yra skiltį žyminti raidė: 1182c = trečioji 1182 puslapio skiltis.

AND 2122. Annales de l'Assemblée Nationale, Séance du 18 décember 1873, Annexe no. 2122. „Rapport fait au nom de la commission chargée d'examiner la proposition de loi de M. des Rotours' ayant pour objet de déclarer Français et d'assujetir à l'obligation du recrutement les individus d'origine étrangère nés en France, qui ne satisfont pas, dans leur pays d'origine, aux charges du service militaire", par M. Albert Desjardins.

CD 1490. Chambre des Députés, Documents Parlementaires, Session ordinaire de 1887, Séance du 25 janvier 1887, Annexe no. 1490. „Proposition de loi ayant pour objet la naturalisation des éntrangers en Algérie", présentée par M. Alfred Letellier.

CD 2083. Chambre des Députés, Documents Parlementaires, Session extraordinaire de 1887, Séance du 7 novembre 1887, Annexe no. 2083. „Rapport fait au nom de la commission chargée d'examiner la proposition de loi adoptée par le Sénat, sur la nacionalité", par Antonin Dubost.

CD 3904. Chambre des Députés, Documents Parlementaires, Session Ordinaire de 1885, Séance du 25 juin 1885, Annexe no. 3904. „Proposition de loi relative à la nationalité des fils d'étrangers nés en France", présentée par M. Maxime Lecomte et al.

C2. Chambre des Députés, Compte Rendu, Séance du 16 mars 1889.

SD 19. Sénat, Documents Parlementaires, Session extraordinaire de 1886 , Séance du 4 novembre 1886, Annexe no. 19. „Rapport supplémentaire fait, au nom de la commission chargée d'examiner la proposition de loi de M. Batbie, sur la naturalisation, par M. Batbie, sénateur".

SD 156. Sénat, Documents Parlementaires, Session ordinaire de 1882, Séance du 1er avril 1882, Annexe no. 156. „Proposition de loi sur la naturalisation", présentée par M. Batbie.

SD 160. Sénat, Documents Parlementaires, Session ordinaire de 1889, Séance du 3 juin 1889, Annexe no. 160. „Rapport fait au nom de la commission chargée d'examiner la proposition de loi, adoptée par le Sénat, modifiée par la Chambre des Députés, sur la nationalité, par M. Delsol, sénateur".

S1. Sénat, Compte Rendu, Séances du 13, 15 novembre 1886.

S2. Sénat, Compte Rendu, Séances du 3, 4, 7, 8, 11 février 1887.

S3. Sénat, Compte Rendu, Séances du 6 juin 1889.

Vokietijos parlamento dokumentai

(Visur nurodoma į *Verhandlungen des Reichstags*. Šios serijos tomai yra dviejų tipų: vienuose yra iššifruotos parlamentinių debatų stenogramos [*Stenographische Berichte*]; kituose yra ataskaitos, pasiūlymai ir kiti dokumentai [*Anlagen zu den stenographischen Berichten*]. Cituojant nuorodose vartojami sutrumpinimai. Taip pat nurodomas puslapis; prie daugelio *Stenographische Berichte* citatų puslapis nurodomas kartu su raide, žyminčia vietą puslapyje.)

A. 13 I 6. Anlagen zu den stenographischen Berichten, 13-tas įstatymų leidybos periodas, pirma serija, Nr. 6. (1912 m. vasario 6 d.). „Entwurf eines Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes".

A. 13 I 962. Anlagen zu den stenographischen Berichten, 13-tas įstatymų leidybos periodas, pirma serija, Nr. 962 (1913 m. balandžio 23 d.). „Bericht der 6. Kommission zur Vorberatung der Entwürfe (a) eines Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes, (b) eines Gesetzes zur Abänderung des Reichsmilitärgesetzes, sowie des Gesetzes, betreffend Änderungen der Wehrpflicht, vom 11. Februar 1888".

SB 13 I 13. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 13-asis posėdis. (1912 m. vasario 23 d.).

SB 13 I 14. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 14-asis posėdis. (1912 m. vasario 27 d.).

SB 13 I 153. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 153-asis posėdis. (1913 m. gegužės 28 d.).

SB 13 I 154. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 154-asis posėdis. (1913 m. gegužės 29 d.).

SB 13 I 155. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 155-asis posėdis. (1913 m. gegužės 30 d.).

SB 13 I 169. Stenographische Berichte, 13-tasis įstatymų leidybos periodas, pirmoji sesija, 169-asis posėdis. (1913 m. birželio 25 d.).

Antriniai šaltiniai

Straipsniai iš dienraščių ir savaitraščių čia nevardijami; citatos yra nuorodose. Agentūros *France Presse* (*AFP*) pranešimai telegrafu cituojami pagal datą ir laiką. Nedaugeliu atvejų, kai spausdintas šaltinis yra cituojamas ar juo remiamasi tekste, bet jis neįrašytas bibliografijoje, visi bibliografiniai duomenys yra nuorodose.

Ageron, Charles-Robert. „L'immigration maghrébine en France: Un survol historique." *Vingtième siècle* 7 (July–September 1985): 59–69.

Akzin, Benjamin. *States and Nations*. Garden City, N. Y.: Doubleday, 1966.

—, ed. *La nationalité dans la science sociale et dans le droit contemporain*. Paris: Sirey, 1933.

Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten (ALR). Textausgabe, with an introduction by Hans Hattenhauer. Frankfurt am Main: Alfred Metzner, 1970.

ALR. See *Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten*.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.

Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*. London: NLB, 1974.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973.

Aristotle. *The Politics of Aristotle*. Edited and translated by Ernest Barker. London: Oxford University Press, 1958.

Armengaud, André. *La population française au XIX e siècle*. Paris: Presses Universitaires de France, 1971.

Aron, Raymond. „Is Multinational Citizenship Possible?" *Social Research* 41 (1974): 638–656.

Ausländer 1986. Statistisches Bundesamt, 1987. Distributed by Verlag W. Kohlhammer, Mainz.

Azéma, Jean-Pierre and Michel Winock. *La IIIe république (1870–1940)*. Paris: Calmann-Lévy, 1976.

Azimi, Vida. „L'étranger sous la Révolution." *In La Révolution et l'ordre juridique privé: Rationalité ou scandale*? Paris: Presses Universitaires de France, 1988.

Bade, Klaus J. „Die Deutsche überseeische Massenauswanderung im 19. und frühen 20. Jahrhundert." Pp. 259–299 in Bade, ed., *Auswanderer–Wanderarbeiter–Gastarbeiter*, vol. I.

— „'Kulturkampf' auf dem Arbeitsmarkt: Bismarcks 'Polenpolitik' 1885–1890." Pp. 121–142 in Pflanze, ed., *Innenpolitische Probleme des Bismarckreichs.*

— „Politik und Ökonomie der Ausländerbeschäftigung im Preussischen Osten 1895–1914." Pp. 273–299 in H. J. Puhle and H.-U. Wehler, eds., *Preussen in Rückblick*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1980.

— „'Preussengänger' und 'Abwehrpolitik': Ausländerbeschäftigung, Ausländerpolitik und Ausländerkontrolle auf dem Arbeitsmarkt in Preussen vor dem ersten Weltkrieg." *Archiv für Sozialgeschichte* 24 (1984): 91–162.

— „Vom Auswanderungsland zum 'Arbeitseinfuhrland': Kontinentale Zuwanderung und Ausländerbeschäftigung in Deutschland im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert." Pp. 433–485 in Bade, ed., *Auswanderer–Wanderarbeiter–Gastarbeiter*, vol. II.

—, ed. „Arbeiterstatistik zur Ausländerkontrolle: Die 'Nachweisungen' der preussischen Landräte über den 'Zugang, Abgang und Bestand der ausländischen Arbeiter im preussischen Staate" 1906–1914." *Archiv für Sozialgeschichte* 24 (1984): 163–283.

—, ed. *Auswanderer–Wanderarbeiter–Gastarbeiter: Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*. 2 vols. Ostfildern: Scripta Mercaturae Verlag, 1984.

Balibar, Étienne. „Propositions sur la citoyenneté." Pp. 221–234 in de Wenden, ed., *La Citoyenneté.*

Barbalet, J. M. *Citizenship: Rights, Struggle and Class Inequality*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.

Barber, Benjamin R. *The Death of Communal Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 1974.

— *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press, 1984.

Barzun, Jacques. *Race*. New York, 1937.

Basdevant, Suzanne. „Le principe des nationalités dans la doctrine." In Akzin, ed., *La nationalité*.

Battifol, Henri, and Paul Lagarde. *Droit international privé*. 7 th ed. Paris Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1981.

Baum, Gerhart. „Aktuelle Probleme der Ausländerpolitik." *Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik* 1 (1981): 7–12.

Beetham, David. „The Future of the Nation-State." In Gregor McLennan, David Held, and Stuart Hall, eds., *The Idea of the Modern State*. Milton Keynes, U. K.: Open University Press, 1984.

Behrens, C. B. A. *The Ancien Régime*. London: Thames and Hudson, 1967.

Bell, Karl. „Geschichte des Vereins für das Deutschtum im Ausland." Pp. 99–348 in Erwin Barta and Karl Bell, *Geschichte der Schutzarbei am deutschen Volkstum*. Dresden: Verein für das Deutschtum im Ausland, 1930.

Bender, Peter. *Neue Ostpolitik: Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*. Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1986.

Bendix, Reinhard. *Nation-Building and Citizenship*. New ed. Berkeley: University of California Press, 1977.

Berdahl, Robert M. „New Thoughts on German Nationalism." *American Historical Review* 77 (1972): 65–80.

Bernsdorff, Norbert. *Probleme der Ausländerintegration in verfassungsrechtlicher Sicht*. Frankfurt am Main: Lang, 1986.

Bethlehem, Siegried. *Heimatvertreibung, DDR-Flucht, Gastarbeiterzuwanderung*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1982.

Beudant, Charles. „De la naturalisation" *Revue critique de législation et de jurisprudence 7* (1855): 113–144.

Beuster, Horst. „Reichsbürger und Staatsangehöriger." Dissertation, Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin, 1939.

Blackbourn, David, and Geoff Eley. *The Peculiarities of German History*. Oxford: Oxford University Press, 1984.

Blanke, Richard. *Prussian Poland in the German Empire (1871–1900)*. Boulder, Col.: East European Monographs, 1981.

Bodin, Jean. *The Six Books of a Commonweale*. Edited by Kenneth Douglas McRae. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962 (facsimile reprint of English translation of 1606).

Bökch, R. „Die Verschiebung der Sprachverhältnisse in Posen und Westpreussen." *Preussische Jahrbücher 77* (1894): 424–436.

Bonnet, Jean-Chales. „Les pouvoirs publics français et l'immigration dans l'entre-deux-guerres." Thèse du troisième cycle, Université Lyon II, 1974.

Bornhak, Conrad. *Preussisches Staatsrecht*, vol. 1. Freiburg: JCB Mohr, 1888.

Boulet-Sautel, Marguerite. „L'aubain dans la France coutumière du Moyen Age." Pp. 65–96 in *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. X, *L'Etranger* (second part).

Brussels: Editions de la Librairie Encyclopédique, 1958.

Bourdieu, Pierre. „La codification." Pp. 94–105 in *Choses Dites*. Paris: Minuit, 1987.

— *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Translated by Richard Nice. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984.

— „L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région." *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 (November 1980): 63–72.

— *Outline of a Theory of Practice*. Translated by Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

— „La représentation politique. Éléments pour une théorie du champ politique." *Actes de la recherche en sciences sociales* 36–37 (February-March 1981): 3–24.

Bracher, Karl Dietrich, et al., eds. *Nationalsozialistische Diktatur 1933–1945: Eine Bilanz*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1986.

Braun, Rudolf. „Taxation, Sociopolitical Structure, and State-building: Great Britain and Brandenburg-Prussia." Pp. 243–327 in Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*.

Breer, Dietmar. *Die Mitwirkung von Ausländern an der politischen Willensbildung in der Bundesrepublik Deutschland durch Gewährung des Wahlrechts, insbesondere des Kommunalwahlrechts*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982.

Breithaupt, Georg Wolfgang. „Öffentliches Armenrecht und persönliche Freiheit." *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, Ergänzungsheft 51, 1915.

Breuilly, John. *Nationalism and the State*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Broszat, Martin. *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*. Rev. ed. Frankfurt: Suhrkamp, 1972.

Brubaker, [William] Rogers. „Citizenship and Naturalization: Policies and Politics." Pp. 99–127 in Brubaker, ed. *Immigration and the Politics of Citizenship*.

— „Citizenship Struggles in Soviet Successor States." Forthcoming in *International Migration Review*.

— „Einwanderung und Nationalstaat in Frankreich und Deutschland." *Der Staat* 28 (1989): 1–30.

— „Frontier Theses: Exit, Voice, and Loyalty in East Germany." *Migration World Magazine*, Vol. 18, No. 3/4, 1990, pp. 12–17.

— „Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis." *International Sociology* 5 (1990): 379–407.

— „Membership without Citizenship: The Economic and Social Rights of Non-Citizens." Pp. 145–162 in Brubaker, ed., *Immigration and the Politics of Citizenship.*

— „Political Dimensions of Migration from and among Soviet Successor States." Paper presented at conference on International Migration and the Security and Stability of States, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology„ December 5–6, 1994.

—, ed. *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America.* Lanham, Md.: German Marshall Fund and University Press of America, 1989.

Bruch, Ernst. „Armenwesen und Armengesetzgebung im Königreich Preussen nach seinem Bestand vor 1866." Pp. 25–67 in A. Emminghaus, ed., *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in europäischen Staaten.* Berlin: F. A. Herbig, 1870.

Brunner, Otto, et al., eds. *Geschichtliche Grundbegriffe,* vol I. Stuttgart: E. Klett, 1972.

Bruschi, Christian. „Droit de la nationalité et égalité des droits de 1789 à la fin du XIXe siècle." Pp. 21–59 in Laacher, ed., *Questions de nationalité.*

Bundesminister des Innern. See Primary Sources, German Government Tables and Reports.

Büsch, Otto, and James Sheehan, eds. *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart.* Berlin: Colloquium Verlag, 1985.

Cahn, Wilhelm. *Zur Reform des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes.* Berlin: J. Guttentag, 1908.

Castles, Stephen (with Heather Booth and Tina Wallace). *Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities*. London: Pluto Press, 1984.

Castles, Stephen, and Godula Kosack. *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Certeau, Michel de, Dominique Julia, and Jacques Revel. *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire*. Paris: Gallimard, 1975.

Challener, Richard D. *The French Theory of the Nation in Arms 1866–1939*. New York: Russell & Russell, 1965.

Charlot, Martine, ed. *Des jeunes Algériens en France: leur voix et les nôtres*. Paris: CIEMM, 1981.

— „Peut-on parler d'un 'droit à la différence' pour les jeunes Algériens?" Pp. 159–178 in Charlot, ed., *Des jeunes Algériens en France*.

Choisel, Francis. „Du tirage au sort au service universel." *Revue historique des armées* no. 2, 1981: 43–60.

Cohen, Jean. „Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements." *Social Research* 52 (Winter 1985): 663–716.

Les Constitutions de la France depuis 1789. Presented by Jacques Godechot. Paris: Garnier-Flammarion, 1979.

Contamine, Philipe. „Mourir pour la patrie." Pp. 11–43 in Nora, ed., *La Nation*, vol. III.

Conze, Werner. „'Deutschland' und 'deutsche Nation' als historische Begriffe." Pp. 21–38 in Busch and Sheehan, eds., *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*.

— „Nationsbildung durch Trennung." Pp. 95–119 in Pflanze, ed., *Innenpolitische Probleme des Bismarckreichs*.

— „Vom 'Pöbel' zum 'Proletariat': Sozialgeschichtliche Voraussetzungen für den Sozialismus in Deutschland." *Vierteljahrschrift für Sozial – und Wirtschaftsgeschichte* 41 (1954): 333–364.

Costa-Lascoux, Jacqueline. „L'acquisition de la nationalité française, une condition d'intégration?" Pp. 81–118 in Laacher, ed., *Questions de nationalité.*

— „Intégration et nationalité." Pp. 89–121 in de Wenden, ed., *La Citoyenneté.*

— „Nationaux, mais pas vraiment citoyens." *Projet* 204 (March–April 1987): 45–57.

„Culture islamique et attitudes politiques dans la population musulmane en France." Transcripts of interviews conducted in 1985 by the Centre d'Etudes et de Recherches Internationales, Paris, under the direction of Remy Leveau.

Dann, Otto, ed. *Nationalismus und sozialer Wandel*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1978.

Darras, Loïc. „La double nationalité." Thesis in Law, Paris, 1986.

Deloche, Maximin. *Du principe des nationalités*. Paris: Guillaumin, 1860.

„Die Deutschen im Ausland und die Ausländer im Deutschen Reich." *Ergänzungsheft zu der Vierteljahresheften zur Statistik des Deutschen Reiches*, 1905.

Digeon, Claude. *La crise allemande de la pensée française 1870–1914*. Paris: Universitaires de France, 1959.

Diversité culturelle, société industrielle, état national. Actes du Colloque. Paris: L'Harmattan, 1984.

Doemming, Klaus-Berto von, Rudolf Werner Füsslein, and Werner Matz. „Entstehungsgeschichte der Artikel des Grund-

gesetzes." *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. New series, vol. I, 1951.

Dohse, Knuth. *Ausländische Arbeiter und bürgerlicher Staat: Genese und Funktion von staatlichen Ausländerpolitik und Ausländerrecht*. Königstein: Hain, 1981.

„Les droits politiques des immigrés." Compte rendu du Colloque des 5 et 6 décembre 1981, published in brochure form by the review *Etudes*, Paris, n. d.

Dubet, François. *Immigrations: Qu'en savons-nous?* Paris: La Documentation française, 1989.

Dunn, John. *Western Political Theory in the Face of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Durand, Andrew. „European Citizenship." *European Law Review* 4 (1979): 3–14.

Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of the Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swain. New York: Free Press, 1965.

Eley, Geoff, „German Politics and Polish Nationality: The Dialectic of Nation-Forming in the East of Prussia." *East European Quarterly* 18 (September 1984): 335–374.

— *Reshaping the German Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*. New Haven: Yale, 1980.

Elias, Norbert. *The Civilizing Process*, vol. 1: *The History of Manners*. Translated by Edmund Jephcott. New York: Urizen Books, 1978.

Etre français aujourd'hui et demain. Report of the Commission de la Nationalité. Vol. I: „Les auditions publics"; Vol. II: „Conclusions et propositions de la Commission de la Nationalité." Paris: La Documentation Française, 1988.

Evans, A. C. „European Citizenship: A Novel Concept in EEC Law." *American Journal of Comparative Law* 32 (1984): 679–715.

Febvre, Lucien. „*Frontière*: The word and the concept." Pp. 208–218 in Lucien Febvre, *A New Kind of History and Other Essays*, edited by Peter Burke, translated by K. Folca. New York: Harper, 1973.

Feldblum, Miriam. „The Politicization of Citizenship as a Function of Immigration Politics: The Case of France, 1981–1988." Paper presented at the Seventh International Conference of Europeanists, Washington, D. C., March 23–25, 1990.

Fenet, P. A. *Recueil complet des travaux préparatoires du Code civil*. Vol. 7. Paris: Videcoq, 1836.

Fijalkowski, Jürgen. „Gastarbeiter als industrielle Reservearmee?" *Archiv für Sozialgeschichte* 24 (1984): 399–456.

— „Das Problem der Erweiterung der politischen Rechte für die neuen ethnischen Minderheiten der Arbeitsmigranten." Unpublished paper.

Fischer, Fritz. „Zum Problem der Kontinuität in der deutschen Geschichte von Bismarck zu Hitler." Pp. 770–782 in Bracher et al., eds., *Nationalsozialistische Diktatur*.

Fischer, Thomas. *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert*. Göttingen: Otto Schwartz, 1979.

Fischer, Wolfram. *Armut in der Geschichte: Erscheinungsformen und Lösungsversuche der „Sozialen Frage" in Europa seit dem Mittelalter*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.

La France au pluriel? Centre de Relations Internationales et de Sciences Politiques d'Amiens and Revue Pluriel-Débat. Paris: L'Harmattan, 1984.

Freeman, Gary P. „Migration and the Political Economy of the Welfare State." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 485 (1986): 51–63.

Friedrichsen, Hans H. „Die Stellung des Fremden in deutschen Gesetzen und Völkerrechtlichen Verträgen seit dem Zeitalter der französischen Revolution." Dissertation, Göttingen, 1967.

Funcke, Liselotte. „Doppelte Staatsbürgerschaft als Chance für Migranten, Staaten und Bürger." Paper presented to a conference on dual citizenship („Doppelte Staatsbürgerschaft - ein europäischer Normalfall?") in West Berlin, Oct. 18–20, 1989.

Furet, François. *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard, 1978.

Furet, François, and Mona Ozouf, eds. *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Paris: Flammarion, 1988.

Furet, François, and Denis Richet. *La Révolution française*. Paris: Hachette, 1965. Gall, Lothar. „Das Problem Elsass-Lothringen." Pp. 366–385 in Schieder and Deuerlein, eds., *Reichsgründung*.

Gallissot, René. „L'interrogation continue: minorités et immigration." Pp. 248–254 in *La France au pluriel?*

Garaud, Marcel. *La Révolution et l'égalité civile*. Paris: Recueil Sirey, 1953.

George, Pierre. *L'immigration en France*. Paris: Armand Colin, 1986.

Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence*. Berkeley: University of California Pres, 1987.

Gillette, Alain, and Abdelmalek Sayad. *L'immigration algérienne en France*, 2nd ed. Paris: Entente, 1984.

Giordan, Henri. *Démocratie culturelle et droit à la différence*. Report to Minister of Culture Jack Lang. Paris: La Documentation Française, 1982.

Girardet, Raoul. *L'idée coloniale en France de 1871 à 1962*. Paris: Pluriel, 1978.

— „Pour une introduction a l'histoire du nationalisme français." *Revue française de science politique* 8 (1958): 505–528.

—, ed. *Le nationalisme français: Anthologie 1871–1914*. Paris: Seuil, 1983.

Godechot, Jacques. *La Grande Nation: L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*. Paris: Aubier Montaigne, 1983.

— „Nation, patrie, nationalisme et patriotisme en France au XVIII e siècle." *Annales historiques de la Révolution française* 206 (1971): 481–501.

—See also *Les Constitutions de la France depuis 1789*.

Gontard, Maurice. *L'oeuvre scolaire de la troisième République*. Toulouse: Centre régional de documentation pédagogique, n. d.

Grabitz, Eberhard. *Europäisches Bürgerrecht zwischen Marktbürgerschaft und Staatsbürgerschaft*. Cologne: Europa Union Verlag, 1970.

Grawert, Rolf. *Staat und Staatsangehörigkeit*. Berlin: Duncker& Humblot, 1973.

Griese, Hartmut, ed. *Der gläserne Fremde*. Opladen: Leske und Budrich, 1984.

Griotteray, Alain. *Les immigrés: le choc*. Paris: Plon, 1984.

Groth, Klaus-Martin. *Einbürgerungsratgeber*. Frankfurt: Alfred Metzner, 1984.

Hagen, William W. *Germans, Poles, and Jews: The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772–1914*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Hammar, Tomas. „Comparative Analysis." Pp. 237–304 in Hammar, ed., *European Immigration Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

— *Democracy and the Nation-State: Aliens, Denizens, and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury, 1990.

— „State, Nation, and Dual Citizenship." Pp. 81–95 in Brubaker, ed., *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America.*

Hartung, Fritz. „Der aufgeklärte Absolutismus." Pp. 54–76 in Karl Otmar Freiherr von Aretin, ed., *Der aufgeklärte Absolutismus*. Cologne: Kiepenheuer & Witsch, 1974.

Hasse, Ernst. *Die Besiedlung des deutschen Volksboden*. Munich: J. F. Lehmann, 1905.

—*Das Deutsche Reich als Nationalstaat*. Munich: J. F. Lehmann, 1905.

Hauser, Oswald. „Polen und Dänen im Deutschen Reich." Pp. 291–318 in Schieder and Deuerlein, eds., *Reichsgründung*.

—„Zum Problem der Nationalisierung Preussens." Pp. 95–108 in Ernst-Wolfgang Böckenförde, ed., *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*, 2nd ed. Königstein/Ts: Athenäum, Hain, Scripter, Hanstein, 1981.

Hausmann, Kurt Georg. „Adelsgesellschaft und nationale Bewegung in Polen." Pp. 23–47 in Dann, ed., *Nationalismus und sozialer Wandel.*

Heckman, Friedrich. „Temporary Labor Migratio or Immigration? 'Guest Workers' in the Federal Republic of Germany." Pp. 69–84 in Rogers, ed., *Guests Come to Stay.*

Hémery, S., and O. Rabut. „La contribution des étrangers à la natalité en France." *Population* 28 (1973): 1063–1077.

Herbert, Ulrich. *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980*. Berlin and Bonn: Dietz, 1986.

Hintze, Otto. „The Commissary and his Significance in General Administrative History: A Comparative Study." Pp. 269–301 in *The Historical Essays of Otto Hintze.*

— *The Historical Essays of Otto Hintze*. Edited by Felix Gilbert. New York: Oxford University Press, 1975.

— *Die Hohenzollern und ihr Werk: Fünfhundert Jahre vaterländischer Geschichte*. 9th ed. Berlin: Paul Parey, 1916.

— „Military Organization and the Organization of the State." Pp. 180–215 in *The Historical Essays of Otto Hintze*.

— „Preussens Entwicklung zum Rechtsstaat." Pp. 97–163 in Hintze, *Regierung und Verwaltung*.

— „Der preussische Militär- und Beamtenstaat im 18. Jahrhundert." Pp. 419–428 in Hintze, *Regierung und Verwaltung*.

— *Regierung und Verwaltung: Gesammelte Abhandlungen zur Staats-, Rechts- und Sozialgeschichte Preussens*. (*Gesammelte Abhandlungen*, vol III). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.

Hinze, Kurt. *Die Arbeiterfrage zu Beginn des modernen Kapitalismus in Brandenburg-Preussen 1685–1806*. Berlin: Walter de Gruyter, 1963.

Hobsbawm, Eric. „Introduction: Inventing Traditions." Pp. 1–14 in Hobsbawm and Ranger, eds., *The Invention of Tradition*.

Hobsbawm, Eric, and Terence Ranger, eds. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hoffmann, Lutz. *Die unvollendete Republik: Zwischen Einwanderungsland und deutschen Nationalstaat*. Cologne: Papy Rossa Verlag, 1990.

Hoffmann, Stanley. „The Nation: What For? Vicissitudes of French Nationalism, 1871–1973." Pp. 403–442 in *Decline or Renewal? France Since the 1930s*. New York: Viking, 1974.

Howard, Michael. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press, 1976.

Hughes, H. S. *Consciousness and Society*. New York: Knopf, 1961.

L'Identité de la France. Papers presented to meeting organized by the Club de l'Horloge, April 28–30, 1985. Paris: Albin Michel, 1985.

L'Identité française. Papers presented to meeting organized by Espaces 89, March 22–24, 1985. Paris: Tierce, 1985.

Jean, Martin. „Combien sont-ils?" Pp. 251–259 in Charlot, ed., *Des jeunes Algériens en France*.

Just, Wolf-Dieter. „Europaïsche Erfahrungen mit dem kommunalem Wahlrecht für Ausländer." Pp. 1–19 in *Kommunalwahlrecht auch für Ausländer*? Evangelischer Pressedienst Dokumentation, No. 30, 1986.

Kedourie, Elie. *Nationalism*. London: Hutchinson, 1985.

Keller, F. von, and P. Trautmann. *Kommentar zum Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz vom 22. Juni 1913*. Munich: C.H. Beckschе, 1914.

Kelman, Herbert. „Patterns of Personal Involvement in the National System: A Social-Psychological Analysis of Political Legitimacy." In Rosenau, ed., *International Politics and Foreign Policy*.

Kepel, Gilles. *Les banlieues de l'Islam*. Paris: Seul, 1987.

Keskin, Hakki. *Menschen ohne Rechte? Einwanderungspolitik und Kommunalwahlrecht in Europa*. Berlin, 1984.

Kimminich, Otto. *Rechtsprobleme der polyethnischen Staatsorganisation*. Mainz and Munich: Grünewald and Kaiser, 1985.

Klessman, Christoph. *Die doppelte Staatsgründung: Deutsche Geschichte 1945–1955*. 4th ed. Bonn: Bundeszentale für politische Bildung, 1986.

Kocka, Jürgen. „Probleme der politischen Integration der Deutschen, 1867 bis 1945." Pp. 119–136 in Busch and Sheehan, eds., *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*.

Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism*. New York: Collier Books, 1944.

— *Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1789–1815*. Princeton: Van Nostrand, 1967.

Kolinsky, Martin. „The Nation-State in Western Europe: Erosion from 'Above' and 'Below'?" Pp. 82–103 in Tivey, ed., *The Nation-State*.

Köllmann, Wolfgang. „Industrialisierung, Binnenwanderung, und 'Soziale Frage.'" *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 46 (1959): 45–70.

„Kommunalwahlrecht auch für Ausländer?" Evangelischer Pressedienst *Dokumentation* 30, 1986.

Körner, Heiko. „Return Migration from the Federal Republic of Germany." Pp. 175–186 in Kubat, ed., *The Politics of Return*.

Koselleck, Reinhart. *Preussen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 vis 1848*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1967.

Kovacs, Arpad F. „French Military Institutions before the Franco-Prussian War." *American Historical Review* 51 (1946): 217–235.

Kristeva, Julia. *Etrangers à nous-mêmes*. Paris: Fayard, 1988.

Kritz, Mary M., ed. U. S. *Immigration and Refugee Policy*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1983.

Kritz, Mary M., Charles B. Keely, and Silvano M. Tomasi, eds. *Global Trends in Migration*. New York: Center for Migration Studies, 1981.

Krulic, Joseph. „L'immigration et l'identité de la France: mythes et réalités." *Pouvoirs* 47 (1988): 31–43.

Kubat, Daniel, ed. *The Politics of Return: International Return Migration in Europe*. New York: Center for Migration Studies, 1984.

Laacher, Smaïn, ed. *Questions de nationalité: histoire et enjeux d'un code*. Paris: Harmattan, 1987.

Laband, Paul. *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, vol. I 5th ed. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1911.

Lagarde, Paul. *La nationalité française*. Paris: Dalloz, 1975.

Laguerre, Bernard. „Les dénaturalisés de Vichy 1940–1944." *Vingtième siècle* (October–December 1988): 3–15.

Lebon, André. „Attribution, acquisition et perte de la nationalité française: un bilan (1973–1986)." *Revue européene des migrations internationales* 3 (1987): 7–34.

Leca, Jean. „Une capacité d'intégration défaillante?" *Esprit* 102 (June 1985): 9–23, 102–106.

Lefebvre, Georges. *The French Revolution*, vol. II. London: Routledge and Kegan Paul, 1964.

Le Gallou, Jean-Yves, and Jean-François Jalkh. *Etre français cela se mérite*. Paris: Albatros, 1987.

Le Gallou, Jean-Yves, and the Club de l'Horloge. *La préférence nationale: réponse à l'immigration*. Paris: Albin Michel, 1985.

Lehmann, Bodo. „Die deutsche Reichsangehörigkeit" *Annalen des deutschen Reichs* (1899): 776–856.

Lemberg, Eugen. „Der Wandel des politischen Denkens." Pp. 435–474 in Lemberg and Edding, eds., *Die Vertriebenen in Westdeutschland*, vol. III.

Lemberg, Eugen, and Friedrich Edding, eds. *Die Vertriebenen in Westdeutschland*. 3 vols. Kiel: Ferdinand Hirt, 1959.

Lepsius, M. Rainer. „The Nation and Nationalism in Germany." *Social Research* 52 (Spring 1985): 43–64.

Lequin, Yves. „L'invasion pacifique." Pp. 335–352 in Lequin, ed., *La mosaïque France: Histoire des étrangers et de l'immigration en France*. Paris: Larousse, 1988.

Leveau, Remy, and Catherine Wihtol de Wenden. „Evolution des attitude politiques des immigrés maghrébins." *Vingtième siècle* 7 (July–September 1985): 71–83.

Lewis, Martin Deming. „One Hundred Million Frenchmen: The 'Assimilation' Theory in French Colonial Policy." *Comparative Studies in Society and History* 4 (1962): 129–153.

Lichter, Matthias. *Die Staatsangehörigkeit nach deutschem und ausländischem Recht*. 2 end ed. Berlin: Carl Heymanns Verlag. 1955.

Lippe, Hans Heinrich. „Die preussische Heimatgesetzgebung vom 31. Dezember 1842." Dissertation, Göttingen, 1947.

Lochak, Danièle. „Etrangers et citoyens au regard du droit." Pp. 73–85 in Wenden, ed., *La Citoyenneté*.

— *Etrangers: de quel droit?* Paris: Presses Universitaires de France, 1985.

Locré, J. G. *Esprit du Code Napoléon, tiré de la discussion*. Vol 1. Paris: Imprimerie Impériale, 1807.

Lösener, Bernhard, and Friedrich Knost, eds. *Die Nürnberger Gesetze mit den Dirchführungsverordnungen und den sonstigen Vorschriften*. 4th ed. Berlin: Franz Vahlen, 1941.

Majer, Diemut. *„Fremdvölkische" im Dritten Reich*. Boppard: Harald Boldt, 1981.

Makarov, Alexander N. *Allgemeine Lehren des Staatsangehörigkeitsrechts*. 2nd ed. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1962.

Manfrass, Klaus. „Ausländerproblematik in europäischen Industrieländer: ein Vergleich Frankreich – Bundesrepublik Deutschland." Pp. 758–783 in Bade, ed., *Auswanderer–Wanderarbeiter–Gastarbeiter*, vol. II.

Mangin, Stanislas. „Les problèmes de nationalité des jeunes Algériens élevés en France." Pp. 261–274 in Charlot, ed., *Des jeunes Algériens en France*.

— „Le statut! des jeunes Algériens nés en France depuis l'indépendance." *Le Monde*, December 25, 1980, reprinted in *Hommes et Migrations* no. 1011 (May, 1, 1981): 21–25.

Mangoldt, Hans von. „Einbürgerungsanspruch für zeitweise in Deutschland aufgewachsene Ausländerkinder?" *Juristenzeitung* 37 (1982): 174–178.

Mann, Michael. *The Sources of Social Power*, vol. I: *A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

—, ed. *The Rise and Decline of the Nation State*. Cambridge, Mass.: Blackwell, 1990.

Marrus, Michael R. *The Politics of Assimilation: The French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair*. Oxford: University Press, 1971.

— *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century*. New York: Oxford University Press, 1985.

Marrus, Michael R., and Robert O. Paxton. *Vichy France and the Jews*. New York: Schocken, 1983.

Marshall, T. H. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950.

Martitz, F. von. „Das Recht der Staatsangehörigkeit im internationalen Verkehr." *Annalen des deutschen Reichs* (1875): 794–836, 1113–1170.

Marx, Karl. *Capital*, vol. I. New York: International Publishers, 1967.

— „The Civil War in France." Pp. 274–313 in Marx and Engels, *Selected Works in One Volume*.

— „The Eighteenth Brumaire of Lous Bonaparte." Pp. 97–180 in Marx and Engels, *Selected Works in One Volume*.

Marx, Karl, and Friedrich Engels. *Selected Works in One Volume*. New York: International Publishers, 1968.

Massot, Jean. „Français par le sang, Français par la loi, Français par le choix." *Revue européene des migrations internationales* 1 (December 1985): 9–18.

Mathiez, Albert. *La Révolution et les étrangers*. Paris: La Renaissance du Livre, 1918.

Mayeur, Jean-Marie, and Madeleine Rebérioux. *The Third Republic froms its Origins to the Great War, 1871–1914*. Translated by J. R. Foster. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Meier-Braun, Karl-Heinz. *„Freiwillige Rotation": Ausländerpolitik am Beispiel der baden-wurttembergischen Landesregierung*. Munich: Minerva, 1979.

Meinecke, Friedrich. *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 5 th ed. Munich: R. Oldenbourg, 1919.

Meyer, John W., and Michael T. Hannan. „National Development in a Changing World System." Pp. 3–16 in Meyer and Hannan, eds., *National Development and the World System*. Chicago: University of Chicago Press, 1979.

Meynier, Gilbert. „Les soldats algériens durant la guerre 14–18." *Actualités de l'emigration* 64 (November 1986): 38–43.

Miller, J. D. B. „The Sovereign State and its Future." *International Journal* 39 (1984): 284–301.

Miller, Mark J. *Foreign Workers in Western Europe: An Emerging Political Force*. New York: Praeger, 1981.

— „The Problem of Foreign Woker Participation and Representation in France, Switzerland and the Federal Republic of Germany." Ph. D. dissertation, University of Wisconsin, 1978.

Milza, Pierre. „Un siècle d'immigration étrangère en France." *Vingtième siècle 7* (July–September 1985): 3–17.

Les minorités à l'age de l'état-nation. Groupement pour le droit des minorités. Paris: Fayard, 1985.

Mitchell, Allan. *Victors and Vanquished: The German Influence on Army and Church in France after 1870*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984.

Mommsen, Wolfgang J. „Varieties of the Nation State in Modern History: Liberal, Imperialist, Fascist and Contemporary Notions of Nation and Nationality." Pp. 210–226 in Mann, ed., *The Rise and Decline of the Nation State.*

Monteilhet, J. *Les institutions militaires de la France (1814–1924).* Paris: Librairie Félix Alcan, 1926.

Mousnier, Roland. *The Institutions of France under the Absolute Monarchy 1598–1789.* Vol. 1: *Society and the State.* Chicago: University of Chicago Press, 1979.

Munoz, Marie-Claude. „De la pluralité ethnique à la pédagogie interculturelle." Pp. 181–195 in *La France au pluriel*?

Munoz-Perez, Francisco, and Michèle Tribalat. „Mariages d'étrangers et mariages mixtes en France: Évolution depuis la Première Guerre." *Population* 39 (1984): 427–461.

Murphy, Raymond. *Social Closure: The Theory of Monopolization and Exclusion.* Oxford: Clarendon, 1988.

Nadelhoffer, Emil. „Einfluss familienrechtlicher Verhältnisse auf die Erwerbung und den Verlust der Reichs- und Staatsangehörigkeit." *Annalen des deutschen Reichs* (1906).

La nationalité française: Textes et documents. Paris: La Documentation Française, 1985.

Les Naturalisations en France 1870–1940. Ministère des Finances, Direction de la Statistique Générale. Paris, 1942.

Nellner, Werner. „Grundlagen und Hauptergebnisse der Statistik." Pp. 61–143 in Lemberg, ed., *Die Vertriebenen in Westdeutschland,* vol. I.

Nettl, J. P. „The State as a Conceptual Variable." *World Politics* 20 (July 1968): 559–597.

Neubach, Helmut. *Die Ausweisungen von Polen und Juden aus Preussen 1885/86.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967.

Niboyet, J.-P. *Traité de droit international privé français*, vol. 1. Paris: Recueil Sirey, 1938.

Nichtweiss, Johannes. *Die ausländischen Saisonarbeiter in der Landwirtschaft der östlichen und mittleren Gebiete des Deutschen Reiches*. Berlin: Rütten & Loening, 1959.

Nizet, Charles. *Des effets de la naissance sur le sol français au point de vue de la nationalité*. Thesis, Faculté de Droit de Nancy. Nancy: Imprimerie Crépin-Leblond, 1896.

Noiriel, Gérard. *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIXe–XXe siècles*. Paris: Seul, 1988.

Nora, Pierre. „Lavisse, instituteur national." Pp. 247–290 in Nora, ed., *La République*.

— „Nation." Pp. 801–812 in Furet and Ozouf, eds., *Dictionnaire critique de la Révolution française*.

—, ed. *Les lieux de mémoire*, I: *La République*; II: *La Nation* (3 vols.). Paris: Gallimard, 1984–1986.

Olzak, Susan, and Joane Nagel, eds. *Competitive Ethnic Relations*. Orlando, Fla.: Academic Press, 1986.

Otto, Karl A., ed. *Westwärts–Heimwärts?: Aussiedlerpolitik zwischen „Deutschtümelei' und Verfassungsauftrag*. Bielefeld: AJZ, 1990.

Ozouf, Mona. *L'école, l'église et la République 1871–1914*. Paris: Armand Colin, 1963

— „Fraternité." Pp. 731–741 in Furet and Ozouf, eds., *Dictionnaire critique de la Révolution française*.

Palmer, R. R. *The Age of the Democratic Revolution*, 2 vols. Princeton: Princeton University Press, 1959 and 1964.

— *History of the Modern World*. 2 nd ed., revised with the collaboration of Joel Colton. New York: Knopf, 1960.

— *The World of the French Revolution*. New York: Harper & Row, 1971. Parsons, Talcott. *The Social System*. New York: Free Press, 1951.

Pflanze, Otto, ed. *Innenpolitische Probleme des Bismarckreichs*. Munich: R. Oldenbourg, 1983.

Pinson, Koppel. *Modern Germany*. New York: Macmillan, 1966.

Pinto, Diana. „Immigration: L'ambiguité de la référence américaine." *Pouvoirs* 47 (1988): 93–101.

Piore, Michael J. *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Poggi, Gianfranco. *The Development of the Modern State*. Stanford: Stanford University Press, 1978.

Portemer, Jean. „L'étranger dans le droit de la révolution française." Pp. 533–552 in *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. X, *L'Etranger* (part two). Brussels: Editions de la Librairie Encyclopédique, 1958.

Proebsting, Helmut. „Eheschliessungen, Ehescheidungen, Geburten und Sterbefälle von Ausländern 1981. „*Wirtschaft und Statistik* 2/1983: 79–85.

Puskeppeleit, Jürgen. „Zugangsentwicklungen, Ungleichverteilung, und ihre Auswirkung auf die Kommunen." Pp. 161–175 in Otto, ed., *Westwärts–Heimwärts?*

Quaritsch, Helmut. „Einbürgerungspolitik als Ausländerpolitik?" *Der Staat* 27 (1988): 481–503.

Raeff, Marc. *The Well–Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*. New Haven: Yale University press, 1983.

Ratjen, Hans. *Der Kampf um die Reichsangehörigkeit*. Hamburg: Lucas Gräfe, 1908.

Recensement Général de la Population de 1982, *Les étrangers*. Série „Boulier," RP 82/5. Prepared by the Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques and the Ministère des affaires sociales et de la Solidarité nationale. Published by La Documentation Française as No. 6 in the Collection „Migrations et Sociétés" (n. d.).

Rehm, Hermann. „Der Erwerb von Staats- und Gemeinde-Angehörigkeit in geschichtlicher Entwicklung nach römischem und deutschem Staatsrecht." *Annalem des deutschen Reichs* (1892): 137–281.

— „Freizügigkeit." In *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. 4 4th ed. Jena: Gustav Fischer, 1927.

Rémond, René. *The Right Wing in France From 1815 to de Gaulle*. Translated by James M. Laux 2nd American ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1969.

Renan, Ernest. „Nouvelle lettre à M. Strauss." Pp. 449–462 in *Oeuvres Complètes*, vol. I.

— *Oeuvres Complètes*. Paris: Calmann-Lévy, 1947.

— „Qu'est-ce qu'une nation?" Pp. 887–906 in *Oeuvres Complètes*, vol. I.

Richer, Laurent. *Le droit de l'immigration*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986.

Riedel, Manfred. „Bürger, Staatsbürger, Bürgertum." Pp. 672–725 in Brunner et al., eds., *Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. I.

Rist, Ray. *Guestworkers in Germany*. New York: Praeger, 1978.

— „Migration and Marginality: Guestworkers in Germany and France." *Daedalus* 108 (Spring 1979): 95–108.

Rockstroh, Hans Wilhelm. *Die Entwickelung der Freizügigkeit in Deutschland unter besonderer Würdigung der preussischen Verhältnissen*. Halle: Heynemann'sche Buchdruckerei, 1910. Dissertation, Jena, 1910.

Rogers, Rosemarie, ed. *Guests Come to Stay: The Effects of European Labor Migration on Sending and Receiving Countries*. Boulder, Col.: Westview, 1985.

Rokkan, Stein, and Derek Urwin. *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: SAGE, 1983.

Rönne, Ludwig von. *Das Staatsrecht der Preussischen Monarchie*, vol. 1. 4th ed., 1899.

Rosenau, James N., ed. *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*. New York: Free Press, 1969.

Rosenberg, Hans. *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy. The Prussian Experience 1660–1815*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958.

Roth, Guenther. *The Social Democrats in Imperial Germany: A Study in Working-Class Isolation and National Integration*. Totowa, M. J.: Bedminster, 1963.

Rothfels, Hans. „Bismarck und der Osten." Pp. 1–125 in *Bismarck, der Osten und das Reich*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1960.

— „Die Nationsidee in westlicher und östlicher Sicht." Pp. 7–18 in *Osteuropa und der Deutsche Osten*, Series 1, Book. 3. Cologne-Braunsfeld: Rudolf Müller, 1956.

Rousseau, Jean-Jacques. „Considérations sur le gouvernement de Pologne." Pp. 337–417 in J.-J. Rousseau, *Contrat social, ou Principes du droit politique* (Selected works). Paris: Garnier Frères, 1914.

— *On the Social Contract*. Translated by Judith R. Masters, edited by Roger D. Masters. New York: St. Martin's Press, 1978.

Sahlins, Peter. *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989.

Salmond, John W. „Citizenship and Allegiance." *Law Quarterly Review* 17 (1901): 270–282, 18 (1902): 49–63.

Sauer, Wolfgang. „Das Problem des Deutschen Nationalstaates." *Politische Vierteljahresschrift* 3 (1962): 159–186.

Sayad, Abdelmalek. „La naturalisation, ses conditions sociales et sa signification chez les immigrés Algériens." Parts I and II. *Greco 13: Recherches sur les migrations internationales* 3 (1981): 23–46; 4–5 (1982): 1–51.

Schieder, Theodor. *Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat*. Cologne: Westdeutscher Verlag, 1961.

— „Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa." Pp. 119–137 in *Nationalismus*, ed. Heinrich August Winkler. 2nd ed. Königstein/Ts.: Athenäum, 1985.

Schieder, Theodor, and Ernst Deuerlein, eds. *Reichsgründung 1870/71*. Stuttgart: Seewald Verlag, 1970.

Schiling, Jürgen. „Einwanderung und Staatsidee: Wird die Einheit der Nation durch die Ausländerpolitik gefährdet?" *Deutschland Archiv* 13 (1980): 156–158.

Schinkel, Harald. „Armenpflege und Freizügigkeit in der preussischen Gesetzgebung vom Jahre 1842." *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 50 (1964): 459–479.

Schlegel, Jean-Louis. „Comment parler de l'immigration?" *L'Esprit* 102 (1985): 82–88.

— „Figures d'une marge." Unpublished paper, 1987.

Schlenger, Herbert. „Das Weltflüchtlingsproblem." Pp. 36–60 in Lemberg, ed., *Die Vertriebenen in Westdeutschland*, vol. I.

Schmitter, Barbara E. „Immigration and Citizenship in West Germany and Switzerland." Ph. D. dissertation, University of Chicago, 1979.

Schnapper, Bernard. *Le remplacement militaire en France*. Paris: S. E. V. P. E. N., 1968.

Schnapper, Dominique. *La France de l'intégration: Sociologie de la nation en 1990*. Paris: Gallimard, 1991.

— „La 'France plurielle'?" *Commentaire* 61 (Winter 1987–88): 220–227.

Schnapper, Dominique, and Rémy Leveau. „Religion et politique: juifs et musulmans maghrébins en France." Paper presented at conference „Les musulmans dans la société françai-

se," organized by the Association Française de Science Politique. Paris, January 29–30, 1987.

Schor, Ralph. *L'opinion fransçaise et les étrangers 1919–1939.* Paris: Publication de la Sorbonne, 1985.

Schuck, Peter H. „Membership in the Liberal Polity: The Devaluation of American Citizenship." Pp. 67–79 in Brubaker, ed., *Immigration and the Politics of Citizenship.*

Schuck, Peter H., and Rogers M. Smith. *Citizenship without Consent: Illegal Aliens in the American Polity.* New Haven: Yale University Press, 1985.

Schulze, Reiner. *Die Polizeigesetzgebung zur Wirtschafts- und Arbeitsordnung der Mark Brandenburg in der frühen Neuzeit.* Aalen: Scienta Verlag, 1978.

Schwartz, Dieter. „Die Staatsangehörigkeit der Deutschen." Dissertation, Marburg, 1975.

Sidgwick, Henry. *The Elements of Politics.* 4th ed. (first ed. 1891). London: Macmillan, 1919.

Sievering, Ulrich O., ed. *Integration ohne Partizipation?: Ausländerwahlrecht in der Bundesrepublik Deutschland zwischen (verfassungs-) rechtlicher Möglichkeit und politischer Notwendigkeit.* Frankfurt, 1981.

Sieyès, Emmanuel Joseph. *Qu'est-ce que le Tiers Etat?* Geneva: Droz, 1970.

— *What is the Third Estate?* Translated by M. Blondel, edited by S. E. Finer. New York: Praeger, 1963.

Simmel, Georg. *The Sociology of Georg Simmel.* Translated, edited, and with an introduction by Kurt H. Wolff. New York: Free Press, 1950.

Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihter Familienangehörigen in der Bundesrepublik Deutschland. Representative Survey conducted by the Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-

Stiftung, Arbeitsgruppe Ausländerforschung und Ausländerpolitik Bonn: Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung, 1986.

Skocpol, Theda. „Cultural Idioms and Political Ideologies in the Revolutionary Reconstruction of State Power. A Rejoinder to Sewell." *Journal of Modern History* 57 (1985): 86–96.

— *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Smith, Anthony. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.

Soboul, Albert. „Anacharsis Cloots: L'orateur du genre humain." *Annales historiques de la Révolution française* 239 (January–March 1980): 29–56.

— „De l'Ancien régime è l'Empire: problème national et réalités sociales." *L'Information historique* (1960): 58–64, 96–104.

Sous-Direction des Naturalisations. See Primary Sources, French Government Reports.

Soysal, Yasemin. „Limits of Citizenship: Guestworkers in the Contemporary Nation-State System." Ph. D. dissertation, Stanford University, 1991.

Stedman Jones, Gareth. *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832–1982*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Sternhell, Zeev. *La droite révolutionnaire 1885–1914: les origines française du fascisme*. Paris: Seuil, 1978.

Stöcker, Hans A. „Nationales Selbstbestimmungsrehct und Ausländerwahlrecht: Über Versuche, die Bundesrepublik Deutschland in einen Vielvölkerstaat umzuwandeln." *Der Staat* 28 (1989): 71–90.

Stolleis, Michael. „Untertan–Bürger–Staatsbürger: Bemerkungen zur juristischen Terminologie im späten 18. Jahrhun-

dert." Pp. 65–99 in Vieraus, ed., *Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung*.

Szücs, Jenö. *Nation und Geschichte*. Budapest: Corvina Kiadó, 1981.

Taguieff, Pierre-André. „Les métamorphoses idéologiques du racisme et la crise de l'antiracisme." Pp. 13–63 in Taguieff, ed., *Face au racisme*, vol. 2. Paris: La Découverte, 1991.

Taguieff, Pierre-André, and Patrick Weil. „'Immigration,' fait national et 'citoyenneté.'" *Esprit* (May 1990): 87–102.

Talmon, J. L. *The Origins of Totalitarian Democracy*. New York: Praeger, 1960,

Terré, François. „Réflexions sur la notion de nationalité." *Revue critique de droit international privé* (1975): 197–214.

Thadden, Rudolf von. „Umgang mit Minderheiten." Unpublished paper, 1987.

Thränhardt, Dietrich. „'Ausländer' als Objekte deutscher Interessen und Ideologien." Pp. 115–132 in Griese, ed., *Der gläserne Fremde*.

Tilly, Charles, ed. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975.

Tims, Richard Wonser. *Germanizing Prussian Poland: The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire, 1894–1919*. New York: Columbia University Press, 1941.

Tivey, Leonard, ed. *The Nation-State: The Formation of Modern Politics*. Oxford: M. Robertson, 1981.

Turner, Bryan S. *Citizenship and Capitalism: The Debate over Reformism*. London: Allen and Unwin, 1986.

Uhlitz, Otto. „Deutsches Volk oder 'Multikuturelle Gesellschaft'? Von den verfassungsrechtlichen Grenzen der Ausländer- und Einbürgerungspolitik." *Recht und Politik* 3/1986.

Vagts, Alfred. *A History of Militarism*. New York: Meridian, 1959.

Vanel, Marguerite. *Histoire de nationalité française d'origine*. Paris: Ancienne Imprimerie de la Cour d'Appel, 1945.

Vichniak, Judith. „French Socialists and *Droit à la Différence*: A Changing Dynamic." *French Politics and Society* 9 (Winter 1991): 40–56.

Vieraus, Rudolf, ed. *Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung,*. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1981.

Villers, Robert. „La condition des étrangers en France dans les trois derniers siècles de la monarchie." Pp. 139–150 in *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. X, *L'Etranger* (part two). Brussels: Editions de la Librairie Encyclopedique, 1958.

Voisard, Jacques, and Christiane Ducastelle. „La question immigrée en France en 1986." Note de la Fondation Saint-Simon, 15, December 1986.

Walker, Mack. *German Home Towns: Community, State, and General Estate, 1648–1871*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1971.

Walzer, Michael. „The Obligation to Die for the State." Pp. 77–98 in *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970.

— *Spheres of Justice*. New York: Basic Books, 1983.

Weber, Eugen. *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

Weber, Max. *Economy and Society*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. Berkeley: University of California Press, 1978.

— *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, vol. I. 2nd ed. Tübingen: Mohr–Siebeck, 1922.

— „Die ländliche Arbeitsverfassung." Pp. 444–469 in *Gesammelte Aufsätze zur Social- und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen, 1924.

— „The Social Psychology of the World Religions." Pp. 267–301 in *From Max Weber: Essays in Sociology*. Translated, edited, and with an introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, 1946.

Wehler, Hans-Ulrich. *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. 5th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.

— *Krisenherde des Kaiserreichs 1871–1918*. 2nd ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.

— „Polenpolitik im Deutschen Kaiserreich." Pp. 184–202 in Wehler, *Krisenherde des Kaiserreichs*.

— „Das 'Reichsland' Elsass-Lothringen von 1870 bis 1918." Pp. 23–69 in Wehler, *Krisenherde des Kaiserreichs*.

— *Sozialdemokratie und Nationalstaat: Nationalitätenfragen in Deutschland 1840–1914*. 2nd ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.

Weil, Patrick. *La France et ses étrangers: L'aventure d'une politique de l'immigration 1938–1991*. Paris: Calmann-Lévy, 1991.

— „La politique française d'immigration (entre 1974 et 1986) et la citoyenneté." Pp. 191–200 in Wenden, ed., *La Citoyenneté*.

Weill, Georges. *L'Europe du XIX e siècle et l'idée de nationalité*. Paris: Albin Michel, 1938.

Weinacht, Paul-Ludwig. „'Staatsbürger': Zur Geschichte und Kritik eines politischen Begriffs." *Der Staat* 8 (1969): 41–63.

Weiss, Bernhard. „Erwerb und Verlust der Staatsangehörigkeit." *Annalen des deutschen Reichs* (1908): 836–849, 902–916 and (1909): 383–396, 472–494.

Wenden, Catherine Wihtol de, ed. *La Citoyenneté*. Paris: Edilig/Fondation Diderot, 1988.

Wertheimer, Jack. *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*. New York: Oxford University Press, 1987.

Wertheimer, Mildred S. *The Pan-German League 1890–1914*. New York: Columbia University Press, 1924.

Wieacker, Franz. *Privatrechtsgeschicte der Neuzeit*. 2nd ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.

Young, M. Crawford. „Cultural Pluralism in the Third World." Pp. 113–135 in Olzak and Nagel, eds., *Competitive Ethnic Relations*.

Zimmerman, Heinrich. „Staatsangehörigkeit und Reichsbürgerschaft unter besonderer Berücksichtung des Judenproblems." Dissertation, Ruprecht-Karl-Universität in Heidelberg, 1940.

Zolberg, Aristide, R. „Contemporary Transnational Migrations in Historical Perspective." Pp. 15–51 in Kritz, ed., *U. S. Immigration and Refugee Policy*.

— „International Migrations in Political Perspective." Pp. 3–27 in Kritz et al., eds., *Global Trends in Migration*.

RODYKLĖ

Rogers Brubaker
PILIETYBĖ IR TAUTIŠKUMAS
PRANCŪZIJOJE IR VOKIETIJOJE
Iš anglų kalbos vertė *Saulius Pivoras*

Redaktorius *Vilmantas Vilkončius*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Korektorė *Irena Čupalienė*

SL 1573. 1998 11 17. 21,84 apsk. sp. l. Užsakymas 59
Išleido „Pradų" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2600 Vilnius
Spausdino „Litimo" spaustuvė, Liepkalnio g. 97, 2300 Vilnius

Brubaker, Rogers

Br 306 Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje / Rogers Brubaker. – Vilnius: Pradai, 1998. – 411 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392–1673)

Bibliogr.: p. 369–404. – R-klė: p. 405–411.

ISBN 9986-776-99-6

Knygoje nagrinėjamas tautiškumo supratimo poveikis teisiniam pilietybės institutui. Prancūzijoje pilietybės institutas rėmėsi visuomenės politinio, o Vokietijoje – etnokultūrinio sutelktumo tradicijomis, todėl Prancūzijos imigracijos politika orientuojasi į asimiliacinius procesus, o Vokietijos – į etnokultūrinį uždarumą. Knygoje pilietybė analizuojama ne kaip grynai teisinis, o kaip socialinis istorinis institutas.

UDK 342.7(44)(430)

Autorius, remdamasis pilietybės institutų Prancūzijoje ir Vokietijoje kilme ir raida, parodo, kaip pilietybės institutą veikia savitas kiekvienos šalies tautiškumo supratimas. Pvz., Prancūzijoje tautiškumo samprata orientuota į valstybę ir asimiliacinę galią, o Vokietijoje – į etnokultūrinį uždarumą. Knygoje pilietybė analizuojama ne kaip grynai teisinis, o kaip socialinis istorinis institutas.

Rogers Brubaker – Kalifornijos universiteto (Los Angeles) Sociologijos fakulteto profesorius. Naujausia šio autoriaus knyga *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (1996). Be to, kartu su kitais autoriais jis yra parengęs straipsnių rinkinį *Imigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America* (1989).

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-776-99-6